

Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”
Карпатський інститут підприємництва
Карпатський біосферний заповідник

Проблеми сталого природокористування в Карпатському регіоні (екологія, освіта, бізнес)

МАТЕРІАЛИ
міжнародної науково-практичної конференції
10 – 11 травня 2006 р.

Хуст – Рахів – 2006

**Open International University of Human Development “Ukraine”
Carpathian Business Institute
Carpathian Biosphere Reserve**

**Problems of sustainable
nature use in the Carpathian
region (ecology, education,
business)**

**PROCEEDINGS
of the International Conference
May 10 – 11, 2006**

Khust – Rakhiv – 2006

УДК 57.017.04:504.062(477–924.52)

ПРОБЛЕМИ СТАЛОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ (ЕКОЛОГІЯ, ОСВІТА, БІЗНЕС). Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Хуст – Рахів, 10 – 11 травня 2006 року).

Ред. кол.: Гамор Ф. Д. (відп. ред.) та ін. – Рахів, 2006. – 324 с.

Матеріали збірника присвячені проблемам сталого природокористування в Карпатському регіоні. У статтях аналізуються екологічні аспекти використання природно-ресурсного потенціалу, ролі у цьому процесі природно-заповідного фонду. Детально розглядаються особливості розвитку підприємництва та підготовки кадрів в умовах переходу до сталого природокористування.

Для науковців, спеціалістів, працівників органів влади, студентів та широкого кола читачів.

Редакційна колегія: Гамор Ф.Д., д.б.н. (відповідальний редактор); Беркела Ю.Ю., к.ф.-м.н.; Губко В.М.; Крись О.П., к.б.н.; Козак В.М., к.т.н.; Король В.І., к.е.н.; Сухарюк Д.Д., к.б.н.

PROBLEMS OF SUSTAINABLE NATURE USE IN THE CARPATHIAN REGION (ECOLOGY, EDUCATION, BUSINESS). Proceedings of the International Conference (Khust – Rakhiv, May 10 – 11, 2005).

Editorial Board: Hamor F.D. (editor-in-chief) and others – Rakhiv, 2006. – 324 p.

The Volume of Proceedings of the conference contains articles dedicated to the problems of sustainable nature use in the Carpathian region. The papers provide analysis of the ecological aspects of the nature resources potential use and the role of nature protection fund in this process. The peculiarities of business development and personnel training in the conditions of transition to sustainable nature use are viewed in detail.

For the scientists, specialists, government body workers, students and for the general public.

Editorial Board: Hamor F.D., DSc, editor-in-chief; Berkela Yu.Yu., Cand. Sc.; Hubko V.M.; Krys O.P., Cand. Sc.; Kozak V.M., Cand. Sc.; Korol V.I., Cand. Sc.; Sukharyuk D.D., Cand. Sc.

ISBN

© Карпатський інститут підприємництва
© Карпатський біосферний заповідник

ПЛЕНАРНІ ДОПОВІДІ

УДК 339.16.32:33

МІКРОБІЗНЕС В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Н.Ю. Волощук

Карпатський інститут підприємництва, Хуст, Україна

Перехід до ринкової економіки в Україні пов'язаний зі зростанням підприємницької активності в усіх сферах господарювання, новаторським ставленням до праці, самостійністю прийняття рішень, готовністю ризикувати та брати на себе соціально-економічну відповідальність.

Складовим елементом ринкового середовища, засобом виходу країни з економічної кризи та розв'язання соціально-економічних проблем є мале підприємство.

Однак ринкові реформи в Україні здійснюються повільно, а саме підприємство поки що функціонально не відіграє помітної ролі у вирішенні важливих соціально-економічних проблем. У цьому зв'язку виникає гостра необхідність використання досвіду країн з розвинутими ринковими відносинами. Це зумовлено тим, що нагромаджений протягом тривалого часу досвід щодо регулювання соціально-трудова відносин не обмежується лише окремими заходами, він включає цілу гаму заходів з метою запобігання масовому безробіттю, шляхом проведення активної політики зайнятості, прогнозування дисбалансів на ринку праці, розробки і впровадження спеціальних програм на макро- і мікрорівнях.

Можливість використання нагромадженого в західноєвропейських країнах позитивного досвіду регулювання ринку праці у вітчизняних умовах в жодному разі не означає агітацію за його сліпе копіювання та бездумне перенесення на ґрунт економічних реформ в Україні. Оскільки система об'єктивних економічних законів завжди діє і використовується в специфічно національних умовах. Це потрібно врахувати при вивченні зарубіжного досвіду регулювання ринку праці, що має конкретні національні, регіональні, етнокультурні та інші ознаки, без врахування яких не можна ні належно вивчати ці проблеми, ні розробити надійні механізми управління. На зламі століть у структурі соціально-трудова відносин, ринку праці і зайнятості в індустріально розвинутих країнах відбулися глибокі зміни, які не слід ігнорувати в процесі реформування національної економіки.

Сучасні ринки праці набули ряд якісно нових ознак:

- сформувалися різноманітні сегменти ринку праці, що привело до зміщення акцентів із стандартизації масової робочої сили, вузької спеціалізації праці та підготовки кадрів до розмаїття ринків праці, індивідуалізації найму та множинності форм трудової діяльності;

- відбуваються динамічні зміни у використанні праці. На зміну політиці стабільної зайнятості, обмеженості життєвого циклу працівника в рамках однієї професії, монопольного прив'язування до роботодавця приходять динамізм і мінливість зайнятості, інтенсивний професійний рух, просторова та міжгалузева міграція робочої сили, її висока мобільність;

- на зміну конфронтації між найманими працівниками та роботодавцями формуються різні механізми консолідації їх інтересів (колективно-договірна система, соціальне партнерство тощо);

- процеси глобалізації посилюють роль зовнішньоекономічних чинників у системі відносин на ринку праці.

Відмічені процеси модифікують трудові відносини, ринок праці, зайнятість, організаційні форми ведення бізнесу, в структурі якого важлива роль належить малому підприємству.

Як показує світовий досвід і практика господарювання розвинутих країн світу, кількість зайнятих на малих і середніх підприємствах в країнах Європейського Союзу складає 72 відсотки працездатного населення, в Японії – 78 відсотків.

В результаті по масштабах розвитку малого бізнесу Україна значно відстає не тільки від промислово розвинутих країн, але і від країн Східної Європи – Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини. Так у Польщі нараховується більш як 2 млн. дрібних підприємств а в Україні їхня кількість не перевищує 300 тисяч, тобто на 1000 жителів України припадає 5 малих підприємств.

Малий бізнес в Закарпатській області станом на 01.01.2005 року становив 8907 одиниць, тобто на 10 тисяч осіб припадає 60 суб'єктів на яких працювало 39900 осіб.

В Україні малий бізнес займає в обсязі ВВП близько 10 відсотків, а по кількості працюючих підприємств у 2001 році вони склали лише 47 тисяч одиниць, з кількістю працюючих близько одного мільйона чоловік.

Це свідчить про значні резерви підвищення ролі різних форм малого бізнесу, включаючи і організації власної справи, у розв'язанні складних соціально-економічних проблем, що не тільки не виключає, а, навпаки, передбачає гостру потребу у використанні світового досвіду.

Як показує зарубіжний досвід, серед ефективних економічних важелів стимулювання підприємництва особливе місце посідає надання прямої фінансово-кредитної підтримки підприємницьким структурам, що здійснюється здебільшого у формах гарантованих позик, цільового

бюджетного фінансування, пільгового кредитування, надання пільг в оподаткуванні, у тому числі і звільнення на певний період часу від сплати податків, цільового субсидіювання тощо. Фінансово-економічний механізм активізації підприємництва передусім повинен включати надання пільгових кредитів для зайняття підприємницькою діяльністю та вдосконалення механізму податкових платежів. Зокрема, у системі податкового стимулювання підприємницької діяльності велику роль відіграють пільги, які можна розглядати як одну з форм її непрямого субсидіювання.

Необхідно спростити умови доступу і до офіційних джерел фінансування. Для більшої привабливості банкам варто розробити і впровадити прості, прямі й децентралізовані процедури з упорядкування кредитних угод. Щодо банківського кредиту, то тут слід сказати, що процент за користування зазначеним видом позики за два місяці 2003 року знизився до 17,4 відсотка. Крім того, значна увага з боку комерційних банків повинна бути направлена на кредитування фізичних осіб, включаючи безробітних, для відповідного ведення і початку власної справи. В той час, коли у всьому світі банки, працюючи на конкретну особу, досягли такого рівня, коли кредитування фізичних осіб становить 50 відсотків від загального обсягу наданих кредитів, в Україні він поки що сягає тільки 8,1 відсотка. Ситуацію можна виправити насамперед за рахунок розширення форм і видів кредитів, зниження відсоткових ставок тощо.

Значний інтерес для України становить зарубіжний досвід з питань сприяння розвитку підприємницької діяльності серед незайнятих громадян, зокрема розробка і реалізація програм підтримки підприємництва. Так, допомога для започаткування власної справи для безробітних надається замість допомоги в разі безробіття і може мати форму одноразових, періодичних виплат або комбіновану. Наприклад, у Великій Британії існують одночасно одноразові та періодичні виплати. Величина цих виплат залежить від району, типу підприємств та потреб новоствореного підприємця, зумовлених його бізнес-планом, і може істотно відрізнятись від величини допомоги в разі безробіття.

Окрім допомоги, учасники програми мають право на деякі фінансові пільги. Так, у Франції створені безробітними підприємства звільняються від виплат соціальних податків терміном на шість місяців; у Німеччині їм надається податкова пільга в розмірі третини податку на соціальне страхування; в Канаді застосовується практика соціальної допомоги для покриття витрат на утриманців, транспорт. У Нідерландах передбачено пільгові правила на отримання кредитів для дрібних підприємців.

Щоб уникнути посиленого податкового тиску на суб'єктів, які не мають пільг, на етапі прийняття рішень щодо пільгового оподаткування окремих видів економічної діяльності та суб'єктів економіки важливим є:

обґрунтування їх доцільності з позицій держави і платників податків, визначення часткового періоду, на який доцільно давати пільги, оцінка результатів та наслідків їх дії на розвиток економіки.

Враховуючи обмежені можливості державного та місцевих бюджетів, з метою реалізації політики сприяння розвитку підприємництва у фінансово-економічному напрямі, варто використовувати різноманітні джерела фінансування. Необхідно формувати сприятливий клімат для збільшення надходжень від вітчизняних та іноземних інвесторів, створення правової основи для ефективного використання вкладених коштів та ресурсів.

В умовах трансформації соціально-економічної системи, коли можливості мобілізації внутрішніх інвестиційних ресурсів є вкрай обмеженими, особливого значення набуває проблема залучення іноземного капіталу. Хоча попит на інвестиційні ресурси є досить значним, проте за останній роки відбувалося неспинне скорочення фізичного обсягу інвестицій в основний капітал як в середньому по Україні, так і в Закарпатській області зокрема.

Вкрай важливе значення для стимулювання зайнятості мають організаційні заходи, включаючи професійне навчання та перенавчання.

У малому бізнесі є проблеми, що пов'язані з такою його особливістю, як поєднання в одній особі функцій підприємця – власника і керівника.

Саме підприємець несе відповідальність за прийняття рішень, від яких залежить доля фірми.

Часто людина, яка розпочала справу і є гарним технічним виконавцем, практично незнайома з основами управління, планування, фінансовою і комерційною діяльністю.

Соціологічні дослідження показують, що причиною 90% банкрутств є некомпетентність керівника. На другому місці причини пов'язані з моральністю в бізнесі, непорядністю в партнерстві, нечесністю в діях, необов'язковість.

Тому питання етики, освіти, підготовки і перепідготовки підприємницького корпусу висувуються на перший план.

Уряди США, західноєвропейських країн, Японії вважають за мету сприяти малому та середньому бізнесу у галузі науково-технічного прогресу та приваблюють до них приватні інвестиції. При цьому здійснюють програму підтримки здібних студентів, аспірантів, вчених.

На базі великих університетів засновують малі фірми у якості об'єктів для залучення інвестицій та інтеграції науки й бізнесу.

Служби зайнятості повинні сприяти поширенню інформації про можливості створення власної справи, орієнтувати осіб, які шукають роботу.

Інформаційне забезпечення майбутніх бізнесменів (доступ до кредитів, ринки і товари, умови реєстрації й оподаткування, технології, трудове

законодавство) вимагає розвитку інформаційних служб і центрів ділового обслуговування на основі створення автоматизованих банків даних. Доступ до інформації необхідно зробити більш вільним, щоб необхідну інформацію могли одержати не тільки офіційно зареєстровані підприємці, а й зайняті в неформальному секторі економіки.

Професійне навчання є одним з основних компонентів, що сприяють розвитку підприємництва. Це пояснюється в першу чергу тим, що професії, раніше набуті більшістю безробітних, увійшли в суперечність з потребами ринку. Аналіз попиту на ринку праці Закарпатської області показує, що сьогодні виникла потреба у підготовці менеджерів у галузі рекреації, спеціалістів у сфері реклами, маркетологів, масовому навчанні самозайнятих вмінно працювати з комп'ютерною технікою.

Необхідним етапом активізації політики сприяння підприємницькій діяльності є створення розгалуженої мережі довідково-консультативних служб та навчальних пунктів для підготовки підприємців, де громадяни мали б можливість отримати певні знання з проблем бізнесу, підприємництва, менеджменту та маркетингу.

Зарубіжний досвід свідчить, що найефективнішими є програми підтримки самостійної зайнятості з-поміж безробітних, коли вони тісно пов'язані з програмами професійного навчання за напрямками підприємництва, з проведенням консультацій та ретельним контролем на всіх стадіях підготовки із безробітного майбутнього підприємця. Причому така робота має проводитися із залученням представників зацікавлених державних і недержавних органів.

Зарубіжний досвід показує, що близько половини зайнятих осіб працюють у малих і середніх підприємствах, частка яких у ВВП становить біля 55 відсотків. Це означає, що потрібно підвищувати роль різних форм малого бізнесу у розв'язанні складних соціально-економічних проблем, що не тільки не виключає, а, навпаки, передбачає гостру потребу у використанні світового досвіду.

Вищесказане підводить до тези, поділюваної багатьма економістами: малий і середній бізнес має потребу в системі підтримки.

Важливу роль у цьому повинно відіграти насамперед стимулювання розвитку підприємницької діяльності та мікробізнесу зокрема. Таке стимулювання повинно передбачати передусім вдосконалення фінансово-кредитної системи, створення сприятливого нормативно-правового середовища, перекваліфікацію та перенавчання кадрів, створення розгалуженої інфраструктури малого бізнесу, оптимізацію системи оподаткування, створення сприятливого клімату для збільшення надходжень від іноземних та вітчизняних інвесторів, створення правової основи для ефективного використання вкладених коштів та ресурсів.

З ДОСВІДУ РОБОТИ КАРПАТСЬКОГО БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА ЩОДО ВТІЛЕННЯ В УКРАЇНІ ПОЛОЖЕНЬ СЕВІЛЬСЬКОЇ СТРАТЕГІЇ БІОСФЕРНИХ РЕЗЕРВАТИВ ЮНЕСКО

Ф.Д. Гамор

Карпатський біосферний заповідник, Рахів, Україна

Відповідно до концепції біосферних резерватів ЮНЕСКО та Севільської стратегії, біосферні резервати в Україні розглядаються як інструмент міжурядової наукової програми ЮНЕСКО “Людина і біосфера”. Одним із найважливіших їх завдань є досягнення рівноваги між часто конфліктуєчими цілями збереження біорізноманіття та господарськими інтересами місцевого населення. Причому, людина розглядається як складова частина біосфери, і тому надзвичайно важливою є оцінка впливу людської діяльності на стан екологічних систем, забезпечення гармонії між людиною і природою.

Зауважимо, що в системі охорони природи в Україні природоохоронні території відіграють важливу роль. Сьогодні вони займають площу, яка перевищує 4 відсотки від загальної території держави. Тут функціонує понад 7 тис. територій та об’єктів різного статусу охорони, серед яких 17 природних заповідників, 11 національних природних парків та чотири біосферні заповідники (Асканія-Нова, Чорноморський, Дунайський та Карпатський). Відповідно до нещодавно прийнятого Указу Президента України “Про заходи щодо дальшого розвитку заповідної справи в Україні” розвиток біосферних заповідників визнано одним з найважливіших державних пріоритетів, передбачається суттєве розширення їх мережі та створення серії транскордонних об’єктів спільно з Румунією, Польщею, Росією та Білорусією.

Біосферні заповідники в Україні – це природоохоронні науково-дослідні об’єкти міжнародного значення. Особливо важливим є те, що спеціальним адміністраціям біосферних заповідників в їх управління передаються великі території. Наприклад, з 53,6 тис. га Карпатського біосферного заповідника 31,9 тис. га передані адміністрації біосферного заповідника в постійне користування, тобто біосферний заповідник є власником цих земель, і відповідно до затвердженого менеджмент-плану проводить за рахунок коштів державного бюджету всі необхідні природоохоронні заходи, наукові дослідження, еколого-освітню діяльність та інші господарські заходи.

Особливо слід підкреслити, що Закон України “Про природно-заповідний фонд” та інші нормативно-правові документи, які регламентують діяльність біосферних заповідників, спрямовані на реалізацію в Україні вимог Севільської стратегії ЮНЕСКО. А досвід роботи Карпатського біосферного заповідника може до деякої міри ілюструвати як досягнення, так і проблеми в реалізації в умовах України статутних рамок для біосферних резерватів ЮНЕСКО. Тому, аналізуючи стан виконання цих вимог, хочемо наголосити, що Карпатський біосферний заповідник належить до старої генерації, створений Указом Президента України на базі природного заповідника (який функціонував з 1968 року), на підставі рішення ЮНЕСКО в 1993 році. Його площа займає 2,5 процента території Карпатського регіону. Заповідник є одним з найбільших природно-заповідних об’єктів України, охороняє унікальні природні і антропогенні ландшафти, від закарпатських рівнин до високогір’я Українських Карпат. Як засвідчують підсумки його роботи, тут забезпечується збереження найбільших у Європі ділянок букових і ялиново-букових пралісів. А здійснені за ці роки інвентаризація та науковий аналіз показують, що в межах біосферного заповідника знаходяться життєздатні популяції 2717 видів живих організмів, в т.ч. 1111 видів вищих судинних рослин, 1344 видів нижчих рослин, 66 видів ссавців, 189 видів птахів, 9 видів плазунів, 13 видів земноводних, 26 видів риб та близько 15000 видів безхребетних тварин.

З них 112 видів рослин і 72 види тварин занесені до Червоної книги України, а 28 видів входять до Європейських Червоних списків. Продромус рослинності території біосферного заповідника включає 57 формацій та 297 асоціацій. З них 21 угруповання занесене до Зеленої книги України.

Висновки наукових досліджень показують, що біологічне різноманіття території заповідника, особливо кількісний склад окремих популяцій тварин у недалекому минулому, суттєво залежало від антропогенних факторів, тому на зменшення їх негативної дії спрямована вся система заходів, що реалізуються адміністрацією заповідника. Найважливішими серед них є зменшення фактору постійного турбування звірів та порушення рослинного й ґрунтового покриву, що має місце при проведенні лісгосподарських робіт та під час випасання худоби у лісах та на високогірних луках. Цьому підпорядковані проекти організації його території (менеджмент-план), робота служби державної охорони. Створена система охорони, вивчення та моніторингу забезпечує контроль за станом популяцій та видів, оцінку впливу природних і антропогенних факторів на їх динаміку.

Організації ефективної охорони, раціонального використання природних ресурсів, з врахування цінностей природних екосистем, наявності біологічного різноманіття та потреб місцевого населення підпорядковано функціональне зонування території біосферного заповідника. 15872 гектари

або 29,6% складає заповідна зона, 3015 га або 5,6% зона регульованого заповідного режиму, 15933,2 гектари або 29,7% буферна зона і 18809,8 гектарів або 35,1% зона антропогенних ландшафтів.

З врахуванням цього ведуться науково-дослідні роботи та моніторинг, забезпечується виконання природоохоронних, протипожежних, лісогосподарських та рекреаційних робіт. Здійснюються заходи щодо охорони рослинного і тваринного світу, відновлення порушених екосистем тощо.

У своїй повсякденній роботі адміністрація біосферного заповідника виходить з того, що збереження біологічного різноманіття є надзвичайно важливим елементом стратегії сталого розвитку. Тому робиться все можливе, щоб гармонізувати економічні, природоохоронні, соціальні і культурні проблеми в цьому регіоні. Адже дилема “споживання і обмеження” при використанні природних ресурсів породжує багато конфліктів, по-різному трактується вченими і практиками, своєрідно сприймається місцевим населенням. Досвід нашої роботи показує, що найбільш гостро ці протиріччя проявляються на природоохоронних територіях. Як засвідчує світова практика, Слоустоунські підходи, які базуються на ідеалах дикої природи та традиції радянських заповідників нерідко створюють загрозу для виживання місцевого населення, подекуди залишають поза законом традиційні способи їх життя, можуть сприяти витісненню із обжитих земель людей, які власне сформували і зберегли на протязі століть місцеві екосистеми. Тому адміністрація Карпатського біосферного заповідника розуміє, що домогтись успіхів у збереженні біологічного різноманіття без зняття конфліктних ситуацій, без сприяння раціональному використанню природних ресурсів, підтримки традиційного землекористування неможливо. Власне тому чимало робиться, щоб Севільська стратегія для біосферних резерватів ЮНЕСКО, в частині визнання прав місцевого населення на землі і ресурси, від яких залежить спосіб їхнього життя, стала реальністю на його території. По-друге, у межах діючого в Україні законодавства, ми створюємо можливість місцевим жителям використовувати природні ресурси у відповідності з їх традиціями, і по-третє, прагнемо все ширше залучати людей до прийняття рішень, що можуть вплинути на їх життєві інтереси. Цьому підпорядкована робота Науково-технічної та Координаційної рад біосферного заповідника, участь його адміністрації в роботі органів місцевого самоврядування, реалізація багатьох демонстраційних проектів зі сталого розвитку.

Досягнення солідарності людей, органів влади та адміністрації біосферного заповідника у вирішенні, крок за кроком, існуючих проблем лежить в основі багатьох проектів, що впроваджені за останні роки. Досить показовим у цьому плані є проект “Створення передумов для екологічно-зорієнтованого сталого розвитку гірських населених пунктів Рахівського

району Закарпатської області”, реалізований спільно з Рахівською районною радою та районною державною адміністрацією. Велике значення для запровадження концепції сталого розвитку у зоні діяльності біосферного заповідника мають прийняті за його ініціативою Постанова Кабінету Міністрів України “Про заходи щодо державної підтримки реалізації Комплексної програми еколого-економічного та соціального розвитку гірської Рахівщини на період 1998 – 2005 рр.” та спеціальні рішення Верховної Ради України з питань розробки Державної комплексної програми сталого розвитку гірських регіонів України та спорудження еколого-освітнього центру “Центр Європи”.

Карпатський біосферний заповідник, як один з важливих екологічних та науково-методичних осередків, проводить цілеспрямовану роботу для того, щоб термін “сталий розвиток” увійшов до лексики законодавців та урядовців, щоб проблеми розвитку гірських територій пропагувались через засоби масової інформації, щоб їх вирішення запроваджувались у нормативно-правові документи та учбові програми навчальних закладів. У цьому контексті чималу роль відіграють наукові форуми, що організовуються адміністрацією біосферного заповідника. Скажімо, міжнародні науково-практичні конференції “Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку” (1998 р.), “Екологічні та соціально-економічні аспекти катастрофічних стихійних явищ у Карпатському регіоні (повені, селі, зсуви)” (1999 р.), “Гори і люди (у контексті сталого розвитку)” (2002 р.), “Екологічні та соціально-економічні аспекти збереження етнокультурної та історичної спадщини Карпат” (2005 р.) та інші, дали поштовх не тільки новим науковим ідеям, але й послужили важливим каталізатором впровадження стратегії сталого розвитку у практику роботи органів влади. Резолюція, яка схвалена на нашій конференції у 1998 р., зініціювала, до прикладу, прийняття Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат (яка, до речі, нещодавно ратифікована Верховною Радою України), а концепція створення спеціальної еколого-економічної зони “Рахів”, як моделі сталого розвитку в гірських регіонах України, яка обґрунтувала необхідність запровадження спеціальних економічних та правових механізмів для відновлення екологічної рівноваги та піднесення добробуту горян, знайшла підтримку в адміністрації Президента України, Закарпатській обласній державній адміністрації та в місцевих органах влади. Додамо також, що завдяки ініціативі адміністрації біосферного заповідника вперше серед регіонів України прийнята і концепція сталого розвитку Закарпаття.

Важливо підкреслити, що в зоні діяльності біосферного заповідника розміщено понад 20 населених пунктів, де проживає біля 80 тисяч чоловік.

Тут зосереджено величезні культурні і духовні цінності, зокрема розміщується центр Закарпатської Гуцульщини, яка характеризується

самобутньою культурою і побутом. У гірських поселеннях зберігаються віковічні народні традиції, пам'ятки дерев'яної архітектури, самобутній фольклор та витвори народних умільців. У етнографічному відношенні до прикладу села Луки, Богдан, Костилівка, місто Рахів, який ще із часів Чехословаччини шанобливо величали “Гуцульським Парижем”, та інші населені пункти є національним культурним спадком українського народу. Тому адміністрація біосферного заповідника, у межах діючого законодавства, всіляко підтримує ці традиції, відповідно до функціонального зонування забезпечує життєві потреби цього населення. Так, в зоні антропогенних ландшафтів щорічно випасається близько десяти тисяч голів овець, біля тисячі голів великої рогатої худоби. Дворогосподарства забезпечуються паливними дровами, сінокосами. Люди для своїх потреб заготовляють тут необхідну кількість дикоростучих плодів, ягід та грибів, проводять відпочинок тощо.

Одним словом, робиться все можливе, щоб біосферний заповідник став полігоном для примирення людини з природою, щоб оберігаючи природу задовольнялись і потреби місцевого населення.

Особливо важливим напрямком роботи адміністрації заповідника є розвиток екотуризму. Для цього на його території облаштовано 18 екотуристичних маршрутів, 45 місць відпочинку, споруджено музей екології гір, цілий ряд інформаційних центрів. Зараз ведуться роботи із будівництва еколого-освітніх центрів у Долині нарцисів, Центрі Європи, Кевелівському природоохоронному науково-дослідному відділенні, рекреаційного пункту на перемичці під Говерлою, створюється ціла мережа пунктів допомоги еко туристам у високогір'ї тощо.

При цьому важливо підкреслити, що розвиток екотуризму, як і загалом використання всіх природних ресурсів біосферного заповідника, проводиться так, щоб непорушеними залишались пралісові екосистеми, місця зростання та проживання рідкісних і зникаючих видів рослин та тварин, забезпечувалось відновлення порушених раніше природних властивостей існуючих ландшафтів.

В адміністрації біосферного заповідника добре розуміють, що вирішення завдань збереження біологічного різноманіття та забезпечення сталого розвитку малоімовірно без активізації еколого-освітньої роботи. Тому логістичній підтримці вирішення цих завдань приділяється підвищена увага. Для цього у заповіднику вже тривалий час успішно функціонує відділ поширення екологічних знань, з 1994 року видається Всеукраїнський екологічний науково-популярний журнал “Зелені Карпати”, працює власна відеостудія. Чимала роль у цьому належить еколого-освітньому центру, що працює на базі музею екології гір та історії природокористування Карпат, проведення щорічних екологічних таборів “Ойкос” та пластунських

організацій тощо. Велика увага приділяється роботі із засобами масової інформації. Нами щорічно публікується велика кількість статей у центральних і місцевих газетах та журналах, готуються спеціальні передачі на радіо і телебаченні. Крім того проводиться чимало цікавих акцій для молоді та юнацтва, працюють гуртки для школярів, організуються різноманітні конкурси тощо.

Без сумніву, за необхідної підтримки Уряду України та міжнародних організацій роль Карпатського біосферного заповідника у збереженні біорізноманіття, забезпеченні сталого соціально-економічного розвитку та еколого-освітній діяльності буде тільки зростати, а це піде на користь справі охорони природного і культурного спадку не лише України.

Звичайно, наведено далеко не все те, що робиться Карпатським біосферним заповідником для втілення в життя Севільської стратегії. У цьому плані велике значення мало обговорення у липні 2003 року звіту Карпатського біосферного заповідника на сесії Міжнародної координаційної ради з програми ЮНЕСКО “Людина і біосфера” та проведення за ініціативи та фінансової підтримки Секретаріату ЮНЕСКО у травні 2004 року спеціальної Міжнародної конференції “Оптимізація меж та поліпшення функціонування Карпатського біосферного заповідника”. Велике значення мало також нагородження Карпатського біосферного заповідника у 1997 та 2002 роках Радою Європи Європейським дипломом.

Але у нашій роботі є чимало невирішених проблем. В умовах соціально-економічної кризи в Україні ми маємо труднощі з фінансуванням та матеріально-технічним забезпеченням, немає достатнього розуміння в органах місцевої влади проблема розширення його території. Великою є потреба в обміні досвідом роботи з біосферними резерватами інших країн і т.д. Але в цілому робота Карпатського біосферного заповідника засвідчує ефективність та успішність впровадження Концепції біосферних резерватів в Україні.

УДК 331.1.262 (477–924.52)

СУЧАСНИЙ СТАН І ПОТЕНЦІАЛ ФОРМУВАННЯ РОБОЧОЇ СИЛИ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

Т.А. Драгунова, І.П. Майданік, Л.А. Чвертко

Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, Київ, Україна
Уманський державний педагогічний університет ім. П. Тичини,
Умань, Україна

Проблема соціально-економічного розвитку будь-якого регіону передбачає перш за все ефективне використання ресурсів, що є в її розпорядженні, а також поповнення і відновлення цих ресурсів. Для сучасного високотехнологічного світу визначальним чинником прогресу є робоча сила. Відтворення праці ресурсного потенціалу залежить від демографічного стану регіону, екологічних факторів, умов життя і праці населення тощо. Сучасний розвиток регіону Українських Карпат не можна вважати продуктивним з точки зору використання трудових ресурсів і планування їх подальшого поповнення. Це обумовлено високим рівнем безробіття, значним міграційним скороченням населення, переважно молодого працездатного віку, низьким рівнем соціально-культурної інфраструктури областей, що входять в даний регіон. Наприкінці 20 століття негативне сальдо прикордонних західних областей України з країнами далекого зарубіжжя складало 93% міждержавного сальдо населення держави, або 37% загального сальдо населення цього регіону. За даними перепису населення України 2001 р. сальдо міжрегіональної міграції населення у 2000 р. областей західного прикордоння також було від'ємним, зокрема Закарпаття мало найбільше міграційне зменшення населення, що дорівнювало 2,8 тис. чол. У Львівській та Івано-Франківській областях скорочення населення за рахунок міграції було майже однаковим на рівні 1,2-1,3 тис. осіб.

Основою подальшого розвитку Українських Карпат має стати перетворення регіону у потужний центр туризму і курортно-рекреаційної галузі, формування робочих місць. Тому важливим завданням на шляху до цього є підготовка професійних конкурентноздатних кадрів галузі, створення необхідних умов для їх роботи.

В рамках цієї тематики відділ міграційних досліджень Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України за допомогою працівників Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини провів опитування студентської молоді, що включало питання можливості самореалізації осіб молодого працездатного віку на Батьківщині, їх установок на працю за кордон, необхідність формування у молоді національних та загальнолюдських цінностей, бажання працювати у туристичній та курортно-рекреаційній сфері тощо.

Склад опитуваних включав студентів віком 17-25 років, з них 53% чоловіків, 47% жінок, 92,8 % ніколи не перебували у шлюбі. На питання „Чи бажаєте працювати за спеціальністю” переважна частина респондентів (82,7%) відповіла позитивно з невеликою перевагою жінок. Для дещо меншої частини молоді важливо самореалізуватися на Батьківщині (63,9%), в рідному населеному пункті 12,5%, в регіоні народження – 8,7%. Негативно відповіли на це питання близько 15% респондентів. Певним позитивом

виявилася висока готовність саме чоловіків, для яких характерна висока мобільність, повернутися працювати в рідний регіон.

Переважна більшість опитаних (70%) серед найбільш потенційних регіонів для розвитку курортної галузі назвали Українські Карпати. Престижність роботи в курортно-рекреаційній галузі підтвердили 74,4% студентів, при чому серед чоловіків таких виявилось на 4% більше, ніж серед жінок. Виявили бажання працювати у курортно-рекреаційній галузі 71,2% опитуваних, з них половина – в тому регіоні, де проживали до вступу у вищий навчальний заклад.

Дослідження показало, що потенціал молоді щодо самореалізації на Батьківщині є високий, значна частина молоді має бажання працювати у туристичній та курортно-рекреаційній галузі, причому високий відсоток осіб чоловічої статі, що хочуть реалізовуватися в галузі і вважають її престижною, дозволяє комплексно використовувати робочу силу регіону, поєднуючи жіночу і чоловічу працю, а не створюючи проблеми для зайнятості однієї з них (що характерно у гірничих та гірничо-переробних районах). Орієнтація молоді на невелику оплату праці є певним часовим резервом для формування і становлення туристичної галузі, знаходження необхідних інвестиційних потоків. Водночас висока орієнтація молоді на працю за кордон (74,5% опитуваних) є серйозним мотиваційним поштовхом для управлінців щодо активізації соціально-економічного розвитку регіонів. Наразі є всі підстави для розробки ґрунтового спеціального механізму заохочення та стимулювання робочої сили для розвитку регіону Українських Карпат.

УДК 159.955.001.12:331.108.2

ЗАПРОВАДЖЕННЯ МЕТОДІВ НЕСТАНДАРТНОГО МИСЛЕННЯ У СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ ПІДПРИЄМНИЦТВА

В.М. Козак

Карпатський інститут підприємництва, Хуст, Україна

В системі вищої освіти продовжують відбуватися позитивні зміни системного характеру. Приєднання України до Болонського процесу є незаперечним фактом міжнародного визнання нашої системи вищої освіти, важливим кроком на шляху реалізації стратегічного курсу України до Європейського Союзу.

Підписавши Болонську угоду, Україна обіцяє до 2010 р. зробити дипломи своїх вузів конвертованими в Європі, а студентів – вільними у

виборі дисциплін і місця навчання. Від Болонського процесу ми нічого не втратимо, а відкриємо дорогу на світовий ринок спеціальностей. Він дає свободу студенту в організації навчання. Та найголовніше, студент має сам тягнутися до знань, володіти іноземними мовами (не заради оцінки).

Згідно з опитуванням, 60% студентів оцінюють підписання Україною Болонського меморандуму схвально (19 травня 2005 р.).

Понад сотня українських закладів вищої школи вже перейшла, як того вимагають європейські стандарти, на кредитно-модульну систему навчання. Запровадження такої системи оцінювання знань спонукає майбутніх випускників до більшої мобільності, посилює елемент змагальності, сприяє зниженню пропусків занять.

Суттєвих змін зазнала практика вступу до вищих навчальних закладів, що забезпечило відкритість та об'єктивність вступних випробувань. В нашому інституті запроваджено вступне тестування студентів, результати якого обробляються за допомогою комп'ютерної програми, що підвищує об'єктивність оцінювання знань абітурієнтів.

Позитивним є також те, що запроваджуються нові навчальні програми і технології навчання, поліпшується рівень соціального захисту всіх учасників навчально-виховного процесу, що стало вагомим внеском освітян у реалізацію політики соціально-економічного зростання держави. Карпатський інститут підприємництва також вніс свій вклад в цю справу. Так тільки за 2000-2005 н.р. в інституті надано пільги студентам з обмеженими можливостями та студентам з малозахищених верств населення на загальну суму 168 тис. грн.

У житті вищих навчальних закладів суттєво посилилась роль студентського самоврядування, створено відповідне законодавче підґрунтя діяльності студентства. В нашому інституті орган студентського самоврядування залучається до управління навчальним закладом, інформується про результати його діяльності та перспективи розвитку.

Важко працювати науково-педагогічним колективам, коли мають місце недоліки і невирішені проблеми в державі. Протягом 14 років у країні змінилося 11 Кабінетів Міністрів. Тільки після 2004 року в Україні на всіх рівнях змінилося майже 20 тисяч керівників.

Роки становлення національної держави, особливо події кінця 2004-го – початку 2005-го, серед іншого, увиразнили гостру проблему підготовки національних кадрів у системі державної влади та управління, кадрів, які здатні не тільки усвідомити сутність, цілі й завдання національного державотворення, а й діяти адекватно.

Наш завтрашній рівень життя залежить від тих, хто сьогодні навчає студентів і головне – як навчає. За останні 14 років кількість студентів університетів зросла в 2,5 рази і становить 2,7 млн. осіб. Проте така масовість

непокоїть, подекуди відчутно позначається на якості навчання. Якість вищої освіти не відповідає вимогам часу. Саме з причини незабезпечення належної якості освіти торік припинено освітню діяльність 61 структурного підрозділу.

Хочу зазначити що в таких складних умовах Карпатський інститут підприємництва успішно продовжує свою освітню діяльність.

За 5 років бюджет інституту зріс майже в 10 раз: з 200 тис. грн. до цього річних 2155 тис. грн.

Активна діяльність інституту дозволила придбати 3 будівлі вартістю 495 тис. грн., що дозволяє збільшити власний аудиторний фонд та започаткувати низку програм:

- будівництво 10-ти квартирних будинку;
- ремонт гуртожитку;
- спорудження студ. містечка, тощо.

Чисельність студентів порівняно з 2000 роком збільшилось у 7 разів, спеціальностей в 3 рази.

В Україні функціонує близько трьох з половиною сотень закладів III-IV рівня акредитації, і як збагнути людям, який з них краще навчає студентів? Звання національного, на жаль, девальвовано. Присвоювалось воно практично скрізь, де догідливо "чіпляли мантию" керівникові, який навідався в гості.

Нам потрібно створити рейтинг українських університетів. Для цього слід подивитися й на кількість штатних докторів наук у вузі, на оснащеність бібліотек і на розвиток науки, зокрема захист дисертацій, кількість монографій та публікацій, участь студентів у науковій роботі.

Дещо змінилися підходи до організації вузівської науки. Більшість колективів вищих навчальних закладів усвідомили, що без реальних наукових результатів не можна здобути визнання як в Україні, так і за кордоном.

Як результат наукової діяльності наші здобутки в 2005 році це:

- проведено 3 науково-практичні конференції, один науково-методичний семінар.
- опубліковано: 44 статті, 3 навчальні посібники, 1 монографію, 2 словники;
- одержано грант Польсько-Американської фундації свободи викладачем інституту;
- студент Тегза Я.В. на Всеукраїнській олімпіаді з соціальної роботи зайняв I місце за найкращу письмову роботу з теоретичних питань, тощо.

Якщо врахувати ці та низку інших критеріїв, то вітчизняний рейтинг очолять, як це усталено в світовій практиці, ті ВНЗ, чії випускники славилися й славляться міцними та глибокими знаннями. А поза конкуренцією будуть ті, в кого практично немає проблем із

працевлаштуванням своїх випускників. Перші випускники Карпатського інституту підприємництва 2005 року працевлаштовані на 91,6%.

Для того, щоб випускники нашого інституту могли отримати роботу після закінчення ВНЗ зроблено наступне:

- на “Web сайті” створено сторінку “Центр планування та розвитку кар’єри” на якій можна ознайомитись з історією інституту, отримати необхідні відомості про нього;

- для замовників спеціалістів є сторінка “Випускники ВНЗ”, яка містить меню, в якому вказано перелік всіх спеціальностей. На наступній сторінці знаходиться список випускників ВНЗ з вказаною адресою проживання, фотографією, середнім балом успішності, темами бакалаврських та дипломних робіт і короткою характеристикою випускника;

- на кожного випускника заведено додаткову сторінку, з “Міні-анкетом”, що заповнює сам студент, вказуючи, де б він хотів працювати і яку посаду хоче займати;

- для випускників створена сторінка з переліком та короткою характеристикою підприємств та фірм Закарпатської області та потреба у фахівцях.

Окрім того студенти інституту (за їхнім вибором) вивчають дисципліну “Розвиток творчого мислення”, що допомагає випускнику в розв’язанні складних задач, які ставить перед ним суспільство, за короткий термін. Зрештою, це саме те, до чого спонукають вітчизняну систему освіти вимоги Болонської угоди, яка в центр освітнього процесу ставить розвиток особистості.

Для ефективного використання найвищої цінності сьогодення – людського капіталу, слід навчити людину вчитися впродовж життя, навчити знати й пізнавати, діяти, сприймати і відчувати найперспективніші напрями інноваційного розвитку економіки, що базуються на синтезі проривної науки, інноваційної освіти і підготовки кадрів.

Безперечно, основне завдання України – це розвивати економіку, виробництво, науку, тобто створювати нові робочі місця і формувати вимоги до підготовки випускників з урахуванням конкуренції на ринку праці. Але це завдання – поза сферою відповідальності системи освіти. Хоча нарощування обсягів підготовки фахівців дозволить зберігати робочі місця в системі вищої освіти і науки. Проте є й інший бік медалі – межа, за якою велика кількість студентів призведе до неприпустимого зниження рівня якості освіти. Наслідком може бути розчарування випускників, дипломи яких мало що значать для кар’єрного зростання.

Щоб не знизити якість освіти, кожній молодій людині повинні запропонувати той тип програми і вид майбутньої діяльності, який вона може опанувати: один здатен вчитись і діяти на рівні магістра і вище; іншому –

достатньо бакалаврської програми; ще комусь – молодшого спеціаліста або кваліфікації робітника. При цьому система кваліфікацій та посад обов'язково повинна надати випускнику кожного закладу можливість отримати роботу. З цією метою МОН разом з Мінпраці проводить роботу щодо вдосконалення Класифікатора професій, посад, кваліфікацій та їх узгодження з Переліком програм магістра і бакалавра. Кожна країна створює національні переліки професій, сумісні із загальноєвропейськими.

Шукати шляхи підвищення ефективності вищої освіти можна лише на основі глибокого аналізу взаємодії взаємопов'язаних факторів: ринок освітніх послуг – ринок праці – якість підготовки. Конкуренція на ринку освітніх послуг, на жаль, сприяє поширенню неякісних освітніх програм і послуг. І це в той час, коли ринок праці має генерувати стимули до підвищення якості вищої освіти. На жаль, він сформувався в умовах, коли високотехнологічні галузі, що потребують високоосвічених кадрів із глибокими спеціалізованими знаннями, не є ключовими, а домінує сектор послуг, де беруть людей зі знаннями, отриманими за 1 – 2 роки. Тобто ринок не стимулює розвиток найсучасніших фундаментальних напрямів підготовки фахівців, здатних забезпечити наукові та технологічні програми.

Слід усвідомлювати, що структура ринку праці тепер і в найближчому майбутньому зможе знайти застосування тільки випускникам ВНЗ, які щороку відкривають нові спеціальності, а “старі” зникають за 3 – 5 років.

Людина за життя кілька разів змінює профіль діяльності. Відтак, конкретні знання, отримані за первинною спеціальністю, суттєво не впливають на її успішність та кар'єру в певній галузі.

Так, у Карпатському інституті підприємництва в 2006 році відкриті нові сучасні потрібні Закарпатському регіону спеціальності, що дозволяє розширити ринок праці.

У контексті якості та ефективності освіти важливою є так звана вертикальна інтеграція університетів з провідними підприємствами. В цьому випадку якісна практична підготовка забезпечується узгодженими програмами, досконалими умовами практики, можливістю оснащення лабораторій сучасним обладнанням. Це шлях до створення так званих “корпоративних університетів”, що цілком скеровані на певну галузь всіма видами своєї діяльності. Тому для зміцнення позицій університетів передбачається розширення їх участі у розв'язанні кадрових, економічних, виробничо-господарських проблем міст і регіонів, в яких вони розташовані.

В березні місяці 2006 р. з ініціативи міністра освіти і науки Станіслава Ніколаєнка проведено науково-практичний семінар на якому прийнято рішення про необхідність проведення під егідою МОН експерименту зі створення своєрідного корпоративного вузу, який об'єднає під інтелектуальним і навчально-методичним «дахом» університету «Україна» та

матеріально-технічними можливостями роботодавців, профільні технікуми та коледжі, які прагнуть «вписатися» в світові інтеграційні процеси в освітньо-науковій та виробничій сфері.

Наукова діяльність Карпатського інституту підприємництва направлена на розв'язання екологічних, економічних, освітніх проблем Карпатського регіону, що дозволяє вважати інститут корпоративним вищим навчальним закладом.

Сьогодні 90% студентів ВНЗ мають відхилення у стані здоров'я, ще половина з них – незадовільну фізичну підготовку. За останні роки на 40% збільшилась кількість студентів, віднесених до спеціальної медичної групи. Це дуже тривожна тенденція, оскільки вона стосується високоосвіченої категорії громадян, які в майбутньому мають скласти основу продуктивних сил суспільства, стати носіями загальної культури нашого народу.

Добре здоров'я студента – запорука успішного навчання, і тому в інституті велика увага приділяється фізичному вихованню. Управління освіти і науки Закарпатської облдержадміністрації позитивно оцінило організацію спортивної роботи інституту. За підсумками у 2005 році на обласній Універсіаді інститут зайняв III загальнокомандне місце. Чемпіонами Універсіади стали Лукачинець Тетяна (біг – 400 м), Оковецька Вікторія (штовхання кулі), Лемко Іванна (шахи). Срібними призерами – Гота Тетяна (стрибки в довжину), Гаврилко Михайло (штовхання кулі, стрибки в довжину). Бронзовими призерами – Довганич Іван (біг – 400 м), Цімбота Наталія (біг – 800 м), жіноча та чоловіча команди з естафетного бігу на 100 м. Наша жіноча волейбольна команда стала другою, а баскетбольна – третьою.

Планується спорудження власних спортивних споруд.

Вимога часу – поліпшення соціально-побутових умов студентів. І в цьому контексті гостро постає проблема харчування студентів.

У навчальному закладі студенту мають бути створені не лише умови для навчання, а й для нормальної життєдіяльності. На разі ситуація з гуртожитками вкрай складна.

10 жовтня 2005 р. в м. Київ президент України Віктор Ющенко наголосив “Майбутнє виграємо інтелектом і праведними ділами”. Українське суспільство давно очікує на реалізацію цих запевнень.

Викладене, зрозуміло, лише окреслює найгостріші проблеми і завдання вищої школи. Від їх успішного розв'язання значною мірою залежить створення умов для ефективного розвитку економіки на основі новітніх знань, технологій і демократичних цінностей.

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОБОТИ МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ПЕРЕХІДНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

В.І. Король

Карпатський інститут підприємництва, Хуст, Україна

Перехід України до ринкового господарювання ставить все нові й нові завдання. В даний час агропромислове виробництво знаходиться в стані затьожної кризи. Для виходу з неї слід здійснювати радикальні зміни всієї системи аграрних відносин і, перш за все відносин власності.

За час реформування агропромислового комплексу дещо змінилося: створена значна правова база для ринкових перетворень; внаслідок здійснення аграрної реформи, запроваджуються нові земельні відносини та створюються нові форми господарювання ринкового типу.

В Україні завершується процес трансформації в агропромислового комплексу, сформувалися нові форми організації господарства: фермерські, селянські, підсобні та змішані.

Аналогічні зрушення відбулися і в аграрному секторі Закарпатської області. Виробництвом сільськогосподарської продукції протягом 2003-2004 років займалися 1641 сільськогосподарське підприємство, з них фермерські господарства – 1389, особисті селянські – 295,8 тис. Фермерські господарства мають певні переваги, зокрема, над підсобними господарствами населення. Вони мають більші розміри земельних ділянок, можливості застосування комплексної механізації, ширшого залучення трудового потенціалу села, що веде до більш повного введення в дію основних складових ресурсного потенціалу та більш ефективного використання і на цій основі виробництва конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції. Фермери області у 2004 році забезпечили вищу, ніж у середньому по сільськогосподарських підприємствах, урожайність зернових та зернобобових (включаючи кукурудзу) на 8,9, картоплі – на 6,2, соняшнику – на 15,7 відсотків. В даному випадку відіграє роль приватної власності на землю та незалежна творчість фермерів. Свідченням цього може служити приклад фермерського господарства “Коник”, що в Ужгородському районі, яким керує ентузіаст Мелеш Василь Васильович. Його творчість та любов до землі дали можливість збирати з кожного гектара по 80-90 ц зерна пшениці, що більше у 2 рази порівняно з іншими господарствами. Запорукою успіху є підбір сортів відповідної репродукції, застосування нової технології вирощування, система удобрення та захисту від хвороб і шкідників.

Господарства області протягом 2004 року виростили 560,9 тис. тон картоплі, що становить по 160,6 ц з 1 гектара. Фермерські господарства виростили по 170,5 ц, що на 10 ц більше порівняно з середнім показником. Враховуючи, що картопля трудомістка культура, великі господарства повністю перестали займатися її вирощуванням. Хоча потреба в цьому є велика. Особливість малих підприємств полягає в тому, що вони є мобільними, легко міняють напрямки виробництва, вдосконалюють технологію, самокеровані. За рахунок цих властивостей малі підприємства мають перевагу. Доказом цього може служити фермерське господарство “Коник”, яке щорічно вирощує картоплю на значних площах (200 га) і збирає врожай по 350-400 ц з гектара, що перевищує середні показники більше ніж у 2 рази.

Керівник підприємства, Мелеш В.В. застосував досконалу технологію вирощування картоплі, підібрав необхідні сорти самих високих репродукцій, стійких до вироджування з добрими смаковими якістьми, які зберігаються і не втрачають своїх властивостей.

Давно відомо, що кадри вирішають все. Щоб використати надзвичайно сприятливі умови Карпатського краю для вирощування фруктів, необхідно мати кваліфіковані кадри, техніку та багато іншого.

В даний час в області нараховується 13,7 тис. гектарів плодово-ягідних насаджень з середньою врожайністю 50,7 ц з гектара. Разом з тим потреба населення краю значно вища. Зваживши на обстановку, фермер Мелеш В.В. посадив 150 га саду з надією успіху. Він завіз саджанці яблуні сорту Чемпіон і вже на третій рік одержав по 300 ц запашних яблук з гектара, що в 6 разів перевищує показники області. Потенційні можливості посаженого саду обіцяють становити по 600 ц з гектара. Виходячи з вищенаведеного вважаємо зайвим доводити про переваги малих фермерських господарств.

Поряд з цим слід відзначити, що показник розрахунку угідь в середньому на одне господарство 7,2 га, звичайно, є надто недостатнім для перетворення фермерських господарств у високорентабельні.

Керуючись даними досліджень Закарпатського інституту АПК, середній розмір фермерського наділу повинен становити 50 га і більше. При таких розмірах господарства організаційно можуть досягти повної трудової зайнятості фермера й одержати високу ефективність використання фондів.

Отже практика господарювання малих підприємств в галузі АПК ще раз підтверджує важливість розумного і раціонального використання ресурсного потенціалу функціонуючих господарств, їх подальшої підтримки і розвитку зі сторони держави, що забезпечить зростання продовольчої безпеки країни.

1. Подсолонко В.А., Прошай А.Ф., Миронова Т.Л., Василенко В.О. Підприємництво. Посібник. – К. – 2003.

2. Покропивний С.Ф., Колот В.М. Підприємництво: стратегія, організація, ефективність. Посібник. – К. – 1998.
3. Варналій З.С. Мале підприємництво, основи теорії і практики. – К.: Знання. – 2001.
4. Газуда Л. Ресурсний потенціал аграрних підприємств в умовах трансформації відносин власності. – Ужгород. – 2004.
5. Сільське господарство Закарпаття у 2004 році. Статистичний щорічник. – Ужгород, 2005.

УДК 379.85:001.8 (1–924.51/.54)

СУЧАСНІ МЕТОДИ МАРКЕТИНГОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ В КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ

Ю.І. Ревть

Карпатський інститут підприємництва, Хуст, Україна

Необхідно зауважити, що якими б добрими не були рекреаційні умови, зони відпочинку і лікування, ця діяльність не буде успішною, не розвиватиметься економіка з всіма її складовими без:

- стабілізації фінансової системи;
- розвитку підприємництва – фермерства;
- створення чітких дієвих законів, довготривалої дії;
- залучення іноземних капіталів;
- стабільності політичної ситуації між різними гілками влади;
- подолання дефіциту виплат заробітної плати працівникам усіх галузей виробництва;
- зменшення податків, зборів та різних стягнень як з фізичних так і юридичних осіб;
- державної підтримки всіх нововведень і новацій, зокрема інтелектуальної власності;
- широкого використання студентами вищих навчальних закладів маркетингу, патентознавства, підприємництва сучасних інформаційних технологій.

Аналізуючи дану проблему у Карпатському регіоні, насамперед відзначимо наступне: порівняно з 80-ми роками кількість санаторіїв та пансіонатів з лікуванням в останні роки збільшилась у 1,4 рази, баз відпочинку – майже в 3 рази, туристичних баз – більше як у 2 рази.

Цей фактор і спричинив зменшення середнього показника місткості одного рекреаційного об'єкта з 155 місць у 1980 роках до 130 у 2000 році.

Класичний варіант туристичного ринку передбачає оптимальну

структуру потоків: наприклад, на 3-х іноземних туристів, що виїжджають у країну, має припадати 1 вітчизняний, що виїжджає. При такій структурі туризм є економічно вигідним. У нас же ця структура була спотворена: ми приймали 1 іноземного туриста, а більше як 10 своїх відправляли за кордон. Внутрішній туризм, орієнтований на вітчизняного споживача, фактично випав з поля зору туристичних структур.

Необхідно відзначити, що з 1999 року тимчасовий спалах активності на регіональному туристичному ринку починає згасати: на ньому залишились найбільш сильні фірми. Більшість фірм не витримала конкуренції, але основною причиною спаду туризму в країні низька платоспроможність населення внаслідок економічної кризи, що тривала протягом останніх років.

У загальному, говорячи про регіональний ринок рекреаційних послуг, слід відзначити, що він знаходиться на початковій стадії формування. Тому ключовим завданням сьогодні є не збільшення кількості об'єктів, хоча це так важливо, а налагодження конкурентоспроможного ринку послуг з використанням існуючої рекреаційної бази, яка також вимагає постійного вдосконалення.

Важливим зрушенням в тому є підготовка фахівців до цієї діяльності, випереджаючи час на декілька років вперед бачимо, що потреба в спеціалістах менеджерів-маркетологів на ринку послуг буде надзвичайно зростати як всередині країни, так і на міжнародному ринку послуг.

Слід наголосити, що матеріальна база, створена в регіоні, вже сьогодні не задовольняє існуючого попиту на рекреаційні послуги. В його структурі в останні роки відбуваються зміни, зокрема, ростуть потреби у зимовому відпочинку.

Сьогодні за прогнозами фахівців попит на зимовий туризм очікується в обсязі понад 4 млн. чоловік у рік. Разом з потребами в санаторно-курортному лікуванні на базі мінеральних вод попит на рекреаційні послуги в регіоні складає не менше 6 млн. чоловік. Сумарна місткість рекреаційних об'єктів регіону у 8 – 10 разів менша, ніж в аналогічних регіонах закордоном. Не відповідають міжнародним стандартам умови сервісу в рекреаційних закладах, недостатньою є система інфраструктурного забезпечення.

Орієнтовну оцінку потенційних можливостей Карпат можна отримати також шляхом співставлення з близькими за природними особливостями закордонними регіонами. Наприклад, Альпійський регіон площею 180 тис. км², де рекреаційна навантаженість оцінюється як гранична, щорічно приймає 40 млн. відпочиваючих і туристів, понад 60 млн. здійснюють в Альпи одноденні поїздки.

Граничні для цього показники перспективної рекреаційної місткості Карпатського регіону, становлять:

- одноразова кількість – 2,2 млн. осіб;

- річна кількість – 8 млн. чол. туристів і відпочиваючих;
- екскурсантів і туристів вихідного дня – біля 12 млн. чол.

На даний час, через невідготовленість території, відсутність спеціалізованої інфраструктури і низьку екологічну культуру населення, фактична рекреаційна місткість Карпатського регіону не повинна перевищувати 50% від перспективної.

Розглядаючи перспективи розвитку туристичної індустрії в Україні і в Карпатському регіоні зокрема, варто вивчити і врахувати досвід у цій галузі діяльності країн світу (Чехія, Болгарія, Австрія, Швейцарія, Польща).

Варто відзначити, що туризм вигідний тоді, коли держава продукує відповідні послуги і розширює ринок їх збуту. Закономірно, що, чим більше держава приймає туристів, тим більше в неї доходи і менше собівитрати.

Серед сучасних методів маркетингових досліджень ринку туристичних послуг можна назвати:

- панель споживачів – разові або постійні вибіркові обстеження сімей споживачів, які за спеціальну плату ведуть облік своїх доходів та витрат, реєструють свої покупки, а також відповідають на питання, які цікавлять фірму (у тому числі про свої думки та те, які види туристичних послуг є для них найбільш цікавими та чи є цей попит платоспроможним); зазвичай панель формується великою спеціалізованою маркетинговою або консалтинговою фірмою; державна статистика бюджетів сімей домогосподарств має власну велику панель (більше 60 тис. домогосподарств) споживачів;

- моніторинг маркетингового середовища – постійне відслідковування (заміри) провідних індикаторів мікро- і макросередовища підприємства, що пропонує на ринку свої туристичні послуги; варіантом моніторингу індикаторів є трекові дослідження, тобто відстежування динамічних змін параметрів ринку;

- експеримент (пробний маркетинг), який підрозділяється: *польовий* – оцінка і моделювання результатів “продажу” невеликих партій продукції, вивчення реакції споживачів на зміни факторів (умов продажу); *лабораторний* – побудова за даними польових спостережень імітаційної моделі типу.

Крім того, суть можливим є застосування Дельфі методу – експертної оцінки. Він полягає в анонімному опитуванні групи висококваліфікованих експертів за завчасно підготовленою програмою. Результати ранжуються, будується крива розподілу, обчислюються її параметри.

Спрощеним варіантом експертної оцінки є кон'юнктурні збори. Провідні працівники фірми, а також спеціалісти збираються на збори і по черзі висловлюють власну оцінку ситуації. Під час обговорення оцінки зближуються і виробляється єдина точка зору.

У зарубіжній практиці поширений метод логіко-змістового моделювання проблем. На збори запрошують і провідних спеціалістів маркетингової служби з метою висунути і оцінити основні проблеми (як ті, що стимулюють, так і ті, що стримують маркетинг фірми). Складається каталог проблем, з якого виводиться рейтинг. Проблеми ранжуються, виявляються їх пріоритети і важливість.

Продуктивними методами експертних оцінок вважається мозковий штурм. Формується колектив кваліфікованих спеціалістів, які поділяються на дві групи. Група «А» генерує або концентрує ідеї, група «Б» їх аналізує і критикує. Відбувається вільний обмін думками. Процес координується і направляється керівником колективу. Оцінка, яка отримала максимальну підтримку, вважається надійною.

Як правило, для здешевлення й оптимізації масштабних досліджень рекомендується завжди проводити *пілотне* опитування. Крім того, не слід забувати про фінансовий бік проблеми і детально його дослідження.

Аналіз доходів, отриманих від міжнародних туристів дає підставу стверджувати, про прямий зв'язок між рівнем економічного розвитку країн і рівнем розвитку туристичної індустрії: 80% світового обсягу туристичних послуг припадає на промислово розвинуті країни.

Протягом останніх років зберігається тенденція до підвищення доходності у сфері туризму. Зараз доходи від туризму складають 6,5% світового експорту і 18% міжнародної торгівлі послугами. За даними Всесвітньої організації туризму в цій сфері щорічно зайнято біля 100 млн. чоловік або 6,3% загальної чисельності зайнятих. У туристичні сезони цей показник підвищується до 10-15%.

Важливою особливістю рекреаційних послуг в регіоні є їх низька вартість. На протязі 1992-2000 років ціни на курортні послуги в регіоні (за доларовим курсом) не перевищували 50-60 доларів (за 24 дні лікування). Це не більше, ніж вартість одноденного перебування на закордонних курортах. Протягом 2001 – 2004 рр. спостерігається подорожчання туристичних послуг, хоча їхня вартість залишається на достатньо низькому рівні, порівняно із закордонними.

Таким чином, при всій складності прогнозування реального платоспроможного попиту на рекреаційні послуги в регіоні можна констатувати, що навіть при цінах в четверо нижчих від світових, регіон у перспективі отримуватиме дохід від рекреаційної індустрії щорічно на суму понад 1 млрд. доларів.

На основі світового досвіду та економічного стану в Україні на даний час потрібно враховувати наступні пріоритети нашого регіону у сфері туристичного бізнесу:

- забезпечення «внутрішньої конвертованості» рекреаційних послуг

шляхом підвищення їх якості і розширення асортименту, поліпшення сервісних умов обслуговування;

- обмеження нового будівництва рекреаційних об'єктів, реконструкція і модернізація діючих;
- концентрація коштів і ресурсів на об'єкти інфраструктури;
- створення рекреаційних зон у приміських територіях для короткотривалого відпочинку населення великих міст;
- активне залучення приватного сектора до туристичного бізнесу;
- створення відповідного сервісу обслуговування (надання рекреаційних послуг за європейськими стандартами для залучення іноземного споживача (наприклад, ліцензійне мисливство);
- створення сучасної інформаційно-маркетингової служби у сфері рекреаційного бізнесу;
- вивчення структури і напрямів туристичних потоків і їх прогнозування;
- вивчення міжнародного ринку туристичних послуг, ділової активності і конкретних пропозицій іноземних інвесторів;
- активне формування висококваліфікованого кадрового потенціалу в сфері туристичного бізнесу;
- налагодження потужної реклами, випуск високоякісного інформаційно-довідкового матеріалу.

Маркетингова діяльність у сфері туристичного бізнесу охоплює питання, починаючи із розробки і впровадження послуги в життя, продовжуючи вивченням фірмової структури, потенційних споживачів, встановленням прийнятної ціни, здійсненням реклами та закінчуючи реалізацією даної послуги.

Одним із сучасних методів розповсюдження та отримання інформації є комп'ютерні технології. Створення анкети на web-сайті обласного відділу туризму та формування на цій основі автоматизованих туристичних баз даних. Доступ до такої інформації спрощує процес її обробки, мова йде про те, що кожен, навіть не висококваліфікований фахівець може згрупувати та проаналізувати її, та отримати необхідні результати за достатньо короткий час і безкоштовно.

1. Вачевський М.В. Скотний В.Г. Маркетинг в сферах послуг: Навч. Посіб. – К.: ЦНЛ, 2004 р.
2. Вачевський М.В. Долішній М.І., Скотний В.Г. Маркетинг для менеджера. – Стрий, "Просвіта", 1993 р.
3. Ноздрева Г.Б., Цигичко Л.И. "Маркетинг: як перемагати на ринку. К., 1999.

СТАНДАРТ, ТВОРЧІСТЬ І МАЙСТЕРНІСТЬ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ З ПІДГОТОВКИ МЕНЕДЖЕРІВ

В.І. Сабадош, О.В. Пулянович

Карпатський інститут підприємництва, Хуст, Україна

Досвід педагогічної практики свідчить, що навіть при наявності значних педагогічних здібностей викладач, який не володіє усім арсеналом впливу, не знає законів виховання, залишається зрештою посереднім педагогом і лише інколи добивається ефекту.

Аналіз, самоконтроль, любов до фаху і студентської молоді мало важить без спеціальних наукових знань. Незнання породжує безсилля, розгубленість, невпевненість і жодні здібності тут не врятовують. Здібності, підкріплені наукою, роблять педагога сильним, впевненим у здійсненні навчально-виховного процесу.

Наукові знання мають бути такими, щоб поряд з аналізом загальних педагогічних закономірностей, подавались ще й алгоритми навчальної праці, які під силу більшості студентів. У цьому зв'язку чітко використовується проблема співвідношення і творчості та стандарту.

Вживаючи слово “творчість”, мають на увазі нестандартне виконання того чи іншого педагогічного завдання. Творча праця педагога нерозривно пов'язана з використанням вражень, життєвого досвіду, пошуком нового, оволодінням засобами діяльності [1]. Справжня творчість проявляється тоді, коли за допомогою мікроспособів досягають макрорезультатів.

Що ж таке стандарт? У стандарті завжди узагальнено різноманітне до одного типового відібрано найбільш характерне, що піддається впровадженню у програму.

Роблячи екскурс в історію стандартів, можна помітити, що поява стандарту, в т.ч. і у навчально-виховному процесі, пов'язана з творчістю. Перший зразок стандарту – найбільш творче вирішення, що відповідає всім визначенням творчості.

Педагогічна творчість створює стандарти-алгоритми, як своєрідний, чітко фіксований порядок дій, але вона не є стандартом чи алгоритмом, тільки оптимально використовує раніше фіксовані варіанти дій.

Педагог ніби знову відкриває для себе нову сутність педагогічного явища, але це відкриття передбачає знання стандартів навчання, виховного процесу, набуті психолого-педагогічні дані. Таким чином, педагогічна творчість як щось нове не може існувати без старого.

Протиріччя між потребою оволодіти стандартами та необхідністю знаходити нові варіанти використання методів і прийомів, нові способи розвитку старих і добрих традицій є одним з найголовніших джерел розвитку творчості педагога.

Творче застосування стандартів навчально-виховного процесу вимагає від педагога таких властивостей, як увага, здатність увійти в духовний світ студента, здатність цілісно увияти дію застосовуваних засобів, здатність підкорити все педагогічній меті [2].

Професійна своєрідність діяльності педагога полягає в тому, що повна алгоритмізація її практично неможлива, хоч в педагогічній практиці й існує певна сукупність стандартних прийомів і навичок, яким педагог навчений. Але застосовуються ці стандартні прийоми і прийоми в постійно змінюваних нестандартних ситуаціях, що вимагає їх корекції, модифікації. В цьому і полягає специфіка педагогічної творчості [3].

З творчим у навчально-виховному процесі пов'язані такі поняття, як натхнення, інтуїція. Праця педагога – безкінечний пошук, переживання, спостереження і раптом у вирі буденних справ, звичних ситуацій зблисне мить задоволення від досягнутого, від тієї радості, що охопила педагога.

Висновок: в педагогічному мистецтві, крім майстерності і техніки, є ще щось, що піддається раціональному поясненню. Таке враження складається через те, що людина не аналізує мить натхнення, не бачить це натхнення – результат численних повторювань різноманітних засобів, методів і прийомів. Моменти натхнення зумовлені культурною еволюцією педагога, як особистості. Ситуація, яка дає йому можливість реалізувати себе, тільки розкриває духовність людини-педагога.

Якщо педагог прагне стати майстром навчально-виховного процесу, у його діяльності повторюється ряд умінь. Ці уміння багато в чому характеризують будь-яку творчу діяльність. Перерахуємо ці уміння:

- уміння вільно сприймати ті процеси, які відбуваються у студентському середовищі, у світі кожного окремого індивідуума у різних педагогічних ситуаціях;
- уміння аналізувати співвідношення – “мета – засіб – результат” стосовно до вибору ситуації;
- уміння вимагати і довіряти;
- уміння швидко орієнтуватися і переключати увагу;
- уміння у випадковому побачити суттєве;
- уміння оцінювати ситуацію всебічно;
- уміння в аналогічних ситуаціях використовувати засоби впливу;
- уміння точно передавати свій настрій, почуття і думки словом, мімікою, жестом.

У мистецтві навчально-виховного процесу, як у будь-якому мистецтві,

індивідуальність творчої особистості вирішує дуже багато. Педагоги відрізняються не тільки системою застосовуваних засобів, але, що найголовніше, характером їх реалізації, на якому відбивається індивідуальність. Адже відомо, що ті самі ефективні засоби навчання і виховання у різних педагогів дають різний результат. І причина цього частково залежить від особистості педагога [4].

У кожного педагога є свої оригінальні вирішення. Прагнення часто застосовувати ці вирішення призводить до негативного результату. Однією з причин цього є фетишизація засобу. Процес фетишизації нерозривно пов'язаний з такими явищами, як захопленість, переоцінка свого педагогічного амплуа. Фетишизація тісно пов'язана з розвитком здібностей та індивідуальних нахилів педагога. Вона є наче зворотною стороною педагогічних здібностей [5].

Серед творчо працюючих педагогів зустрічаються такі, які чудово оволодівши якимось педагогічним прийомом, вважають його альфою і омегою всього навчально-виховного процесу. Однак під досконалістю праці педагога розуміємо всесторонні знання, вміння гармонійно виховувати студента-людину системою найрізноманітніших засобів. Якщо таке вміння відсутнє, з'являється фетишизація.

Трапляються помилки й іншого типу. Часто повторюючи прийоми, методи чи засоби, механічно копіюють минулий досвід без бажання враховувати зміну умов, ситуацій, без спроби внести нове.

Нерідко перешкодою на шляху застосування тих чи інших засобів є емоції педагога, його темперамент. Педагогічний процес раціональний. Він вимагає обов'язкового контролю за виявом емоцій. Характерологічні риси можуть негативно вплинути на застосування педагогічних засобів.

Завдання педагогічної майстерності – складне завдання за своєю структурою – полягає у забезпеченні гармонії особистісних і суспільних інтересів. Справжня майстерність полягає у сфері збігу особистих інтересів і потреб людини з суспільними, у сфері добровільного прагнення людини виконати свій обов'язок, що й приносить задоволення.

Сьогодні педагог поставлений перед необхідністю дати відповідь на такі питання: як використати у навчально-виховному процесі накопичений суспільством потужний духовний потенціал; як урахувати в повсякденній практиці соціальну психологію людей (студентів), що бурхливо змінюється; як здійснити гармонійний розвиток особистості.

Талант і здібності педагога, освічені розумом науки, збагачені розвинутою інтуїцією, роблять його сильним і здатним впевнено і розумно здійснювати ці завдання.

Інтуїтивні висновки є результатом недостатніх, неповних знань, однак все ж таки знань. Педагог у своїх діях завжди якоюсь мірою опирається на

інтуїцію. Йому завжди доводиться опираючись на якісь дані, долати за допомогою інтуїції певні проблеми. І дуже важливо, щоб дані були надійними, щоб їх було більше.

Інтуїтивна дія завжди включає в себе елемент ризику. Погано коли така дія залежить від почуттів, які продиктовані упередженим ставленням, власним настроєм. Покладання лише на інтуїцію означає узаконити прорахунки у своїх діях, відрізати шлях до усвідомленого оволодіння педагогічною майстерністю.

Найлегшим шляхом у плані педагогічного мислення є шлях моралізування, педагогічних забобон, затискування. Це віковий шлях безплідних, а й навіть реакційних педагогів. На жаль, дорога тут добре втворювана й інтуїція займає.

Для розвитку інтуїції, педагогічного чуття необхідно підпорядкувати їх свідомо поставленим завданням, якомога частіше керувати досвідом і роздумами, певним чином їх спрямовувати, емоційно настроювати.

Специфіка праці педагога постійно ставить його перед необхідністю негайно реагувати, діяти в умовах, коли доводиться опиратися не тільки на докладний аналіз, скільки на миттєву інтуїцію. Діалектика сприйняття та усвідомлення у педагога вкрай складна. Він сприймає у тисячу разів більше, ніж встигає усвідомити. У кожному окремому моменті педагог здатний охопити свідомість, відкоректувати лише незначну частину, решта відкладається десь у підсвідомості.

Чи можливо розвинути педагогічне чуття? Стверджувальну відповідь можна дати, якщо дотримуватись такого:

- а) постійно аналізувати різноманітні ситуації, деталі, тобто тренувати інтелект, оволодівати діалектичним мисленням;
- б) мати певну емоційну основу, систематично виховувати почуття;
- в) ці якості свідомо формуються і самосвідомість педагога прогресує лише при всебічній, насиченій багатим соціальним змістом діяльності педагога, коли він самою роботою постійно переміщується з однієї позиції на іншу, чередуючи і поєднуючи найрізноманітніші функції.

Тоді педагог росте разом із своїми вихованцями.

Пробудити у собі здатність захоплюватися блискучими ідеями попередників – Августина Волошина, Панькевича Івана Арменовича, К.Д. Ушинського, Я.А. Коменського, Г. Песталоцці, В.А. Сухомлинського, Й.Ф. Гербарта, А. Нечаєва, В. Ліхачова, Г. Костюка, Л. Виготського та інших, ставити перед собою складні завдання, вміти застосовувати досвід, знову пережити радість від народження засобів впливу – без цього не може бути творчості, немає педагогічного мистецтва.

1. Августин Волошин. Педагогічна методологія. Прага. Пробоєм, 1943 – 207 с.
2. Кон И.С. Социология личности. – М., 1967. – с. 84.

3. Кан – Калик В.А. Никадров М.Д. Педагогічна творчість // Педагогічна творчість і майстерність: Хрестоматія / Укл. Н.В. Гузій – К.: ІЗМН, 2000 – с. 23.
4. Сухомлинський В.А. Народження громадянина. – М., 1971. – с. 16.
5. Іленков Е.В. Об идолах и идеалах. – М., 1969. – с. 243-244.

УДК 379.85(1–924.51/.54):321

ЗАСАДИ ЕФЕКТИВНОЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ

О.В. Стецюк

Львівський національний університет ім. І. Франка, Львів, Україна

Одним з важливих аспектів активізації розбудови туристичного комплексу Карпатського регіону є проведення ефективної регіональної політики у сфері туризму. Нові засади державної політики в сфері туризму набули чинності з 2005 р. із реорганізацією Державної туристичної адміністрації та регіональних органів управління туризмом.

Успіх реалізації нової політики розвитку туризму в значній мірі залежатиме від лібералізації економічних відносин у цій сфері. З порядку денного не знята також проблема задіяння принципово нових ліберально-ринкових механізмів реалізації державної регіональної політики.

В таких умовах пріоритетна роль в наш час відводиться розширенню повноважень і реальних можливостей місцевих органів влади. Мається на увазі їх здатність організувати сприяння місцевих підприємницьким структурам. Місцеві органи влади в рамках наданих їм повноважень здатні регулювати процеси приватизації туристичних об'єктів, відводу земель, орендної плати, відрахувань у місцеві бюджети і т. п.

Таким чином, очевидним є тісний зв'язок між ринковими реформами і економічною ситуацією в державі з прогресивними зрушеннями в туризмі. А тому в найближчі роки державна підтримка туризму буде неадекватною його потенційній віддачі. Ми вважаємо, що в таких умовах слід робити акцент на реально можливе сприяння в реалізації туристських проєктів зі сторони місцевих органів влади і ділову активність туристичних фірм та організацій.

Здійснення розумної політики розвитку туризму, на нашу думку, має базуватися на принципах поступової інтеграції в європейський туристичний ринок. По перше, це вимагає налагодження тісних зв'язків між вітчизняними та зарубіжними суб'єктами туристичного бізнесу. Не менш актуальними залишаються питання розширення ділового співробітництва у сфері туризму, залучення іноземних інвестицій до реалізації масштабних туристичних

проектів, запровадження модерних технологій в практику діяльності туристичних фірм Карпатського регіону.

Загальновідомо, що туризм не може розвиватися ізольовано від інших галузей народного господарства. У Карпатському регіоні сфера туризму – це один з найдинамічно зростаючих міжгалузевий комплекс. Ядро його формують курортно-рекреаційна, туристично-відпочинкова й готельна галузі. Тому проблема регіональної туристичної політики має розглядатися ширше – через призму пошуку оптимальних міжгалузевих пропорцій та збалансованого розвитку тих галузей, які забезпечують розвиток туризму і визначають соціально-інфраструктурне освоєння території. Адже якість туристичного сервісу і сумарні враження від перебування в Карпатському регіоні нині лімітуються загальним невисоким рівнем розвитку інфраструктури загального користування (дороги, зв'язок, торгівля і т. і.).

Зусилля регіональної політики, відповідно, належить зосередити на розв'язанні найбільочіших питань поліпшення соціальної інфраструктури регіону загального призначення (дороги, транспортне сполучення, зв'язок, водозабезпечення, каналізація, торгівля, громадське харчування).

Важливим принципом, що постулюється на усіх рівнях державного управління, є критерій "нерозпорошення" бюджетних коштів і концентрації інвестиційних капіталів на найпріоритетніших туристичних проектах. Поряд з цим нагально необхідним є пошук інвесторів для реконструкції і модернізації існуючих об'єктів туристського господарства Карпат.

Таким чином, основою сучасної регіональної туристичної політики у Карпатському регіоні, заснованої на принципах економічного лібералізму, є політика невтручання органів державної влади у діяльність підприємницьких структур туристичного ринку та координації їх зусиль щодо промоції туристичних можливостей регіону на зовнішніх ринках.

1. Гетьман В.І. Курортна галузь Карпатського регіону в контексті загальнодержавної проблеми перспективного розвитку // Ресторанне господарство і туристична індустрія у ринкових умовах: 36. наук. праць. – К.: КНТЕУ, 2003. – С. 207-211.
2. Євдокименко В.К. Регіональна політика, розвитку туризму (Методологія формування, механізм реалізації). – Чернівці: Прут, 1996. – 288 с.
3. Кравців В.С., Євдокименко В.К., Габрель М.М., Копач М.В. Рекреаційна політика у Карпатському регіоні: принципи формування, шляхи реалізації. – Чернівці: Прут, 1995. – 72 с.
4. Poluga J., Rutynski M., Zinko J. Zasoby turystyczne Ukrainy Zachodniej // Potencjal turystyczny Ukrainy Zachodniej / Prjekt PAUCI nr 00-0195-056 Potencjal turystyczny Ukrainy Zachodniej: Kierunki i mozliwosci inwestowania w sektorze turystyki w swietle polskich doswiadczen / R.Szczecinski, J.Zinko, R.Lozyński i dr. – Warszawa: Instytut Turystyki, 2005. – С. 81-110.

ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СТАЛОГО ЛІСОКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТАХ

Д.Д. Сухарюк

Карпатський біосферний заповідник, Рахів, Україна

Концепція сталого розвитку вперше була оприлюднена на світовому екологічному форумі в Ріо-де-Жанейро. В прийнятих документах конференції відмічалось, що для гарантованого забезпечення екологічної безпеки людства важливо налагодити такий розвиток, який задовольняв би зростаючі економічні потреби суспільства і не підривав би екологічних основ життєвого середовища.

Реалізація концепції сталого розвитку дуже важлива для гірських регіонів Карпат, де ліси є як вагомим елементом економічного розвитку, так і головним фактором забезпечення екологічного балансу.

Протягом тривалого часу екологічна специфіка Карпат недостатньо враховувалася при експлуатації гірських лісів і веденні лісового господарства. Внаслідок цього лісистість в рівнинних і передгірських масивах зменшилася до 20%, в гірських – до 52%. На місці колишніх лісів виникли десятки тисяч гектарів чагарникових заростей і понад 140 тисяч гектарів девастованих угідь. В значній мірі порушена породна і вікова структура лісових угруповань, зріс відсоток похідних нестійких насаджень, суттєво знизилась верхня межа лісу. Лише в межах Закарпатської області у високогірній її частині внаслідок пасторального фактору площа відкритих післялісових ділянок становить понад 4500 га. Існуюча на сьогодні система лісоексплуатації є вкрай недосконалою і хаотичною. Впродовж останніх двох десятиріч років в сфері лісокористування керуються переважно принципами економічного зиску, а не екологічними критеріями.

Все це негативно позначилось на захисних функціях лісів, внаслідок чого почастишали повені, руйнівні сходження снігових лавин, набули інтенсивного розвитку ерозійні процеси тощо.

В державі інтенсивно відбувається перебудова народного господарства, в т.ч. і лісового, за ознаками ринкової економіки. Однак, як справедливо відмічає С.М. Стойко (2002), у цих перехідних умовах централізована планова система лісового господарства і лісоексплуатації вже не діє, а нова система ще не набула "цивілізованих форм" ринкової економіки.

Тому зараз надзвичайно актуальним є прискорене забезпечення переходу лісового господарства на засади сталого розвитку і екологічно

збалансованого сталого лісокористування.

Стале лісокористування – це управління і використання лісів та лісових земель таким шляхом і за таким економічним курсом, щоб постійно підтримувати їх біорізноманіття, продуктивність, відновну здатність, життєвість та потенціал до використання тепер і в майбутньому всіх важливих екологічних, економічних та соціальних функцій без пошкоджень інших екосистем (цит. за В.І. Парпаном, Ю.С. Шпариком [3]).

Екологічна компонента є головною складовою системи заходів для переходу на засади сталого розвитку лісового господарства і лісокористування. З метою дотримання цих принципів ведення лісового господарства і використання гірських лісів повинно відбуватись за басейновим принципом. Тут повинні враховуватись також біогеоценотичні і популяційно-генетичні особливості кожного водозбору. При цьому, важливо керуватись порівняльними кількісними і якісними характеристиками типів лісу, структури, відновлення динаміки і природоохоронної функції лісових ценозів і генетичного розмаїття популяцій, що дозволяє розробити комплексну систему заходів з відтворення корінних лісів, збалансованого використання, підвищення продуктивності, захисних функцій, поновлення і охорони лісового покриву у межах кожного конкретного водозбірного басейну [1,3,4].

Назріла нагальна потреба в оптимізації вікової структури лісів в межах водозборів. Природними моделями по переформуванню похідних лісів і створення нових насаджень є праліси, які збереглися на обмеженій площі. Вони є унікальною реліквією природної спадщини. Праліси, як довготривалі екосистеми мають важливе значення для формування екологічно стабільних насаджень та реконструкції трансформованих фітоценозів (5).

В сучасних умовах в лісах Українських Карпат головною проблемою сталого лісокористування є не обсяги заготівлі деревини, а методи і способи їх проведення [3]. Якнайскоріше слід відмовитись від суцільнолісосічних методів ведення лісового господарства.

На сьогоднішній день в лісовому господарстві використовуються застарілі засоби і технології розробки лісосік, недосконала система транспортування деревини. Ефективне, з економічної і екологічної точок зору, використання лісових ресурсів неможливе без оптимізації дорожньої мережі в лісовому фонді. В даний час в Українських Карпатах їх густота становить біля 0,4 км на 100 га. Це набагато менше ніж у центрально- і західноєвропейських країнах.

З метою підтримки розвитку лісового господарства слід створити спеціальний фонд за рахунок відрахувань від прибутків за реалізацію лісосічного фонду та штрафів за недотримання правил лісокористування. Ресурси фонду бажано спрямувати на покращення екологічного стану

гірських лісів, проведення науково-дослідних робіт та екоосвітню діяльність.

Пріоритетним методом сталого лісокористування повинна стати вибіркова система ведення лісового господарства, яка базується на засадах процесів природного лісовідновлення, тобто наближеного до природи лісівництва. За таких умов виключається посадка лісу, зменшується порушення взаємозв'язків в екосистемах і значні матеріальні затрати на вирощування лісу. Впровадження вибіркової системи ведення лісового господарства передбачає комплекс заходів, направлених на формування і безперервне підтримання різновікової структури лісів. Такі ліси мають високу захисну та екологічну ефективність у порівнянні з одновіковими. Це досягається шляхом вирубаня частини дерев і проводиться таким чином, щоб забезпечити природне поновлення корінного деревостану, повне використання приросту деревини даної ділянки і санітарний стан насаджень.

Наближене до природи лісівництво передбачає проведення лісозаготівельних робіт без застосування потужних наземних машин і механізмів, щоб не допустити пошкодження інших екосистем.

Для практичної реалізації ідеї вибіркової системи лісового господарства (різновікового лісівництва) у 2005 році в рамках співпраці між проектом FORZA (Швейцарсько-український проект розвитку лісового господарства Закарпаття), Карпатським біосферним заповідником (КБЗ) і Швейцарським федеральним інститутом лісових, снігових і ландшафтних досліджень (WSL) розпочато науково-дослідні експерименти з переформування похідних монодомінантних смерекових лісів в мішані структуровані ліси Чорногірського масиву КБЗ. Закладено 12 постійних пробних площ (по 1 га) для проведення вибіркового рубок з різним ступенем інтенсивності.

Важливою передумовою забезпечення екологізації лісокористування є збереження біологічного і ландшафтного біорізноманіття. В лісах регіону поширена значна кількість рідкісних червонокнижних видів флори і фауни, унікальних рослинних угруповань. Однак до цього часу при складанні технологічних карт розробки лісосік і під час їх проведення практично не враховується питання охорони і збереження рідкісних представників рослинного і тваринного світу.

З метою покращення стану збереження біологічного і ландшафтного різноманіття Карпат вкрай потрібно розширити мережу природно-заповідних територій та площ існуючих природних і біосферних заповідників, національних природних і регіональних парків. Науково обґрунтовано, що рівень заповідності у Карпатському регіоні необхідно довести не менше 20%. Для збереження гірських лісів та забезпечення сучасного ведення лісового господарства в них потрібна система регіонального екологічного моніторингу [2, 6].

1. Бойчук І.І., Третяк П.Р. Відтворення корінних лісів – шлях підвищення екологічної стабільності ландшафтів Карпат // Екологічні та соціальні аспекти катастрофічних стихійних явищ у Карпатському регіоні (повені, селі, зсуви): Тези міжнародної науково-практичної конференції (Рахів, 21-24 вересня 1999 р.) – Рахів, 1999. – С. 30-33
2. Парпан В., Шпарик Ю., Парпан Т. Екологічний моніторинг лісів Українських Карпат як база сталого розвитку регіону // Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку: Матеріали міжн. наук.-практ. конф. (Рахів, 13-15 жовтня 1998 р.) – Рахів, 1998, т. 2. – С. 254-258
3. Парпан В.І., Шпарик Ю.С. Засади сталого лісокористування і збереження різноманітності гірських лісів // Наукові основи ведення сталого лісового господарства: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 80-річчю з дня народження П.С. Пастернака – Івано-Франківськ, 2005, – С. 207
4. Стойко С.М. Пралісові екосистеми Карпат та їх значення для збереження біологічного різноманіття і підтримання сталого розвитку лісового господарства // Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 30-річчю Карпатського біосферного заповідника. – Рахів, 1998, Т.2, – С. 142-147.
5. Стойко С.М. Праліси як екологічні моделі для ренатуралізації вторинних фітоценозів. // Укр. ботан. журн., 2006, том 63, №3. – С. 358-368.
6. Фурдичко Р.І. Карпатські ліси: проблеми екологічної безпеки і сталого розвитку Карпатського регіону. – Львів: вид-во "Бібльос", 2002. – 192 с.

УДК 7.021:82.004

ДІАЛОГІЧНІСТЬ ХУДОЖНЬОЇ ТВОРЧОСТІ ЯК ОСНОВА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ

Т.С. Чонка

Карпатський інститут підприємництва, Хуст, Україна

Будь-який твір мистецтва являє собою діалог з кожною людиною, що стоїть перед ним.

Г. Гегель

Вибір теми даного дослідження вмотивований тим, що проблеми діалогу, розуміння художнього твору вивчаються вже не одне століття, та на рівні культури розглядаються порівняно недавно. Філософія діалогу у своїх витоках сягає античності, найпаче вона пов'язана з іменем Сократа.

Подальший розвиток розуміння діалогу стає актуальним, окрім філософії для суміжних дисциплін і пов'язаний з іменами М. Бубера, Ф. Розенцвейга, В. Біблера, Л. Фейєрбаха, Гегеля, Г. Гадамера, О. Лосева, С. Аверінцева, О. Потебні. На нинішньому етапі проблема діалогу є важливою у культурології, релігієзнавстві, психології, філософії, у мовознавстві. Бачимо потребу в тому, щоб з'ясувати її, описати, пояснити на рівні літературознавства (базуючись на дослідженнях М. Бахтіна, Хосе Ортеги-і-Гассета, Г.Р. Яусса, М. Римаря, Г. Сивоконя, М. Гіршмана). Багато в чому це життя, вектори його розвитку, залежать від рівня духовного розвитку людства, а отже – й від філософської проблеми розуміння, яка в літературі репрезентована взаєморозумінням, діалогом на рівні культури.

Творчість – це завжди переосмислений, перетворений, художньо усвідомлений діалог світу і людини. Особливо це стосується митця ХХ століття, котрий мислить себе як творчо активну особистість і з особливою відповідальністю ставить до власного естетичного вчинку „питання-відповіді”. Тому домінуючий акцент у творчій моделі діалогу переноситься зі світу, із буття, із оточуючої дійсності на творчого індивіда.

Отже, сам акт художньої творчості – це завжди неперервний діалог світу і людини. В середині творчої моделі світу, створеної людиною, доконче виникають діалогічні взаємини між автором-творцем, іншою людиною, ним створеною (героем), та третім, для сприйняття і розуміння якого ця модель існує (читачем).

Філософським, естетичним і матеріально-словесним втіленням діалогічних взаємин автора, героя і читача завжди є художній твір. Він незмінно і невичерпно існує як жива реальність, але художньо вмотивована і виправдана, що відрізняє її від реальності.

Діалогічність – це природна внутрішня сутність буття. Художній твір – як творче буття – не втрачає свого первісного, істинного значення. Отже, діалог мотивує творчість (є одним з її джерел): „входить” в неї як основний її зміст і „виводить” творчість у світ культури, вторинно мотивуючи її як учасника діалогу культур. На жодному етапі творчої діяльності загалом і творчості конкретного митця діалогічні взаємини не можуть зникнути, позаяк при такому зникненні повністю б втрадилася можливість такої діяльності. Навпаки, діалогічне начало вдосконалюється філософськи, естетично і власне поетично модулюється у творчому акті і через творчий акт, стає наддіалогічним, якщо та або інша художня модель діалогу набуває особливого духовного сенсу, можливості втілення в ньому і через нього естетичного ідеалу.

Діалогічні взаємини становлять сутність, визначальну рису творчості, особливо літературної (творчості-спілкування, діалогу на рівні культури),

вони є суб'єктивним стрижнем мистецтва слова, його неодмінним атрибутом та основою функціонування.

Гадамер описує інтерпретацію текстів як „злиття горизонтів”. Для нього текст завжди історичний, тобто написаний конкретним автором у певний час і певною мовою. Ця “історичність тексту” має стати неодмінною частиною будь-якого аналізу тексту. Читач, своєю чергою, також закорінений у власну історичну реальність. Процес читання заангажує ці два полюси історичності. Тому прорив в інтерпретацію відбувається тоді, коли дві історичності зливають два різні погляди в один досвід. Як висновок: злиття цих горизонтів творить значення, що не належить ані читачеві, ані текстові, а є результатом взаємодії між ними. Гадамер вважає, що відмінність стає мостом, а не бар'єром для розуміння.

Проблема діалогу невід'ємна від питань про шляхи і методи аналізу та інтерпретації тексту культури, про позицію інтерпретатора. Адже інтерпретація (сприйняття і тлумачення інформації, яка міститься в тексті) тісно пов'язана невід'ємно з розумінням і осмисленням, що є результатом зустрічі, діалогу, взаємозв'язку, адже будь-яке розуміння, будь-яке людське спілкування за своєю природою є діалогічним.

Нагадаємо, що для теоретиків класицизму аналіз твору – це перевірка його на відповідність нормі, правилам, що зафіксовані науковцями у книгах. Представники біографічного методу шукали у текстах натяків на події з реальної біографії автора, представники натуральної школи аналізували твір з точки зору його відповідності соціальним реаліям епохи, формалісти (російська школа початку ХХ століття) зосереджували увагу на пошукові технічних (формальних) прийомів і засобів зображення, якими користується автор, структуралісти намагались розчленувати текст на якомога дрібніші частки (елементи) і встановити, який між ними існує зв'язок тощо. Залежно від того, на чому ми зосереджуємо увагу при вивченні твору, можна визначити рівні аналізу: якщо ми зосереджені на встановленні системи віршування, особливостях ритміки, ми аналізуємо віршовий рівень твору, якщо зосереджуємо увагу на образах – поетичний рівень. Коли ж ми не просто описуємо якості твору, а ще й оцінюємо їх, тлумачимо, пояснюємо, тобто вносимо в аналіз елемент суб'єктивного сприйняття (рецепції), то вже мова йде про інтерпретацію.

Художній текст містить в собі інтерпретаційний потенціал (за М. Гольбергом). Цей потенціал визначається такими моментами: по-перше, особливостями самого тексту; по-друге, особливостями реципієнта (тобто читача); по-третє, тими контекстами, в яких виник і живе текст, тими конкретними ситуаціями, в які потрапляє. У тексті закладені певні моменти, які передбачають багатство та багатозначність інтерпретацій і які повинні виходити з того, що міститься у самому творі.

Авторський задум безумовно є діалогічним (є установка на комунікацію з героєм і читачем). Таким чином, діалогічність визначає творчість. В процесі розгортання художнього твору як художньої цілісності (Гіршман) діалогічність пояснює виникнення художнього твору як живого організму, що живе за своїми власними законами.

Для інтерпретатора діалогічні взаємини „автор – герой – читач” повинні бути вихідним моментом. Це зумовлено тим, що інтерпретація художнього твору повинна бути спрямована передовсім на розуміння його антропологічного змісту, тієї картини світу, яка лежить в його основі. Вона повинна, за словами Е. Кассира здолати відстань між читачем та твором, створити те спільне поле культури, в якому взаємодіють, спілкуються, взаємозбагачуються дві свідомості (автора і читача) завдяки посередництву третьої свідомості (героя). Будь-яка інша інтерпретація втрачає антропологічний центр. Це людське начало повинно зберегтися при будь-якому підході (структуралістському, феноменалістському та ін.) до інтерпретації.

Діалогічні взаємини становлять сутність літературної творчості, основу її функціонування. Отож, літературний твір створюється людиною про людину і для людини. Комунікативні засади є основними для літературного мистецтва взагалі. Це означає, що твір є своєрідною реплікою щодо реципієнта, від якого залежить, чи сприйме він (читач) його (твір) як спонукання до відповіді. Саме тому одні твори після їх сприйняття стають ТВОРАМИ, якщо вони продовжують жити в думках і уяві читача, або вони залишаються тільки друкованими текстами. Тому твір (за Потебнею) належить не тільки автору, але й читачеві: мистецтво є мовою митця; і як за допомогою слова не можна передати іншому своєї думки, а можна тільки пробудити в ньому його власну, так не можна її „повідомити” також у творі мистецтва. Зміст художнього твору розвивається не в самому мистецтві, не в його властивому лоні, а в лоні тих, хто розуміє. Тому слухач (або читач) може значно краще мовця (автора) зрозуміти, що приховано за словом, і читач може краще, ніж сам поет, осягнути ідею його твору.

Отож, будь-який твір мистецтва, навіть якщо подається фактично як завершений, вимагає щонайменше винахідливої, неординарної, незалежної відповіді, бо не може стати зрозумілим, а отже, й реалізованим, якщо інтерпретатор по-новому не відкриє його в акті духовного зближення з ним у діалозі „автор – герой – читач”.

На перший погляд, ця проблема нібито вже вичерпана, однак ми повинні до неї повернутися тому, що часто нові віяння в літературі відволікають нас від людини (автора – особистості, яка творить, героя – людини, створеної автором, та читача, для якого все створено). Та цей підхід не виключає решти інших, навпаки, всі вони так або інакше повертаються до проблеми діалогу.

Не можна отожднювати інтерпретацію та формальний опис окремих ознак твору, з одного боку, інтерпретацію та аналіз – з іншого. Справжня інтерпретація повинна досягнути увесь твір (саме твір, а не текст, тому що тільки на мовному рівні ми не зможемо досягнути і зрозуміти літературну творчість) як цілісність, як вияв діалогу окремих індивідуальностей і культур. Аналіз – це лише передумова, крок до неї.

Розуміння твору як цілісності передбачає тісний зв'язок усіх його компонентів. Це не означає, що менше уваги приділяється художній формі. Навпаки, такий підхід дає можливість зрозуміти форму саме як носія художньої енергії, як виразника людинознавчого змісту твору, ідей, що закладені в ньому. І тому інтерпретація передбачає розуміння формозмісту.

Підводячи підсумки, відмітимо наступне:

Інтерпретатор передовсім повинен пройти процес самоусвідомлення, тобто стати концептуальним читачем. Можна виокремити такі дослідницькі цілі інтерпретатора у зв'язку із окресленими діалогічними взаєминами:

- авторська „настанова”;
- мотиви варіантів діалогу дійсності та творчості;
- авторське самовираження в творі та пов'язані з цим взаємини „автор – герой”;
- самостійність автора та самодостатність героя;
- читацька позиція щодо автора і щодо героя;
- можливі „виходи” читача на діалог „автор – читач” (через посередництво героя та без цього посередництва);
- самостійність художнього світу твору як потенційна енергія діалогу (індивідуально-авторський стиль як форма втілення творчого діалогу).

Цей ряд можна продовжити. Кожний інтерпретатор звертається до того аспекту, який його цікавить. Ми запропонували тільки найзагальнішу схему можливих цілей інтерпретатора, пов'язаних з діалогічними цілями.

УДК 159.947.5.001.85:061

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОГО МОТИВАЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ НА ПІДПРИЄМСТВІ

М.Ю. Шеверя

Карпатський інститут підприємництва, Хуст, Україна

Існують стандартні проблеми формування ефективного мотиваційного механізму на підприємстві. Проблема мотивації має різні аспекти:

біологічний, психофізіологічний, гуманістичний, економічний, організаційно-технічний та інші.

Оплата праці є найважливішим мотиваційним стимулом до праці. До показників оплати праці відносяться: великий оклад (тарифна ставка), винагорода за кінцевий результат, премії за підсумками кварталу і року, премії за вислугу років, за віком і суто соціологічний показник.

Проведене опитування показало, що середній дохід в сім'ях становить близько 800 – 1000 грн. Але, багато хто з респондентів зазначили, що цих грошей їм не вистачає навіть на продукти харчування. Це пояснюється високими темпами інфляції в Україні, рівень якої за січень-лютий поточного року зріс більше ніж на 3%. З іншого боку, з травня на 25% зросла плата за енергоносії, що в свою чергу призвело до зростання цін на інші товари народного споживання. Це змушує людей працювати за невелику заробітну плату.

В даний час на підприємствах застосовують головним чином лише один інструмент мотивації персоналу – заробітну плату та інші економічні важелі. Але фіксований посадовий оклад не є ефективним способом мотивації. Якщо людина, незалежно від того скільки вона працюватиме, буде одержувати однакову суму грошей, то це призведе до зниження продуктивності її праці. Елементи суб'єктивного преміювання не працюють так добре, як хотілося б. Системи штрафів, що є присутніми у деяких організаціях, скоріше демотивують співробітників, спонукаючи їх лише формально виконувати деякі доручення. Але якщо поглянути на проблему з практичного боку, то на підприємствах Хустщини досить часто застосовують системи штрафів, і це в достатній мірі дисциплінує і мотивує працівників.

Підвищити роль заробітної плати як основного мотиватора можливо якщо:

1) вона буде пов'язана безпосередньо із результатами праці. Націленість робітника на конкретний результат (як на реалізацію поставленої цілі так і відповідну оплату праці) дає йому відчуття внутрішнього спокою і виступає стимулом до дії. І, навпаки, працівник буде докладати мінімум зусиль, якщо відчуватиме невпевненість у можливості досягнення певних результатів і сумніватиметься, що його успішність буде відзначено і винагороджено;

2) при встановленні розміру заробітної плати присутній принцип справедливості. Професіонали порівнюють величину одержуваної винагороди з винагородою колег, а також співробітників інших організацій рівного з ними статусу, кваліфікації, досвіду і т.д. Подібне порівняння відбувається постійно і розповсюджується навіть на відносні "дрібниці", значущість яких для працівників часто не враховується їх керівниками. Якщо, на думку працівника, його внесок істотно перевищує розмір

заохочення або йому "недодають" в порівнянні з іншими, він відчуває себе ущемленим і його робочий ентузіазм знижується;

3) заробітна плата відповідає об'єктивним характеристикам працівника (кваліфікації, посаді, досвіду і стажу роботи тощо) (див. п. 2).

Також необхідно враховувати, що значення заробітної плати зростає для низькооплачуваних виконавців і, навпаки, знижується для високооплачуваних.

Але для деяких груп працівників значення заробітної плати як основного мотиватора різко знижується. Така ситуація виникає в тому випадку, коли у робітника відсутній час для відпочинку і плата за понаднормову працю, якою б високою вона не була, втрачає всяке значення. У такий момент керівнику необхідно подумати про психологічну мотивацію.

Говорячи про моральне стимулювання, то на більшості підприємств воно взагалі відсутнє. Але там де керівництво турбується цією проблемою це приносить свої плоди. Працівники таких підприємств відчують себе у безпеці, впевнені у собі і довіряють керівникам. В таких організаціях часто панує відвертість і взаємоповага.

Головне завдання керівника колективу полягає в постійному вивченні колективу, визначенні індивідуальних особливостей співробітників при плануванні, підтримці правильної мотивації до праці та створенні сприятливого психологічного клімату.

Сьогодні на підприємствах Хустщини керівники припускаються доволі схожих помилок: недостатнє розуміння значення мотивації персоналу, використання системи мотивації методом "батога і пряника", не враховуються очікування та інтереси працівників, великий часовий інтервал між отриманням результатів та винагородою, відсутність підтримки та моніторингу системи мотивації, відсутність у персоналу інформації про фактори мотивації, нестабільність системи мотивації.

Якість трудового життя є на сучасному етапі найважливішим стимулом зростання продуктивності праці на підприємствах. Вона визначається станом трудового колективу, досконалою системою оплати праці, ефективним робочим місцем, ставленням керівництва підприємства до співробітників, можливістю службової кар'єри й об'єктивною атестацією кадрів, забезпеченням соціальних гарантій і додаткових благ співробітникам.

Серйозно впливає на ефективність праці робітників психологічний клімат в організації. Керівнику в першу чергу необхідно бути прикладом для трудового колективу. Працівники дуже тонко відчувають оптимістичний чи песимістичний настрій керівника на реалізацію поставлених цілей, що в свою чергу викликає хвилю відповідно мотивації чи демотивації.

Ми пропонуємо наступні методи заохочень в організаціях.

По-перше, заохочення має стимулювати поведінку так, щоб цілі працівників співпадали з цілями організації.

По-друге, потрібно з'ясувати, яку поведінку необхідно стимулювати, розробити певну систему заохочень і визначити правила, які будуть чіткими та зрозумілими для всіх працівників.

По-третє, необхідно обговорити нову програму заохочень з колективом, впроваджувати програму заохочень безпосередньо за участю працівників.

І останнє, ми пропонуємо перевіряти наслідки системи заохочень. Майже всі успішні програми заохочень з часом втрачають свою ефективність, оскільки працівники починають сприймати її як гарантоване і невід'ємне. Треба постійно оновлювати програму відміною заохочень, які втратили свою привабливість, і періодично додавати нові (але іноді відміна заохочувальної доплати або виплата тільки якоїсь її частини сприймається як покарання).

СЕКЦІЙНІ ДОПОВІДІ

I. ЕКОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

УДК 504.73.06:502.4 (477-924.52)

ЩОДО ЗАХОДІВ З ОХОРОНИ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ РОСЛИННИХ УГРУПОВАНЬ В ДОЛИНІ НАРЦИСІВ

Т.М. Антосяк, М.І. Волошук, Д.Д. Сухарюк

Карпатський біосферний заповідник, Рахів, Україна

Долина нарцисів увійшла до складу Карпатського біосферного заповідника (КБЗ) в 1979 році. Це одна з небагатьох ділянок рівнинної частини Закарпатської області із збереженим природним складом і структурою лучної рослинності. Її унікальною особливістю є наявність найбільшої рівнинної популяції рідкісного високогірного виду – нарцису вузьколистого (*Narcissus angustifolius* Curt) [1], розташованої на околиці с. Кіреші Хустського району на висоті 175-185 м н.р.м., у західній частині Хустсько-Солотвинської низовини, і займає площу 256 га. В недалекому минулому ця територія була вкрита вологими та перезволоженими дібровами. Про це свідчить наявність тут окремих дерев дуба звичайного і трав'янистих видів, характерних для лісових фітоценозів – *Anemona nemorosa* (L.) Holub., *Astrantia major* L., *Erythronium dens-canis* L., *Lilium martagon* L., *Leucojum vernalis* L., *Helleborus purpurascens* Waldst. et Kit. та інші.

Рослинність Долини нарцисів на 90% представлена злаково-різнотравними та різнотравними угрупованнями: *Festuceta rubrae*, *Deschampsia caespitosa*, *Alopecurita pratensis*, *Bromopsideta mollis*. В місцях підвищеної вологості фрагментарно поширені осочники – *Cariceta acutiformis*, *C. acutata*, *C. vulpinae* та ситничники – *Junipereta effusae*.

В складі згаданих ценотипів відмічено 504 види судинних рослин, з яких 18 видів занесені до Червоної книги України: *Astrantia major* L., *Carex buxbaumii* Wahlenb., *Colchicum autumnale* L., *Crocus banaticus* J.Gay, *C. heuffelianus* Herb., *Dactylorhiza maculata* (L.) Soo, *D. incarnata* (L.) Soo, *D.*

majalis (Reichenb.) P.F., *Erytronium dens-canis* L., *Gymnadenia conopsea* (L.) R. Br., *Leucocjum vernum* L., *Lilia martagon* L., *Narcissus angustifolius* Curt., *Orchis coriophora* L., *O. laxiflora* Lam., *O. mascula* L., *O. morio* L., *O. ustulata* L. З інших рідкісних видів рослин Карпатської флори відмічені: *Comarum palustre* L., *Clematis recta* L., *Gladiolus imbricatus* L., *Iris sibirica* L., *Heleborus purpurascens* Waldst., *Scilla bifolia* L.,. Зареєстровано три ендемічних видів: *Melitis carpatica* Klok., *Thymus alternans* Klok., *Tragopogon transcarpaticus* Klok. В заболочених місцях річки Хустець зустрічаються: *Hottonia palustris* L., *Urticularia vulgaris* L., *Myriophyllum spicatum* L., *Potamogeton crispus* L., *P. praelongus* Wulf., *Sagittaria sagittifolia* L., *Typha angustifolia* L., *Sparganium emersum* Rehm. В трав'янистих угрупованнях відмічено більше 50 видів лікарських та біля 20 видів цінних кормових рослин [2].

В даний час продовжується вивчення рослинності Долини нарцисів, біологічних та екологічних особливостей нарцису вузьколистого і інших рідкісних видів.

За останні десятиліття відбулися відчутні негативні зміни у видовому складі рослинних угруповань урочища. Зокрема, зменшилися площі гігрофітних видів рослин і збільшилась частка мезо-ксерофітних та мезофітних видів. Відчутно скоротилась кількість місцезростань пальчатокорінників і зозулинців, а натомість збільшилась площа родовика лікарського, буквиці лікарської тощо. Поступова мезифікація біотопів даного масиву призводить до інвазії верб, зарості яких інтенсивно захоплюють територію, витісняючи популяції рідкісних видів. На нашу думку такі негативні зміни викликані в першу чергу порушенням гідрологічного режиму ґрунтів. Це сталося після проведених на прилеглих землях в 70-х роках минулого сторіччя гідромеліоративних робіт.

Зривання і витоптування рослин відвідувачами також негативно впливає на стан рослинного покриву. В період цвітіння нарцису заповідний масив відвідують понад 20-30 тисяч людей. Після цього на окремих ділянках залишаються широкі протоптані дороги на місцях зростання рідкісних видів і зокрема нарцису вузьколистого. Це призводить до зниження життєвості рідкісних видів і зрештою до деградації угруповання.

З метою оптимізації екологічної ситуації в Долині нарцисів необхідно:

- якнайшвидше розпочати глибоке вивчення гідрологічного режиму Долини нарцисів. Програми і методи таких досліджень погоджено у Геофізичній обсерваторії України. Зокрема планується встановити гідропост, метеопост, водостоківий стаціонар, систему свердловин для вивчення динаміки рівня ґрунтових вод і хімічного складу;
- провести ґрунтовні флористичні і ценотичні дослідження, виготовити цифрові карти сучасного стану локалітетів рідкісних видів;
- вдосконалити режим охорони, на період цвітіння нарцису залучати

народні дружини з місцевих жителів і представників силових структур;

- провести часткову вирубку верб, залишивши їх тільки вздовж меліоративних каналів і берегів річки Хустець.

З метою покращення еколого-освітньої діяльності проводяться роботи по інформаційному наповненню Музею нарцису. Відвідувачі зможуть ознайомитися із природою Долини нарцисів в любу пору року. Буде представлена інформація по поширенню нарцису вузьколистого, особливості росту, розвитку, розмноження та питання охорони і збереження. В музеї також буде відображено стан природокористування в краї та інше. Тут будуть облаштовані екологічні класи. Видаються буклети, статті в газетах та журналах в яких висвітлюються проблеми охорони.

Однак для успішної реалізації потрібна потужна державна фінансова і правова підтримка. До кінця року планується розробити комплексну програму регулятивних заходів Долини нарцисів, яка забезпечить збереження даного природного комплексу.

1. Кричфалуший В.В., Комендар В.И. Биоэкология редких видов растений. – Львов: Свит, 1990. – 160 с.
2. Кричфалуший В.В., Будніков Г.Б., Мигаль А.В. Червоний список Закарпаття. Види рослин та рослинні угруповання, що знаходяться під загрозою зникнення. – Ужгород, 1999. – 196 с.
2. Червона Книга України. Рослинний світ. Київ: В-во Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1996.

УДК 630*182(477–924.52):007

БАЗА ДАНИХ ЛІСОВИХ ДОСЛІДНИХ ПРОБ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

Ю.Ю. Беркела, Ю.С. Шпарик, Б. Коммармот

Карпатський біосферний заповідник, Рахів, Україна
Український науково-дослідний інститут гірського лісівництва,
Івано-Франківськ, Україна

Швейцарський федеральний інститут досліджень лісу, снігу і
ландшафтів (WSL), Бірменсдорф, Швейцарія

Основним інструментом для роботи з великими об'ємами інформації є комп'ютерні бази даних. Вони дозволяють її систематизувати, зберігати, аналізувати та робити необхідні запити чи проводити пошук.

В галузі лісового господарства прикладом такої бази даних є матеріали лісовпорядкування в електронному форматі у вигляді реляційних таблиць та цифрових карт. Їх використання має великий, як господарський, так і науковий потенціал. На часі створення комп'ютерних баз даних наукової лісогосподарської інформації. Зокрема, систематизації та конкретизації потребують критерії виділення типів лісу, підбору типів лісових культур, призначення природоохоронних об'єктів і т.п. В зв'язку з оновленням нормативної документації, доцільним, на нашу думку, є уточнення існуючих сортиментно-товарних таблиць всіх деревних порід та розробка нових для окремих регіонів чи типів лісу. Всі ці питання легко вирішуються при наявності відповідної бази даних, тобто систематизованої інформації.

Першим кроком на цьому шляху є створення бази даних лісових дослідних проб Українських Карпат. Зараз накопичення інформації про постійні пробні площі в лісах Українських Карпат відбувається несистематично, за різними методиками і в рамках окремих установ. Це створює проблеми з проведінням повторних спостережень через відсутність точних координат, порівнянням чи аналізом отриманих результатів та обміном інформації. Створення єдиної бази даних таких проб дозволить не тільки зберегти повну інформацію всіх дослідників, але, що ще більш важливо, забезпечить належну достовірність наукових заключень. В співпраці зі Швейцарським федеральним науково-дослідним інститутом лісу, снігу та ландшафту (WSL) розроблено базу даних лісових дослідних проб (RFIPDBUC – Research Forest Inventory Plot DataBase for Ukrainian Carpathians) у форматі Access, структура якої наведена на рисунку 1.

База даних RFIPDBUC складається з таких основних блоків:

- лісові дослідні проби регіону Українських Карпат (plots);
- підпроби або дослідні ділянки в межах проби (subplots);
- інвентаризація підпроб (subplots inventories);

та підблоків:

- дерева в межах підпроб (trees);
- підріст в межах підпроб (young trees);
- трави в межах підпроб (grasses);
- підстилка в межах підпроб (forest litters);
- ґрунт в межах підпроб (forest soils).

Для блоку „лісові дослідні проби” вказуються наступні характеристики: координати проб (forest plot coordinates); тип проб (forest plot type); площа проб (forest plot size); заходи на пробах (forest plot events); власники лісів проб (forest plot owners); організації, відповідальні за ведення спостережень на пробах (forest plot institutions); науковці, відповідальні за ведення спостережень на пробах (forest plot scientists).

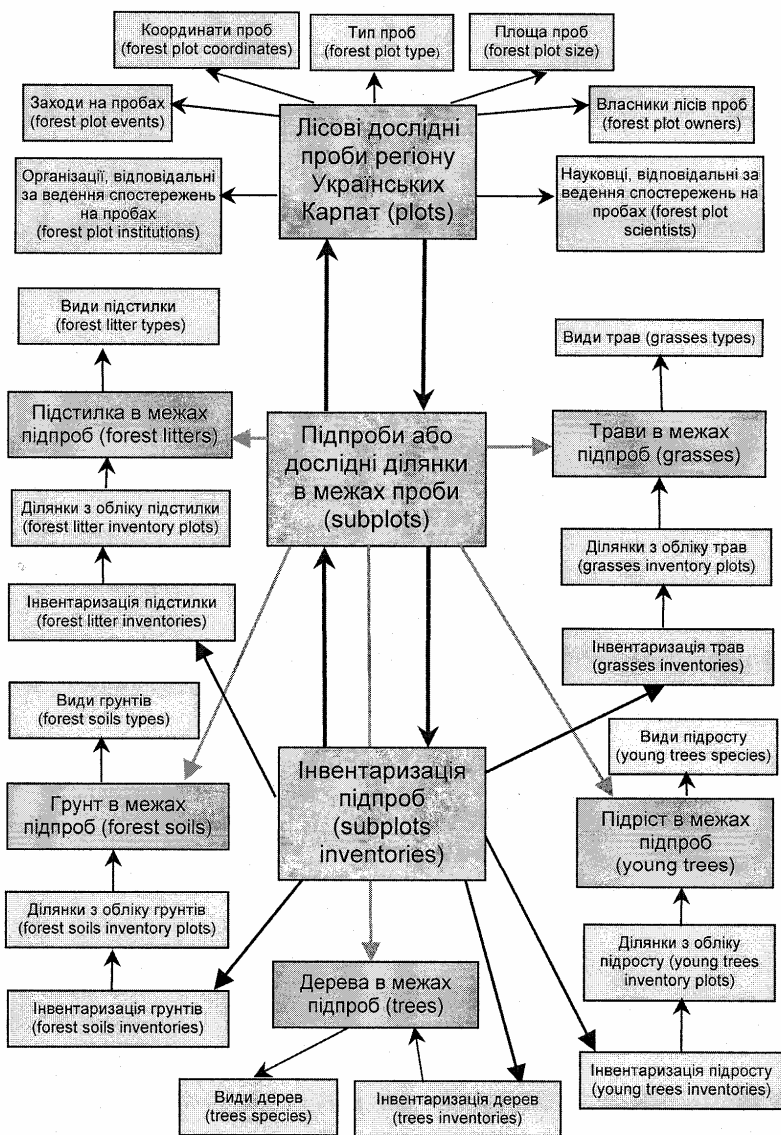

Рис. 1. Схема бази даних лісових дослідних проб Українських Карпат

Блок „підпроби” виділено для зберігання цілісності інформації – створено можливість внесення даних з різних ділянок однієї проби, як цілісної сукупності. Це дозволяє робити висновки за проведеними експериментами в рамках однієї проби. З цим блоком зв’язані наступні підблоки в межах підпроб: дерева, підріст, трави, підстилка, ґрунт. Блок „інвентаризація підпроб” введений для зберігання отриманої на пробах інформації в різні роки інвентаризації. Це дозволяє аналізувати динаміку характеристик тих складових проб які досліджувалися. Прямий зв’язок цей блок має з такими підблоками: інвентаризація дерев, інвентаризація підросту, інвентаризація трав, інвентаризація підстилки, інвентаризація ґрунту. Додаткові блоки (ділянки з обліку підросту, трав, підстилки, ґрунту) зроблені для опису методики обліку. Інші додаткові блоки (види дерев, трав, підросту, підстилки і ґрунтів) містять словники, які будуть забезпечувати однорідність введеної інформації.

Розроблена база даних розрахована на роботу в таких основних режимах: введення інформації, аналіз інформації, пошук інформації, управління пробними площами. Останній режим передбачає пропозиції з: проведення повторних спостережень, необхідних заходів з підвищення представництва, точності чи потреби в зміні методики проведення обліків. Важливим є і те, що в цю базу даних можна вводити інформацію за міжнародними стандартами. Робота цієї складної структури забезпечується через властиві їй функції: запити, форми і звіти. Ці інструменти можуть бути як стандартними (наприклад, пошук інформації за потрібною характеристикою) за налагодженими запитами, формами і звітами, так і специфічними – за створеними на замовлення інструментами. Сучасні засоби зв’язку дають можливість отримувати з бази даних потрібну інформацію впродовж одного дня з будь-якої точки Землі. Звичайно, така оперативність є можливою за умови налагодження функціонування RFIPDBUC, як в організаційному, так і у фінансовому планах. Зараз база даних RFIPDBUC містить інформацію про окремі пробні площі WSL, УкрНДГірліс та Карпатського біосферного заповідника. Наповнення бази даних продовжується за рахунок проб, в першу чергу, УкрНДГірліс. Розробники цієї бази даних розглянуть будь-які пропозиції з її поповнення шляхом внесення результатів досліджень лісів на постійних пробних площах інших організацій чи науковців.

Апробацію бази даних RFIPDBUC реалізовано на прикладі спільної постійної пробної площі в букових пралісах Українських Карпат. Аналіз результатів першої та наступної інвентаризації дерев і мертвої деревини на пробі дав можливість не тільки зробити наукові висновки про їх динаміку в буковому пралісі, але також дозволив прийняти певні організаційні рішення:

- відібрано дерева з від’ємним і нульовим приростом для проведення

контрольних замірів;

- відібрано також дерева з нелогічною зміною коду чи класів IUFRO для проведення контрольних замірів;

- виявлено потребу в картуванні розташування груп та поодиноких стовбурів мертвої деревини в рамках підпроб для більш точного визначення приросту деревини.

Розрахунок приросту за діаметром та об'ємом зроблено завдяки відповідним запитам в розрізі ступенів товщини, ярусів, життєвості, товарності, класів Крафту, довжин крони та лісівничої цінності дерев.

УДК 574:33:57.017.64 (1–924.51/.54)

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ СТАЛОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

Г.І. Біган

Ужгородський навчальний центр Київського національного торговельно-економічного університету, Ужгород, Україна

Агропромисловий комплекс є одним із найбільших секторів економіки України, що має вирішальне значення для гарантування продовольчої безпеки держави. Водночас, залучаючи до виробництва природно-ресурсний потенціал, він справляє величезний вплив на довкілля, а отже, значною мірою визначає екологічну безпеку держави. Тому проблеми сталого екологічнобезпечного й ефективного розвитку АПК – законодавчо визначеної пріоритетної сфери національної економіки – мають важливе значення.

Дослідження передумов екологізації агропромислового комплексу дає підстави стверджувати, що з України для цього сформувались лише окремі соціальні передумови, а саме: політичне волевиявлення державного керівництва, що відображено у відповідних законодавчих актах, на противагу досить низькому рівню економічної свідомості і матеріальному стану людей. Економічні передумови (створення економічних умов і організаційно-економічних механізмів) та технологічні передумови (формування відповідної техніко-технологічної бази) реалізації цілей екологізації поки що знаходяться в зародковому стані.

В умовах інтенсифікації народного господарства актуалізуються питання, які пов'язані з вибором напрямків раціонального співвідношення темпів розвитку економічних систем і навантаження на оточуюче середовище на регіональному рівні. Це особливо важливо для розвитку агропромислового

виробництва, яке базується на використанні потенційних можливостей природно-ресурсного потенціалу регіону. Функціонування на території регіону організаційно окремих господарських суб'єктів, економічні інтереси яких різні і протилежні, ускладнює цілеспрямоване управління регіональним процесом комплексного використання природно-ресурсного потенціалу, його планового відтворення і вирішення проблем охорони довкілля.

У результаті низької ефективності регіонального відтворення природних ресурсів розвиток агропромислового виробництва супроводжується прогресуючим спустошенням природно-ресурсного потенціалу і забрудненням навколишнього середовища.

Слід зауважити що нинішня еколого-економічна криза в аграрному секторі зумовлена значною мірою недоліками масштабного, технологічного агроприродокористування в минулі роки. Перехід до ринкових умов, з одного боку, сприяв деякому послабленню дії окремих еколого-небезпечних чинників (зокрема, скоротилися засоби хімізації землеробства), а з другого внаслідок зтяжної фінансової структури, нерегульованості ринкових перетворень із законодавчим та правовим забезпеченням природоохорони, недосконалого організаційно-економічного механізму природозабезпечення посилюється деградація природних ресурсів і довкілля.

Так, сільськогосподарські угіддя в гірській зоні Українських Карпат займають 37,5% від загальної території, а рівень її розораності становить 24,8%. Отже, аграрне виробництво справляє активний негативний антропогенний вплив на 25% загальної площі.

З переходом до контурно-меліоральної організації території гірської зони Карпат, розораність сільськогосподарських земельних угідь зменшилась до 10% при одночасному збільшенні залужених і заліснених земель. В результаті якісно покращиться відношення між ріллею, природними кормовими угіддями і лісами, що забезпечуватиме стійкість агроландшафту, сприятиме відтворенню ґрунтів. При цьому повинні враховуватися закони екологічного землеробства.

Прагнення стабілізувати масштаби активного землеобробітку не може бути виправданим ні з економічних, ні з екологічних позицій. По-перше, наявні орні землі використовуються неефективно із-за відсутності необхідних ресурсів, особливо палива. По-друге, залучення до обробітку сильно дезоляційнонебезпечних площ, крутосхилів, тобто екологонебезпечних, потенційно економічно неефективних площ посилює виснаження і деградацію ґрунтів. Нині в активному господарському обороті знаходиться по гірській зоні більше половини дезоляційнонебезпечної ріллі.

Істотним дестабілізуючим чинником в агроприродокористуванні є нерациональний розвиток тваринництва. Аналіз показує дві суттєві тенденції, що відбуваються. По-перше, зменшилась зальна чисельність поголів'я ВРХ і

корів, відповідно на 46,7 % і 10,0 %. По-друге, змінилось співвідношення власності, тобто частка худоби в особистому господарстві становить 74,9 % або збільшилась удвічі. Але населення утримує переважно молочне стадо (68-80 корів на 100 голів ВРХ). Виникає питання щодо подальшого розвитку в ОПГН, оскільки товарне виробництво тваринницької продукції може зберегтися виключно у низинних районах. Тому проблема екологічної безпеки цієї галузі залишається, особливо щодо масштабів залучення земель для вирощування кормів у особистих підсобних господарствах населення.

Враховуючи продуктивність культур за виводом кормових одиниць і перетравного протеїну з гектара, витрати енергії, а також собівартість корму, доцільно скоротити площі в гірській зоні Карпат під однорічними кормовими культурами на зелений корм, за рахунок чого розширити посіви сіяних багаторічних трав, які повинні займати не менше 85%. Природні кормові угіддя відіграють важливу роль у землеробстві регіону. На жаль, значна частина їх зараз низькопродуктивна з врожайністю 10-15 ц/га сіна низької якості. Тому проблема підвищення продуктивності природних лук та покращення якісного складу травостою залишається надзвичайно актуальною.

Отже, економічна стратегія і тактика трансформаційних процесів в аграрній сфері, економічно-організаційні механізми регулювання виробничої діяльності, природокористування та природо-охорони в нових умовах господарювання з урахуванням вимог концепції сталого розвитку мають бути зрештою спрямовані на досягнення еколого-економічної збалансованості в агропромисловому комплексі.

УДК 504:37:57.017.64:504.062 (477–924.52)

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА ПЕРЕХОДУ ДО СТАЛОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТАХ

В.В. Бундзяк, Й.Й. Бундзяк

Карпатський біосферний заповідник, Рахів, Україна

За тисячолітню історію свого існування людство суттєво змінило природу і ландшафти планети, керуючись бажанням покращити умови проживання для одного біологічного виду – для себе, і мало турбуючись про сусідів по планеті. Наслідком такої однобокої турботи стали численні

екологічні проблеми і катастрофи. Глобальні зміни клімату, зменшення «зелених легень» і озонового шару планети, забруднення Світового океану – це лише частка, майже нескінченного, ряду світових екологічних проблем.

Вищезгадані проблеми зумовлені тотальним прагненням людства досягнути вищого шабля розвитку виробництва та економіки в цілому. Відношення «стан навколишнього середовища – розвиток економіки» переважно має зворотно-пропорційний зв'язок і лежить у діаметрально протилежних напрямках. Така тенденція чітко простежується починаючи з другої половини XIX століття і в багатьох країнах зберігається до наших днів. Активний індустріальний розвиток на рубежі XIX-XX століть спричинив надмірне і нерациональне використання природних ресурсів на значній частині території Європи, зокрема, цей період характеризувався стрімким зменшенням площ лісових масивів, забрудненням водних артерій та ґрунтів та стрімким зростом інших екологічних проблем. Апогею ці процеси досягли у середині – другій половині XX століття.

У той же час, спостерігається прямо пропорційний зв'язок між виникненням й поглибленням екологічних проблем та розвитком природоохоронного руху. Так, саме у вищезгаданий період починає зароджуватися громадський природоохоронний рух, що на державному рівні знаходить втілення у створенні перших заповідників, лісових резерватів перших природоохоронних законодавчих актів тощо. У сучасному суспільстві така закономірність зберігається і навіть поглиблюється. Особливим розвитком природоохоронного руху, нетерпимості громадськості до порушення норм екологічного права з боку урядів, характеризуються високорозвинені держави, що у свою чергу, стимулює владу, індустріальних виробників до розробки нових механізмів зменшення забруднення та захисту всіх складових ландшафту, введення ресурсозаощадливих технологій. У «країнах третього світу» ця тенденція спостерігається з точністю до навпаки. Низький рівень розвитку економіки супроводжується занедбаним станом охорони навколишнього середовища та загальною низькою екологічною культурою населення.

Однак, сьогодні вимагає від суспільства переходу до врівноваженого (в першу чергу в екологічному відношенні) раціонального використання природних ресурсів. Такі вимоги часу зумовлені, зокрема, чисельними проблемами стану навколишнього природного середовища глобального масштабу, що особливо загострилися на рубежі XX-XXI століть, а також зростом екологічної свідомості людства та розуміння невідворотності Всесвітньої екологічної катастрофи при збереженні усталеного порядку ведення природокористування, розмірів і способів ресурсопоглинання. Тому на Самміті Землі у Ріо-де-Жанейро (1992) урядами 182 країн ухвалено всеосяжну програму дій (Порядок денний на XXI століття), що надає

підґрунтя для забезпечення сталого майбутнього нашої планети. Програма визначає ті проблеми розвитку та стану навколишнього природного середовища, що загрожують екологічною катастрофою, а також пропонує стратегію переходу до більш збалансованої практики загального розвитку. Враховуючи положення Порядку денного, розробляються національні та регіональні програми сталого розвитку, в основу яких покладена вимога збалансованого природокористування з метою сталого економічного та культурного розвитку.

Особливо важливого значення перехід до сталого використання природних ресурсів набуває в гірських умовах, як найбільш екологічно вразливій категорії ландшафтних комплексів. Подібність екологічних, соціоекономічних та культурних проблем гірських регіонів Європи зумовили об'єднання зусиль Урядів різних європейських країн, екологів, природоохоронців та громадськості і результатами їхніх спільних зусиль стало визначення комплексних шляхів та системи мір, що знайшло відображення у міжнародних регіональних угодах, законах, низці міжнародних проєктів щодо охорони довкілля та розвитку. У 2001 році Україна ініціювала розроблення Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, необхідність якої назрівала вже давно.

У гірських регіонах Європи, і зокрема в Карпатах, зосереджено найцінніші ресурси для забезпечення життєдіяльності людини: тут формуються основні водні артерії, збереглися великі лісові масиви, що відіграють величезну кисене- та кліматоутворюючу, водорегулюючу роль для цілого континенту.

Карпати також є найціннішою етнокультурною скарбницею світу.

Природно-ресурсні умови та етнокультурна спадщина створюють колосальні можливості для розвитку туризму.

Для Українських Карпат це набуває особливої актуальності у зв'язку із низьким рівнем зайнятості населення у виробництві і пов'язаною із такою ситуацією цілою низкою соціально-економічних проблем.

Однак, не можна не враховувати, що туризм має не лише позитивні риси, але й при недостатній керованості та організації тягне за собою виникнення негативних наслідків, зокрема, для стану навколишнього природного середовища та, відповідно, і для місцевого населення.

За даних умов формування у місцевого населення та туристів активної позиції екологізму існування та відвідування природних територій має вкрай важливе значення і безпосередньо пов'язується із переходом до сталого використання природних ресурсів регіону.

Сьогодні у Карпатському регіоні характеризується низьким рівнем екологічної культури, як місцевого населення, так і серед туристів. Про це свідчать ті факти, що у забрудненні водотоків та найбільш популярних

об'єктів рекреаційно-туристичного значення визначну роль має побутове засмічення. Нерідко, саме у місцях масових туристичних відвідувань, спостерігаються недотримання норм збереження природних комплексів та окремих їх компонентів: вирубування дерев і чагарників, у т.ч. на верхній межі лісу, засмічення водних джерел, стихійне розпалювання багаття у недозволених місцях, що інколи спричиняє пожежі, тощо. Такі дії не лише свідчать про низьку екологічну культуру, але й спричиняють більш довготривалі і незворотні процеси деградації гірських екосистем.

Низький рівень екологічної культури демонструє і місцеве населення. Це знаходить вираження у систематичному влаштуванні стихійних сміттєзвалищ, у т.ч. у водоохоронних зонах таких найкрупніших водних артерій регіону як Прут, Черемош, Тиса, усіх їхніх приток. Нераціональне використання природних комплексів, зокрема високогірних пасовищ, призводить до виснаження альпійських та субальпійських лучних екосистем, що викликає незворотні зміни у фітоценозах. Порушення законодавства України щодо використання лісів, наприклад самовільні рубки, а також випадки браконьєрського полювання – все це нерідкісні випадки сьогодення і безумовно свідчать не на користь високої екологічної культури.

Таке положення речей, не в останню чергу, зумовлено соціально-економічним становищем регіону, високим безробіттям, а також слабким контролем за дотриманням природоохоронного законодавства.

Отже, потужний природно-ресурсний потенціал і необхідність раціонального, заощадливого його використання ставить проблему переходу до сталого використання природних ресурсів. Низький рівень екологічної культури не сприяє введенню норм сталого природокористування. Ці дві складові одного процесу повинні розглядатися в комплексі. Вже сьогодні, разом із втіленням сталого природокористування необхідно розробляти комплексні програми, спрямовані на підвищення екологічної культури населення не лише Карпатського регіону, але й України в цілому.

Вдосконалення природоохоронного законодавства і посилення контролю за його дотриманням, у т.ч. систем мір адміністративної (а можливо навіть і кримінальної) відповідальності за порушення природоохоронного законодавства, встановленого суворого режиму на територіях природно-заповідного фонду України, сприятимуть зменшенню кількості правопорушень у сфері природоохорони, а також кращому збереженню ландшафтно-природних комплексів Українських Карпат і швидкому втіленню принципів сталого природокористування.

Другою складовою даного процесу повинна стати розробка і втілення програм, спрямованих на підвищення екологічної культури. Причому, повинні розроблятися програми для різних вікових та соціальних груп. Робота з підвищення рівня екологічної культури дорослого населення

України вкрай важливою. Вже сьогодні в країні екологічна ситуація близька до критичної. Відсутність рішучих дій щодо її покращення лише накопичуватиме чисельні проблеми для прийдешніх поколінь.

Еколого-освітні програми, які допомагають формуванню екокультури, втілюються в різних регіонах. Однак, практично всі вони спрямовані на школярів середньої та старшої ланки школи, у меншій мірі – студентство. Тобто, неохопленими лишаються діти дошкільного та молодшого шкільного віку, зовсім не існує подібних програм для дорослих людей, безпосередніх природокористувачів. І навіть існуючі програми, як правило носять швидше короткотривалий, ніж систематичний характер й акцентовані переважно на накопичення екологічних знань. Таким чином, система формування екокультурного мислення потребує глибокого аналізу, перегляду і подальшої корекції з акумуляцією зусиль на різних вікових групах населення.

Досвід провідних європейських країн у цьому плані вигідно відрізняється. Робота із формуванням екологічної культури у дітей носить обов'язковий і безперервний характер: починається вже із молодшого дошкільного віку, продовжуючись у початковій і середній школі, й на студентських лавах. Система суворого контролю, відповідальність за порушення природоохоронного законодавства примушує до чіткого дотримання усіх його норм і положень. Таким чином формується екологічна свідомість, яка знаходить вираження у впровадженні ресурсозаощадливих технологій, а також активній участі громадськості у суспільному природоохоронному житті країни, розвитку різноманітних напрямків і течій «зеленого» руху, що в сумі зумовлює високий соціокультурний та економічний розвиток.

Використання Європейського та світового досвіду щодо формування екокультури населення, вдосконалення природоохоронного законодавства та механізму контролю за його дотриманням забезпечить більш ефективно й всебічне виконання завдань щодо переходу до сталого розвитку Карпатського регіону та держави в цілому.

1. "Порядок денний на 21 сторіччя", Ріо-де-Жанейро, 1992 р.
2. Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат, Київ, 2004 р.
3. Геревич О.В. Екологічна освіта й виховання молоді в контексті сталого розвитку.// Гори і люди (у контексті сталого розвитку): Матеріали міжнародної конференції, присвяченої Міжнародному року гір. – Рахів, 2002 р. – т.1, С. 34-38.
4. Супруненко О.В. Проблеми побутових відходів і шляхи їх розв'язання у гірських районах Українських Карпат.// Гори і люди (у контексті сталого розвитку): Матеріали міжнародної конференції, присвяченої Міжнародному року гір. – Рахів, 2002 р. – т.1, С. 190-195.

ЩОДО РОЗРОБКИ ЕКОЛОГІЧНИХ ОСНОВ ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ У КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ

Й.Й. Бундзяк

Карпатський біосферний заповідник, Рахів, Україна

Земельні ресурси Карпатського регіону охоплюють площу близько 37 тис. км². Основними загрозами які несуть у собі небезпеку для земельних ресурсів є насамперед антропогенні чинники: нераціональне використання земель, недотримання агротехнічних норм на орних землях, роздрібненість земельних ділянок, посилення ерозійних процесів і т. д.

На ці фактори накладаються природний чинник – висока водність регіону і значні кількості опадів, що спричиняє поширенню зсувних та ерозійних процесів.

Посилення ерозійних процесів спостерігається насамперед у періоди підвищеної водності, і веде до нерівномірного розвитку активізації, завдяки чому природна буферність ґрунтів дозволяє активно протистояти негативним наслідкам деградації. Але глобальна зміна кліматичних умов спричиняє часте повторення періодів високої водності і буферна стійкість ґрунтів, щодо фізичних параметрів, різко зменшується.

У цілому повторення добових норм опадів більше ніж 50 мм, 5-6 раз протягом місяця посилює деградаційні процеси у 8-10 раз. Середня водопроникність буроземів складає 250-280 мм/хв. Але не дивлячись на такі добрі воднофізичні властивості, кількість води, що проникає через ґрунт, зменшується при зростанні антропогенного навантаження. Оскільки воно призводить до погіршення воднофізичних властивостей ґрунтів.

Практичне використання ґрунтового покриву у різних сферах господарства повинно бути розраховане на збереження та розширення екологічних функцій ґрунтів, так як вони виконують роль універсального пурифікатора та нейтралізатора, тобто є унікальною геомембраною в межах географічної оболонки (Позняк, 1998). При створенні засад екологічної охорони земельних ресурсів слід враховувати аспекти біосферної ролі ґрунтів, їх агроценозне значення та збереження початкових природних особливостей. Надзвичайно важливими функціями ґрунтів є: санітарна, яка пов'язана із деструкцією органічних залишків, антисептичними властивостями і процесами самоочищення; функція стимулятора та інгібітора біохімічних процесів; пусковий механізм для низки сукцесій; функція "пам'яті" біогеоценозу.

Основні заходи щодо покращення стану земельних ресурсів направлені на проведення різноманітних агротехнічних та меліоративних заходів. Із практичної точки зору ці заходи є ефективні для максимально швидко отримання необхідних господарству результатів. Та всі вони несуть у собі подальшу загрозу для розвитку ґрунтового покриву, оскільки будь-яке антропогенне втручання тільки погіршує буферні властивості ґрунту. Саме тому, ми пропонуємо змінити напрямки та засади охорони земельних ресурсів у Карпатському регіоні.

Якщо розглянути заходи охорони земельних ресурсів в контексті сталого розвитку, Орхуської конференції, Карпатської конвенції та інших програмних документів, то, в першу чергу, слід наголосити, що ефективність охорони залежить від зменшення антропогенного впливу на екосистему. Повернення до традиційного природокористування, що вироблялось та пристосовувалось до екологічних умов місцевості, збільшення територій із мінімальним впливом людини на природні процеси будуть значно покращувати сталість ґрунтового покриву.

Основним фактором забезпечення земельних ресурсів є ґрунти. На території Карпатського регіону тотально переважає буроземний процес ґрунтоутворення, і, відповідно, лівова частка території зайнята різними видами буроземних ґрунтів.

До особливостей буроземів відноситься їх слабка стійкість до ерозійних процесів. Вплив людини на проходження природних процесів завжди посилює природній хід процесу, змінюючи його.

Молодість і в той же час ранимість ґрунтів Карпат ставить на сучасному етапі актуальною організацію моніторингу та ґрунтоохоронної інфраструктури. Велику роль у природоохоронній, в тому числі і ґрунтоохоронній інфраструктурі, відіграють об'єкти природо-заповідного фонду. Вони складають одночасно фізичну, предметну (еталонну) і моральну сторону системи екологічних спостережень, що складає в сукупності моніторинг. Отже, охорона ґрунтів найкраще проводиться на територіях ПЗФ України, саме регулюванням кількості антропогенного впливу. На територіях відведених у господарське користування заходи щодо охорони ґрунтів радше мають практичний напрямок. Тобто, всі вони направлені на формування властивостей, що приносять максимальний прибуток для людини.

Така ситуація не може задовольняти потреби безпосередньо природних екосистем на самовідновлення та утримання стійкого балансу процесів. Ґрунт у природній екосистемі посідає центральне місце, замикаючи у собі всі зв'язки між компонентами ландшафту і являючись диференційованим продуктом всіх природних чинників.

Саме ґрунт несе у собі пам'ять про історію розвитку природної екосистеми, зберігаючи необхідну інформацію для відновлення найбільш

екологічного, тобто природного, середовища у кожному конкретному місці.

На сучасному етапі забезпечення екологічних основ охорони земельних ресурсів у Карпатському регіоні є недостатнім. Розвиток людської діяльності та інтенсифікація господарського використання ресурсів набагато випереджають можливості природного середовища протистояти незворотнім змінам його компонентів. Саме тому, є надзвичайно важливим впровадження ідей сталого розвитку у розробці екологічних основ охорони земельних ресурсів.

Нами пропонуються наступні кроки у виконанні цього завдання:

1. Теоретичне обґрунтування екологічних засад охорони земельних ресурсів.

2. Залучення для обговорення даної проблеми максимальної кількості фахівців у галузі ґрунтознавства, екології, геоботаніки та інших суміжних наук.

3. Активне впровадження моніторингу земель та ареалів кризових ситуацій.

4. Заходи щодо розширення територій природо-заповідного фонду України, і зокрема об'єктів найвищого рангу (біосферні заповідники, природні заповідники, національні природні парки).

5. Створення на території Карпатського регіону системи екологічних коридорів, що будуть сполучати об'єкти природо-заповідного фонду, і нести буферні функції щодо антропогенного навантаження.

6. Активне впровадження ідеї сталого розвитку на всіх рівнях діяльності господарських об'єктів та державних рішень, і у свідомості суспільства.

7. Формування екологічної освіти та екологічної толерантності до природного середовища у всіх вікових категоріях населення регіону.

Запропоновані заходи будуть стимулювати увагу на важливість цілісного збереження природного середовища. Адже екологічна охорона земель неможлива без охорони всього біо- та ландшафтного різноманіття. Важливо наголосити, що втрата земельних ресурсів, через їх деградацію завдає непоправної шкоди ландшафту. Недарма саме ділянки з повністю знищеним ерозійними процесами ґрунтовим покривом отримали у науковій літературі власну назву – "бедленди".

Завдання, які поставлені перед сіткою природо-заповідних об'єктів, безпосередньо пов'язані із вирішенням цих завдань. І саме завдяки розширенню та збільшенню ваги екологічної охорони земельних ресурсів ми зможемо зберегти від руйнування ті території на яких ми самі і проживаємо.

1. Бундзяк Й.Й. Ґрунтові дослідження в Карпатському біосферному заповіднику: стан та перспективи // Матер. міжн. наук.-практ. конф. "Міжнародні аспекти вивчення та охорони біорізноманіття Карпат", присвяченої 550-річчю м. Рахова

- (м. Рахів, 25-27 вересня 1997 року).– Рахів, 1997.– с. 267-269.
2. Бундзяк Й.Й. Охорона ґрунтів високогір'я Українських Карпат – важливого компоненту ландшафтного різноманіття // Матер. міжн. наук.-практ. конф. “Карпатський регіон та проблеми сталого розвитку”, присвяченої 30-річчю Карпатського біосферного заповідника (м. Рахів, 13-15 жовтня 1998 року).– Рахів, 1998.– с. 19-23.
 3. Бундзяк Й.Й. Природно-заповідные объекты Закарпатской области и их дифференциация по почвенным зонам // Материалы международной конференции “Охрана почвенных и водных ресурсов”, посвященной 100-летию Н.А. Димо (г. Кишенэу, 1-3 ноября 1998 года).– Кишенэу, 1998.– с. 104-105.
 4. Позняк С.П., Кіт М.Г., Бундзяк Й.Й. Біосферно-екологічні функції ґрунтів Карпат // Матер. міжн. наук.-практ. конф. “Міжнародні аспекти вивчення та охорони біорізноманіття Карпат”, присвяченої 550-річчю м. Рахова (м. Рахів, 25-27 вересня 1997 року).– Рахів, 1997.– с. 306-310.
 5. Позняк С.П., Сучасний стан та проблеми ґрунтознавства та географії ґрунтів // Вісник Львів. ун-ту, серія геогр., вип. 23, 1998. С. 9-13.

УДК 504:33:57

АНАЛІЗ ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ В РЕФОРМОВАНИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

Г.В. Войтенко

Карпатський інститут підприємництва, Хуст, Україна

Вступ

З переходом на ринковий шлях розвитку економіки значно змінилася система розподілу трудових ресурсів в агропромисловому комплексі загалом та в аграрному секторі зокрема, має місце дисбаланс на ринку праці. Створені внаслідок реформування колективної власності приватні підприємства сприяють виявленню зайвої робочої сили, причому це супроводжується підвищенням вимог до кваліфікації працівників, удосконалення технології виробництва та організації праці.

У процесі аграрної реформи в Україні зроблені значні кроки у зміні форм господарювання і форм власності. Особлива увага приділяється розвитку господарств, створених на базі колективних сільськогосподарських підприємств на засадах приватної власності у поєднанні з індивідуальними, сімейними і колективними формами організації праці.

Реформування сільськогосподарських підприємств та їх організаційно-правові форми у великій мірі залежать і від такого економічного ресурсу як

підприємницькі здібності, які в процесі реформування аграрного сектора набувають подальшого розвитку.

При використанні економічних ресурсів їх власники отримують доходи у вигляді ренти (від землі), заробітної плати (від праці), процента (від капіталу) і прибутку (від підприємницької діяльності).

Існуюча класифікація економічних ресурсів у чотирирівневому вимірі, а саме: земля, праця, капітал та підприємницькі здібності, не враховує ряд факторів, які визначають результати виробничої діяльності. Передусім це відноситься до ресурсів праці, які не зводяться до затрат робочого часу і витрат на персонал.

Тенденції використання трудового потенціалу реформованих аграрних підприємств

На базі реформованих колективних і частини державних сільськогосподарських підприємств функціонують підприємства нових організаційно-правових форм господарювання, у тому числі і спільні підприємства.

У їх діяльності проявляються як загальні, так і регіональні тенденції та особливості сільського виробництва і використання трудового потенціалу сільської місцевості, що зокрема відображає наведена нижче таблиця 1.

Таблиця 1

Динаміка зміни площі сільськогосподарських угідь та ріллі
у всіх категоріях господарств України, в т.ч. регіону Українських Карпат*

Україна та області регіону	2000 рік		Частка ріллі у структурі с/г угідь, %	2004 рік		Частка ріллі у структурі с/г угідь, %	2004 р. % до 2000 р. за площею	
	Площа, тис га			Площа, тис га			Сіль- госп- угідь	ріллі
	Сіль- госп- угідь	ріллі		Сіль- госп- угідь	ріллі			
Україна у тому числі:	38421,4	31390,3	81,7	37321,7	30014,3	83,1	97,1	95,6
Закарпатська	433,4	198,5	45,8	416,7	197,1	47,3	96,2	99,3
Івано- Франківська	524,4	398,5	76,0	501,2	365,9	73,0	95,6	91,8
Львівська	1131,9	766,3	67,7	1061,6	732,5	69,0	93,8	95,6
Чернівецька	458,6	332,5	72,5	457,7	332,8	72,7	99,8	100,1
Разом по регіону	2548,3	1695,8	66,5	2437,2	1628,3	66,8	95,6	96,0
Регіон в % до України	6,6	5,4	x	6,5	5,4	x	x	x

*За даними Держкомзему України. Статистичний щорічник України за 2004 р. – К., 2005. – С. 174.

Дані наведеної таблиці засвідчують, що загальними тенденціями за аналізований період як на державному, так і на рівні адміністративних областей регіону Карпат України є наступні:

1. — зменшення площі сільськогосподарських угідь у товаровиробників сільськогосподарської продукції – сільгоспідприємствах і громадян. Зокрема, в Україні у 2004 р. в порівнянні з 2000 р. площі сільськогосподарських угідь зменшилися на 1100 тис. га, або на 2,9% у тому числі:

- у Закарпатській області на 16,7 тис га, або на 3,9%.
- у Івано-Франківській області відповідно на 23,2 тис га (на 4,4%),
- у Львівській – на 70,3 тис га (6,2%),
- у Чернівецькій – на 0,9 тис га (0,2%).
- в цілому в регіоні Українських Карпат площа сільськогосподарських угідь зменшилася на 67,5 тис га (4,0%).

2. — аналогічна тенденція, з одного боку, характерна і щодо зменшення площі ріллі у користуванні основних виробників сільськогосподарської продукції – сільгоспідприємств і громадян, а з другого – у збільшенні частки ріллі у структурі сільськогосподарських угідь, або інакше «розорюваності сільськогосподарських угідь» у названій категорії сільськогосподарських виробників, про що зокрема засвідчує таблиця 1.

Дані наведеної таблиці 1 дають підставу зробити наступні висновки:

1.1. Якщо в Україні більш інтенсивно виводиться з обороту рілля в порівнянні із сільськогосподарськими угіддями, то в регіонах Українських Карпат навпаки. Так, якщо в цілому по країні площа сільськогосподарських угідь в сільгоспідприємствах і громадян за аналізований період зменшилася на 2,9% або на 1,1 млн. га, а ріллі – на 4,4% або на 1,38 млн. га, то в регіоні Українських Карпат на 4,4% (-111,1 тис. га) та 4% (-67,5 тис. га)

1.2. Частина ріллі у структурі сільськогосподарських угідь України внаслідок таких негативних процесів збільшилася з 81,7% у 2000 р. до 83,1% у 2004 р., а в регіоні Українських Карпат збільшилася відповідно від 66,5% до 66,8%.

1.3. Аналогічні тенденції щодо розорюваності сільськогосподарських угідь притаманні усім адміністративним областям регіону Карпат України, за винятком Івано-Франківщини. Проте, у названій та Львівській областях більш інтенсивно йде вилучення з обороту сільгоспугідь та ріллі, ніж в цілому в Україні та в регіоні Українських Карпат, а у Закарпатській – сільськогосподарських угідь.

1.4. В умовах малоземелля щодо сільськогосподарських угідь (6,6% до України у 2000 р. і 6,5% у 2004 р.) та ріллі (5,4% до України), на нашу думку, необхідно провести моніторинг щодо вилучення з обороту сільгоспугідь і ріллі від основних товаровиробників сільськогосподарської продукції –

сільськогосподарських підприємств і громадян та зробити екстрені закінчення стосовно доцільності їх вилучення, оскільки для сільського населення звужується сфера прикладання праці в аграрному секторі економіки.

Домінуючу роль у виробництві валової сільськогосподарської продукції в аналізованому періоді відіграли господарства населення, таблиця 2.

Таблиця 2

Продукція сільського господарства за категоріями господарств України та областей Українських Карпат*

Україна та області регіону	Вироблено валової сільськогосподарської продукції (у порівняних цінах 2000 р.), млн грн.				2004 р. в % до 2000 р.	
	2000 рік		2004 рік		у господарствах усіх категорій	у тому числі в сільгосп-підприємствах (разом із фермерськими)
	у господарствах усіх категорій	у тому числі в сільгосп-підприємствах (разом із фермерськими)	у господарствах усіх категорій	у тому числі в сільгосп-підприємствах (разом із фермерськими)		
Україна	55690,0	21151,2	66257,2	26326,8	119,0	124,5
у тому числі:						
Закарпатська	1224,0	75,2	1415,1	97,3	115,6	129,4
Івано-Франківська	1547,1	156,1	1643,2	157,2	106,2	100,7
Львівська	2701,0	297,1	2810,5	300,5	104,1	101,1
Чернівецька	1146,0	214,2	1267,9	187,2	110,6	87,4
Разом по регіону	6618,1	742,6	7136,1	742,2	107,8	99,9
Регіон в % до України	11,9	3,5	10,8	2,8	x	x
Закарпаття в % до:						
України	2,2	0,4	2,1	0,4	x	x
регіону	18,5	10,1	19,8	13,1	x	x

*Джерело: Статистичний щорічник України за 2004 р. – К., 2005. – С. 162.

З наведеної таблиці видно, що по-перше питома вага продукції сільського господарства, виробленої сільськогосподарськими підприємствами України за 2000 р. склала 38%, а у 2004 р. – 39,7%, а в регіоні Українських Карпат 11,2% та 10,4% відповідно. Звідси витікає, що господарства населення регіону збільшили виробництво сільськогосподарської продукції з 88,8% у 2000р. до 89,6% у 2004 р.

По-друге, в Україні та в Закарпатській області в аналізованому періоді більш високими темпами зросло виробництво сільськогосподарської

продукції у сільськогосподарських підприємствах у порівнянні з господарствами усіх категорій. Так, сільгоспідприємства України у 2004 р. у порівнянні з 2000 р. збільшили виробництво валової сільськогосподарської продукції на 24,5%, у тому числі у Закарпатській області – 29,4%, тоді як господарства усіх категорій збільшили її виробництво відповідно на 19,0% (Україна) і 15,6% (Закарпаття). В інших областях Українських Карпат нарощування виробництва валової сільськогосподарської продукції здійснювалось в основному за рахунок селянських господарств.

По-третє, зростає питома вага виробництва валової сільськогосподарської продукції господарств усіх категорій, у тому числі сільськогосподарських підприємств Закарпатської області стосовно аналогічних показників регіону Українських Карпат. Так, у 2000 р. питома вага виробленої сільськогосподарської продукції господарствами усіх категорій, у тому числі сільгоспідприємствами Закарпаття складала 18,5% і 10,1% до рівня Карпат України, а у 2004 р. відповідно 19,8% та 13,1%.

Провідні вчені економісти-аграрники, обгрунтовуючи перспективну модель організації виробництва на селі, відмічають, що власник землі та майна повинен стати її основою. Така модель має забезпечити захист власника і власності, її зміцнення та примноження, а також створення ефективної системи всіх видів відносин на основі власності у тому числі й на працю, вибір форм управління (право найму менеджера) і т.п. Через неї можна забезпечити інтереси й свободу дій власника, створюючи умови для прояву його підприємливості. Тільки за таких умов можна побудувати, вже давно апробовану в країнах з ефективною економікою, ринкову систему господарювання. В аграрній політиці розвинутих країн давно виходять з того, що успіх будь-якої справи на $\frac{2}{3}$ залежить від людини, задоволення її економічного і соціального інтересу, чого не можна здійснити без вирішення проблеми власності... Ефективною слід вважати таку організаційно-правову форму господарювання, яка більшою мірою примножує і зміцнює власність.

Найбільш реальні переваги новостворених організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств, як показують наші дослідження, почали проявлятися з 2004 р. стосовно продуктивності праці, таблиця 3.

З наведеної таблиці витікають наступні висновки:

- реформовані сільськогосподарські підприємства України з продуктивності праці у 2004 р. перевершили цей показник 1990 р. більш ніж на 21%, на Закарпатті на 1%. Не вийшли на рівень 1990 р. з цього показника сільськогосподарські підприємства Івано-Франківської, Чернівецької та Львівської областей.

- у 2004 р. в порівнянні з 1995 р. виробництво сільськогосподарської продукції на одного зайнятого в сільськогосподарських підприємствах України, в тому числі Закарпатської області збільшилося більше ніж у двічі, в

Івано-Франківській – на 71,9%, у Львівській – на 52% і у Чернівецькій області на 38,8%.

- більш рельєфніше використання трудових ресурсів в реформованих сільськогосподарських підприємствах проявилось у 2004 р. в порівнянні з 2003 р., в яких продуктивність праці зростає: в Україні – на 64,2%, у Закарпатській області – на 66%, в Івано-Франківській – на 49,7%, Львівській – на 47,2%, а у Чернівецькій області – на 73,2%.

- більш стрімке зростання продуктивності праці у 2004 р. у порівнянні з 2003 р. в Україні, у тому числі в областях регіону Українських Карпат характерне для рослинницької галузі аграрної сфери АПК.

Таблиця 3

Продуктивність праці в сільськогосподарських підприємствах
за адміністративними областями регіону Карпат України*
(на 1 зайнятого в сільськогосподарському виробництві
у порівнянних цінах 2000 р.; гривень)

Адміністративні області регіону	1990	1995	2002	2003	2004	2004 р. в % до:		
						1990	1995	2003
Закарпатська, всього у тому числі: в рослинництві в тваринництві	10706,2 5652,7 4241,4	5286,8 5742,8 6522,5	5940,8 5742,8 6522,5	6516,9 6395,6 6928,7	10816,2 11913,3 6578,1	101,0 211,7 155,1	204,6 226,6 123,5	166,0 186,3 94,9
Івано-Франківська, всього у тому числі: в рослинництві в тваринництві	14509,1 6392,9 4191,0	8371,2 9210,2 7307,8	6777,6 6384,5 7462,7	9608,5 8226,3 11901,1	14387,3 12952,4 16495,8	99,2 202,6 393,6	171,9 140,6 225,7	149,7 157,4 138,6
Львівська, всього у тому числі: в рослинництві в тваринництві	14833,4 13623,5 16461,4	8341,0 10422,2 6521,2	6758,6 6683,5 6419,7	8611,8 9058,7 7928,8	12677,5 13617,7 11162,5	85,5 100,0 67,8	152,0 130,7 171,1	147,2 150,3 140,8
Чернівецька, всього у тому числі: в рослинництві в тваринництві	14131,3 12999,5 15807,4	8373,9 10618,8 6303,9	6933,6 7239,4 6292,4	6711,6 5800,1 8565,3	11625,0 11523,1 11828,1	82,3 88,6 74,8	138,8 108,5 187,6	173,2 198,7 138,1
Довідково: Україна, всього у тому числі: в рослинництві в тваринництві	19147,7 20813,4 17475,2	11367,0 15678,0 7861,5	14967,2 17221,6 11338,9	14129,1 14679,3 13192,4	23196,5 26275,4 17490,0	121,1 126,2 100,1	204,1 167,6 222,5	164,2 179,0 132,6

*Розраховано за джерелом: Сільське господарство України: Статистичний збірник. 2004 / Державний комітет статистики України. – Київ, 2005. – С. 183-185.

Не заперечуючи висловленої тези про високу пропозицію праці в Україні, в тому числі в регіоні Українських Карпат зокрема, особливо в сільській місцевості, про те, що частка економічно активного населення сягає 90% загальної чисельності працездатного населення не відповідає дійсності, про що засвідчують дані таблиці 4.

Рівень зайнятості визначається як відношення (у %) кількості зайнятого населення у віці 15-70 років до всього населення зазначеного віку чи населення за відповідною соціально-демографічною ознакою.

Таблиця 4

Чисельність, рівень зайнятості та безробіття сільського населення в Україні, в т.ч. областях Українських Карпат (%)*

Україна та області регіону	Чисельність сільського населення, тис. осіб		Частка до всього населення,		Рівень зайнятості сільського населення		Рівень безробіття сільського населення	
	2000 р.	2004 р.	2000 р.	2004 р.	2000 р.	2004 р.	2000 р.	2004 р.
Україна	15754,0	15346,7	32,0	32,6	56,8	56,1	6,8	8,4
у тому числі:								
Закарпатська	782,9	786,0	61,0	63,0	54,8	57,9	9,8	6,7
Івано-Франківська	822,2	803,0	56,5	57,6	59,4	51,2	7,0	8,6
Львівська	1059,3	1038,2	39,2	40,1	60,6	56,4	8,0	11,6
Чернівецька	548,6	541,9	59,1	59,2	39,1	49,6	13,5	10,0

* Джерело: Статистичні щорічники України, Закарпатської, Івано-Франківської та Львівської областей за 2000 і 2004 рр.

Аналіз таблиці засвідчує, що як в Україні, так і в областях регіону Українських Карпат рівень зайнятості сільського населення не відповідає критеріям 90-відсоткової чисельності працездатного населення і в 2004 р. в порівнянні з 2000 р. рівень зайнятості знизився: в Україні – на 0,7%, в Івано-Франківській – на 8,4%, Львівській – на 4,2%. В Закарпатській області рівень зайнятості сільського населення за аналізований період зріс з 54,8% до 57,9%, або на 3,1%, а в Чернівецькій – з 39,1% до 49,6% або на 10,5%.

Частка економічно активного населення в цих областях також не відповідає критерію 90-відсоткової чисельності працездатного населення.

Дані наведеної таблиці засвідчують, що економічно активне сільське населення у 2000 і 2004 рр. склало:

- в Україні відповідно 63,6% (з нього 56,8% – зайняті і 6,8% – безробітні) та 64,5% (56,1% – зайняті і 8,4% – безробітні);
- в Закарпатській області відповідно 64,6% (з нього – 9,8% безробітні) та 64,6% (з нього 6,7% – безробітні);
- в Івано-Франківській області 66,4% (з нього 7,0% – безробітні) та 59,8% (з нього 8,6% – безробітні);

- у Львівській області – 68,6% (з нього 8,0% – безробітні) та 66,0% з нього 11,6% – безробітні);
- у Чернівецькій області – 52,6% (з нього 13,5% – безробітні) та 59,6 (з нього 10,0% – безробітні).

Звідси випливає, що трудовий потенціал сільського населення за кількісними характеристиками у 2004 р. в порівнянні з 2000 р. збільшився на 0,9%, в Чернівецькій області – на 7%. В той же час в Івано-Франківській області він зменшився на 6,6%., у Львівській – на 2,6%, а в Закарпатській області залишився без змін (64,6%).

В ринкових умовах господарювання, як свідчить досвід розвинутих країн, ринок праці не обмежується скороченням робочих місць, наявністю безробіття. Але в областях Українських Карпат, як і в Україні загалом, у сільськогосподарських підприємствах цей процес відбувається набагато швидше з негативними наслідками. Це зумовлено з одного боку, надмірним спадом виробництва, скороченням поголів'я всіх видів тварин, а з іншого боку, відсутністю у підприємств оборотних фондів для стабілізації виробництва і нормального господарювання. Надзвичайно висока ціна на сільськогосподарську техніку та мінеральні добрива також перешкоджає впровадженню інтенсивної технології, заснованої на високому рівні механізації виробничих процесів.

Висновки

Становлення та утвердження приватної власності на землю обумовило зміну організаційно-економічних та правових форм господарювання і типів сільськогосподарських підприємств як в регіоні Українських Карпат загалом, так і в адміністративних областях регіону зокрема. Найхарактернішими тенденційними особливостями регіону і особливо Закарпатської області є малоземелля, переважання сільського населення в регіоні за рахунок Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької областей, багатонаціональний склад населення регіону. Аналіз функціонування сільськогосподарських підприємств за організаційно-правовими формами свідчить про зменшення, їх кількості в областях регіону, за винятком Чернівецької, і як наслідок зменшення кількості найманих працівників в них. Проявляється тенденція щодо зниження кількісних характеристик трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств, що зумовило розгортання фермерської діяльності та самостійної зайнятості сільського населення, трудовий потенціал якого за кількісними характеристиками має тенденцію до зростання.

Аналіз зайнятості сільського населення за місцем проживання в регіоні Українських Карпат в розрізі адміністративних областей засвідчує, що на початок 2004 року в порівнянні з 2001 роком вона мала суперечливий

характер. Зросла зайнятість населення у Закарпатській, Львівській і Чернівецькій областях та зменшилася в Івано-Франківській області, за рахунок якої трудовий потенціал регіону за кількісними характеристиками знизився. Трудові ресурси сільської місцевості регіону значну частку трудового потенціалу реалізують у зарубіжжі.

1. Організація виробництва і аграрного бізнесу в сільськогосподарських підприємствах. Підручник // Азізов С.П., Канівський П.К., Скупий В.М. – К., ІАЕ, 2001. – 834 с.
2. Саблук П. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляд у майбутнє // Науково-популярні нариси у трьох томах. ТІІ. Аграрна економіка в умовах демократичного державотворення. – К., Інститут аграрної економіки, 2000. – 484 с.
3. Генкин Б.М. Экономика и социология труда. Учебник для вузов. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА., 1998. – 384 с.
4. Про підприємництво в Україні: Закон України від 26 березня 1991 р., № 887 – XII / Голос України. – 1991. – 6 травня.
5. Про господарські товариства: Закон України від 19 вересня 1991 р., №576 – XII. / Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 49. – С. 682.
6. Про плату за землю: Закон України від 3 липня 1992 р., № 2535 – XII / Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 38. – С.560.
7. Про власність: Закон України від 7 лютого 1991 р., № 697-XII. / Голос України. – 1991. – 24 квітня.
8. Про оренду землі: Закон України від 6 жовтня 1998р., № 161-XIV. / Урядовий кур'єр. – 1998. – 22 жовтня.
9. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 17 липня 1997 р., №469/97. / Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 39. – С.52.
10. Про форми власності на землю: Закон України від 30 січня 1992 р., № 2073-XII / Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 18. – С.255.
11. Богиня Д.П., Грیشкова О.А. Основи економічної праці: Навч. Посібник. – К.:Знання – Прес, 2000. – 313 с.
12. Статистичний щорічник України за 2004 рік. / Державний комітет статистики України. – К.: Видавництво «Консультант», 2005. – 383 с.
13. Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств: Статистичний бюлетень / Головне управління статистики у Закарпатській області. – Ужгород, 2005. – 35 с.
14. Стан навколишнього середовища і його вплив на трудові ресурси Львівської області /М.І.Долішній, В.М.Трегобчук, Г.Д.Гуцуляк. – Чернівці: Прут, 1999. – 156 с.
15. Міковда В.П., Пітюлич М.І. Об'єктивні основи та фактори самостійної зайнятості населення // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». – 2004. – Випуск 15. – С. – 7-10.
16. Лендел М.А. Аграрні перетворення в регіоні і використання трудового потенціалу села. / Аграрні відносини на Закарпатті: уроки минулого і сучасність. – Ужгород,1999. – С. 200-211.

17. Газуда Л.М. Ресурсний потенціал аграрних підприємств в умовах трансформації відносин власності. – Ужгород, 2004. – 220 с.
18. Ерфан Є.А. Демографічні зміни в структурі трудового потенціалу села./Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». – 2000. – Випуск 6. – С. 54-56.
19. Шهبанін В.С. Системне оновлення і розвиток матеріально-ресурсного потенціалу сільського господарства. – К.:ННЦ ІАЕ, 2005. – 276 с.
20. Якуба К.І. Жінки в трудовому потенціалі села. – К., 1998. – 280 с.

УДК 911.3:33(477.8)

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

У.В. Горбаль

Львівський національний університет ім. І. Франка, Львів, Україна

Українські Карпати – це один з найбільш багатих рекреаційними ресурсами (мінеральні води, ліси, пам'ятки історії і культури, етнографічні особливості) та найменш екологічно ушкоджених регіонів Європи. Тому спільними зусиллями багатьох наук і суміжних держав цей регіон може перетворитися у рекреаційну зону загальноєвропейського чи навіть світового значення. [5, с. 702].

Українські Карпати – один з наймальовничіших регіонів України. Вони характеризуються середньовисотним і низькогірним рельєфом, невисокими зручними перевалами, теплим м'яким вологим помірно-континентальним кліматом, чітко вираженою вертикальною поясиною, а також багаті на різноманітні природні ресурси. Винятково важлива роль належить рекреаційним ресурсам, які освоєні ще недостатньо. Карпатські гори мають неповторні гірські краєвиди, низький рівень забрудненості доквілля. Порівняно високий рівень екологічної безпеки і наявність великих запасів мінеральних вод для лікування радіаційних захворювань зумовлюють потребу у створенні в Карпатах широкої мережі спеціалізованих оздоровниць для населення, яке потерпіло від радіоактивного забруднення.

Тут надзвичайно сприятливі умови для організації санаторно-курортного господарства міжнародного значення. Перспективними щодо розвитку санаторно-курортного і туристського господарства є всі райони Карпат, особливо райони Трускавця, Моршина, Сваляви, Східниці з їх унікальними мінеральними водами, що мають високі лікувальні властивості і дуже популярні у світі. [1, с.167]. Загалом в Українських Карпатах санаторно-

курортні заклади зосереджені у 35 населених пунктах та представлені 49 рекреаційними закладами загальною одноразовою місткістю понад 6800 осіб.

У Львівській області на базі мінеральних вод типу “Нафтуся” у смт. Східниця діє 7 пансіонатів з лікуванням, загальною одноразовою місткістю 433 особи, санаторій у смт. Славське – 120 осіб та ін. Значно ширше санаторно-курортний тип рекреаційної діяльності представлений у гірських територіях Закарпатської області (“Карпати” – 630 осіб (поблизу с. Чинадієво), “Сонячне Закарпаття” – 650 осіб, “Поляна” – 457 осіб (с. Поляна), “Нарцис” – 400 осіб (м. Хуст) та ін.). На території гірської частини Івано-Франківської області розміщені 3 кліматичні курорти (в Яремче знаходиться 5 санаторіїв загальною місткістю 855 осіб, у смт. Ворохті – 2 (535 осіб), у с. Татарові – 3 (290 осіб) відповідно. У гірській частині Чернівецької області знаходиться лише 6 оздоровчих закладів у 5 населених пунктах загальною місткістю 915 осіб (найбільші серед них турбаза „Черемош” – 311 осіб у місті Вишня, будинок відпочинку “Зелені горби” (260 осіб) поблизу с. Виженка). [3, с. 81-84]

Транспортна доступність є одним з важливих чинників розміщення рекреаційних закладів. Від неї залежить можливість організації рекреаційної інфраструктури та зручність доїзду відпочиваючих. У Львівській області до залізниць тяжіють 68,7% рекреаційних закладів, в Івано-Франківській – 65,9%, зате в Закарпатській – лише 36,9%, тобто менше ніж до магістралей – 41,5%. Очевидно, це викликано, з одного боку низькою щільністю залізниць, з іншого – наявністю великої кількості закладів санаторно-курортного типу, які, в основному, тяжіють до наявних лікувальних ресурсів. [3, с. 85]

Карпати мають потужний потенціал для розвитку різних видів туризму. Мальовничі ландшафти, рельєф створюють сприятливий фон для короткотривалого відпочинку. Карпати не мають альтернативи в Україні щодо розвитку гірськолижного спорту на рівні світових стандартів. Цей вид туризму зосереджений в Рахівському та Міжгірському районах Закарпаття, Сколівському районі Львівщини, Верховинському районі Івано-Франківщини, Вижницькому районі Чернівецьщини. [4, с.45] При забезпеченні екологічної безпеки Карпат, необхідно створювати туристичну інфраструктуру, будувати дороги, мости, гірськолижні підйомники та ін., що залучить велику кількість гостей на відпочинок та лікування в регіоні.

Природний потенціал рекреації органічно доповнюється багатим арсеналом пам'яток історії, культури, архітектури, найстаріші з яких розташовані в районі Дністра та Закарпаття. Світову славу здобула дерев'яна архітектура Карпат XIV-XIX століть. В регіоні знаходиться ряд археологічних пам'яток міжнародного значення – трипільські поселення на Дністрі, старослов'янські городища, руїни скельних фортець у Спасі, Уричі, Розгірче, Бубнищі. Тут народилися жили і працювали представники багатьох

європейських культур.

В регіоні збереглась багата духовна культура – своєрідні звичаї і обряди, народні промисли, фольклор буковинців, бойків, лемків, гуцулів. [2, с. 54]

Населення гірських територій, недостатньо підготовлене до підприємницької рекреаційної діяльності, інколи негативно ставиться до функціонування рекреаційних закладів, сприймаючи їх як територіальних конкурентів для традиційного сільського чи лісового господарств, що можуть дати прибуток уже сьогодні. На даний час існуюча мережа рекреаційних закладів регіону для нормального функціонування потребує фінансових інвестицій. Рекреаційне використання ландшафтів Українських Карпат нерівномірне. Розміщення рекреаційних закладів туристського спрямування тяжіє до основних шляхів сполучення і якісних природних умов, лікувального – до відповідних ресурсів.

1. Заставний Ф. Д. Фізична географія України. – К.: Форум, 2000. – 239 с.
2. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні. – Чернівці: Книги – 21, 2003. – 300 с.
3. Рожко І.М. Рекреаційна оцінка гірських природно-територіальних комплексів для потреб туризму. – Львів, 2000. – 198 с.
4. Рутинський М.Й. Географія туризму України. Навчально-методичний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 160 с.
5. Шаблій О.І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2001. – 744 с.

УДК 504.062:582.282(1–924.51/.54)

РАЦІОНАЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ МІКОБІОТИ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ЧАСТИНА РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

І.О. Дудка

Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України, Київ, Україна
Карпатський біосферний заповідник, Рахів, Україна

Українські Карпати – унікальний природний регіон, який справедливо вважається одним із найбільших центрів біологічного різноманіття в Україні. Саме тут зосереджена половина видів флори України, основні площі зайняті лісовими угрупованнями, які представлені дубовими, буковими, смерековими, ялиновими, рідше яворовими, березовими, вільховими,

сосновими та іншими лісовими формаціями (Українські Карпати. Природа, 1988).

Карпатські ліси відзначаються неабияким багатством грибів. За положенням в системі органічного світу гриби зараз розглядаються як окреме царство живої природи *Fungi (Mycota, Mycetalia)*. Прогнозована кількість грибів складає 1,5 млн., хоча на даний час їх реально описано лише 80-100 тис. видів (Хоуксвортс, 1992). Невідповідність наявної і передбачуваної кількості видів грибів пов'язана з тим, що гриби деяких природних зон, певних екоотопів та субстратів лишаються практично невивченими. Слабка вивченість видового різноманіття цих організмів в першу чергу зумовлена особливостями їх морфології. Переважна більшість грибів має мікроскопічні розміри, отже виявити їх в природі неозброєним оком дуже важко, а інколи і просто неможливо. Такі гриби називають мікрOMICETAMI. У деяких грибів утворюються строми, склероції та плодові тіла у вигляді масивних сплетінь основної їх морфологічної структури – міцелію, який складається з окремих ниток – гіф. Такі гриби називають макрOMICETAMI. Завдяки великим, часто яскраво забарвленим плодовим тілам макрOMICETAMI з давніх-давен привертала увагу людей. З первісних часів людина емпіричним шляхом встановлювала, що чимало видів макрOMICETAMI мають харчову цінність, отже можуть бути використані в їжу. В Україні саме Карпати з їх багатими на дари природи лісами стали регіоном, у населення якого склалися прадавні традиції збору, заготівлі та використання їстівних грибів-макрOMICETAMI. Не дивлячись на це, наукові дослідження видового різноманіття, біологічних особливостей, закономірностей поширення макрOMICETAMI у різних типах лісу Українських Карпат значно відставало від накопичення досвіду їх практичного використання. Детальний огляд етапів наукових досліджень макрOMICETAMI в лісах Українських Карпат подано в нашій оглядовій роботі “МакрOMICETAMI Українських Карпат, видове розмаїття та охорона” (Дудка, 2003), тому тут опустимо суто наукові роботи з цих питань, а зупинимся лише на тих публікаціях, де наявні відомості про ресурсне значення макрOMICETAMI та можливість їх використання як цінного харчового продукту.

У 40-их роках ХХ ст. збір відомостей про видовий склад і поширення макрOMICETAMI, переважно їстівних і отруйних, в Українських Карпатах розпочав Ф.І. Фотинюк. 1936 року у Львові була видана його книжка “Гриби та їх переробка” (Фотинюк, 1936). Через чверть року, а саме у 1961 р., ця ж книжка у розширеному варіанті під назвою “Гриби” знову побачила світ у Львові, у книжково-журнальному видавництві (Фотинюк, 1961). Видавництво в передмові так визначило мету появи цієї книги: “... поширити знання про шапінкові гриби, які в значній кількості ростуть в Карпатах, на Закарпатті, Передкарпатті, Поліссі, в лісостеповій смузі УРСР – від Південного Бугу на заході і до Північного Дінця на сході” (с. 3). Разом у

книзі наведено 100 видів макроміцетів. На жаль для переважної більшості з них автор не наводить конкретних місцезнаходжень і навіть не вказує, де саме на охопленій ним території переважно трапляється конкретний вид – в Карпатах, на Поліссі чи в Лісостепу. Відсутні такі дані для низки відомих їстівних грибів, як наприклад, сморж їстівний (*Morchella esculenta* (L.) Pers.), підвишень сірий (*Clitopilus prunulus* (Scop.) Fr.), грузлик жовто-буруватий (*Clitocybe infundibuliformis* Fr.), гливичка звичайна (*Pleurotus ostreatus* (Fr.) Kumm.), ріжок гладкий (*Lactarius trivialis* Fr.), сироїжка фіолетова (*Russula cyanoxantha* (Schaeff.) Fr.), сироїжка буро-червона (*Russula integra* Fr.), моховик (*Xerocomus subtomentosus* (Fr.) Quél.) та інші. Ф.І. Фотинюк наводить точні місця знаходження лише для незначної кількості видів. Наприклад, для високоякісного їстівного гриба Фехтнера (*Boletus fechtneri* Velen.) в Буковинських Карпатах вказані знахідки в околицях Берегомета, Сторожинця, Кутів, Виженки, Роздока, Підзахарача, їстівного гриба корбана бурого (*Paxillus involutus* (Batsch.) Fr.) – в Передкарпатті в с. Сівка, Калуського району Станіславської (тепер Івано-Франківської) області. Такі дані є в книзі ще для 2-3 видів із 100. Для 27 видів їх поширення можна встановити за такими вказівками, як “у смерекових лісах Карпат досить часто доходить до 1200 м над рівнем моря”, “на південно-західному Поділлі в грабово-дубових лісах, на Передкарпатті – у мішаних”, “у Карпатах (у Говерляньському лісництві) доходить до 1100 м над рівнем моря”, “на Чорногорських полонинах росте до висоти 1600 м над рівнем моря” тощо. Незважаючи на недостатньо повну інформацію про поширення включених у перелік видів макроміцетів Українських Карпат, книга Ф.І. Фотинюка має, на наш погляд, значну цінність, оскільки це єдине зведення макроміцетів регіону, в якому подані справжні українські назви грибів. Вочевидь, автор збирав їх під час численних експедицій у різних куточках Карпат. Ось чому для грибів роду *Tricholoma* замість російської назви роду “рядовка” він вживає місцеву українську назву “голубінка”, для грибів роду *Lactarius* замість російської назви “груздь – місцеву українську “рижок”, для грибів роду *Gomphidius* замість російської назви “мокруха” – місцеву українську “пестряк” тощо. Для широко розповсюджених у Карпатах їстівних або отруйних, тобто добре знаних місцевим населенням видів, грибів Ф.І. Фотинюк наводить, крім основної української назви, численні синоніми до неї. Наприклад, для добре відомого цінного їстівного гриба підберезника (*Boletus scaber* Fr.) подані такі синонімічні назви: бабка, чорниш, козар, красноголовець, обабок, підберезовець, підсоновик, підгриб. Ще більше синонімів має в Карпатах білий гриб, для якого Ф.І. Фотинюк зібрав 16 місцевих назв. На завершення огляду книги Ф.І. Фотинюка зазначимо, що в розділі "Переробка грибів" автор виділяє спеціальний підрозділ “Грибні страви, які готують на Прикарпатті та в Карпатах”.

Дві наступні праці по їстівних та отруйних грибах Українських Карпат, що надають певні уявлення про стан ресурсного потенціалу цього недеревного продукту карпатських лісів, з'явилися після виходу книги Ф.І. Фотинюка з інтервалами відповідно в 10 (Зерова, Вассер, 1972) та 30 років (Вассер, 1990). В книзі М.Я. Зерової та С.П. Вассера для карпатських лісів наведено 65 видів їстівних та отруйних макроміцетів, а в книзі С.П. Вассера – 162 види цих грибів, оскільки автор наводить їстівні та отруйні макроміцети, характерні не тільки для різних лісових, а й для інших рослинних ценозів (луки, болота тощо) Карпат. Крім того, в останній книзі список грибів значно збільшився за рахунок введених автором так званих умовно їстівних, як наприклад сиріючка чорніюча (*Russula nigricans* (Bull.: Mer.) Fr.), верпа конічна (*Verpa conica* Sw.:Fr.), трутовик лускатий (*Polyporus squamosus* Huds.:Fr.) тощо та маловідомих їстівних грибів, як наприклад, пестряк червонуватий (*Gomphidius rutilus* (Schaeff. :Fr.) Lund et Nannf.), мокриця червона (*Hygrophorus russula* (Schaeff.:Fr.) Quéf.), рожевопластинник садовий (*Entoloma cypeatum* (L.:Fr.) Kumm.) тощо. До списку грибів Карпат в книзі С.П. Вассера навіть включена досить значна кількість неїстівних грибів, до яких належать зірочник торочкуватий (*Geastrum fimbriatum* (Fr.) Fisch., про який автор зазначає, що він харчового значення не має, колібія плямиста (*Collybia maculata* (Alb. et Schw.:Fr.) Kumm), грузлик зворотній (*Clitocybe inversa* (Scop.:Fr.) та інші, які наводяться як неїстівні. Таким чином, аналіз цих трьох книг, в яких подана кількісна і якісна характеристика їстівних та отруйних грибів Українських Карпат, свідчить про те, що найбільш реалістична оцінка ресурсного потенціалу цих грибів в регіоні подана Ф.І. Фотинюком.

На жаль, ця ресурсна компонента мікобіоти карпатських лісів і досі не використовується у повній мірі, Між тим, є конкретні шляхи для підвищення її значення в розвитку економіки Карпатського регіону. Один з них, безсумнівно, поліпшить економічний стан гуцульських родин, які традиційно займаються заготівлею грибів на продаж, тобто в сучасних умовах можуть розглядатися як приватні підприємці. Він полягає, з одного боку, в розширенні видового асортименту грибів, які є об'єктами заготівлі, а з іншого боку, у використанні нетрадиційних для карпатського краю способів їх переробки. Ф.І Фотинюк наводить з карпатських лісів низку досить розповсюджених тут видів їстівних грибів, які масово заготовляються в Росії, серед них в першу чергу різних представників роду рижок (*Lactarius*): рижок ямчастий (*L.scorbiculatus* Fr.), рижок-вовнянка (*L. torminosus* Fr.), рижок осиковий (*L. controversus* Fr.), рижок гладкий (*L. trivialis* Fr.), рижок-хряц (*L.piperatus* (Scop.) Fr.) тощо. В Українських Карпатах населення нехтує цими грибами, оскільки, по-перше, домінуючий тут спосіб переробки – сушіння грибів, а для перелічених видів найкращим способом переробки є соління та

квашення, по-друге, м'якуш плодових тіл деяких з цих видів в свіжому вигляді має палюче-гострий, їдкий смак, тому через відсутність інформації про властивості цих грибів жителі західних областей України вважають їх отруйними. Отже, для подолання цих упереджень необхідно напередодні і в період збору грибів проводити роз'яснювальну роботу серед місцевого населення, подаючи в засобах масової інформації (радіо, телебачення, газети) відомості про корисні властивості цих грибів, рецепти для їх переробки, способи вживання готової продукції. Варто подбати і про організацію її збуту через Укоопспілку, відновивши ці функції корисної в минулому кооперації.

Другий шлях підвищення значення ресурсної компоненти мікобіоти в розвитку економіки Українських Карпат – це широке впровадження методу екстенсивного вирощування широковідомого населенню цінного їстівного гриба гливи звичайної (за Ф.І. Фотинюком, гливички звичайної). Цей вид макроміцетів належить до грибів-ксилотрофів, або лігнотрофів, які призвичаїлися в своєму розвитку до використання такого субстрату, як деревина, зокрема повалені стовбури, опалі гілки великого діаметру, пеньки різних деревних порід. Глива віддає перевагу деревині листяних порід. Найкращі результати щодо врожайності гливи досягаються на досить твердій деревині дуба та бука, хоча на м'якій деревині таких порід, як тополя і верба, міцелій гливи розвивається швидше. Відомо, що зараз в Карпатах іде інтенсивна промислова заготівля лісу, після чого залишаються значні площі вирубок, вкриті пнями, які для подальшого використання слід розкорчовувати, витрачаючи значні матеріальні ресурси (пальне, відповідні механізми). В той же час співробітниками Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України розроблена технологія екстенсивного вирощування гливи саме на пнях, яка забезпечує досить стабільні врожаї гриба (в середньому 0,6-0,7 кг з одного пня) протягом 5-6 років (Бисько, Дудка, 1987). Цей метод не тільки дозволяє отримати цінну грибну продукцію, а й знижує трудові та енергетичні затрати, необхідні як для розкорчовування пнів, так і для вирощування гливи на відрубках деревини, яке вимагає майже щоденного поливу для підтримання необхідної вологості субстрату. Досліди, проведені нами по вирощуванню гливи на пнях у Великопольському та Лелехівському лісництвах Львівської області, засвідчили, що використання дози 100 г посівного зернового міцелію на один пень замість традиційних 200 г на інокуляцію одного відрубка, не призводять до зниження врожайності гриба при нанесенні міцелію на заболонну частину деревини. Запропонований спосіб внесення посівного міцелію гливи на пні в якості субстрату для її вирощування скорочує його витрати для отримання одиниці маси плодових тіл, що в свою чергу знижує собівартість екстенсивного культивування гливи на відходах лісового господарства. Глива на сучасному етапі розвитку ринкової економіки користується значним попитом в

ресторанному бізнесі. Налагодити екстенсивний спосіб її вирощування в Українських Карпатах доцільно в системі господарств Держкомлісу, які займаються заготівлею ділової деревини, отже, мають безкоштовний субстрат для вирощування гливи, до того ж, зацікавлені у практично безвитратному розкорчовуванні вирубок.

Безперечно, названі два шляхи є не єдиною можливістю використання різних складових мікобіоти з метою поліпшення економічної ситуації Карпатського регіону. Вище вже було відзначено, що Українські Карпати є одним із найважливіших центрів біологічного різноманіття нашої держави. Це стосується і макроміцетів. Кількість макроміцетів в Україні в цілому становить понад 2000 видів, з яких, за даними С.П. Вассера (1990), 1200 видів трапляються в Українських Карпатах. Згідно наших підрахунків, які базуються на даних літератури, зараз кількість реально відомих в цьому регіоні видів складає трохи більше 500 видів Порівняння цих двох цифр, що характеризують реальну і прогнозовану кількість видів макроміцетів Карпатського регіону, свідчить про те, що їхнє різноманіття потребує тут подальшого вивчення, під час якого можуть бути виявлені види з додатковими, раніше невідомими властивостями, перспективними для практичного використання. Так, наприкінці ХХ ст. друге дихання в світі отримав такий напрямок охорони здоров'я і лікування різних хвороб, як мікотерапія, яка була добре відома нашим предкам – древнім слов'янам. Зараз в різних країнах світу складаються списки макроміцетів з лікарськими властивостями, досліджується вплив речовин, виділених з окремих, найбільш перспективних видів цих грибів, на патогенні організми-збудники хвороб людини. Існує такий список і в Україні (Бухало, Соломко, Мітропольська, 1996). До його складу входить низка видів, відомих в мікобіоті Карпат: це лисичка справжня (*Cantharellus cibarius* Fr.), яка, за даними іноземних дослідників, поліпшує зір, лікує легені; ганодерма плоска (*Ganoderma applanatum* (Pers. ex Wallr.) Pat., яка запобігає раку стравоходу, ганодерма блискуча (*G. lucidum* (Fr.) Karst.), яка має регенеруючу дію, лікує неврастенію, пестряк червонуватий (*Gomphidius viscidus* (L.) Fr.), який лікує нейродерматити. Цей перелік можна було б продовжувати далі, проте зупинимося і завершимо висновком про необхідність створення в Карпатському регіоні осередку дослідження лікувальних властивостей макроміцетів, який згодом міг би функціонувати як центр нетрадиційної медицини із застосуванням фіто- і мікотерапії і робити певний внесок в розвиток економіки регіону.

Врахування екологічних ризиків для різних складових біоти, включаючи макроміцети, при відповідному підході до вирішення питань збереження різноманіття грибів, зокрема їх видів, включених до “Червоної книги України”, також могло б сприяти розвитку економіки Карпатського

регіону. Відомо, що на території Українських Карпат розташовані місцезнаходження значної кількості рідкісних і зникаючих видів макроміцетів, серед яких чимало їстівних і які включені в книги Ф.І. Фотинюка і С.П. Вассера, отже, нібито рекомендуються населенню для збору і використання в якості харчового продукту. Наприклад, в книзі Ф.І. Фотинюка знаходимо такі занесені до “Червоної книги України” види їстівних грибів, як грифола зонтична (*Grifola umbellata* (Fr.) Pil.; Ф.І. Фотинюк подає її під синонімічною назвою *Polyporus umbellatus* Fr.) та листочня кучерява (*Sparassis crispa* (Fr.) Fr.), причому наголошує на їх високих смакових якостях, хоча вже у 1961 р. вказує, що останній вид трапляється досить рідко. В книзі С.П. Вассера наводяться практично всі занесені до “Червоної книги України” рідкісні їстівні види грибів, відомі в Карпатах. Наприклад, крім двох вищенаведених видів, він подає такі рідкісні макроміцети з “Червоної книги України”, як трюфель літній (*Tuber aestivum* Vitt.), мухомор Цезаря (*Amanita caesarea* (Scop.:Fr.) Pers. ex Schw.) та декілька інших. І хоча біля кожного з цих видів зазначено їх природоохоронний статус, все ж автор також підкреслює їх високі смакові якості, привертаючи увагу збирачів. Звичайно, біля кожної рідкісної рослини, а тим більше макроміцета не можна поставити працівника екологічної поліції. Проте поступово треба відпрацьовувати систему штрафів за пошкодження об’єктів “Червоної книги України”, розробляти правила регульованого збору цінних їстівних грибів за ліцензіями, як це робиться в Чехії, що також може стати певним джерелом надходжень до місцевих бюджетів, а головне – допоможе зберегти видове різноманіття макроміцетів Карпатського регіону.

Таким чином, подальше поглиблене вивчення видового різноманіття та еколого-біологічних особливостей макроміцетів Українських Карпат сприятиме пізнанню можливостей їх практичного використання, а, отже, і поліпшення економіки гірського краю.

1. Бисько Н.А., Дудка И.А. Биология и культивирование съедобных грибов рода вешенка. – К.: Наук. думка, 1987. – 147 с.
2. Бухало А.С., Соломко Е.Ф., Мітропольська Н.Ю. Базидіальні макроміцети з лікарськими властивостями // Укр. ботан. журн. – 1996. – 53, № 3. – С. 192-201.
3. Вассер С.П. Съедобные и ядовитые грибы Карпат. – Ужгород: Карпати, 1990. – 206 с.
4. Дудка І. Макроміцети Українських Карпат, видове розмаїття та охорона // Праці наукового товариства Шевченка. – 2003. – 11, 3. – С. 171-181.
5. Зерова М.Я., Вассер С.П. Їстівні та отруйні гриби Карпатських лісів. – Ужгород: Карпати, 1972. – 128 с.
6. Украинские Карпаты. Природа / Голубец М.А., Гаврусевич А.П., Загайкевич Н.К. и др. – К.: Наук. думка, 1988. – 208 с.
7. Фотинюк Ф.І. Гриби і їх переробка. – Львів, 1936.

8. Фотинюк Ф.І. Гриби. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1961. – 183 с.
9. Хоуксворс Д.Л. Общее количество грибов, их значение в функционировании экосистем, сохранение и значение для человека // Микол. и фитопатол. – 1992. – 26, вып. 2. – С. 22-32.

УДК 556.555.8:627.153:627.51

ЗАТОПЛЕННЯ У БАСЕЙНІ ТИСИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОПЕРЕДЖЕННЯ

Ш. Егрі

Тисо-долинянський міжнародний форум розвитку, Угорщина

Міжпаводковий період 1998 – 2001 рр. та забруднення ціанідами та важкими металами 30 січня 2000 р. з румунського Нодьбаньо (Бая Маре) ще більше привертають увагу до проблем охорони екосистем Тиси. У 2005 році, після сильних літніх опадів, наводнення знову зробило попередження. Така ж ситуація повторилася у 2006 році, коли Тиса та її притоки потерпали від весняних паводків.

У 1998 році спеціалісти водного господарства констатували – це були паводки століття. У 1999 році зробили висновок, що не минулорічні, а теперішні паводки – це паводки століття. У 2000 році наводнення визнали найбільшим за останнє тисячоліття.

У березні 2000 року на Закарпатті повинь досягла рекордних позначок. У Саболч-Сатмар-Березькому окрузі (Угорщина) у районі Торпан були зірвані берегові укріплення (дамби). На Закарпатті більш ніж у 30 місцях дамби були зруйновані річками. В Угорщині значних збитків зазнали 6 населених пунктів, а загалом 20 населених пунктів потерпіло від паводків. Вода перейшла на нижче розташовані території України, де значні площі опинилися під водою.

В той час, коли на угорській стороні люди ходили по коліна у воді, на низинних територіях Закарпаття вода досягала півтораметрової позначки і тривалий час не спадала – більш ніж місяць в районі Загоня відкачували воду. Між 1998 – 2000 рр., за два з половиною роки, вулиці Рахова два рази потерпали від наводнення. Тиса довела, що не тільки в низинах, а й у високогір'ї може “нападати”.

У останні дні січня 2000 року, внаслідок сильних опадів, 100 тис. м³ забрудненої маси, яка містила важкі метали та ціаніди вилася у Тису з австро-румунського спільного підприємства, склади якого розміщені біля Нодьбаньо. Це спричинило екологічну катастрофу в р. Самош та в р. Тиса, наслідки отруєння відчувалися в Дунаї.

Місто Солнок та шість інших населених пунктів (120 тисяч населення) користуються питною водою, котра поступає з р. Тиса. На щастя, речовини, які потрапили в Тису, розчинилися до допустимої концентрації і шкоди питній воді не нанесли. Населення боялося використовувати воду з кранів, купляло розфасовану воду, зросла черга біля артезіанських колодязів.

Протягом п'яти років Солнок і сусідні населені пункти використовували водопровід протяжністю 12 км з острова Алчі-Мерівої серед рукава Тиси. Господарі, які проживають біля Тиси, скидають в неї каналізаційні стоки та побутові відходи.

Навесні 2006 року було зупинено діяльність спільного австрійсько-румунського підприємства “Трансголд” в зв'язку з невиконанням припису Марамороської інспекції про строге дотримання природоохоронних функцій. На складах залишилися отруйні речовини, які завдають шкоди навколишньому середовищу.

На початок ХХІ століття басейн Тиси – єдине місце у Європі, якому постійно загрожують повені і де назриває екологічна катастрофа. Вирішувати ці проблеми потрібно спільними зусиллями.

До початку водорегулювання русел та течій (до 1846 року) Тиса була найбільшим “господарем” краю. Населення не захищалося від паводків, а навчилося на протязі багатьох століть жити і використовувати водні ресурси для збільшення урожаю та багатих сінокосів. Люди будувалися на підвищених місцях, виготовляли човни для підвищеного рівня води, а потім монтували під них колеса і використовували для перевезення вирощеного врожаю, сіна. Після повені 1546 року залишилася млака, місцеві угорці, добре знаючи місцевість, використовували прохідні місця як дороги. Турки не були обізнані з місцевістю, і угорці, які переховувалися протягом десятиріч, жили на цих млаках. Що вони їли? Береги Тиси мали багатий рослинний і тваринний світ, який служив для населення кормовою базою. Один з подорожуючих турків у своїх записках відмітив, що у Тисі більше риби ніж води. Угорці ніколи не скаржилися на наводнення або паводки, а навпаки – рахували їх як благословення, яке принесло їжу.

Наполеонівські війни дуже виснажили Європу. У розвинених країнах провідне місце займала промисловість, тому сільське населення перебиралося у міста. Відбувся розподіл на промислові та сільськогосподарські поселення. У великих містах, де була розвинута важка індустрія, на розвиток сільського господарства не залишалося часу. Порівняно з минулими століттями гігантських розмірів набрала торгівля коноплею. Через часті розливи річок вирощування коноплі неможливо було продовжувати, дороги від осені до весни використовувати було не можливо. Великий угорський поет Шандор Петефі описував поїздку на возі від Дебрецена до столиці як велику муку. Розмкнула весняна дорога влітку

перетворювалася на нерівну тверду поверхню. Розвиток коноплярства вимагав впорядкування та збільшення території, побудови нових доріг та залізниць.

Відомий угорець, граф Сигені Іштван, зацікавився досвідом Англії. Свої поїздки до цієї країни він присвятив вивченню важкої промисловості, банківської системи, будівництва мостів та доріг, конярства. Під його керівництвом водний інженер Вашаргелі Пална розробив проект регулювання Тиси та її приток. Проект передбачав будівництво перегородок та вирівнювання поворотів. Цей проект тривалий час обговорювався та дискутувався.

У 1846 році почалося регулювання Тиси. На той час у Європі це була найбільша робота по регулюванні течії, протяжність якої з 1420 кілометрів скоротилася до 945 – 960 кілометрів, було скорочено 112 поворотів. Разом зі скороченням довжини вирівнювалася течія, перегородки не давали розливатися річкам. Поряд з Тисою було проведено регуляцію приток, змінився рослинний і тваринний світ, скоротилися площі водно-болотних угідь, млаки, озер. Зменшилась кількість риби та річкових рослин, скоротилася чисельність птахів, які живилися рибою. Населення, яке жило за рахунок наявності риби та рослин вимушені були збільшити орні площі, де вирощували коноплю, за рахунок чого з часом стали багатіти. Врешті виявилось, що Угорщина у Європі стала найкращою територією для вирощування коноплі, а також пшениці та кукурудзи. Всесвітньо відомою стала якість пшеничного борошна.

Вирощений врожай необхідно було транспортувати, будувалися дороги і мости. 1 вересня 1847 р. з Будапешта до Солнока прибув перший поїзд. Далі залізниця будувалася до Дебрецена, потім – до Карпат. Облаштованими дорогами та залізницею можна було відправляти товар, а також завозити товари для промисловості, обладнання. Відмінний врожай коноплі дав можливість розвинути монопольне виробництво. Незабаром воно прославилось на всю Європу. З південної Польщі люди привозили свою коноплю в угорські млини.

Однак притоки річки Тиси знайшли слабе місце у захисній смузі – у 1879 році у південній частині Угорщини повинь зруйнувала місто Сегед. Також є повідомлення про паводки у 1919 – 1920 рр. Більш спокійними були роки починаючи з 1960 р., але у 1970 р. річка Самош в Саболч-Сатмар-Березькому окрузі заподіяла велику шкоду. У 1974 р. рівень води піднявся на небезпечну висоту у річці Марош (Румунія). Після паводку 1990 року постала проблема проведення нових, сучасних захисних заходів.

Серед спеціалістів водних господарств Угорщини відбувалися постійні дискусії. Спочатку вважалося, що необхідні захисні роботи полягають тільки у забезпеченні швидкого виведення води з території країни. Однак період

1998 – 2001 рр. показав неправильність такого підходу. Навесні 2003 р. було розроблено новий проект – “Вашаргелі”. Його вартість – 99 млрд. форинтів, термін виконання робіт – 5 років. Однак виконання проекту було затримано через низку обставин.

Протягом 10 років проводилась приватизація земель. Місцеве населення не підтримало проект відведення води на 14 ділянках. Виникло питання – що буде із цими землями при затопленні? Спеціалісти водного господарства передбачають, що рекордне підняття рівня води може повторитись, лише не можуть сказати в якому році це станеться, тому потрібна постійна готовність.

Противаводкові роботи та ліквідація наслідків повеней 1998 – 2001 рр. обійшлися для Угорщини у 120 млн. форинтів. У 2006 р. весняний паводок та ліквідація стихії коштували 30 млн. форинтів, на 10 ділянках було порушено дамби. Сподіваємося, що новий парламент Угорщини розуміє необхідність проведення противаводкових робіт і те, що втілення проекту “Вашаргелі” не може відкладатися на довгі роки.

На даний час деякі роботи проведені спеціалістами-водниками, внесені зміни та доповнення до проекту противаводкових заходів, вартість якого становить 170 млрд. форинтів. Втілення проекту дасть можливість населенню безпечно і комфортно проживати на прирічкових територіях. До комплексу робіт входять також відведення та збір забрудненої води, будівництво доріг найвищої якості.

Крім того, угорськими спеціалістами розроблено проект запобігання повеням на Закарпатті, продовжено будівництво кашиць в гірській місцевості. Україна після наводнення 2001 р. звернулася по допомогу до НАТО, чого раніше не було. При підтримці НАТО було запрошено спеціалістів-водників із 12 країн для розробки проекту на Закарпатті, в якому будуть висвітлені питання захисту та ліквідації наслідків наводнень. Робочий проект під назвою “Україна-НАТО проект №1” був створений протягом вересня 2001 р. – травня 2002 р. спеціалістами 10 країн, які були причетні до ліквідації більш ніж 40 повеней. Їх спільна мета – розробка більш ефективних методів захисту від паводків та їх попередження. Завдання в роботі не були поділені за країнами, працювали всі спільно. В розробці пакету документів спеціалістами НАТО брали участь спеціалісти 4 країн – України, Словаччини, Угорщини та Румунії.

У проекті були висвітлені пропозиції, розроблені точні карти від паводково-захисних до захисту від катастроф, спричинених паводками. Спеціалісти чотирьох країн прийшли до спільної думки, що необхідно визначити центр, де будуть розроблятися протиповеневі роботи та збір різноманітної інформації. Регіональними центрами були визначені – біля Ужгорода та Ніредьгази, в Румунії – біля Коложвара та Нодьбаня, у

Словаччині – біля міста Кашта. Ці паводковозахисні центри підтримують радіозв'язок та постійно слідкують за повідомленнями метеостанцій. У 2003 році коло Хуста була збудована станція та система передачі гідро- і метеорологічної інформації та вимірювання якості води. Ця інформація поступає за 24 – 36 годин і передається водним станціям Угорщини. Актуальним є завдання побудови такої ж станції зі сторони Румунії.

98 відсотків водних ресурсів Угорщини надходить з-за кордону. Єдина притока Тиси – це Задьва, яка біля Солнока впадає в Тису. З кожним днем стає зрозуміліше, що Угорщина повинна започаткувати впорядкування міжнародного проекту. Європейський Союз після розширення 1 травня 2004 р. не вирішує цих питань, та навіть виставляє перепони.

Територія, якою протікає Тиса, складає 157 тис. км², вона пролягає землями п'яти країн: Україна, Румунія, Словаччина, Угорщина та Сербія. З них дві (Угорщина та Словаччина) є членами Європейського Союзу. Румунія – у черзі на вступ до ЄС, Україна в останні роки виявила бажання вступити, а Сербія поки що не вступила. Словаччина та Угорщина не досягли значного прогресу у розробці та виконанні протиповенеєвих робіт. Бюрократи ЄС пропонують використовувати наявні канали, не даючи нових пропозицій, планів. І тільки після повені 2006 року можемо констатувати, що на прохання міністра Шомодї Ференца виникла можливість втілити дану програму.

Спільна робота українських та угорських спеціалістів може слугувати прикладом. Вони відкрито діляться своїми проблемами, без надмірної секретності виконують поставлені задачі. Співпраця з румунською стороною не є такою відкритою.

З цього приводу можна зробити висновок, що вирішення питання упорядкування долини Тиси за участі 5 країн можна провести тільки спільними зусиллями. Спеціалісти цих країн: водники, природоохоронники, політики, господарники повинні прийти до спільної думки у вирішенні цих питань та звернутися до ЄС в інтересах уникнення екологічних катастроф у долині Тиси.

У втіленні цих проектів можуть взяти участь цивільні, міжнародні активісти та політики. Нещодавно міжнародними спеціалістами було запропоновано провести зустріч навесні 2007 року у Виноградіві на Закарпатті в санаторії Теплиця для узгодження позицій і затвердження заходів у долині Тиси, яка розташована на території 604 тис. квадратних кілометрів.

ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ РІДКІСНИХ ВИДІВ РОСЛИН У КАРПАТАХ

С.М. Зиман, А.Ф. Гамор

Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України, Київ, Україна
Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна

Біологічні ресурси гірських екосистем взагалі й Карпат зокрема є важливим, до того ж постійним джерелом існування людини. Одночасно гірське природне середовище завжди було й продовжує бути дуже вразливим щодо антропогенного впливу, тому потребує уваги й обережного ставлення до ведення у ньому господарської діяльності. Тим часом використання в Українських Карпатах земельних ресурсів, як лісових, так і лучних, особливо на початку ХХІ ст., має тенденцію до погіршення, що негативно впливає на стан екосистем в цілому та на стан збереження рідкісних видів квіткових рослин.

Отже, проблема збереження рідкісних видів у Карпатах є актуальною й одночасно являє собою складову частину проблеми раціонального природокористування. Визнаючи першочерговим завдання утримання у належному стані території природних та біосферних заповідників й національних парків та створення нових об'єктів природно-заповідного фонду, вважаємо доцільним звернути увагу на усі локалітети рідкісних рослин, з встановленням моніторингу за станом їх популяцій, який має включати дослідження життєвості, особливостей та можливостей генеративного й вегетативного поновлення та у першу чергу вивчення біологічних особливостей видів рідкісних рослин.

На протязі останніх років ми здійснюємо такі дослідження, переважно у високогір'ї на території Карпатського біосферного заповідника, поступово розширюючи видовий склад рослин, які потребують уваги й догляду у зв'язку з їх "загрожуванім" станом, а також здійснюючи порівняльний аналіз їх популяцій, у тому числі тих, що знаходяться за межею заповідності, популяцій на територіях, нещодавно включених до заповідного фонду та тих, до яких режим заповідності застосовано на протязі тривалого часу.

Нами критично переглянуті списки видів рідкісних судинних рослин у флорі Карпатського біосферного заповідника (КБЗ), включені до Червоної книги України (1996) й опубліковані Т. Антосяк та ін. (2005), також списки рідкісних угруповань у рослинності КБЗ з Зеленої книги України (2002), з урахуванням пропозицій до нового видання Червоної книги та перегляду

груп рідкості, опублікованого К.А. Малиновським та ін. (2002). Згідно з нашими даними, перший список має налічувати 106 видів (замість 110 видів у вихідному списку), тому що було виключено 33 види й додано 41 вид (з них 9 видів за пропозицією С.М. Зиман).

Так виявилося, що з Червоної книги України виключені *Allium ursinum*, *Arnica montana*, *Astrantia major*, *Atropa belladonna*, *Cardamine graeca*, *Centaurea carpatica*, *Coeloglossum viride*, *Colchicum autumnale*, *Coronilla elegans*, *Crocus heuffelianus*, *C. vernus*, *Dactylorhiza cordigera*, *D. fuschii*, *D. majalis*, *Doronicum clusii*, *Galanthus nivalis*, *Gymnadenia conopsea*, *Huperzia selago*, *Iris pseudocyperus*, *Leucocymum vernum*, *Lilium martagon*, *Listera ovata*, *Lunaria rediviva*, *Lycopodium annotinum*, *Neottia nidus avis*, *Oreochloa disticha*, *Oxytropis carpatica*, *Planaterra bifolia*, *Poa deyllii*, *Pulsarilla alba*, *Rhododendron kotschyi*, *Salix kitaibeliana*, *S. retusa*. Більшість з цих видів не є рідкісними, а деякі (*Doronicum clusii*, *Oxytropis carpatica*, *Poa deyllii*, *Salix kitaibeliana*, *S. retusa*) у флорі КБЗ відсутні. Тим часом серед тих видів, які мають бути додатково включені до так званого раритетного компоненту флори КБЗ, слід назвати *Agrostis rupestris*, *Anthemis carpatica*, *Bellardiochloa violacea*, *Biscutella laevigata*, *Botrychium matricarioides*, *Callianthemum coriandrifolium*, *Campanula kladniana*, *C. subcapitata*, *Carex bicolor*, *C. fuliginosa*, *C. lachenalii*, *Cerastium cerastoides*, *Coeloglossum alpinum*, *Chamaecytisus podolicus*, *Corthusa mattioli*, *Cystopteris alpina*, *C. montana*, *Cypripedium calceolus*, *Dianthus speciosus*, *Draba aizoides*, *Drosera rotundifolia*, *Elisanthe zavadskii*, *Erigeron alpinus*, *Gentiana nivalis*, *Ligularia sibirica*, *Lloydia serotina*, *Minuartia zareznyi*, *Phyteuma confusum*, *Primula halleri*, *P. poloninensis*, *Salix alpina*, *Saxifraga aizoides*, *Selaginella selaginelloides*, *Swertia alpestris*, *S. perennis*, *Veronica aphylla*, *V. bellidioides*, *V. fruticans*. З них майже половина (18 видів) відносяться до першої категорії рідкості, у тому числі *Anthemis carpatica*, *Biscutella laevigata*, *Draba aizoides*, *Phyteuma confusum*, *Primula halleri*, *Veronica aphylla* занесено до нового видання Червоної книги України, а три види (*Campanula subcapitata*, *Coeloglossum alpinum*, *Phyteuma confusum*) у флорі Українських Карпат й України були відсутніми, й нами (Зиман та ін, 2006) виявлені, досліджені й опубліковані.

Наступне актуальне питання збереження рідкісних видів судинних рослин – це їх дослідження у складі так званих гарячих точок чи осередків їх концентрації у певних високогірних угрупованнях. Цьому питанню ми присвятили наукову доповідь на IV Балканському Міжнародному Конгресі, й стаття по доповіді вже підписана до друку у найближчому випуску "Balcanica Phytotaxonomica".

За літературними (Coldea et al., 1997, Малиновський, Крічфалушій, 2002 та ін.) й нашими даними у високогір'ї Східних Карпат відомо близько 20 рослинних угруповань, в яких міститься від 5 до 20 (іноді більше) рідкісних,

переважно загрозованих чи вразливих видів, а 10 угруповань включають 10-25 рідкісних видів. Серед них два угруповання ендемічні (*Achilleo (schurii)-Dryadetum (Beldie) Coldea 1984, Rododendro (myrtyllifolii)-Vaccinietum carpaticae Pyskaru & al. 1956*), три реликтові (*Saxifrago (paniculatae)-Festucetum versicoloris Wai. 1933, Salicetum retusoreticulatae Br.-Bl. 1926, Salicetum herbaceae Br.-Bl. 19310* й п'ять рідкісних (*Festucetum amethystinae (Domin) Coldea 1984, Cystoptedidetum fragilis Oberd., Festucetum pictae Krajina 1933, F. saxatilis Domin 1933, Salicetum kitaibelianaе*) асоціацій. Більшість з них приурочені до вапнякових відслонень в альпійському й субальпійському поясах поблизу вершин на висоті 1700-200 м над рівнем моря, й вони відомі з Чорногори (Туркул, Ребра, Несамовите, Шпиці), Свидівця (Драгобрат, Близниця, Геришаска), рідше Мармароша.

Виявилось, що більшість популяцій досліджених нами рідкісних високогірних рослин є локальними, нечисленими, ізольованими, а у частини видів фрагментованими чи у вигляді куртин – скупчень декількох рослин або їх парціальних кущів на невеликій площі. Для популяцій значної кількості видів встановлено явище пригнічення насінневого поновлення й часткового його заміщення вегетативним поновленням й розмноженням, що безперечно збіднює їх генофонд й проявляється у низькому рівні варіабельності морфологічних ознак.

Ще ми хотіли коротко торкнутися такого питання як режим заповідності. Із-за його відсутності в урочищі Гереджівка в околицях селища Ясіня (відроги Горган) ботанічна спільнота вже втратила єдиний локалітет рідкісного виду *Primula farinosa*, який один з співавторів С.М.Зиман спостерігала на протязі трьох років (1962 – 1964) й який загинув тут на початку 90-х років у зв'язку з меліорацією та господарською діяльністю людини. У цьому локалітеті поки що наявне теж єдине в Українських Карпатах та Україні місцезростання *Gentiana verna L.*, тим часом меліорація й розорювання цієї унікальної болотистої луки продовжується. Крім того, не завжди абсолютна заповідність гарантує виживання й високу життєвість вразливих видів. Прикладом цієї невідповідності можуть бути такий рідкісний вид як *Primula minima L.*, у якого повночленні вікові спектри популяцій спостерігались лише на Попі Івані Мармароському, де заповідний режим запроваджено цілком нещодавно, у той час як на Чорногорі з її багаторічним режимом заповідності у всіх наявних популяціях цього виду репродуктивне поновлення дуже пригнічене, натомість наявне вегетативне розмноження й розростання.

Підсумовуючи вищезазначене, мусимо зробити висновок про необхідність інвентаризації усіх видів, які є (чи тільки здаються нам) рідкісними, розробки комплексної програми їх багаторічного дослідження й залучення до цієї програми фахівців різних напрямків, у тому числі з

таксономії, геоботаніки, екології й каріології. Крім того, є вкрай бажаним виявлення популяцій, найбільш близьких до стандарту виду, й іноді такі популяції можуть бути за межами нашого регіону, наприклад, на території сусідніх частин Карпатської гірської системи.

УДК 582.936:581.5 (477–924.52)

ДОСЛІДЖЕННЯ ШЕШУЛЬСЬКОЇ ПОПУЛЯЦІЇ ТИРЛИЧА ЖОВТОГО (*GENTIANA LUTEA* L.) В ЧОРНОГІРСЬКОМУ МАСИВІ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

І.А. Маханець, М.І.Бедей

Карпатський інститут підприємництва, Хуст, Україна
Карпатський біосферний заповідник, Рахів, Україна

Дослідження тирлича жовтого проводилось за програмою моніторингових досліджень рідкісних видів рослин. В роботі подано геоботанічний опис популяції, морфометричні параметри рослин, стан генеративної сфери в умовах заповідання та під впливом випасання.

Виявлено три типи асоціювання компонентів тирличників:

- 1) Graminoso- herbetum-gentianorum;
- 2) Nardeto- herbosum- gentianorum;
- 3) Vaccinietum- gentianorum.

Відмічено зміни морфометричних даних, які спричинені антропогенним тиском. Третій тип асоціювання, як за своїм видовим складом, так і за структурою можна віднести до корінного типу. Загальна площа популяції за останні 15 років змінилась незначно, хоч відмічено суттєві зміни в її структурі.

Популяційний підхід до розв'язання багатьох проблем сучасної теоретичної та прикладної біології швидко проник у всі її галузі, в тому числі у заповідну фітосоціологію.

Дослідження природних популяцій рідкісних та зникаючих видів рослин в Українських Карпатах на сьогодні не достатня і не завжди проводиться за єдиною програмою на основі якої можлива оцінка їх стану та перспективи розвитку. Для оцінки впливу різних антропогенних факторів та умов заповідності на стан рідкісних і зникаючих видів необхідна організація моніторингових досліджень за найбільш важливими параметрами популяцій. У зв'язку з відсутністю таких даних для більшості видів важко дати об'єктивну оцінку їх сучасного стану.

Нами започатковані такі дослідження на території Карпатського біосферного заповідника. Проведено інвентаризацію рідкісних видів рослин та тих, які потребують занесення до Червоної книги України, як в межах заповідника, так і для Українських Карпат. Зроблено екологічну оцінку видів, які запропоновано до регіональної Червоної книги, та тих видів, які вимагають місцевої охорони.

До параметрів, які включено до моніторингових досліджень популяцій рідкісних рослин віднесено наступні: межі та площа популяції (детальна картосхема популяції), характер розміщення особин в популяції, вікова структура популяції, морфометричні показники асиміляційного апарату, потенціальна насінна продуктивність (ПНП), фактична насінна продуктивність (ФНП) та коефіцієнт обнасінення, щільність популяцій, господарська діяльність.

Що торкається тирлича жовтого то йому присвячено низку досліджень, які торкаються його поширення, видового складу угруповань за його участю та різних аспектів охорони (Комендар, 1971; Кризь, 1971; Чопик, 1978; Червона Книга України, 1996 та ін.)

Вегетативне та генеративне відновлення популяцій виду досліджувалось тільки побічно (Малиновський, Царик та ін., 1998).

Дана робота присвячена більш детальному геоботанічному обстеженню рослинного покриву Шешульської популяції тирлича жовтого (*Gentiana lutea* L.).

На основі проведених досліджень виділено три типи асоціювання компонентів тирличників.

До 1-го типу включено угруповання домінантами яких виступають злаки, тирлич та окремі представники з групи різнотрав'я. Всі ці конкретні угруповання об'єднані у варіант асоціації – Graminoso-herbetum-gentianosum-тп. Таке поєднання різних видів трапляється в місцях відносно частішого проходження та випасу худоби на пологих південних та південно-західних схилах. Загальне рослинне покриття становить від 85 до 95 відсотків. Травостій здебільшого триярусний.

До 1-го ярусу, висотою 55-60 см входять наступні види: *Deschampsia cespitosa*, *Gentiana lutea*, *Roa Chaixii*.

Другий ярус, висотою 35-45 см складають такі види: *Festuca rubra*, *Agrostis tenuis*, *Hieracium anemthiacbm*, *gentiana asclepiadea*, *Hypericum alpinum*, *Solidago alpestris*, *Zuzula luzuloides*, *Anthoxanthum alpinum*.

Третій ярус, висотою, 10-25 см формують види низкорослого різнотрав'я: *Fhymus snbalpestris*, *Rotentilla aurea*, *Homogyne alpina*, *Carex Hmpervirens*, *Soldanella hungarica*, *Festuca pieta*, *Carex leporina* та зрідка *Nardus stricta*.

Будова травостою характеризується як нерівномірно розчленована, а

місцями купинчаста, як наслідок агресії щучника.

Мохово-лишайниковий покрив, як за видовим складом, так і за рясністю – бідний. Де-не-де трапляється *Cetraria islandica*, види роду *Plenronicum* та *Politruycnsm*. Вразі подальшого антропогенного навантаження (велика рогата худоба) рясність тирлича жовтого, зокрема особин генеративної стадії буде невпинно зменшуватись.

Варіант асоціації 2 – *Nardefo* – *herlosumgentianosum* – тирличник біловусоворізнотравний. Таке асоціювання зустрічається на добре дренованих гірсько-лучних ґрунтах від пологих до вирівняних ділянок, як в недалекому минулому зазнали інтенсивного антропогенного впливу – випасу овець.

Травостій рівномірно-розріджений від дрібно до великокупинчастого типу. Його висота здебільшого складає 35-40 см. Загальне рослинне покриття становить 90-95 відсотків. Травостій здебільшого розчленований на три яруси. 1-й ярус висотою 35-40 см (55-60) утворюють такі види: *Gentiana lutea*, *Poa caixii*, *Hypericum quadrangulum* і *H. Alpigenum*, *Anthoxanthum alpinum* та *Jeorzonera rosea*.

Другий ярус, висотою 20-35 см утворюють види: *Nardus stricta*, *Festuca supine*, *F. picta*, *Phleum alpinum*, *Laserpitium alpimem*, *Luzula*, *Hieracium auranthiarum*.

Третій ярус до 10 см формується з таких видів: *Potenbilla aurla*, *Violrdeelinata*, *Carex sempervirens*, *Thymus subalpestris*, *Cerastium lantamcm*, *Luzula sudetica*, *Crocbs Heufelianus*, *Soldanella hungarica*, *Homogyne alpine*, *Campamila abietina*, *Potenbilla aurea*, *Veronica ofticialis*, *Prunella vulgaris*, *phutenma vagneri*.

Подальша доля тирличу жовтого при такому асоціюванні та антропогенному впливові може мати лише негативний наслідок. Це обумовлено постійним витоπτуванням, поїданням та обламуванням генеративних особин при проходженні худоби та овець через зарослі тирличу жовтого і випасанням.

Варіант асоціації 3-*Vaccinietum-gentianosum*-тирличник чорницевий. Дане асоціювання тирличу із чорницею зустрічається на південних та південно-західних схилах середньої крутизни (10 – 20) з добре дренованими ґрунтами від гірсько-лучних буроземного типу до дрібно-щебнистих гірсько-лучних, свіжих ґрунтів. Загальна площа даної асоціації становить не менше 25-30 відсотків від загальної площі популяції на г. Шешул. Загальне рослинне покриття складає 95-98 відсотків. Травостій рівномірно-загущений і здебільшого розчленований на три яруси. Перший ярус, висотою 45-50 см (60-65) утворений такими видами: *Genbiana lutea*, *Calamagrostis villosa*, *Festuca rubra*, *Deschampsia calspitosa*.

Другий ярус, висотою 25 – 30 см утворений неповним чином чорницею.

До неї часто домішуються такі види: *Luzula luzuloides*, *Anthoxanthum odoratum*, *Hupericum alpigenum*, *Scorzonera rosea*, *Polygonum bistorta*, *Poa Raixii*, *Anthoxanthum alpinum*, *Festuca picta*.

Третій ярус, висотою 8-10см утворений багатьма видами різнотрав'я зокрема, *Potentilla aurea*, *Viola declinata*, *Homogone alpina*, *Soldanella hungarica*, *Veronica officinalis*, *Festuca supina*, *Luzula sardetica*, *Thymus subalpestris* та ін.

Даний тип асоціювання за видовим складом і структурою можна віднести до корінного типу. Життєвий стан особин популяції тирличу в загальному є кращим, ніж в попередньо описаних асоціаціях. Таке припущення підтверджується більшою щільністю, висотою генеративних особин та їх співвідношенням з вегетативними особинами, а також статистичними показниками величини асиміляційних та генеративних органів. Передумовою цього явища є лише епізодичне проходження худоби через зарості тирличу без зупинки для випасу із-за відсутності цінних кормових видів рослин.

За видовим складом найбагатшими виявився тирличник біловусово-різнотравний до складу якого входить понад 30 видів вищих судинних рослин.

Вивчення морфологічних ознак тирличу жовтого засвідчує наступне: висота генеративних $82,3=1,5$ см.

Нами відмічено, що на кожному генеративному пагоні знаходиться в середньому 5 кільцеподібно розташованих ярусів листків. При цьому довжина, ширина і площа листка є найбільшою у другому ярусі, а їх середня кількість на пагін складає $8,8=0,1$. Аналогічний характер зміни площі характерний для всіх генеративних пагонів.

Як і листки, квітки розміщені кільцеподібно в 5-6 ярусах. Максимальна кількість квіток, а відповідно і коробочок виявлена у третьому ярусі і складає $30,6=0,8$ коробочок на ярусі. Загальна кількість квіток на генеративному пагоні становить $144,1=4,7$, а кількість насінних зачатків (потенціальна насінна продуктивність) – $7651,7$ шт.

В середньому на генеративному пагоні утворюється $1945,4$ насінини, тобто коефіцієнт обнасенення складає $25,4$ відсотка.

На завершення аналізу одержаних даних слід додати наступне. Станом на 2002р. загальна площа популяції тирличу жовтого на г. Шешул, Чорногірського масиву складала $68,8$ га з них суцільних заростей $22,7$ га.

При порівнянні даних одержаних нами з відомостями 12-річної давності колгоспу с. Кваси, який відповідав за охорону популяції тирлича жовтого, можна констатувати, що суттєвої зміни загальної площі не відбулося. Однак відмічено зменшення щільності популяції та кількості

генеративних особин на периферії та в місцях більш інтенсивного витоптування худобою.

Вичерпну відповідь про майбутнє даної популяції можна буде дати лише на основі багаторічних досліджень.

1. Крись О.П. Тирлич жовтий (*Gentiana lutea* L.) в Українських Карпатах // Укр. бот. журн. – 1971. – т. XXVIII, №4. – с. 518-521.
2. Малиновський К.А., Царик Й.В., Жилиєв Г.Г., Дмитрах Р.І., Кияк В.Г., Кобів Ю.Й., Мантур М.М. Структура популяції рідкісних видів флори Карпат. Під ред. К.А. Малиновського. Київ, Наукова думка, 1998.
3. Червона Книга України. Рослинний світ. Під заг. редакцією Ю.Р. Шеляг-Сосонка, Київ, в-во «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 1996.
4. Чопик В.И. Редкие и исчезающие растения Украины. Киев, «Наукова думка», 1978.

УДК 502.63:551.035(477.87)

ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОХОРОНИ ГІРСЬКИХ ЛАНДШАФТІВ РАХІВЩИНИ

П.С. Папарига, Д.Д. Сухарюк, А.В. Веклюк

Карпатський біосферний заповідник, Рахів, Україна

Карпатські гори – одна з останніх великих гірських екосистем Європи, що залишилися у порівняно непорушеному стані. Рахівський район – це один з найвисокогірніших і найпривабливіших районів у рекреаційно-туристичному плані. Візитною карткою Рахівського району є Чорногірський масив, з найвищою вершиною Українських Карпат горою Говерлою, яка здіймається на 2061 м н.р.м. Поряд з Говерлою височать ще 5 карпатських двотисячників (Петрос, Ребра, Бребенескул, Піп-Іван Чорногірський, Гутин-Томнатик). Гірські схили вкриті віковічними пралісами, де виразно домінують хвойні породи. Тут бере початок одна з найбільших приток Дунаю – р.Тиса. Загальна площа району становить 189210 га. Населення – більше 92 тис. чол. 72% території району вкрита хвойними і буковими лісами. Висока лісистість та гірський рельєф району створили такі умови, що майже всі населені пункти розташовані в долинах рік та потоків. Район малоземельний та слабо розвинений у аграрному секторі, з великою кількістю незайманих робочих рук. Тут погані ґрунти, більш короткий період вегетації, суровий і нестабільний клімат. Не дивлячись на живописність ландшафту, в районі недостатньо розвинена рекреаційно-туристична інфраструктура.

Водночас, Рахівський район посідає важливе місце у становленні і

розвитку лісопереробної та гірничодобувної галузі України. В зв'язку з цим, надзвичайно актуальною є проблема оптимізації антропогенного навантаження на довкілля. Серед найбільш пріоритетних напрямків раціонального використання природних ресурсів і охорони довкілля в Рахівському районі є використання лісових ресурсів. Саме в цьому аспекті виникають проблеми пов'язані з активізацією зсувних процесів, підтоплення територій, паводки, селі і т.д.

Рахівський район, як і всі Карпати, розташований в зоні вологого клімату. Періодично під час циклонів і мікроциклонів протягом кількох днів у горах може випасти місячна норма опадів, а то й більше, внаслідок чого часто виникає небезпечна паводкова ситуація. Саме така ситуація спостерігалася 4-8 листопада 1998 року і повторилася 3-5 березня 2002 року.

В екосистемі еволюційно формується певна екологічна рівновага. Значна кількість опадів сприяє формуванню високопродуктивних лісів, які в свою чергу підтримують екологічний баланс у басейнах річок. Порухення цього балансу таїть у собі непередбачувані наслідки.

Слід зауважити, що в Рахівському районі найгустіша в Карпатах гідромережа, яка в межах Чорногірського масиву дорівнює 1.7-2 км на квадратний кілометр. В умовах такої гідрометеорологічної ситуації та розсіченого рельєфу стиглі лісові масиви виконують важливу водо- та ґрунтозахисну функцію, яку неможливо замінити жодними гідротехнічними спорудами.

Так, намет шпилькового лісу акумулює і випаровує назад в атмосферу орієнтовно третину суми річних опадів, а листяного – майже четверту частину.

Сумарно лісові природні комплекси в горах зі збереженим ґрунтом та зімкнутим середньовіковим деревостаном можуть під час кількодобових періодів інтенсивних дощів прийняти і утримати 150-180 мм опадів. Крім того, з поверхні крон дерев відбувається постійне інтенсивне випаровування води, а в ґрунті – поступовий внутрішньогрунтовий стік. А це уможливило сприйняття додаткового надходження атмосферних опадів. Таким чином, клімаксові лісові фітоценози та ґрунти в гірській зоні Карпат в стані забезпечити регулювання стоку поверхневих вод навіть за умови випадання їх протягом кількох діб у сумі 200 мм.

Протягом останніх століть ліси Рахівщини інтенсивно експлуатувались. Не зрубаними залишилися лише окремі важкодоступні лісові масиви на висотах 1000-1500 м н.р.м. Внаслідок цього господарювання на місці колишніх гірських лісів та чагарникових заростей виникли величезні безлісі простори штучних гірських пасовищ. Окрім цього, безлісі простори стали домінуючим варіантом ландшафту у гірських долинах, де відбувається інтенсивна забудова, знищення прируслових водоохоронних насаджень,

розорювання земель на схилах та прируслових ділянках, ведення інших видів сільськогосподарської та промислової діяльності. Ці території мають мінімальні водоакумулюючі властивості, відзначаються процеси ерозії, зсуви, які в цій місцевості стають вже звичними і, як наслідок, стік поверхневих вод з них є постійною складовою формування паводків. До всіх цих явищ слід додати і те, що з оголених площ лісових зрубів було змито, верхній шар пухкого гумусового горизонту, який є особливо цінним у гідрологічному захисному значенні, адже в ньому акумулювалася і випаровувалася назад в атмосферу значна частина додаткових опадів.

Слід відзначити, що прируслові водоохоронні лісові насадження, які майже повністю були знищені за останні два десятиліття, потрібно розглядати на сучасному етапі як найбільш ефективний варіант розв'язання завдання охорони природних вод від забруднення, оскільки при цьому використовуються природні фактори, які забезпечують не тільки охорону водойм від забруднення, але й формування високопродуктивних і стійких лісоаграрних ландшафтів, захист ґрунтів від ерозії, змиву верхнього гумусового горизонту, поліпшення режиму живлення рік і водойм, створення умов для організації рекреаційних зон і декоративних ландшафтів, виконують функцію біологічного дренажу в умовах надмірного зволоження.

Для відновлення порушеної природної рівноваги в Карпатах загалом та Рахівському районі зокрема, потрібна екологічно і економічно узгоджена система ведення лісового господарства та використання лісосировинних ресурсів. Необхідно керуватися Лісовим кодексом України (1994), в третій статті якого слушно відзначено, що ліси за своїм призначенням виконують переважно екологічні та соціальні функції – водоохоронну, ґрунтозахисну, кліматорегулюючу, санітарно-гігієнічну, оздоровчу. Тому вони мають обмежене експлуатаційне значення. На жаль, не завжди дотримуються закону при розташуванні лісосічного фонду та способах рубок, а негативні наслідки та збитки від цього невтішні.

Починаючи з 70 років минулого століття, рубки лісів у Закарпатті почали вести у межах науково обґрунтованої норми розрахункової лісосіки, вирубки планово заліснявалися. Питомі показники лісокористування з одиниці площі й використання приросту в цілому по Україні і в області (38%) значно менші, ніж у сусідній Угорщині, Чехії, Австрії.

Аналіз стану лісів Рахівського району Закарпатської області і сучасного рівня господарювання свідчить про позитивну динаміку. За підсумками державного обліку лісів за останнє десятиріччя площа та загальний запас деревини збільшилися. Вікова структура наблизилася до оптимальної. Стиглі і перестійні насадження складають 23.2% від вкритих лісовою рослинністю земель. Середній вік усіх насаджень у лісах державних лісогосподарських підприємств зріс із 56 у 1973 році до 81 року.

У той же час окремі недоліки у веденні лісового господарства ще не ліквідовані. Так верхня межа лісу знижена на 200-300 м.; порушено вікову структуру деревостанів та склад порід. В їхньому складі молодняк та середньовікові деревостани становлять подекуди близько 60%, водорегулююча роль яких суттєво нижча, ніж у пристигаючих та перестійних лісах. Слід сазначити, що нормальною для басейнів притоків р. Тиса повинна бути залісненість не нижче 75-80%, а маємо лише 70%.

Негативним було і те, що в 1995 році обласною владою у ліс було допущено близько 400 суб'єктів господарювання малого та середнього бізнесу. Для проведення лісозаготівель вони не мали спеціалістів достатньої кваліфікації та відповідної техніки, що не дало змоги забезпечити дотримання природозберігальних технологій лісозаготівель.

В той же час у Заключенні комісії Національної Академії Наук України (НАНУ) відмічено, що за екстремальних умов, що склалися під час паводків 1998 та 2001 років, кількість опадів у 7-10 разів перевищила водорегулюючу ємність лісових екосистем. Тому стан сучасного лісового покриву не був вирішальним чинником у розвитку цих паводків, але ця ситуація могла вплинути на зниження зсувостійкості схилів та формування селів.

На сьогодні площі сільськогосподарського користування займають майже третину території Закарпаття. Це переважно високогірні луки (полонини), після лісові луки і невеликі ділянки ріллі у межах лісового поясу. Найбільший вплив на формування поверхневого стоку та ініціювання селевих процесів, на думку комісії НАНУ, має характер ведення полонинського господарства. Нерегульоване, надмірне випасання худоби призвело до деградації рослинного покриву, руйнування деревини і втрати водорегуляційних функцій високогірних лук та стійкості підстилаючих ґрунтів. Вони стали місцем формування снігових лавин, інтенсифікації поверхневого стоку, ерозії ґрунтів, зниження їхньої біологічної активності, гумусованості, пухкості і водопоглинальної здатності, а також формування нових зсувних ділянок.

Незадовільне розмежування полонинського і лісового господарств, кошарування худоби поблизу полонинських лісів призвело до втрати їхньої ґрунтозахисної і водорегуляційної ролі, додаткового посилення стоку води та ерозії.

За результатами регіональних робіт, виконаних геологічною службою, у межах території Рахівського району виявлено біля сотні зсувонебезпечних ділянок, які морфологічно проявилися у регіонах з різною геологічною будовою та басейнах річок, більше десятка селенебезпечних струмків, а також багатокілометрові ділянки розвитку бічної ерозії тощо. За попередніми даними їхня кількість подвоїлась за останні 30-35 років, водночас кількість активних зсувів перевищила 50% загальної кількості (катастрофічною

активізацією в природних умовах вважають рівень до 15-20%).

Селеві потоки спостерігаються в гірських районах і формуються, в основному, в літній період під час інтенсивних дощів. Проте тут селі можливі і взимку, коли сніготанення супроводжується поодинокими чи змішаними атмосферними опадами. Масові сходи селевих потоків виникали у післявоєнні роки лише тричі: у 1948, 1969 та 1998 роках.

Висновки

Сьогодні посилюється тенденція до інтенсивного використання лісових ресурсів заради отримання високих прибутків, що продиктовано вимогами ринку. Водночас повільне відтворення лісових ресурсів обмежує ці можливості, а отже, потребує відповідних змін у веденні лісового господарства, вдосконалення системи управління лісами, створення ринкової інфраструктури цільового фінансування лісового бюджету та розвитку фінансово-економічної системи з обов'язковим урахуванням необхідності відтворення лісових ресурсів.

У цьому відношенні Рахівський район Закарпатської області характеризуються одним з найбільш розвинених в Україні лісгосподарських комплексів з одного боку, а з іншого – виникненням пов'язаних з цим низки господарських, матеріально-технічних, організаційних, економічних, екологічних та інших проблем.

Необхідність нормалізувати лісокористування і лісовідновлення в Карпатах усвідомили понад 100 років тому. Однак до 50-их років минулого століття в цьому напрямі було зроблено мало. Тільки за останні п'ятдесят років в результаті цілеспрямованої конкретної роботи в регіоні зросла площа і поліпшилась породна структура лісів, створено насадження на великій частині непридатних для сільгоспвиробництва земель, різко зменшились обсяги рубок, зросла частка лісів I групи та природно-заповідного фонду.

Позитивні кількісні і якісні зміни в лісовому фонді Рахівського району можна простежити за матеріалами державних обліків лісів. За цими ж матеріалами можна побачити і негативні тенденції.

Остання повинь ще більше переконала у тому, що гірські заселені людьми території, потребують формування відповідної гідротехнічної інфраструктури і сучасного адекватного господарювання. Тобто треба міняти систему господарювання, зокрема формувати і вирощувати на зсувонебезпечних та берегозахисних ділянках “легший” і молодший ліс.

Слід відзначити, що питомі обсяги рубок у Рахівському районі на порядок нижчі, ніж у сусідніх районах. Великим позитивом є те, що значну територію району займає Карпатський біосферний заповідник. А сприяє активації негативних геологічних процесів в Рахівському районі недосконалість і низька ефективність лісокористування. Насамперед це

пов'язано з незадовільною технологією і структурою способів рубання, вкрай погана система лісових доріг. Потрібні зміни, які б удосконалили регіональну лісову політику загалом. Цього вимагають і міжнародні угоди, підписані Україною останніми роками, щодо сталого управління лісами. Безумовно, слід адаптувати галузь до ринкових умов, зробити лісовий сектор відкритішим і зрозумілішим для громадськості, вийти на діалог із лісопромисловцями, врахувати думку екологічних організацій.

Запобігти формуванню паводків у майбутньому мабуть не вдасться, оскільки відновити водоакумулюючу властивість ґрунтів майже неможливо. Для цього потрібно тисячі років. Але можна запобігти подальшому наростанню обсягів паводків. Для цього потрібно вберегти існуючі природні комплекси, особливо ґрунти, від подальшого змивання, проводити промислове та рекреаційне навантаження на докільля району із застосуванням екологозберігаючих технологій, а саме:

- повітряне та канатне трелювання деревини з максимальним збереженням підростаючих дерев та ґрунту;

- забезпечення екологічно обґрунтованої системи ведення лісового господарства і лісокористування з використанням басейнового висотно-зонального підходу;

- удосконалення системи землеробства на схилах, зменшення розорюваності кругосхилів, обмеження випасання худоби на гірських луках, пришвидшити введення в дію програми будівництва лісових доріг і транспортних шляхів;

- забезпечити підвищення загальної лісистості території понад 70%;

- забезпечити впровадження прогресивних та еколого-безпечних форм виробництва, технології заготівлі, переробки, використання відновлюваних лісових ресурсів;

- збільшити лісистість шляхом створення захисних насаджень у високогір'ї, в приполонинській зоні, заліснення угідь і реконструкції розладнаних насаджень і земель, вкритих чагарниковою рослинністю;

- розглянути можливість встановлення нижнього вікового рівня лісокористування для дуба-бука та інших твердолистяних порід з 90-100 років до 100-120, а для ялиці-смереки із 70 до 100 років і вище;

- створити об'єкти природно-заповідного фонду з обмеженим режимом лісокористування на всіх територіях водозборів і басейнів основних річок. Вирішувати питання про створення таких об'єктів на міжнародному рівні;

- регулювання русел річок;

- створення протипаводкових дамб;

- розширення мережі гідрологічних постів;

- розвиток туристичної та рекреаційної індустрії;

- моніторинг небезпечних екзогенних процесів (зсуви, селі, ерозії тощо);
- розробка системи прогнозування природних стихійних явищ;
- додержання нормативних правил забудови в прируслових ділянках рік та на гірських схилах

1. Голубец М.А. Ельники Украинских Карпат // АН УССР; Ин-т ботаники им. Н.Г. Холодного, Львовское отделение.– К.: Наук. Думка, 1978.– 261с.: ил., табл.
2. Збірник рекомендацій по вдосконаленню технології лісгосподарських робіт і ведення лісового господарства в Українській РСР // Відп. Ред. А.В. Малаховський; Мін-во лісового госп-ва УРСР.– К., 1974. – 156с.
3. Издон П.Ф., Пименова Г.С. Влияние леса на сток рек // АН СССР, лаборатория лесоведения. – М.: Наука, 1975. – 110с.
4. Інформаційно-аналітична довідка Держводгоспу України про паводкову діяльність на річках басейну Тиси в межах Закарпатської області України (Лист від 7.06.2001 №ВХ/9-671).
5. Науково-експертний висновок про природні й техногенні причини проходження паводків у листопаді 1998 та березні 2001 років у Закарпатській області (Комісія НАНУ, 2001 рік).
6. Третяк П. Вплив змін рослинного покриву на активізацію небезпечних гідрологічних процесів у горах // “Зелені Карпати” 2003, №1-2., – Карпатський біосферний заповідник, Державне управління екології та природних ресурсів у Закарпатській області. – 54-55 ст.

УДК 630*2:551.035(094.2)

ГІРСЬКЕ ЛІСІВНИЦТВО В КОНТЕКСТІ КАРПАТСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ

В.І. Парпан, Ю.С. Шпарик

Український науково-дослідний інститут гірського лісівництва,
Івано-Франківськ, Україна

Тенденція до універсалізму та стандартизації до 80-тих років минулого століття призвела практично до повного нівелювання особливостей ведення лісового господарства в гірських умовах і поширення тут аналогічних з рівнинними методів господарювання. Відомо, що в горах лісорослинні умови є складнішими для росту лісів та мозаїчнішими, ніж на рівнині. Тому, уніфікація методів лісового господарства обумовила виникнення в Українських Карпатах досить складних проблем: зниження запасів пристигаючих і стиглих деревостанів, наявність значних площ

похідних ялиників та бучняків, занепад мережі лісових доріг та іншої інфраструктури і т.п. Після здобуття незалежності в Україні почалося поступове відновлення традицій гірського лісівництва. Опрацьовані Українським науково-дослідним інститутом гірського лісівництва рекомендації з ведення лісового господарства в гірських лісах впроваджувалися в практику, на жаль, не в повній мірі через нестабільну економічну ситуацію в країні і недосконалість законодавства. Поштовхом в напрямку запровадження нових природоохоронних методів гірського лісівництва стало прийняття в 2004 році Карпатської конвенції. В цьому розумінні 2006 рік має стати переломним: прийнято нову редакцію Лісового кодексу і Програму реформування лісового господарства України, триває розробка нових нормативних документів, які будуть адаптовані до вимог Карпатської конвенції.

Основні здобутки гірського лісівництва сьогодні – це прийняття низки урядових документів, які є складниками лісової політики у виконанні Карпатської конвенції:

- Державна програма „Ліси України” на 2002-2015 роки (затверджена Постановою КМУ від 29.04.2002 р. №581);
- Нова редакція Лісового кодексу України (прийнято Верховною радою України 06.03.2006 р.);
- Концепція реформування та розвитку лісового господарства України (розпорядження КМУ від 18.04.2006 р. № 208-р);
- Робочий план (дорожня карта) дій Держкомлісгоспу України на 2006 рік;
- Стратегія виконання Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат.

На особливу увагу з цих нормативних документів заслуговує Концепція реформування та розвитку лісового господарства України, в якій накреслені шляхи і способи розв'язання проблем, що стосуються гірських територій. Вона окреслює основні напрямки діяльності лісового господарства для переходу його на принципи сталого розвитку:

1. Підвищення ефективності управління лісовим господарством через запровадження принципів невиснажливого лісокористування та екосистемного підходу;

2. Реформування економічної та фінансової системи лісового господарства через створення конкурентних засад з надання послуг лісовому господарству та стимулювання розвитку в лісах рекреаційно-туристичної інфраструктури, еколого-просвітницької діяльності;

3. Удосконалення системи ведення лісового господарства є основним розділом Концепції і завдання перед лісівниками за цим напрямком такі:

- забезпечення комплексного використання лісових ресурсів з

урахуванням їх ландшафтної, захисної і водорегулюючої значення;

- переведення господарювання на ландшафтно-екологічні принципи;
- перегляд принципів розподілу лісів за екологічним і господарським призначенням, залежно від виконуваних функцій, відповідно до Лісового кодексу 2006 року;
- зменшення обсягів суцільних рубок, заміна їх на поступові і вибіркові;
- заміна похідних ялинників на корінні деревостани через їх переформування;
- застосування методів наближеного до природи лісівництва в гірських лісах;
- збереження біологічного різноманіття лісів;
- інвентаризацію та оптимізацію мережі об'єктів природно-заповідного фонду в лісовому фонді, обґрунтування створення прикордонного українсько-румунського заповідника;
- законодавче врегулювання питань цільового виділення земель під захисне лісорозведення і забезпечення державної підтримки створенню захисних насаджень на еродованих землях, які перебувають у приватній і комунальній власності;
- запровадження технологій гірських лісозаготівель на основі використання природо-зберігаючих машин та механізмів;
- розвиток лісової інфраструктури в гірських умовах, будівництво доріг, мостів, підпірних стінок, гідротехнічних споруд тощо;
- удосконалення системи лісовпорядкування, інвентаризації і моніторингу стану лісів на основі геоінформаційних технологій;
- покращення наукового та кадрового забезпечення, впровадження нових інформаційних технологій і вдосконалення системи інформаційного забезпечення;
- посилення функцій і ролі державної лісової охорони, затвердження Положення про державну лісову охорону з врахуванням норм Лісового кодексу 2006 року;

4. Ефективне використання лісових ресурсів через визначення заготівлі деревини, як кінцевої фази ведення лісового господарства, та формування прозорого ринку деревини;

5. Міжнародне співробітництво через забезпечення виконання міжнародних зобов'язань України щодо лісів, залучення міжнародних експертів та інтенсифікації регіональної прикордонної співпраці. Найбільш ефективно УкрНДІГрліс співпрацює зараз з такими установами: проєкт FORZA, Швейцарський федеральний науково-дослідний інститут лісу, снігу і ландшафту (WSL), Чеським інститутом управління лісами (UGUL).

В травні 2006 року в Будапешті відбулася міжурядова зустріч країн-учасниць Карпатської конвенції для опрацювання спільного Протоколу зі сталого управління лісами. УкрНДГірліс від імені Держкомлісгоспу України запропонував ряд положень до цього документу. В результаті спільного обговорення пропозицій всіх країн було прийнято проект Протоколу зі сталого управління лісами Карпат, який зараз знаходиться на стадії доопрацювання. Цей Протокол містить 27 завдань в галузі лісового господарства за 3 напрямками. Після уточнення всіх пунктів він буде ратифікований урядами. Основні його завдання наступні:

- продовжувати збереження та розширення лісового вкриття в Карпатах;
- забезпечити продукування деревини, недеревних продуктів і послуг;
- просувати деревину як екологічно чистий матеріал та джерело енергії;
- обмежити популяції диких копитних для природного відновлення гірських лісів;
- розширювати природоохоронні об'єкти в пралісах на площі, достатні для їх збереження;
- випробувати заходи з компенсації збитків від природоохоронної діяльності;
- застосовувати інноваційні фінанси для підтримки послуг з еко- і зеленого туризму;
- встановити правові механізми з відшкодування збитків типу "забруднювач платить";
- запровадити закони для зменшення об'ємів нелегального використання лісу;
- забезпечити гармонізацію методів моніторингу лісів, особливо щодо їх пошкоджень;
- налагодити прикордонну співпрацю зі сталого управління лісами.

Важливим з позицій сучасного гірського лісівництва є також робота УкрНДГірліс з приведення у відповідність з новим Лісовим кодексом та Карпатською конвенцією всіх лісівничих нормативних документів, яка триває в поточному році.

ЕКОЛОГІЧНІ ФУНКЦІЇ ҐРУНТІВ ПРАЛІСІВ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

С.П. Позняк, П.С. Войтків

Львівський національний університет ім. І. Франка, Львів, Україна

Праліси служать надзвичайно цінним екологічним мірилом для оцінки впливу різних форм господарювання на ліси, ґрунтовий покрив та інші компоненти довкілля. В пралісах збереглися ділянки буроземів, не порушені діяльністю людини, що дає можливість коректно виявити і порівняти властивості ґрунтів, змінених під впливом антропопресії.

Пралісові екосистеми згідно їх визначення знаходяться у квазірівноважному стані з умовами навколишнього середовища, які склалися. Вони формують стійкі ландшафти без втручання людини, внаслідок виключно природних чинників. Ґрунти, що сформувалися в межах пралісових екосистем, можуть слугувати еталонами ґрунтів відповідних фізико-географічних областей. Вони відображають та зберігають усі процесні зміни, що відбулися у ландшафті, змінюються самі і впливають на зміни екосистем [4].

Ґрунтовий покрив пралісів є ідеальним біогеоценозом, в той же самий час він відображає його історію і властивості. Синтез, трансформація, руйнування і мінералізація органічних речовин, накопичення енергії і її перерозподіл в ланцюгу живлення, вибіркоче вбирання хімічних елементів і концентрація деяких в генетичних горизонтах становлять головні глобальні функції ґрунту. Ґрунти і організми, які зв'язані між собою виконують важливі функції, і формують певні зв'язки біогеоценотичного циклу.

Всі біогеоценотичні функції ґрунтів відповідно з їх властивостями і параметрами об'єднуються в декілька груп.

Екологічні і біогеохімічні функції найбільш типові для ґрунту. Екологічні функції головним чином обумовлені фізичними властивостями, де ґрунт є місцем життя для багатьох організмів. Ґрунти є механічною опорою для багатьох рослин, допомагаючи їм залишатися у вертикальному стані.

У цьому відношенні буроземи, завдяки їх підвищеній щепенюватості, виконують роль захисного панцеру, попереджуючи інтенсивний змив і деградацію ґрунтів у період масового танення снігу інтенсивних опадів. Щепенюваність поверхневих горизонтів буроземів служать джерелом біологічно важливих елементів, які переходять в стан доступності для живлення рослин, що підтримує високу трофність ґрунтів. Постійно діючий

процес переробленого спрацьованого матеріалу і включення у ґрунтоутворення все більш глибоких шарів гірських порід, збагачених свіжими, не вивітрілими мінералами забезпечує постійну стадійну молодість ґрунтів[2].

Одна із найбільш важливих функцій ґрунту пов'язана з хімічними і біохімічними властивостями, які обумовлюють надходження поживних речовин і енергії, служать стимулятором і інгібітором багатьох біохімічних процесів. Ці функції визначають рівень родючості ґрунтів.

Головна функція карпатських ґрунтів, визначається фізико-хімічними властивостями, зокрема сорбційними, основою якої є вбирна здатність [1].

Для буроземів Карпат характерна висока рухомість гумусу і значне, зокрема у нижніх горизонтах, переважання фракцій фульвокислот. Якщо врахувати, що гумусові речовини, а також сполуки алюмінію є важливими компонентами ґрунтових буферних систем, то буроземи Карпат, завдяки наявності специфічних умов ґрунтоутворення, зокрема у високогір'ї, є високоінформативним об'єктом для дослідження стійкості ґрунтів як до техногенних, так і до природних факторів. Встановлено, що буроземи Карпат, характеризуються низькою буферністю до кислотних впливів і високою – до лужних навантажень, що обумовлено наявністю високого вмісту обмінного алюмінію і низьким ступенем насичення основами. Українські Карпати знаходяться в умовах підвищеного кислотного навантаження за рахунок трансграничного перенесення кислотоутворювачів, які підсилюють природні процеси вилуговування ґрунтів. Функціонування карпатських буроземів в екстремальних умовах кислотності, підсиленої процесами техногенезу, приводить до кислотної деструкції твердої фази ґрунту, знижує стійкість ґрунтів як до фізичних, так і до хімічних впливів, що може бути однією із причин розвитку катастрофічних явищ, які мають місце в останній час, таких як зсуви, селі та інші деструктивні природні аномалії[2].

Ґрунти, які сформувалися в процесі довготривалого розвитку відзначаються значною щепенуватістю. Тому вони виконують функцію захисту і буферного біогенетичного екрану. Основний принцип цієї функції – біоценотичний захист ґрунту від механічного руйнування під впливом води, вітру і антропогенної діяльності.

Буроземи Карпат у процесі їх еволюції властиві дві протилежні тенденції: стійкість і нестійкість. Стійкість обумовлена наявністю ґрунтозахисного екрану, головну роль у формуванні якої відіграє біота, утворюючи водоакумулюючу і водопроникливу дернину чи лісову підстилку, зберігаючи ґрунт від змиву. Нестійкість зумовлена переважно літолого-геоморфологічними процесами та господарською діяльністю людини. У цілому ґрунтовий покрив Карпат належить до розряду потенційно нестійкого. Інтенсифікація деградаційних процесів в першу чергу посилюється за

рахунок екстенсивного ведення сільського і лісового господарства, зокрема: вирубка лісів, монокультура смереки, недостатня залісненість схилів у селенебезпечних басейнах річок, відсутність ґрунтозахисних сівозмін на схилових розорюваних землях, ненормований випас худоби тощо.

Ґрунти характеризуються інформативною функцією. У пралісах зберігається цінна інформація про історично-географічний розвиток лісової рослинності, динаміка розвитку ґрунтової товщі, що дає нам можливість порівняти цей еталон із зміненими під впливом антропогенної діяльності територіями [1].

Щодо самих лісів, то праліси мають для природи, а також і для людини, неоціненне значення. У зв'язку з тим, що у пралісах відбуваються процеси старіння і розпаду, а також природні стихійні явища, то в них формуються різноманітна структура і умови існування, які мають важливе значення для певних видів рослинного і тваринного світу. Комахи і гриби, які для свого розвитку, потребують мертвої деревини і тому стали рідкісними у господарських лісах, знаходять у пралісах сприятливі умови для свого існування.

Існування ендемічних видів рослин і реліктових рослинних угруповань та генетична структура лісових деревних порід дозволяють зробити висновки про розвиток рослинного покриву після останнього льодовикового періоду. Праліси мають надзвичайно важливе значення і для збереження генетичної різноманітності [3].

Праліси мають велике значення для науки і в інших відношеннях: з огляду на кількасотрічне господарювання і антропогенну зміну європейських лісів, залишки пралісів дають єдину можливість дослідити природну будову, різноманітність і генетичну структуру незмінних лісів, а також динамічні процеси і екосистемі відносини, що відбуваються у них лише під впливом лісорослинних і екологічних факторів.

1. Позняк С.П., Кіт., Бундзяк Й.Й. Біосферно-екологічні функції ґрунтів Карпат // Міжнародні аспекти вивчення та охорони біорізноманіття Карпат. – Рахів: 1997. – С.306-308
2. Позняк С.П. Проблеми стійкості і збереження ґрунтового покриву Українських Карпат // Матер. Міжнар. конфер. Гори і люди. – Рахів, 2002. – Т.2. – С.442-445.
3. Праліси в центрі Європи. Путівник по лісах Карпатського біосферного заповідника / Ред. У.-Б. Брендлі, Я. Довганич. Швейцарський федеральний інститут дослідження лісу, снігу і ландшафтів, WSL, Бірменсдорф, Швейцарія, Карпатський біосф. запов. Рахів, Україна, 2004. – С. 60-75.
4. Стойко С.М. Пралісові екосистеми Карпат та їх значення для збереження біологічного різноманіття і підтримання сталого розвитку лісового господарства // Карпатський регіон та проблеми сталого розвитку. – Рахів.: 1998. – Том 2. – С.142-147.

ЛІСИ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ОПТИМІЗАЦІЇ ВОДНОГО БАЛАНСУ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

Д.Д. Сухарюк, П.С. Папарига, І.М. Данів, М.В. Кабаль

Карпатський біосферний заповідник, Рахів, Україна

Із рослинних угруповань ліси мають найбільший вплив на кругообіг вологи. Роль лісової рослинності перш за все проявляється на розподілі атмосферних опадів і використанні ґрунтової вологи, на формуванні водного балансу і сумарного річкового стоку.

Особливо важлива водорегуляційна роль гірських лісів, яка полягає у сповільненні та зменшенні поверхневого (схилового) стоку, збільшенні інфільтрації і зростанні об'єму підземного стоку, тамуванні піків максимальних витрат і підтриманні водності річок [5].

Українські Карпати належать до зливонебезпечних регіонів Європи, тому тут закономірними є чередування періодів підвищеної водності з періодами мінімальних їх значень. Понад 75% загального об'єму річного стоку тут припадає на паводковий. В цілому слід відмітити, що в Карпатському регіоні, де постійне надмірне атмосферне зволоження, різко розчленований рельєф та в переважній більшості поширені малопотужні ґрунти, гірські ліси є найбільш вагомим чинником оптимізації водного балансу і вирішальним фактором регулювання частих паводків [2].

Українські Карпати відзначаються густою гідромережею і тому нормальний гідрологічний режим водних артерій залежить в значній мірі від лісистості і екологічного стану лісів [5].

Ще 5-6 століть тому лісистість Українських Карпат становила біля 95%, а зараз менше 40% [1].

Збільшення лісистості водозборів позначається на зменшенні частки поверхневого стоку в сумарному об'ємі паводків та його максимальних значень [2]. Результати досліджень В.С. Олійника [2] показали, що у лісі величина поверхневого стоку води в декілька раз менша, ніж на безлісних водозборах. Швейцарські дослідники [10] встановили також, що заліснені водозбори показують більшу частку випаровування та меншу частку стоку, ніж лучні чи пасовищні водозбори.

У гірськососновому криволіссі Черногірського масиву поверхневий стік впродовж теплого періоду року майже дорівнює нулю, тоді як на біловусому пасовищі даний показник складає понад 65 % від кількості атмосферних опадів [1].

В переважній більшості водозбірних басейнів гірської зони лісистість складає в середньому 50-60% і коливається в межах 25-85%. Найкраща зарегульованість паводків властива для басейнів з лісистістю понад 65-70% [2]. Звідси випливає, що з метою покращення водного балансу водозборів регіону важливо підвищити лісистість.

На сьогодні в карпатських областях нараховується понад 180тис.га. чагарникових заростей, пустищ, неужитків, які появились на місці колишніх лісів. Це значний природний резерв, за рахунок якого можна збільшити лісистість.

Водорегулююча здатність лісів в значній мірі залежить від їх природності, породного складу і вікової структури. Найкраще водорегулювання характерне для стиглих насаджень, що пояснюється значно більшим просторовим розміщенням кореневої системи у порівнянні з молодими деревостанами.

Спостереження на гідропостах Карпатського біосферного заповідника (КБЗ), які розміщені в басейнах природних лісів і пралісів показали, що під час останніх паводків (1998, 2001 рр.) амплітуди коливань рівня води в річках були значно меншими, ніж на водозборах, вкритих похідними середньовіковими насадженнями.

Встановлено, що ялинові ліси майже у два рази мають меншу здатність знижувати схилений стік води ніж букові [3], потенційна водорегулююча ємність лісу в багатих лісорослинних умовах в 1,5 – 2 рази вища, ніж в бідних [2].

Численні дослідження показують, що найбільш негативний вплив на режим стоку гірських річок і динаміку їх водності викликають суцільні рубки лісу [1-9]. Під їх впливом об'єми паводків збільшуються на 60 – 140%, а їх максимальні показники в 2 – 4 рази [2]. При поступових рубках показники режиму стоку води майже удвічі менші, а вибіркового відповідно у 6 – 10 разів.

У результаті суцільних рубок та безсистемного наземного спуску деревини значно порушується поверхня ґрунту, з 60 – 90% площі лісосіки повністю зноситься лісова підстилка, відбувається інтенсивна площинна ерозія [4].

З метою посилення водоохоронної, водорегулюючої та інших захисних функцій гірських лісів важлива подальша екологізація лісокористування і в першу чергу рубок головного користування. Необхідно ширше впроваджувати вибіркові і поступові рубки із застосуванням природозберігаючих технологій ведення лісосічних робіт.

Сьогоднішній стан в лісах регіону потребує докорінних змін у системі лісогосподарювання. Всі заходи в лісах повинні бути зорієнтовані не лише на отримання деревини, але в першу чергу на збереження їх екологічної

стійкості і захисних функцій.

Ми постійно повинні пам'ятати і керуватись словами відомого дослідника карпатських лісів О.В. Чубатого (1972), який писав, що чим більше порушена існуюча в природі лісу рівновага, тим істотнішими будуть зміни у гідрологічному режимі, тим помітнішим буде зниження водорегулюючої ролі лісу.

Одним із шляхів забезпечення екологічної стабільності і оптимізації водного режиму є розширення мережі заповідних територій. У відповідності до Закону України “Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону” рівень заповідності в регіоні має становити не менше 20%.

З метою забезпечення збалансованого ведення лісового господарства і повнішого використання захисних функцій лісів регіону, необхідне подальше проведення глибоких комплексних досліджень водорегулюючої ємності лісових екосистем в залежності від вікової структури і породного складу лісів ґрунтових умов, ступеню порушеності і величини антропогенного навантаження на лісові комплекси.

В КБЗ розроблена програма довгострокових досліджень в межах басейнів з метою визначення об'ємів стоку в залежності від лісистості, породного складу, природності лісів і ступеню порушеності. Підібрані модельні ділянки для влаштування постійних воднобалансових стаціонарів в буковій і ялиновій зоні лісів Закарпаття. Однак для реалізації цих планів і програм потрібне відповідне фінансування.

1. Голубець М.А., Крок Б.О., Козловський М.П., Гринчак М.М. Зміни водного балансу верхів'я басейну Пруту внаслідок трансформації рослинного покриву // Екологічні та соціально-економічні аспекти катастрофічних стихійних явищ у карпатському регіоні (повені, селі, зсуви): Тези міжнародної науково-практичної конференції. – (Рахів, 21-24 вересня 1999 р.) – Рахів, 1999. – С. 95-98.
2. Олійник В.С. Паводкорегулююча роль гірських лісів Карпат // Екологічні та соціально-економічні аспекти катастрофічних стихійних явищ у карпатському регіоні (повені, селі, зсуви): Тези міжнародної науково-практичної конференції. – (Рахів, 21-24 вересня 1999 р.) – Рахів, 1999. – С. 257-260.
3. Парлан В.І. Вікова динаміка водорегулюючої ролі букових екосистем та її антропогенна порушеність // Екологічні та соціально-економічні аспекти катастрофічних стихійних явищ у карпатському регіоні (повені, селі, зсуви): Тези міжнародної науково-практичної конференції. – (Рахів, 21-24 вересня 1999 р.) – Рахів, 1999. – С. 266-273.
4. Поляков А.Ф. Влияние главных рубок на почвозащитные свойства буковых лесов. Изд. «Лесная промышленность», М., 1965. – 274 с.
5. Стойко С.М. Причини катастрофічних паводків у Закарпатті та системи екологічних профілактичних заходів їх попередження // Укр. ботан. журн. – 2000, – т.57. – №1. – С. 11-20.

6. Фурдичко О.І. Карпатські ліси: проблеми екологічної безпеки і сталого розвитку. – Львів: Вид-во “Бібльос”, 2002. – 192 с.
7. Чубатий О.В. Захисна роль карпатських лісів. Вид-во “Карпати”, Ужгород. – 1968. – 120 с.
8. Чубатий О.В. Водоохоронні гірські ліси. Вид-во “Карпати”, Ужгород. – 1972. – 120 с.
9. Чубатий О.В. Ведення господарства по водозборам // Лесоведение. – 1981, – №1.
10. Hegg C., Badoux A., Witzig J., Zuscher P., 2005: Forest influence on runoff generation // Natural Forests in the Temperate Zone of Europe – Values and Utilisation. Conference 13-17 October 2003, Mukachevo, Ukraine, Proceedings, Birmensdorf, Swiss Federal Research Institute WSL; Rakhiv, Carpathian Biosphere Reserve. 485 pp.

УДК 630*228.81 (498+497.2):630*583

ПРАЛІСИ РУМУНІЇ ТА БОЛГАРІЇ – РЕЗУЛЬТАТИ ДВОХ НАЦІОНАЛЬНИХ КАРТОГРАФІЧНИХ ПРОЕКТІВ¹

П. Фейн

Королівське голландське товариство охорони природи, Нідерланди

У статті автор підсумовує результати двох міжнародних проектів, метою яких було вивчення поширення лісів, які за спеціально розробленими критеріями можуть бути віднесені до пралісів (первинних лісів). Дається порівняльна оцінка результатів обох проектів за такими аспектами:

- поширення за типами лісу;
- поширення за висотними зонами;
- поширення за категоріями схилів.

В процесі досліджень було зроблено висновок, що пралісові екосистеми вкраплені у великі території господарських лісів і збереглися у найбільш недоступних місцях. Оскільки головна мета проектів була пов'язана з довготерміновим збереженням пралісів, в рамках проектів на основі географічних інформаційних систем були створені бази даних усіх лісових комплексів. Важливою складовою частиною проектів була розробка

¹ Проекти фінансувалися урядом Нідерландів у рамках програми ВБИ-MATRA та були виконані Румунським лісодослідним та лісогосподарським інститутом (ICAS) та Лісодослідним інститутом Болгарської Академії Наук (FRI-BAS) у співпраці з Королівським товариством охорони природи Нідерландів (KNNV). Результати опубліковані у праці „Праліси Румунії” (ICAS/KNNV, 2005) та „Інвентаризація і стратегія сталого управління та охорони пралісів Болгарії” (FRI-BAS/KNNV, 2006).

кількісних і якісних критеріїв для ідентифікації пралісових комплексів. У статті розглянуто також питання фрагментації пралісових екосистем.

Вступ

Починаючи з середини 19 століття природні ліси стають все більш рідкісними в Європі. Вже у 1858 році лісознавець Йозеф Джон запропонував заснувати лісовий резерват у Кубані „Богемські ліси” (Sperber, Thierfelder, 2005). Богемські ліси славилися в той час великою популяцією бурого ведмеда, вовка та лисиці. Це було першою спробою в Європі вберегти природні ліси від надмірної експлуатації.

Офіційна охорона лісів була започаткована в Румунії у 1881 році шляхом прийняття лісового кодексу для лісів, що знаходилися у власності держави, місцевих громад та церкви. Друга редакція кодексу від 1920 р. охоплювала також приватні ліси. Прийняття таких документів було справді вкрай необхідним, оскільки на той час залісненість території Румунії знизилася з 79% до 40%. Станом на 1948 рік площа лісів складала вже 28% території, а на сьогодні заліснено лише 26,7%.

В Болгарії офіційна охорона лісів розпочалася у 1931 році зі створення лісового резервату “Сілкозія” в горах Странджа. Через кілька років було засновано ще ряд лісових резерватів, таких як „Парагаліца” та „Байові дубки”. В той же час гори Вітоша частково відійшли до національного парку. Через війни та інші чинники загальна площа лісів постійно зменшувалася впродовж останніх 150 років. Сьогодні це 3,5 млн. га, або 32% території цієї країни.

Хоча негативний вплив людської діяльності в обох країнах очевидний, тут все ще існує велика кількість природних лісів. Це завдяки тому, що найбільш цінні лісові комплекси знаходяться високо в горах, так званих закритих басейнах, тобто ці ділянки є важкодоступними, гірських доріг до них не прокладено. Рівнинні ліси інтенсивно використовуються людиною. Обидва проекти з картування пралісів були зосереджені на визначенні цих непорушених лісових комплексів.

В даній статті підводяться підсумки деяких результатів обох проектів. Тут порівнюємо наступні аспекти: поширення пралісів за типами лісу, висотними поясами та категоріями схилів.

В ході проведених досліджень спеціалісти дійшли висновку, що пралісові комплекси переважно знаходяться у вигляді кластерів у великих за площею господарських лісах.

Оскільки основною метою проектів є організація довгострокової охорони пралісів, то в їх рамках було створено базу даних ГІС з усіма пралісовими комплексами. Розробка кількісних та якісних критеріїв для визначення пралісів також була важливою і невід’ємною складовою проектів.

Визначення пралісів

Існує кілька термінів для визначення непорушених лісів: перестиглий ліс, природний ліс, давній ліс, первинний ліс (праліс) та корінний ліс. Ми вживаємо різні терміни з різним баченням пралісів, як наприклад у Великобританії „давній ліс” вживають для старого лісу, та сліди людської діяльності помітні майже завжди. У США термін „перестиглий ліс” використовується для визначення ділянок, де старі дерева можна видалити не порушивши первинну композицію лісу (Gilg, 2005). „Праліс” як термін для визначення переважно використовується в таких країнах як Франція і вживається для визначення лісів, в яких не проводилося жодної господарської діяльності.

В рамках обох проектів ми використовували термін „праліс”, як узагальнюючу концепцію для всього дослідження. Ми розробили наступне визначення: „Праліс – це заліснена територія природного походження, де представлені всі стадії розвитку життєвого циклу дерев та кущів, а також наявна мертва деревина (стояча та лежача) на різних стадіях розпаду. Вертикальна та горизонтальна структура має бути комплексною в тій чи іншій мірі, як результат природної динаміки. Даний процес дає змогу лісові функціонувати безперервно та не обмежує в часі його існування.

Динаміка пралісів залежить від екологічних властивостей (включаючи довговічність) домінуючих деревних видів, впливу інших організмів (наприклад інвазія шкідників) та абіотичних чинників, що пов’язані з ґрунтом, кліматом, топографією та рівнем ґрунтових вод. Ця динаміка може призвести до утворення екологічних вікон та більшого за площею знеліснення.

Праліси різняться в межах кожної фіто-географічної зони, утворюючи особливі типи лісових угруповань зі специфічним видовим складом, просторовою структурою, динамікою та різноманіттям відповідно до умов даної місцевості, що спричинені висотою над рівнем моря та топографічними умовами, мікрокліматом, обігом поживних речовин та водним режимом. Праліси служать відображенням природної єдності лісового угруповання та абіотичних умов, які склалися впродовж тисячолітнього розвитку в період Голоцену.”

Ідентифікація пралісів

Критерії ідентифікації пралісів базуються на структурі та процесах, що відбуваються всередині лісу. Дані процеси можна визначити як зміни в „екоодиницях” та „лісовій мозаїці” (Oldeman, 1990). Екоодиниця – це „ділянка, в межах якої розпочався розвиток рослинності”, а лісова мозаїка представляє собою „набір одиниць поновлення, переважно різного віку”.

Спіраючись на теорію Олдемана і Лабундгуда, С. Корпель (Corpel,

1995) запровадив свої п'ять лісогенетичних фаз, розташувавши їх за трьома послідовними ступенями (стадіями):

- стадія регенерації та дегенерації, що включає в себе відмирання старої деревини та, в той же час, появу молодого підросту;
- стадія росту з процесами розпаду мертвої деревини та ростом молодих дерев;
- оптимальна стадія, в якій представлені зрілі дерева;
- повторення стадії регенерації та дегенерації.

В цьому процесі постійного відмирання дерев та появи молодого підросту через проміжок тривалістю принаймні в 400 років природні катаклізми, такі як лісові пожежі, зсуви та інвазії шкідників, звичайно, можуть вплинути на природні процеси.

Критерії відбору пралісів, що засновані на цих лісогенетичних фазах (Biris, Radu, Donita, 2000) передбачають:

1. Ступінь природності (автентичність):

- наявність корінних видів;
- відсутність ознак людського втручання (пні, дороги, сліди випасання худоби та ін.);
- комплексна структура (багатоярусність по вертикалі та мозаїчність по горизонталі) відповідно до лісогенетичних стадій;
- різноманіття розмірів та віку дерев (наявність дуже старих дерев);
- наявність мертвої деревини (стоячої чи лежачої) на різних стадіях розпаду;
- репрезентативність екосистем для основних лісових формацій.

2. Мінімальну площу (розмір) – залежно від формації:

- тимчасові лісові екосистеми: понад 50 га;

3. Вікове різноманіття дерев та лісостанів, наявність дерев з особливими характеристиками:

- різновікова структура як на рівні лісостану, так і на видовому рівні (у екосистемах близьких до клімаксової стадії);
- присутність великих за розмірами старих дерев.

4. Природні межі:

- межі лісу визначені природними об'єктами, такими як річка чи гірські хребти.

Оцінка ролі окремих пралісових комплексів

Після визначення пралісових комплексів, ліси детально описувались за допомогою наступних якісних параметрів:

- ступінь природності;
- площа (розмір);
- вікова структура;
- межі;

- репрезентативність лісового комплексу;
- біологічне та екологічне різноманіття, зокрема кількість видів рослин, тварин та мікроорганізмів; кількість ендемічних, реліктових та рідкісних видів; кількість мікроареалів; кількість екологічних ніш;
- відсутність загроз сталому розвитку лісу та біорізноманіттю;
- історія існування лісу та довготривалість процесів;
- кількість видів, що охороняються, та тих, що знаходяться під загрозою зникнення (відповідно до класифікації IUCN, Директиви про ареали, Бернської конвенції, Боннської конвенції, національних Червоних списків);
- потенціал для наукових досліджень;
- екоосвітня функція;
- функція генофонду (ресурси);
- доступність ділянки лісу;
- земельні характеристики;
- стабільність та баланс природних процесів;
- існування буферної та транзитної зон навколо обраної ділянки.

Згадані вище дані заносилися в бази даних ГІС для проведення аналізу лісів з метою впровадження відповідної охорони та сталого менеджменту, визначення потенційних об'єктів Natura 2000 та спеціальних природоохоронних заходів, таких як зниження загрози та зменшення просторової ізоляції.

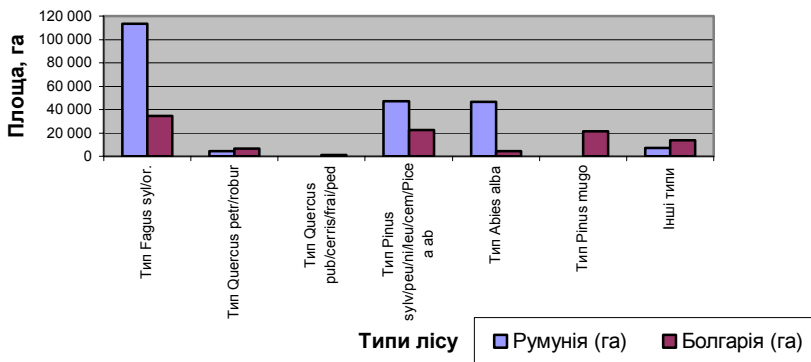

Рис. 1. Розподіл пралісів в Румунії та Болгарії

Поширення пралісів за типами лісів

В цілому, 218.493 га пралісів Румунії відповідають критеріям для визначення пралісів. У Болгарії праліси займають площу 103.356 га. В обох

країнах такі ліси в основному зосереджені в гірській місцевості. В рівнинній місцевості кількість пралісів обмежена і існують лише кілька незначних ділянок, такі як заплавні широколистяні ліси у Дунайській дельті та вздовж узбережжя Чорного моря.

Спираючись на польові дані по обох проектах, ліси можна класифікувати за домінуючими видами у пралісових комплексах. На рисунку 1 ліси згруповано за шістьма типами лісу та виділено один так званий невизначений тип. Тип *Fagus sylvatica* найбільш поширений в обох країнах (у Болгарії також *Fagus orientalis*). У Румунії букові ліси найбільш поширені в регіоні Банат. В резерваті „Нера” під охороною знаходиться суцільний масив букового пралісу площею 6.260 га. Цей праліс вже вивчала група румунських експертів у минулому (Smejkal, Bindiу, Visoiu-Smejkal, 1995). Щодо Балкан, то лісостан *Fagus sylvatica* є найбільш поширеною лісовою формацією у Болгарії. Він утворює суцільний лісовий пояс на висоті від 800-1000 м н.р.м. до 1500-1600 м н.р.м. Окремі ділянки зустрічаються на менших висотах. Ліси *Fagus orientalis* зустрічаються не так часто. Цей вид переважно росте на тінистих вологих ділянках, де прослідковується кліматична інверсія.

Домінуючі хвойні види утворюють в Румунії значні за площею ліси, особливо у гірській місцевості. Це такі види, як *Pinus sylvaticus*, *P. nigra*, *P. peuce*, *P. leucodermis*, *P. cembra* та *Picea abies*, а також *Abies alba*. Те ж саме стосується і Болгарії, де частка хвойних лісів більша за букові. Так склалося в першу через інтенсивний ріст *Pinus mugo* на верхній межі лісу в субальпійській зоні. *Pinus peuce* та *P. leucodermis* являються характерними типами лісу для Болгарії, особливо на значних висотах.

Низькогірні ліси *Quercus petraea* та *Q. robur* є порівняно рідкісними для обох країн. Лише незначні залишки колишніх великих за площею низинних лісів зустрічаються на окремих ділянках. Лісостани *Quercus frainetto* є типовими для причорноморського регіону.

Ліси *Quercus pubescens* та *Q. cerris* зустрічаються лише зрідка, оскільки є типовими для ксеро-термічних ділянок, таких як південні схили гір.

Поширення пралісів за висотними поясами

Відомості про поширення пралісів за висотними поясами відображені у рисунках 2 і 3.

Різниця між Румунією і Болгарією є суттєвою. 51% пралісів Болгарії знаходяться на висоті понад 1400 м н.р.м, в той час як в Румунії лише 15,5% пралісів трапляються на цій висоті. Це означає, що ліси субальпійського та альпійського поясів більш поширені в Болгарії. Ми дійшли висновку, що бореально-гірські ліси, типові для гір висотою 1300 – 2200 м н.р.м., чітко виражені в Болгарії.

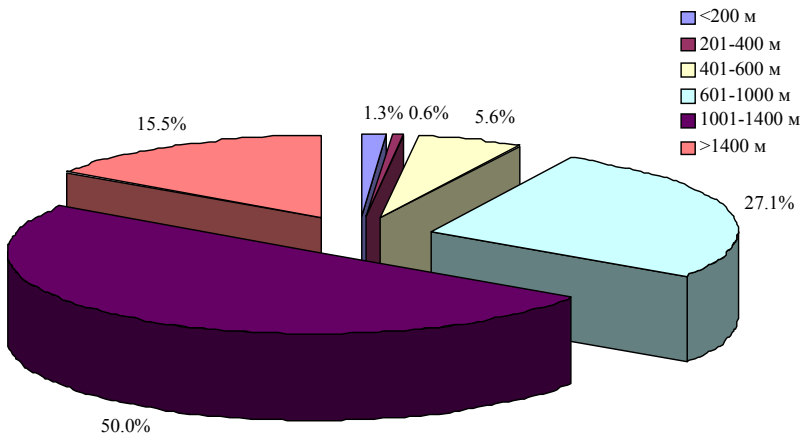

Рис. 2. Поширення пралісів за висотними поясами у Румунії

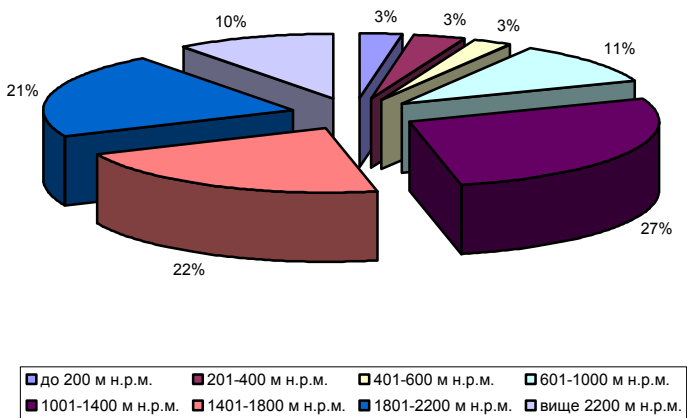

Рис. 3. Поширення типів лісу за висотними поясами у Болгарії

Перепад висот від 1000 – 1400 до 600 – 1000 м н. р. м. є важливою зоною для росту пралісів у Румунії. Біля 77% лісів знаходяться саме в межах цих висот, в той час як у Болгарії лише 38% лісів ростуть в цій зоні. Тобто, низькогірні-середньогірні ліси, такі як *Quercus petraea*/*robur* та *Fagus sylvatica* і *Abies alba* на більших висотах є більш поширеними типами лісів в Румунії порівняно з Болгарією.

В обох країнах низинні ліси, що ростуть нижче 600 м н.р.м. зустрічаються рідко і їхня частка становить біля 10% пралісів. Ми дійшли висновку, що така картина склалася через їх інтенсивне використання завдяки високій продуктивності.

Поширення пралісів за категоріями схилів

Схили гір Румунії, на яких ростуть праліси, значно стрімкіші, ніж у Болгарії (рис. 4 і 5).

68% лісів у Румунії знаходяться на схилах в 30-45 градусів, в той час як у Болгарії на таких схилах зустрічається лише 19% лісів. Для схилів 15-30 градусів все навпаки: 24% лісів у Румунії та 55% у Болгарії. Тобто румунські праліси, на відміну від болгарських, більше прив'язані до едафічних чинників, експозиції схилів та водного режиму. Для пояснення мікрокліматичних відмінностей потрібно провести більш поглиблений аналіз.

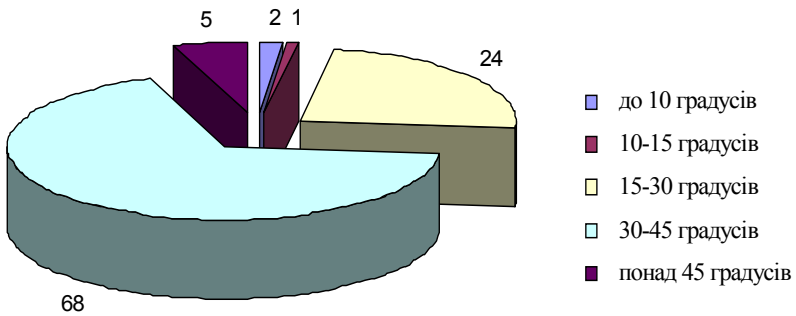

Рис. 4. Поширення пралісів за категоріями схилів у Румунії

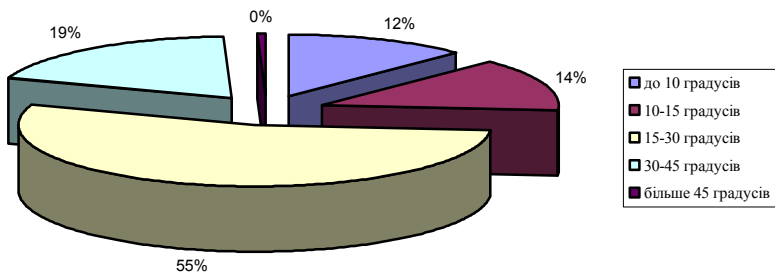

Рис. 5. Поширення пралісів за категоріями схилів у Болгарії

Фрагментація пралісових комплексів

Спираючись на аналіз просторової конфігурації лісових комплексів, ми дійшли висновку, що в обох країнах фрагментація може мати негативний вплив на життєздатність природних популяцій в цих лісах. (рис. 6 і 7).

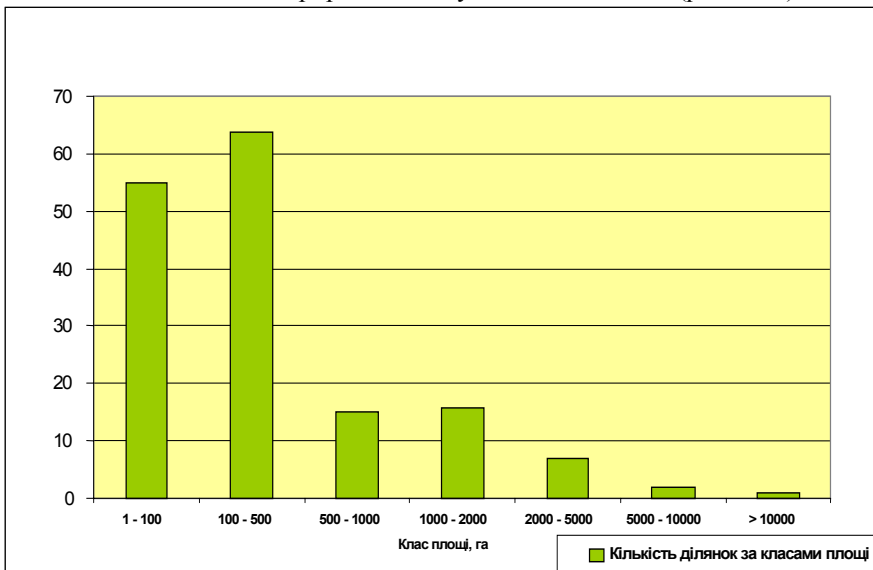

Рис. 6. Фрагментація пралісів у Болгарії

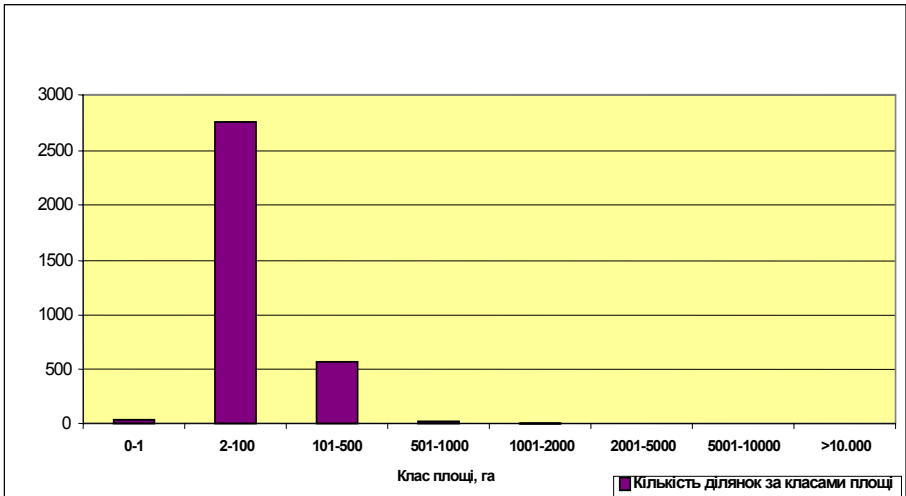

Рис. 7. Фрагментація пралісів у Румунії

Спираючись на існуючі літературні джерела (Korpel, 1995; Gilg, 2005; Scherzinger, 1996), можна зробити висновок, що природні ліси повинні мати площу щонайменше 500 га, щоб бути самодостатніми екосистемами, де мешкають типові хижакі, такі як вовк та бурий ведмідь. Фрагментація пралісів у Румунії і, в меншій мірі, у Болгарії є серйозною проблемою і потребує особливої уваги. Ми плануємо створити біологічні коридори між пралісовими комплексами, віддаючи перевагу лісам з різновіковою структурою, які могли б створювати сприятливі умови для великих хижаків, таких як вовк та бурий ведмідь.

1. Sperber, G., and S.Thierfelder, 2005, *Urwälder Deutschlands*, München
2. Smejkal, G., C.Bindiu and D.Visoiu-Smejkal, 1995, *Banater Urwälder*, Timisoara
3. Gilg, O., 2005, *Old-Growth Forests*, l'Atelier, Montpellier
4. Biris, I.A., and P.Veen (ed), 2005, *Virgin Forests In Romania: Inventory and Strategy for sustainable management and protection of virgin forests in Romania*, Bucharest
5. Raev, I., and P.Veen (ed), 2006, *Inventory and Strategy for sustainable management and protection of virgin forests in Bulgaria*, Sofia
6. Biris, I.A., S.Radu and N.Donita, 2000, *Criteria for identification, selection and assessment of virgin forests*, ICAS, Bucharest
7. Oldeman, R.A., 1990, *Forests: Elements of Silvology*, Berlin
8. Leibundgut, H., 1978, *Über die Dynamik europäischer Urwälder*, *Alg.Forstzeitschr.* 24: 686-690
9. Korpel, S., 1995, *Die Urwälder der Westkarpaten*, Stuttgart
10. Scherzinger, W., 1996, *Naturschutz im Wald*, Stuttgart

II. ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИЙ ФОНД ЯК КОМПРОМІС У ЗБЕРЕЖЕННІ ТА ВИКОРИСТАННІ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

УДК 655.59:379.85 (477.87)

ВИДАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-РЕКЛАМНОЇ ПРОДУКЦІЇ – НЕОБХІДНА ПЕРЕДУМОВА ОСВОЄННЯ ТУРИСТИЧНО- РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗАКАРПАТТЯ

У.-Б. Брендлі, Я.О. Довганич

Швейцарський федеральний інститут досліджень лісу, снігу
і ландшафтів (WSL), Бірменсдорф, Швейцарія
Карпатський біосферний заповідник, Рахів, Україна

Закарпаття – це регіон, який відзначається особливим географічним положенням. Так склалося, що протягом своєї історії цей регіон завжди був прикордонним. Таке розташування приводило до того, що край часто переходив з рук в руки, що наклало значний відбиток на його історію і культуру. Завдяки цьому Закарпаття вплетене в історію Австрії, Угорщини, Чехії, Словаччини, Румунії, воно є невід’ємною частиною їхнього минулого.

Закарпаття також є краєм мальовничих ландшафтів і чудової, відносно добре збереженої природи. Тут ще збереглися значні площі незайманих лісів – пралісів, які мають дуже велику природоохоронну та наукову цінність. Таких пралісів уже ніде в Європі не залишилося. Закарпаття володіє значними ресурсами цілющих мінеральних вод. У краї є прекрасні умови для розвитку зимових видів спорту. За даними експертів, умови гірського хребта Свидовець відповідають вимогам для проведення зимових олімпійських ігор. І, нарешті, в Закарпатті знаходиться географічний центр Європи, який був визначений ще за часів Австро-Угорської імперії.

Все це робить Закарпаття дуже привабливим для туристів з усього світу. Підсилює цей інтерес ще й те, що у часи Радянського Союзу край був практично закритим для зарубіжних туристів, у першу чергу через його прикордонне розташування. Тому край для західних туристів ще й досі є „Terra Incognita” (невідома земля).

Отже, як бачимо, Закарпаття володіє унікальним туристично-рекреаційним потенціалом, який при розумному його використанні може стати важливою статтею прибутків України.

Для розвитку туризму дуже важливим є забезпечення туристів необхідною інформацією. Інформування може здійснюватися через веб-сайти в Інтернеті, через постійно діючі інформаційні центри, рекламні агентства, а також через різноманітну друковану продукцію (буклети, путівники, карти тощо).

Інформаційно-рекламна продукція повинна бути спрямована не тільки на інформування туристів про цікаві об'єкти, які можна відвідати. Вона повинна допомогти туристу зрозуміти особливості краю, психологію його населення, полегшити вирішення транспортних проблем, проблеми житла, харчування тощо. Туристи – це не однорідна маса. Серед них є люди з різним рівнем освіти, з різними інтересами та вподобаннями. Тому інформаційно-рекламна продукція повинна бути у певній мірі спеціалізованою. Це значить, що крім загально-інформаційних видань, зорієнтованих на широкий загал туристів, повинні випускатися матеріали певного тематичного спрямування, зорієнтовані на, так би мовити, групи туристів за інтересами.

Враховуючи зростаюче зацікавлення нашим краєм туристів із Західної Європи, Карпатський біосферний заповідник у співпраці з Швейцарським федеральним інститутом лісових і ландшафтних досліджень (WSL) при фінансовій підтримці швейцарської фундації „Велюкс” підготував і видав буклет „Праліси в Центрі Європи. Путівник по лісах Карпатського біосферного заповідника”. Цей путівник адресований в першу чергу туристам, які цікавляться живою природою, особливо лісами, тобто путівник тематично спеціалізований. Видання з самого початку було зорієнтоване на західних, зокрема, німецькомовних туристів, для яких австро-угорський період історії Закарпаття є також часткою їхньої історії. У зв'язку з цим він був виданий на німецькій мові. Оскільки інформація, викладена в путівнику може бути не менш корисною і для вітчизняних туристів, була видана також українська версія цього буклета.

Побудований путівник таким чином, щоб, з одного боку, привабити туриста в Закарпаття, а з іншого – допомогти йому адаптуватися до того, що він побачить на місці. Тому путівник починається із загальної розповіді про Закарпаття: розглядаються особливості його географічного розташування, природні умови, історія краю, етнічні особливості населення, природокористування. Далі путівник зосереджується на Карпатському біосферному заповіднику, де зосереджені найбільш цінні і унікальні масиви Карпатських пралісів. Загальна інформація про заповідник плавно переходить на характеристику окремих масивів та опис туристичних маршрутів.

Путівник має додаток, де міститься довідкова інформація для туристів: огляд основних діючих туристичних маршрутів, поради щодо туристичного спорядження, інформація про карпатські рекорди та дивовижі, легенди про

походження деяких географічних назв регіону. Особлива увага приділена ілюстраціям, які складають близько половини об'єму путівника. В ілюструванні застосовувався принцип „від макро- до мікрокосму”, тобто від широких ландшафтів до дрібних елементів природи.

Буклет містить також карти Центральноевропейського регіону та Закарпаття, карти території Карпатського біосферного заповідника та схеми туристичних маршрутів. Путівник написаний легкозрозумілою мовою, що робить його доступним для широкого загалу туристів.

Уже зараз можна сказати, що такі буклети користуються великою популярністю серед туристів, а також серед учнів та вчителів середніх шкіл, студентів вузів.

Крім подібних великих і відносно дорогих путівників туристи потребують також малих недорогих буклетів. У зв'язку з цим Карпатський біосферний заповідник у співпраці з Швейцарським федеральним інститутом лісових і ландшафтних досліджень зараз готує до видання малий 20-сторінковий буклет про Угольські праліси. У цьому буклеті будуть застосовані ті ж принципи, що і в попередньому. Виданий він буде на англійській мові, як найбільш поширеній у світі, що зробить його доступним значно ширшому колу туристів.

УДК 349.6:502.4 (477)

ПРО ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНУ УКРАЇНИ „ПРО ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИЙ ФОНД УКРАЇНИ”

Ф.Д. Гамор

Карпатський біосферний заповідник, Рахів, Україна

Нещодавно прийнятим Указом Президента України „Про заходи щодо дальшого розвитку природно-заповідної справи в Україні” передбачається внесення змін до Закону України „Про природно-заповідний фонд України”. Причому, такі зміни повинні забезпечити повніше поєднання розвитку природно-заповідної справи з інтересами розвитку економіки та соціальної сфери, територіальних громад, збереження історичної та культурної спадщини, посилення вимог до режиму охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду, вдосконалення системи державного контролю у цій сфері. Окремо виділяються проблеми створення та функціонування біосферних заповідників в Україні, зміцнення матеріально-технічної бази та поліпшення фінансового забезпечення установ природно-заповідного фонду

(ПЗФ) тощо.

На виконання цього Указу іде активна підготовка Загальнодержавної програми розвитку заповідної справи на період до 2020 року.

У зв'язку з цим, у цьому повідомленні, хочеться привернути увагу в першу чергу, до проблем реалізації в Україні положень Севільської стратегії ЮНЕСКО, щодо ролі біосферних територій як модельних полігонів для сталого розвитку. У відозві “Севілья: погляд у XXI століття” біосферні заповідники (резервати), розглядаються не просто як острови незайманої природи у дедалі зміненому людиною світі, а в першу чергу, як території що можуть демонструвати примирення людини і природи, забезпечувати застосування нагромаджених віками знань для майбутніх поколінь. На цих об'єктах можуть відпрацьовуватись шляхи вирішення міжсекторальних проблем, створюваних суспільними інституціями. Тобто, біосферні заповідники (резервати) – це щось значно більше, ніж просто природоохоронні території. На нашу думку ці концептуальні ідеї Севільської конференції ЮНЕСКО, могли би служити основою для розробки нової природоохоронної парадигми в Україні, яка повинна передбачати перехід від пасивної охорони природи, що сьогодні домінує в заповідниках та національних природних парках, до активної, регульованої охорони, яка буде демонструвати реалізацію концепції сталого розвитку в регіонах їх розташування.

Відрадно, що в цьому плані здійснюються певні позитивні кроки. Але неузгодженість українського законодавства із міжнародними правовими документами, зокрема із Севільською стратегією для біосферних резерватів ЮНЕСКО стримує ці процеси. Тому дуже важливо, на перших порах, провести імплементацію ідей Севільї до Закону України “Про природо-заповідний фонд України”.

Думається, що через призму поєднання інтересів охорони природи з інтересами людей, в першу чергу необхідно дати чітку інтерпретацію поняття “охорона територій та об'єктів природно-заповідного фонду”. Для цього варто статтю 6 цього закону доповнити новою частиною такого змісту: “Охорона територій та об'єктів природно-заповідного фонду передбачає комплекс наукових, науково-технічних, еколого-освітніх та господарських заходів спрямованих на підтримання ходу природних процесів, збереження біологічного та ландшафтної різноманіття і відтворення порушених екосистем”. А в статті 14 додатково записати: “Перелік та порядок здійснення природоохоронних, санітарно-оздоровчих та інших заходів на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду визначає центральний орган виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища”.

По-друге, потребують доповнення статті, що регулюють діяльність біосферних заповідників. Так, у статті 17 доцільно записати окремим пунктом таке: “Основними завданнями біосферного заповідника (резервату) є збереження біологічного, екосистемного та ландшафтного різноманіття; проведення моніторингу на локальному, національному та глобальному рівнях, вивчення ходу природних та антропогенних процесів; відновлення природного стану екосистем; розроблення і впровадження екологічно обґрунтованих методів господарювання, спрямованих на забезпечення сталого використання природних ресурсів; розвиток екотуризму, сприяння екологічній освіті та екологічному вихованню населення”. Також дуже бажано статтю 19 викласти у редакції, яка б передбачала положення про те, що “наукові дослідження, спостереження за станом навколишнього природного середовища, традиційне господарювання місцевого населення та інша діяльність біосферних заповідників, здійснюється на основі програмних документів ЮНЕСКО та з врахуванням інших регіональних, національних та міжнародних програм”. Тут варто деталізувати положення про те, що “розвиток інфраструктури для екологічного та сільського туризму, екологічної освіти та виховання, здійснення природоохоронних заходів та традиційного природокористування на територіях біосферних заповідників, проводиться спеціалізованими підрозділами адміністрацій біосферних заповідників, а також юридичними та фізичними особами – на підставі угод з адміністраціями біосферних заповідників”. Чимале значення матиме доповнення цієї статті словами такого змісту: “Сприяння сталому екологічному та соціально-економічному розвитку території біосферного заповідника здійснюється у тісному співробітництві з органами місцевого самоврядування”. Виключно важливо також, для підвищення ролі природоохоронних територій, особливо біосферних заповідників та національних природних парків, як модельних територій для сталого розвитку, статтю 49 доповнити пунктом такого змісту: “Фізичним та юридичним особам, які розбудовують у межах територій та об’єктів природно-заповідного фонду інфраструктуру для екологічного та сільського туризму, екологічної освіти та виховання, і які на екологічних засадах ведуть традиційне господарювання надаються державні дотації, пільгові кредити, встановлюються податкові та митні пільги”, а “працівникам, що здійснюють природоохоронну, науково-дослідну та іншу діяльність в установах природно-заповідного фонду визначаються спеціальні умови оплати праці, польового забезпечення, доплат за вислугу років тощо”.

У контексті підвищення ефективності роботи біосферних заповідників та інших установ ПЗФ потребують суттєвого доопрацювання і положення Закону в частині повноважень посадових осіб служби державної охорони природно-заповідного фонду України, особливо в питаннях їх соціально-

правового захисту. Це обумовлюється, в першу чергу тим, що у нещодавно прийнятому Законі України „Про внесення змін до Лісового кодексу України”, у статтях 91 та 92, повноваження посадових осіб державної лісової охорони та їх соціально-правовий захист стали набагато кращими, ніж це передбачено для працівників служби державної охорони ПЗФ. І хоча стаття 100 Лісового кодексу і передбачає, що „Порядок охорони, захисту, використання та відтворення лісів на землях природно-заповідного фонду визначається відповідно до Закону „Про природно-заповідний фонд України”, цього кодексу та інших актів законодавства” на практиці працівники служби державної охорони ПЗФ, охороняючи особливо цінні природні об’єкти, де-юре і де-факто, піддаються підвищеним ризикам, а користуються значно меншими правами ніж навіть працівники державної лісової охорони. Достатньо загальними словами визначаються для них і питання правового та соціального захисту. Тому статтю 61 Закону „Про природно-заповідний фонд України”, слід доповнити положеннями про те, що посадові особи служби державної охорони ПЗФ мають право „складати протоколи та розглядати відповідно до законодавства справи про адміністративні правопорушення, про правопорушення у сфері охорони, захисту, використання та відтворення територій та об’єктів ПЗФ”, „приймати рішення про обмеження або заборону господарської та іншої діяльності”, „звертатись до органів прокуратури з клопотанням про подання позовів до суду про відшкодування збитків нанесених територіям та об’єктам ПЗФ, а також повернення самовільно захоплених ділянок ПЗФ”, „подавати обов’язкові для виконання приписи з питання охорони та використання територій та об’єктів ПЗФ”, „посадові особи служби державної охорони ПЗФ мають право на зберігання, носіння і застосування спеціальних засобів та зброї в порядку, встановленому законодавством, та використовувати спеціальні транспортні засоби з кольорографічними забарвленнями і написом з емблемою”.

І нарешті, Закон „Про природно-заповідний фонд України” слід доповнити окремою статтею „Соціально-правовий захист посадових осіб служби державної охорони природно-заповідного фонду України”, у якій має бути детально вписано, так як це зроблено для правоохоронних органів та для державної лісової охорони, всі аспекти соціального та правового захисту охоронців природно-заповідного фонду та їх сімей. Необхідно чітко записати: „Держава гарантує захист честі, гідності, здоров’я, життя, майна посадових осіб служби державної охорони ПЗФ і членів їх сімей від злочинних посягань та інших протиправних дій”. Далі у законі варто передбачити, що:

- Посадові особи служби державної охорони підлягають обов’язковому державному особистому страхуванню в порядку, встановленому

законодавством.

- Перелік категорій посадових осіб служби державної охорони ПЗФ, які підлягають обов'язковому державному особистому страхуванню, а також порядок та умови цього страхування встановлюються Кабінетом Міністрів України.

- Посадові особи служби державної охорони ПЗФ забезпечуються службовими жилими приміщеннями відповідно до законодавства.

- Шкода, заподіяна знищенням або пошкодженням майна посадової особи служби державної охорони ПЗФ чи членів її сім'ї у зв'язку з виконанням нею службових обов'язків, компенсується в повному обсязі за рахунок коштів Державного бюджету України з наступним стягненням цієї суми з винних осіб.

- У разі загибелі посадової особи служби державної охорони ПЗФ у зв'язку з виконанням нею службових обов'язків сім'ї загиблого або його утриманцем виплачується одноразова допомога в розмірі десятирічної заробітної плати загиблого за останньою посадою, яку він займав, за рахунок коштів Державного бюджету України та коштів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України з наступним стягненням цієї суми з винних осіб.

- У разі нанесення посадовій особі служби державної охорони ПЗФ тілесних ушкоджень у зв'язку з виконанням нею службових обов'язків, що перешкоджають надалі займатися професійною діяльністю, їй виплачується одноразова допомога в розмірі п'ятирічної заробітної плати за останньою посадою, яку вона займала, за рахунок коштів Державного бюджету України та коштів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України з наступним стягненням цієї суми з винних осіб і призначається пенсія за інвалідністю.

- У разі нанесення посадовій особі служби державної охорони ПЗФ тілесних ушкоджень у зв'язку з виконанням нею службових обов'язків, що не перешкоджають надалі займатися професійною діяльністю, їй виплачується одноразова допомога в розмірі однорічної заробітної плати за рахунок коштів Державного бюджету України та коштів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України з наступним стягненням цієї суми з винних осіб.

- Річна заробітна плата посадової особи служби державної охорони ПЗФ, що береться для нарахування розміру одноразової допомоги, включає всі види грошових виплат, які одержала посадова особа за час роботи за останньою посадою за рік, що передував роковій загибелі або ушкодження здоров'я.

- За рахунок коштів Державного бюджету України виплачується різниця між сумою, передбаченою частинами шостою – восьмою цієї статті,

та сумою, встановленою відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності».

- Порядок відшкодування шкоди, заподіяної майну, виплати допомоги в разі загибелі чи отриманні тілесних ушкоджень посадовій особі служби державної охорони ПЗФ чи членам її сім'ї встановлюється Кабінетом Міністрів України.

У зв'язку з цим потребує змін і доповнень Постанова Кабінету Міністрів України „Про службу державної охорони природно-заповідного фонду України”.

Переконані, що ці та інші зміни і доповнення до закону України “Про природно-заповідний фонд України” могли би не тільки сприяти успішній реалізації положень Указу Президента України “Про заходи щодо дальшого розвитку природно-заповідної справи в Україні”, але й допомогли б зближенню української та зарубіжних моделей біосферних резерватів, сприяли б підвищенню соціально-економічної значимості природно-заповідного фонду та зміцненню режиму його охорони.

Але найголовніше, прийняття цих доповнень до закону буде сприяти визнанню природно-заповідної справи – не на словах, а на ділі – найважливішим пріоритетом довгострокової державної політики України.

УДК 502.4 (477–924.52):379.85(477.87)

КАРПАТСЬКИЙ БІОСФЕРНИЙ ЗАПОВІДНИК ЯК ЦЕНТР РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ Й РЕКРЕАЦІЇ НА ЗАКАРПАТТІ

Ф.Д. Гамор, В.Ф. Покин'ючерда

Карпатський біосферний заповідник, Рахів, Україна

Сьогодні людство опинилося на порозі, за яким починається або шлях у нікуди, пов'язаний з деградацією довкілля, виснаженням ресурсів, перенаселенням тощо, або, як альтернатива, реалізація концепції сталого розвитку на усій планеті. Хоча ця концепція не нова, проте її впровадження просувається занадто повільними темпами. Саме біосферні резервати можуть і повинні стати тими „вогнищами”, які зможуть ініціювати широкомасштабне планетарне втілення цих ідей.

Донедавна основним завданням світової мережі біосферних резерватів було збереження еталонів не порушених природних екосистем планети і

здійснення моніторингу стану довкілля, як це визначила програма “Людина і біосфера” ЮНЕСКО в 1974 р. Проте на Міжнародній конференції про біосферні резервати, організованій ЮНЕСКО в Севільї (Іспанія) 20-25 березня 1995 року, внесені кардинальні зміни в концепцію біосферних резерватів і запропоновано нову стратегію для біосферних резерватів. Згідно з новою концепцією на перше місце виходить збереження біологічного різноманіття, на друге – сталий соціально-економічний розвиток, а на третє місце – моніторинг за станом довкілля.

Кожний біосферний резерват повинен виконувати три функції, які доповнюють одна одну: функція збереження, щоб зберегти генетичні ресурси, види, екосистеми та ландшафти; функція розвитку, що сприятиме сталому соціально-економічному розвитку; та функція матеріально-технічного забезпечення для підтримання демонстраційних проєктів, екологічної освіти та тренінгів, а також досліджень та моніторингу в контексті реалізації місцевих, національних та глобальних проблем збереження природного довкілля та сталого розвитку.

Конструктивно, кожний біосферний резерват повинен містити три елементи: ядрову зону, де надійно зберігається біологічне різноманіття, проводиться моніторинг за мінімально порушеними екосистемами та здійснюються екологічно безпечні дослідження та інші маловпливові на природне середовище види природокористування (наприклад, екологічна освіта); буферна зона, яка зазвичай оточує або прилягає до ядрової зони та використовується для екологічної освіти, рекреації, екологічного туризму, а також для прикладних та фундаментальних досліджень; зона антропогенних ландшафтів – зона, де може здійснюватись сільськогосподарська діяльність, існують поселення та інші види природокористування і в якому місцеві громади, науковці, неурядові організації та інші групи населення співпрацюють разом, щоб управляти та стало розвивати ресурси цієї території.

Таким чином, біосферні резервати повинні зберігати природні й культурні цінності та забезпечувати сталий розвиток через науково обгрунтоване, ефективне та дієве управління ними. Світова мережа біосферних заповідників, керуючись Севільською стратегією, отримала змогу гармонізувати людство та природу.

Сталий розвиток гірських регіонів

Карпатський заповідник був створений у 1968 році Постановою Ради Міністрів УРСР для охорони та збереження природи Українських Карпат. В основу збереження був покладений принцип повного припинення будь-якої господарської діяльності на включених до складу заповідника територіях. У 1992 році розпочалася нова епоха в житті заповідника – він отримав статус

біосферного і увійшов до Всесвітньої глобальної мережі біосферних резерватів під егідою ЮНЕСКО. На сьогодні Карпатський біосферний заповідник (КБЗ) обіймає площу 53630 га і включає 8 відокремлених масивів: Черногірський, Свидовецький, Марамороський, Кузій-Свидовецький, Угольсько-Широколужанський, “Долину нарцисів”, “Чорну гору” та “Юлівську гору” (Гамор, Покиньчерета, 1999). Статус біосферного резервату обумовив ряд нових завдань. Поряд з охороною типових для відповідної біогеографічної зони генетичних ресурсів, екосистем і ландшафтів, діяльність карпатського заповідника тепер спрямована на тривалий екологічний, економічний та соціальний розвиток регіону, запровадження тут моделі сталого розвитку, а також збереження його культурного та історичного спадку (Гамор, 1997).

Міжнародний досвід свідчить, що сталий розвиток гірських регіонів можливий лише на засадах розвитку туризму й рекреації, якому не існує розумної альтернативи. Не є виключенням і Українські Карпати. Науково обгрунтована модель сталого розвитку цього регіону також передбачає екологічно зорієнтовану переорієнтацію регіональної економіки на розвиток туристично-рекреаційної індустрії (Кравців та ін., 1995, Гамор, 2002). Карпатський біосферний заповідник володіє величезним туристично-рекреаційним потенціалом. На його території зосереджено багато унікальних природних, історичних та культурних об’єктів і пам’яток. Завдяки цьому, а також функціональному зонуванню території, тут представлені найкращі умови для розвитку екологічного туризму й рекреації (Гамор, Покиньчерета, 1995).

Створення ефективної моделі функціонування туризму й рекреації в КБЗ слугувало б моделлю для розвитку цієї галузі на інших територіях Карпат, що в свою чергу сприяло б сталому розвитку всього регіону.

Таким чином, розвиток туризму й рекреації став одним із пріоритетних напрямків діяльності Карпатського біосферного заповідника. На виконання цього завдання в КБЗ була розроблена й в значній мірі реалізована спеціальна програма. Нижче наводимо основні її компоненти.

Створення мережі екотуристичних маршрутів і візит-центрів

Для ознайомлення відвідувачів із природними і культурними цінностями заповідника створена мережа екотуристичних маршрутів. Вона базується на спеціально розробленій концепції, яка повинна поєднати інтереси резервату і численних його відвідувачів. Загалом, на сьогодні створено і частково або повністю облаштовано 19 екотуристичних маршрутів, які охоплюють практично усі найпривабливіші місця на території заповідника.

Щороку, через мережу екотуристичних маршрутів, заповідник

відвідують понад 50 тис. осіб з України та з-за кордону. Переважна їх більшість приурочена до кількох найпопулярніших маршрутів у високогір'ї Чорногірського та Свидовецького хребтів, у “Долині нарцисів”, Центрі Європи та Центральній садибі Карпатського біосферного заповідника. Проте спостерігається тенденція до зростання популярності інших маршрутів, з якими пов'язується наступне збільшення кількості відвідувачів. Уже в недалекому майбутньому їх чисельність може перевищити 100 тисяч осіб щороку.

Особливо важливим завданням, пов'язаним із розвитком туризму й рекреації в КБЗ, стало створення мережі візит-центрів, які повинні охопити ключові туристично-рекреаційні території і стати своєрідними “перехрестями” на туристичних шляхах. Окрім власне інформаційної складової, візит-центри також виконують функції туристичних притулків, консультаційних центрів, центрів першої допомоги, культурних осередків тощо. На сьогодні уже збудовано 3 візит-центри – в „Долині нарцисів”, „Центрі Європи” і Кевелівському природоохоронному науково-дослідному відділенні (ПНДВ), а також триває будівництво високогірного візит-центру на Чорногірському хребті біля підніжжя Говерли. Заплановано будівництво ще кількох візит-центрів, зокрема у високогір'ї Свидовецького хребта.

Беручи до уваги величезне наукове, природоохоронне й естетичне значення заповідного масиву „Долина нарцисів”, на базі збудованого тут візит-центру в найближчій перспективі планується створити унікальний „Музею нарцису”, де буде зібрана й продемонстрована якнайповніша інформація про саму заповідну „Долину” і її найбільшу цінність – дикоростучий нарцис. Це дозволить приваблювати сюди відвідувачів не лише підчас короткого періоду цвітіння нарцису, але й протягом усього року.

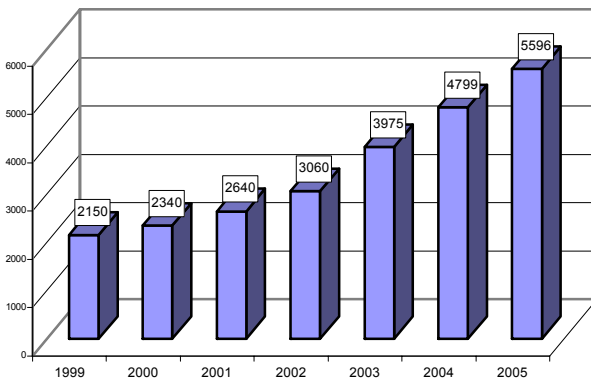

Рис. 1. Динаміка чисельності відвідувачів Музею екології гір КБЗ

У Карпатському біосферному заповіднику уже кілька років функціонує інформаційний еколого-освітній та історико-культурний осередок – Музей екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах, діяльність якого спрямовується на збереження культурної і природної спадщини регіону (Покиньчереда, 2005). Музей екології гір за порівняно короткий час існування набув значної популярності і зараз є одним із найпривабливіших об'єктів не тільки в КБЗ, але й на Закарпатті загалом. Щороку тут бувають тисячі відвідувачів і з кожним роком їх кількість невпинно зростає (рис. 1).

Знаковим є той факт, що серед численних відвідувачів дуже велика частка шкільної та студентської молоді, на яку, в першу чергу, й був зорієнтований цей об'єкт (рис. 2).

Рис. 2. Частка вікових груп серед відвідувачів Музею екології гір КБЗ

Збереження культурно-історичної спадщини, підтримка традиційних типів природокористування

Карпатські гори, як і інші гірські системи, характеризується надзвичайно багатою природною і культурною спадщиною. Завдяки специфіці життя в горах, багато елементів побуту і традицій збереглися в Українських Карпатах до сьогодні. Проте з кожним роком їх все більше відходить в історію, нівелюючи культурну особливість регіону. Саме культура й побут горян є одним із найпривабливіших факторів нашого краю. Багато туристів мріють опинитися в цьому дивовижному культурному середовищі. Збереження й відродження культурно-історичної спадщини є надзвичайно важливими для розвитку туризму в регіоні.

Як вже згадувалося, Карпатський біосферний заповідник знаходиться на теренах, що мають унікальну історію й культуру. Саме тому тут багато уваги приділяється збереженню культурно-історичної спадщини. Зокрема,

цьому аспекту присвячений величезний розділ Музею екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах, створюються відповідні розділи в експозиціях візит-центрів, видається журнал „Зелені Карпати”. Збереженню традиційного полонинського господарства та пов’язаного з ним молочного вівчарства сприяє спеціальний природоохоронний режим зони антропогенних ландшафтів у високогір’ї.

У жовтні 2002 року Карпатський біосферний заповідник провів в м. Рахові культурологічну акцію під символічною назвою “Культурна спадщина у Центрі Європи”, приуроченої до Міжнародного року гір. Акція була спланована комплексною, щоб охопити увесь потужний культурний пласт регіону. Вона включала фольклорний фестиваль з презентацією старовинних обрядів і дійств, як наприклад традиційні гуцульські вечорниці “Срібне веретенце”, виставки-конкурси дитячих малюнків, фотографій, робіт народних митців і художників Рахівщини, об’єднаних темою „Гори і люди”. Культурологічна акція “Культурна спадщина в Центрі Європи” послужила потужними поштовхом для відродження і популяризації культурних традицій українських горян та інших народів регіону. Її проведення, з однієї сторони, привернуло увагу громадськості, місцевої влади та європейської спільноти до проблем збереження культурно-історичної спадщини мешканців гір, а з другої – посприяло розповсюдженню інформації про Рахівщину, як про регіон із високо розвинутою самобутньою культурою, що в свою чергу допомагає привабити сюди іноземні інвестиції та туристів.

Восени 2005 року в Рахові проходив XV Гуцульський фестиваль. У його рамках, під егідою КБЗ, відбулася Міжнародна науково-практична конференція "Екологічні та соціально-економічні аспекти збереження етнокультурної та історичної спадщини Карпат", яка високо оцінила здобутки заповідника і відмітила його позитивний досвід щодо поєднання завдань збереження із завданнями розвитку.

Створення інфраструктури для розвитку туризму й рекреації

Розвиток туризму й рекреації передбачає в першу чергу створення необхідної інфраструктури. В заповіднику протягом останнього десятиліття ведеться активна робота для розвитку найнеобхідніших її елементів. На сьогодні тут завершено створення кількох мініготелів, відремонтовано десятки кілометрів автошляхів і пішохідних стежок, облаштовано багато автостоянок, місць відпочинку, стаціонарів під наметові табори, інформаційних центрів просто неба тощо. Важливу складовою інфраструктури заповідника є ті елементи, які забезпечують безпеку на маршрутах. Це особливо актуально у високогір’ї, де погодні умови навіть улітку можуть створити загрозу для відвідувачів. З цією метою в найвідвідуваніших і найнебезпечніших місцях Чорногірського і Свидовецького хребтів споруджено ряд екологічних пунктів, які повинні

надати прихисток туристам у непогоду і забезпечити їх необхідною інформацією щодо їх місцезнаходження, можливості отримання допомоги тощо. Найближчим часом мережа екопунктів охопить практично усю високогірну частину біосферного заповідника.

Міжнародна співпраця

Ефективна робота з розвитку туризму й рекреації не можлива без врахування існуючого досвіду, зокрема закордонного, де цей напрямок розвивається зі значним випередженням. Карпатський біосферний заповідник був одним з ініціаторів створення Асоціації Карпатських національних парків і заповідників (АКАНАП), яка існує з 1991 року і об'єднує найважливіші природоохоронні території України, Польщі, Словаччини, Угорщини, Чехії та Румунії. Завдяки тісній співпраці з природоохоронними установами зарубіжних Карпат, заповідник ознайомився з їх досвідом та напрацюваннями в туристично-рекреаційній галузі, започаткував кілька спільних міжнародних проектів. У 2003 році група працівників КБЗ підчас тижневого візиту ознайомилася з принципами організації туристично-рекреаційної діяльності в Бещадському національному парку (Польща), де щороку приймають кілька сотень тисяч відвідувачів і де накопичено величезний досвід у розвитку туризму на заповідних територіях. З цією ж метою працівники КБЗ відвідали й інші карпатські та західноєвропейські національні парки і біосферні резервати. Серед них Татранський національний парк і національний парк “Білі Карпати” (Словаччина), Татранський національний парк (Польща), національні парки “Бюкк” і “Октелек” (Угорщина), біосферний резерват “Рьон” (ФРН) та інші.

В останні роки КБЗ розширює географію співробітництва, яка охопила практично весь континент. З 1999 року КБЗ спільно зі швейцарським Інститутом лісу, снігу та ландшафтів (WSL) реалізує проект з вивчення та порівняння лісових екосистем Карпат і гірських систем Швейцарії – Альп і Юра. В рамках цього співробітництва підготовлено і видано унікальне видання “Праліси в центрі Європи. Путівник по лісах Карпатського біосферного заповідника”, яке немає аналогів в Україні. Цей путівник вийшов великим накладом одночасно на українській та німецькій мовах, що дозволило зробити величезний крок у пропагуванні туристично-рекреаційних цінностей КБЗ і Українських Карпат в Центральній і Західній Європі. Зараз ведуться активні роботи з підготовки англійської редакції цього путівника, що дозволить охопити ще ширші кола мешканців і не тільки нашого континенту.

Уже тривалий час КБЗ тісно співпрацює з Всесвітнім Фондом Природи (WWF) – найбільшою в світі громадською природоохоронною організацією. З 2000 р. заповідник бере участь в Проекті WWF “Карпатська Екорегіональна Ініціатива”, який охоплює всі сім карпатських країн. Основна мета проекту –

зберегти величезне ландшафтне та біологічне розмаїття Карпат через запровадження в регіоні моделі стійкого розвитку. Активна позиція КБЗ в цьому Проекті була відзначена участю представників заповідника в Самміті глав держав Дунай-Карпатського регіону, що відбувся в квітні 2000 р. в Бухаресті. Протягом 2002-2003 рр. Карпатський заповідник завдяки підтримці WWF реалізував проект „Створення інфраструктури для розвитку екологічного туризму”, який дозволив активізувати туристично-рекреаційну діяльність на заповідній території.

Протягом останніх трьох років заповідник активно співпрацює в рамках швейцарсько-українського проекту „Ліси Закарпаття” (FORZA), який спрямований на переведення лісового господарства Закарпатської області на засади сталого розвитку. В рамках цього комплексного проекту існують кілька напрямків, спрямовані, зокрема, на покращання добробуту місцевого населення, більш ефективне використання недревинних лісових ресурсів, розвиток туристично-рекреаційної галузі тощо. Працівники КБЗ брали участь у розробці концепції Закарпатського Туристичного Шляху (ЗТШ) – комплексного туристичного продукту, який повинен дати поштовх для розвитку туризму й рекреації на Закарпатті. Загальна протяжність ЗТШ становить понад 300 км, з який майже третина приурочена до території КБЗ. Це й зрозуміло, адже на сьогодні тільки природоохоронні території можуть забезпечити збереження природних ландшафтів – ключового елементу туристично-рекреаційного потенціалу будь-якої території (Покин'ючерета та ін., 1996). Протягом останнього року КБЗ зробив великий внесок в розбудову ЗТШ, облаштувавши понад 40 км основної нитки ЗТШ.

Створення і поширення рекламної та інформаційної продукції

Ефективний розвиток туризму й рекреації неможливий без належного інформаційного й рекламного супроводу. У КБЗ на сьогодні видається Всеукраїнський екологічний науково-популярний журнал „Зелені Карпати”, який містить багато матеріалів про природну й культурну спадщину регіону, існує власна видавнича база, на якій видаються численні листівки й буклети, працює власна відеостудія, яка створила десятки фільмів про КБЗ, що неодноразово відзначалися на різних конкурсах і демонструвалися по регіональному й місцевому телебаченні. Торік КБЗ започаткував випуск газети «Вісник Карпатського біосферного заповідника», який виходитиме щоквартально і міститиме актуальні матеріали. За більш як десятилітню активну видавничу діяльність заповідником підготовлено і видано сотні книг, буклетів, путівників, листівок, календарів, конвертів тощо, які містять різноманітну інформацію про КБЗ і пропагують різні аспекти його діяльності. У 2005 р. за найактивнішої участі КБЗ вийшло в світ унікальне видання „Зачаровані Карпати”, яке містить детальний опис усіх заповідників, національних і регіональних ландшафтних парків Закарпаття. Ця книга

прекрасно ілюстрована і є чудовою рекламою цих природоохоронних територій. В останні роки для сприяння розвитку туризму й рекреації в заповіднику створено спеціальну сторінку на власному web-сайті за адресою <http://cbr.nature.org.ua>, яка містить багато цінної інформації про туристично-рекреаційний потенціал заповідника.

Як підсумок. За останнє десятиріччя Карпатський біосферний заповідник став не тільки центром розвитку туризму й рекреації на Закарпатті, але й вперше зумів дієво, на практиці, продемонструвати й застосувати ті інструменти, якими біосферні резервати наділила Севільська стратегія. Це стосується, зокрема, залучення місцевих громад до прийняття рішень, демонстрації підходів щодо сталого розвитку на регіональному рівні та багато іншого.

1. Гамор Ф.Д. Становлення та розвиток Карпатського біосферного заповідника // Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника. – Київ: Інтерекоцентр, 1997. – С. 54-57.
2. Гамор Ф.Д. До концепції сталого розвитку гірських територій України // Гори і люди (у контексті сталого розвитку). Мат. Міжн. конф. (14-18 жовтня 2002 р.) – Рахів, 2002. – т. 1. – с. 26-29.
3. Гамор Ф.Д., Покиньчерда В.Ф. Карпатський біосферний заповідник і проблеми розвитку туризму та рекреації на Закарпатті // Розвиток рекреаційно-туристичного комплексу Закарпаття: шляхи і перспективи. Матеріали науково-практичної конференції. – Ужгород, 1997. – С. 138-147.
4. Гамор Ф., Покиньчерда В. Карпатський біосферний заповідник // Заповідники і національні природні парки України. – Київ, Вища школа, 1999. – С. 28-39.
5. Кравців В.С., Євдокименко В.Є., Габрель М.М., Копач М.В. Рекреаційна політика в Карпатському регіоні: принципи формування, шляхи реалізації. – Чернівці: В-во “Прут”, 1995. – 71 с.
6. Покиньчерда В.Ф., Антосяк В.М., Годованець Б.Й., Довганич Я.О., Чумак В.О. Об’єкти природно-заповідного фонду як основа розвитку туристично-рекреаційної індустрії // Екологічні передумови розвитку рекреації на Гуцульщині. Тези доповідей науково-практичної конференції. – Яремча, 1996. – с. 57-59.
7. Покиньчерда В. Ф. Музеї природоохоронних територій як засоби збереження місцевої етнокультурної спадщини // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Екологічні та соціально-економічні аспекти збереження етнокультурної та історичної спадщини Карпат”, 1-5 вересня 2005 р. – Рахів, 2005. – С. 329-333.

**БУРІ ЛІСОВІ ҐРУНТИ НПП "ГУЦУЛЬЩИНА":
ГЕОГРАФІЯ, ВЛАСТИВОСТІ, ЕКОЛОГІЧНЕ
І НАУКОВО-ПІЗНАВАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ**

В.Г. Гаськевич, Г.Б. Мороз, П.Я. Прокопів, А.М. Трофимчук

Львівський національний університет ім. І. Франка, Львів, Україна

Вступ. Національний природний парк (НПП) "Гуцульщина" – один з унікальних куточків перлини української землі – Карпат, відзначається своєю фізико-географічною оригінальністю і своєрідністю природних багатств. Тут охороняються тисячі гектарів лісів, окремі ботанічні, геологічні, гідрологічні, ландшафтні пам'ятки природи. Ми хочемо звернути увагу на ґрунтовий покрив національного парку, як на один з найменш досліджених, дуже складних за своєю структурою і вразливістю до антропогенних чинників компоненту біосфери, від стану якого залежить збереження біологічного різноманіття і екологічна ситуація у регіоні загалом.

Постановка проблеми і завдання. Ґрунти гірських систем є маловивченими. Незважаючи на численні наукові публікації, які є результатом досліджень багатьох вчених-ґрунтознавців, не існує єдиної думки щодо класифікаційних найменувань окремих типів ґрунтів Карпат що зумовлено складною генетичною природою цих ґрунтів, недостатньою вивченістю і неоднозначністю трактування тих чи інших елементарних ґрунтових процесів у їхньому формуванні. Це спричинює проблеми на таксономічно-класифікаційному рівні характеристики ґрунтів, узгодження номенклатури ґрунтів України з міжнародною.

Вивчення ґрунтового покриву заповідних територій, а саме такою і є територія НПП "Гуцульщина", має важливе наукове, господарське, природоохоронне і пізнавальне значення. На території НПП "Гуцульщина" є вікові ліси, ґрунти під якими практично не трансформовані людиною і могли б слугувати еталоном для встановлення та оцінки змін, які мають місце при використанні буроземів у сільському господарстві або вирубуванні лісів. Вивчення ґрунтів заповідних гірських територій і порівняння їх з властивостями антропогенно-трансформованих ґрунтів (сільськогосподарське використання, лісорозробки, транспортне будівництво тощо) сприятиме встановленню причин і прогнозуванню деяких земельно-кризових ситуацій – вітровалів, селів, осипищ, ерозії, лавин, зсувів, деградації рослинного покриву на полонинах та царинках.

При проведенні досліджень ґрунтів НПП "Гуцульщина" ставились

наступні завдання: на прикладі території Шешорського лісництва, вилученої з господарського використання і яка є типовою для зони гірсько-лісових буроземів, вивчити географію, властивості ґрунтів, запропонувати заходи їхньої охорони. Об'єктом досліджень є бурі лісові ґрунти заповідних територій Зовнішніх (Скибових) Карпат. Предмет досліджень – морфологічні особливості, фізичні і фізико-хімічні властивості бурих лісових ґрунтів, структура ґрунтового покриву.

Результати досліджень. Згідно агроґрунтового районування території України, гірська частина НПП "Гуцульщина" знаходиться в межах Західної буроземно-лісової області, зоні широколистяних лісів з бурими лісовими типовими ґрунтами, вертикальної ґрунтової зони гірсько-лісових буроземів (висота 500-1500 м) [3].

Природно-географічна специфіка гірських областей полягає у територіальній відокремленості, різко вираженій вертикальній диференціації, складності геологічної будови і домінуванні щільних приповерхневих порід, пануванні крутих форм рельєфу, різких контрастних абсолютних висот і експозицій схилів, різноманітності кліматичних умов, а отже, і ґрунтово-рослинного покриву. Гірські ландшафти, порівняно з рівнинними, відзначаються більш різноманітними екологічними умовами. Крім того, економічне проникнення людини в гірські райони відбулось пізніше, ніж у рівнинні, в них краще зберігся природний характер ландшафтів [1].

Бурі лісові ґрунти на території досліджень є модальними і виділяються на рівні типу. Залежно від абсолютних висот території, як підтип виділені буроземи помірно-холодні і прохолодні [2]. Важливу роль у характері поширення ґрунтів відіграє літологічна неоднорідність ґрунотворних порід, що створює певну невпорядкованість в їхньому просторовому поширенні.

Буроземи помірно-холодні на території Шешорського лісництва займають незначні площі і приурочені до найприпіднятіших ділянок з абсолютними висотами 800-918 м – невеликих плосковершинних ділянок привершинних схилів хребта Карматура та гори Лебедин. Це короткопрофільні або слаборозвинуті середньо- і сильнокам'яністі ґрунти з глибиною залягання скельної породи відповідно 45-25 см і менше 25 см. У структурі ґрунтового покриву представлені однорідними контурами, плямистостями буроземів слаборозвинутих і коротко профільних, а також мозаїками буроземів з виходами корінних порід – до 30-50%. Формуються на елювії пісковиків під хвойними лісами.

За гранулометричним складом буроземи помірно-холодні піщанисто-середньосуглинкові. Вміст фізичної глини (частинки розміром < 0,01 мм) в гумусовому горизонті Н становить 35,36%, з них муліста фракція (частинки <0,001 мм) складає 5,88%. Серед гранулометричних фракцій переважає грубий піл (частинки розміром 0,05-0,01мм) – 33,08%.

Вміст гумусу в дерново-гумусовому горизонті Нd становить 4,87% і оцінюється як середній. В гумусовому горизонті Н різко зменшується до 2,14%, ґрунти за вмістом гумусу належать до низько гумусних (В.А.Ковда, Б.Г.Розанов, 1988). Характерною ознакою буроземів помірно-холодних є сильноокисла реакція ґрунтового розчину, величина рН становить 3,6.

Буроземи прохолодні, приурочені до невеликих за площею плакорних ділянок та схилів різної крутизни і експозиції з абсолютними висотами 500-800 м. За потужністю ґрунтового профілю виділяються буроземи середньоглибокі (65-85 см), неглибокі (45-65 см), короткопрофільні і слабorozвинуті, про потужність яких говорилось вище. Структура ґрунтового покриву буроземів прохолодних дуже складна. Вони поширені однорідними контурами невеликої площі, утворюють плямистості різних за потужністю відмін і мозаїки з виходами корінних порід – від 10% до 30-50%. Зустрічаються також варіації не-еродованих і змитих та розмитих буроземів.

Буроземи прохолодні утворились під хвойними та мішаними лісами в умовах інтенсивного сезонного промивного режиму і підвищеної відносної вологості повітря. Для них характерне буре забарвлення, яке поступово слабшає з глибиною, профіль без будь-якої диференціації за елювіально-ілювіальним типом і слідів постійного або періодичного перезволоження. Важливою ознакою для бурих лісових ґрунтів є підвищена щєбнистість верхньої частини горизонту Н, який відіграє роль "захисного панцира", що охороняє ґрунт від інтенсивного змиву у період весняного танення снігу та випадання дощів, забезпечує добру водо- і повітропроникливість [3, с.148-149].

Для характеристики будови профілю буроземів прохолодних, наводимо опис розрізу № 106, закладеного на північному схилі хребта Карматура крутизною 10-15°.

Н ₀	– лісова підстилка, пухка, зверху не розкладена, у нижній частині
0-4 см	напіврозкладена, пронизана дрібними корінцями
Нd	– дерново-гумусовий горизонт, темно бурого кольору, піщанисто-
4-12 см	середньосуглинковий, зернисто-грудкуватої структури, пухкий, вологий, густо пронизаний корінням, червоточини, щєбінь, перехід різкий за кольором
Н	– гумусовий горизонт, бурий, піщанисто-середньосуглинковий,
12-29 см	дрібногоріховато-зернистий, слабо ущільнений, вологий, корінці рослин, червоточини, щєбінь, перехід поступовий за кольором
Ph	– перехідний горизонт, світло бурий, піщанисто важкосуглинко-
29-64 см	вий, горіховатої структури, щільний, вологий, багато щєбеню, каміння, корінці рослин, червоточини, перехід ясний за кольором
Р	– ґрунтотворна порода, сірувато-сталевого відтінку, елювіально-
64-70 см	делювіальні відклади карпатського флішу

За гранулометричним складом буроземи прохолодні переважно легко- і середньосуглинкові, рідше зустрічаються важкосуглинкові відміни. Вміст фракцій фізичної глини в гумусовому горизонті Н легкосуглинкових ґрунтів становить 22,40-29,40%, середньосуглинкових – 33,72-48,52%, важко суглинкових – 52,92%. Вміст мулу невисокий, від 2,24 до 8,16%, рідко його значення досягають 11,72-17,36%. Серед гранулометричних фракцій переважає грубий піл і дрібний пісок.

Вміст гумусу в дерново-гумусовому горизонті Nd коливається в межах 4,03-11,46% і оцінюється як середній, високий і дуже високий. В гумусовому горизонті Н його вміст значно менший, становить 2,03-4,03%, тобто низький і середній. З глибиною вміст гумусу різко зменшується. Реакція ґрунтового розчину сильнокисла, що є характерним для бурих лісових ґрунтів, величина рН сольового становить 3,4-4,4, інколи досягає 2,9-3,0. Величина гідролітичної кислотності становить 8,1-14,0 ммоль/100г ґрунту і оцінюється як дуже висока. Сума ввібраних основ коливається від дуже низької до середньої, її значення становлять 1,2-11,2 ммоль/100г ґрунту.

Бурі лісові ґрунти, особливо з розвинутим профілем, відзначаються добрими умовами для вирощування лісів найвищого бонітету – 1 і 1а [2].

Висновки. Таким чином, ґрунтовий покрив НПП "Гуцульщина" характеризується складною структурою, основу якої складають короткопрофільні і слабозвинуті бурі лісові ґрунти. За деякими своїми властивостями, зокрема кислотно-основними, буроземи є унікальними в Україні. Вивчення процесів і властивостей, що мають місце в ґрунтах природних та трансформованих людиною ландшафтів, має важливе наукове і пізнавальне значення, сприятиме охороні ґрунтів, збереженню гірських біогеоценозів. Результати досліджень повинні стати основою для розробки заходів щодо запобігання негативних природно-антропогенних явищ, які мають місце в Карпатах, завдають значних збитків довкіллю і господарству нашої держави.

1. Карпатський заповідник / С.М. Стойко, Д.С. Саїк, К.А. Татаринів та ін. – Ужгород: 1982. – 128 с.
2. Почвы Украины и повышение их плодородия. Т.1 Экология, режимы и процессы, классификация и генетико-производственные аспекты / Под ред. Н.И.Полупана. – К.: Урожай, 1988. – 296 с.
3. Природа Украинской ССР. Почвы / Н.Б.Вернандер, И.Н.Гоголев, Д.И.Ковалишин и др. – Киев: Наук. думка, 1986. – 216 с.

**ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ, ЕКООСВІТНЬОГО ТА ТУРИСТИЧНОГО
ВИКОРИСТАННЯ ГЕОМОРФОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ
У ЗАПОВІДНИКАХ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ ПАРКАХ
УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ**

Ю.В. Зінько, Д.А. Кричевська

Львівський національний університет ім. І. Франка, Львів, Україна

Геоморфологічні об'єкти в межах природоохоронних територій найчастіше представлені унікальними або рідкісними формами рельєфу – печерами, скелями, водоспадами, річковими порогами, каньйонами тощо. Охоронний статус цих об'єктів, головню, пов'язаний з такими заповідними категоріями, як пам'ятки природи, рідше – малоплощинні резервати (заказники). Водночас значна кількість цінних у науково-пізнавальному значенні геоморфологічних об'єктів розташована в межах великоплощинних заповідних територій – біосферних та природних заповідниках (БЗ та ПЗ), національних природних парках (НПП). Унікальні геоморфологічні феномени можуть визначати імідж великопросторових територій та зумовлювати їх назву. До таких відносяться національні парки: Великий Каньйон, Озеро Кратеру, Арка, Скелясті Гори, Великий Риф у США, Кіліманджаро у Танзанії, Столові Гори у Польщі, Подільські Товтри в Україні.

Карпати належать до регіонів України, яким притаманна найбільша концентрація великоплощинних заповідних територій. Тут знаходяться біосферний та природний заповідники, шість національних природних парків, п'ять регіональних ландшафтних парків.

Мета нашого дослідження – науково-пізнавальна та освітньо-екотуристична оцінка об'єктів геоморфологічної спадщини у ПЗ та НПП Українських Карпат та пропозиції щодо їх подальшого вивчення, охорони і збалансованого використання.

Для досліджень та оцінки геолого-геоморфологічних об'єктів на природоохоронних територіях типу ПЗ, НПП пропонують таку схему дослідницьких операцій [1, 3, 19-21, 22]: картографування й опис геолого-геоморфологічної будови; інвентаризація головних видів геолого-геоморфологічних утворень; оцінка шляхом паспортизації унікальних та типових об'єктів геоспадщини; оцінка можливих загроз їх існуванню та розробка рекомендацій щодо охорони і регульованого використання.

Практики заповідної справи звертають увагу на те, що для

використання цих об'єктів геоспадщини в екоосвітніх і екотуристичних цілях обов'язковим є облаштування їх для навчальних і екотуристичних занять та забезпечення відповідним інформаційним супроводом. Важливим в організації цих занять є дотримання природоохоронних вимог [9,22].

Аналіз охорони геоморфологічних об'єктів, які були створені в українських Карпатах до організації БЗ, ПЗ та НПП (табл. 1) вказує на те, що найбільше їх було на території сучасного Карпатського біосферного заповідника (14 об'єктів). Значна кількість таких об'єктів існували в межах Карпатського НПП (7 об'єктів), НПП “Сколівські Бескиди” (5 об'єктів), Галицького НПП (4 об'єкти), ПЗ Горгани (3 об'єкти) (табл.1), Цінні геоморфологічні об'єкти до створення заповідників, здебільшого, мали статус геологічних пам'яток або належали до складу комплексних природоохоронних утворень – ландшафтних заказників та комплексних пам'яток природи [7, 13-15, 18].

На територіях ПЗ та НПП останніми десятиліттями проведено геолого-геоморфологічні дослідження під час великомасштабного картування, розробки планів організації й охорони, а також під час інвентаризаційних і паспортизаційних робіт. Для окремих великопросторових заповідних територій складено списки цінних об'єктів неживої природи [1, 5, 19] (НПП Сколівські Бескиди, Ужанський НПП, Вижницький НПП і Карпатський НПП). Як засвідчує аналіз карпатських ПЗ та НПП важливим є використання об'єктів геоморфологічної та гідролого-геоморфологічної спадщини в екоосвітніх та екотуристичних цілях. У парках прокладено низку дидактичних та тематичних стежок, де цінні геолого-геоморфологічні та гідролого-геоморфологічні об'єкти включені як пізнавальні пункти (табл.1). Екостежки можуть охоплювати як територію парку, так і суміжні з нею території.

Нижче, в якості прикладу наведені інвентаризаційні дослідження та опис геоморфологічних об'єктів Ужанського НПП, а також з'ясовано можливості їх екоосвітнього та туристичного використання.

Дослідження з інвентаризації об'єктів неживої природи та геоморфологічних об'єктів, зокрема, були проведені в процесі створення Ужанського НПП (1998-1999рр.) [12,17] та в рамках розробки “Проекту організації території, охорони, відтворення та рекреаційного використання природних комплексів та об'єктів Ужанського НПП” (2001-2005 рр.) [2, 10].

До створення Ужанського НПП, в межах його сучасної території існувала лише одна геолого-геоморфологічна пам'ятка природи місцевого значення – печера “Княгиня”, площею 1,5 га, створена в 1984 році. До визначних об'єктів неживої природи НПП відносяться 10 джерел мінеральних вод, яким також надано категорію пам'яток природи місцевого значення в 1969 і 1984 роках.

Назва БЗ, ПЗ, НПП	Кількість природоохоронних геоморфологічних і гідрологічних об'єктів перед створенням БЗ, ПЗ, НПП	Заповідна категорія об'єктів до створення БЗ, ПЗ, НПП	Цінні геоморфологічні об'єкти, виділені під час досліджень БЗ, ПЗ, НПП	Види об'єктів геоморфологічної спадщини на території БЗ, ПЗ, НПП	Види об'єктів гідролого-геоморфологічної спадщини на території БЗ, ПЗ, НПП	Екоосвітнє і туристичне використання об'єктів геоспадщини ПЗ, НПП і РЛП
Карпатський БЗ	14	Геологічна пам'ятка природи Гідрологічна пам'ятка природи	5	Скелі; давньольодовикові кари; печери; селеві утворення; лавинні лотки	-	Екоосвітні стежки “Соколине Бердо”, “На Близниці”, “Брескул – г. Говерла”
ПЗ “Горгани”	3	Ландшафтний заказник Заповідне урочище	-	Кам'янисті розсипища (греготи), скелі	-	Екоосвітня стежка “Полянецький схил”
Карпатський НПП	7	Геологічна пам'ятка природи Гідрологічна пам'ятка природи	13	Скелі; давньольодовикові кари; зсуви; селеві утворення	Водоспади, карові озера	Екологічні стежки “Стежка Довбуша”, “На Явірник”, “На озеро Несамовите”, “На Говерлу”, “На водоспад Жіночі Сльози”
Вижицький НПП	1	Заповідне урочище	-	Скелі; печери	Водоспади	Екологічна стежка “Кам'яне кільце парку»

Назва БЗ, ПЗ, НПП	Кількість природоохоронних геоморфологічних і гідрологічних об'єктів перед створенням БЗ, ПЗ, НПП	Заповідна категорія об'єктів до створення БЗ, ПЗ, НПП	Цінні геоморфологічні об'єкти, виділені під час досліджень БЗ, ПЗ, НПП	Види об'єктів геоморфологічної спадщини на території БЗ, ПЗ, НПП	Види об'єктів гідролого-геоморфологічної спадщини на території БЗ, ПЗ, НПП	Екоосвітнє і туристичне використання об'єктів геоспадщини ПЗ, НПП і РЛП
НПП “Сколівські Бескиди”	5	Геологічна пам'ятка природи Гідрологічна пам'ятка природи	2	Скелі та скельні комплекси; структурні форми	Водоспади; гірські озера	Екологічні стежки “На г. Парашку” і “Долина р. Кам'янки”
Ужанський НПП	1	Геологічна пам'ятка природи	7	Скелі; печери; кам'яні розсипи	Пороги	Екологічні стежки “Чорні млаки”, “На гору Плішка”
НПП “Гуцульщина”	2	Ландшафтний заказник	1	Скелі; кам'яні розсипища	Гірські озера; водоспади; пороги	Екологічні стежки “На хребет Брусний”, «На озеро Лебедин»
НПП “Синевир”	1	Ландшафтний заказник	2	Скелі; давньо-льодовикові утворення; кам'яні розсипища	Загатнє озеро; водоспади; пороги	Екологічні стежки “Довкола озера Синевир”, “Квасовець – гора Красна”
Галицький НПП	4	Комплексна пам'ятка природи Ландшафтний заказник	-	Поверхневі карстові форми; скелі	Старичні озера	-

У процесі підготовки “Наукового обґрунтування створення Ужанського національного парку...” (1998) було визначено нові геолого-геоморфологічні та ботанічні об’єкти, які заслуговують на увагу та вимагають запровадження певного режиму охорони (Стойко С., Шушняк В., Кричевська Д., 1998). До геолого-геоморфологічних об’єктів були віднесені:

- 1) відслонення флішових порід з палеофауною в околицях с. Ужок;
- 2) нафтопрояви в околицях с. Луг;
- 3) олістоліт серед флішових порід у с. Волосянка;
- 4) Ужоцький перевал як місце стикування басейнів річок Тиси, Дністра, Вісли;
- 5) вершина г. Кременець (1221 м) як місце стикування трьох державних кордонів;
- 6) урочище “Чорні млаки”, що знаходиться на північному пригребеновому схилі хребта Стінка, як ймовірне місце падіння одного з уламків метеориту “Княгиня”;
- 7) витік р. Уж;
- 8) пороги в долині р. Уж біля залізничної станції “Пороги”;
- 9) вершина г. Кінчик Буковський (2251м), як найвища вершина в Ужанському НПП.

Більшість згаданих об’єктів включена в склад екотуристичних маршрутів. Більшість з них пов’язана із основними вершинами парку та його околиць: с. Кострино – г. Явірник, с. Жорнава – г. Голання, с. Стужиця – г. Кременець, с. Лубня – г. Вежа, с. Ставне – г. Черемха, с. Верховина Бистра – г. Плішка, тощо. Чотири туристичних маршрути пов’язані із Ужоцьким перевалом. Планується створення екомузею у с. Княгиня, який буде присвячений падінню метеориту та пов’язаний з екостежкою с. Княгиня – урочище «Чорні млаки».

В рамках розробки “Проекту організації території...” (2004) нами були проведені польові дослідження у басейні р. Стужиця, в результаті яких виявлені нові об’єкти неживої природи, що потребують спеціальної охорони. До них відносяться печери, скелясті утворення, кам’яні розсипи. Для них були проведені інвентаризаційні дослідження.

Печери. Печери Ужанського НПП найімовірніше є колишніми копальнями. Під час I-ої Світової війни багато з них використовувались у якості бліндажів. Досліджені нами печери у басейні р. Стужиця приурочені до масивних та грубоверстуватих пісковиків Ставнянської світи (еоцен).

Печера “Метрова яма” знаходиться на лівобережжі р. Стужиця на північно-східному схилі безіменної гори на висоті 600 м над рівнем моря. Вхід розташований на відстані 200 м від потоку Семенівський, являє собою отвір на крутому (32°) схилі висотою 1,3 м, шириною 2 м. Довжина ходу – невідома. **Печера біля с. Загорб** знаходиться на правому березі р. Стужиця

біля впадіння її в р. Уж. вхід у печеру знаходиться на абсолютній висоті близько 300 м н.р.м. Його ширина – 2 м, висота – 2,3-2,4 м. Печера вироблена в масивних сірих пісковиках. Загальна довжина прохідної частини печери 30-35 м, а далі прохід – завалений.

Скелясті утворення. Скелясті виходи в Ужанському НПП, як і печери, найчастіше приурочені до ставнянської світи (еоцен) і представлені виходами масивних пісковиків висотою від 3 до 8 м. Найбільш виразно вони спостерігаються на хребті Стінка вздовж словацько-українського кордону на абсолютній висоті близько 1000 м н.р.м., а також вздовж гребеня північно-східного відрогу гори Голаня (854 м). На цих ділянках масивні скелясті утворення простягаються на відстань 1-1,5 км.

До ставнянської світи приурочені скелясті виходи пісковиків висотою 4-5 м, довжиною – 7-8 м. на хребті Кам'яний. Вони зафіксовані на висоті 900 м н.р.м. Навколо скелі схили південної та південно-східної експозиції покриті кам'яними розсипами. Скеля “Дірява скеля” (850 м н.р.м.) знаходиться на схилі західної експозиції, на межиріччі р. Соколів та р. Суха поточина на відстані 80-100 м від долини р. Соколів. На відміну від інших зафіксованих нами скель вона розташована в середній частині схилу, а не на гребені хребта. Найімовірніше вона приурочена до верхньоберезнянської світи (нижня крейда). Скеля представлена вертикальною стінкою, складеною дуже щільними сірими пісковиками і гравелітами, потужність яких становить 0,78-1,40 м. Висота скелястої стінки коливається від 0,3-0,5 до 7 м. Загальна довжина скельного утворення, зорієнтованого в напрямку із заходу на схід, становить 53 м, а довжина найвищої (до 4-7 м) частини – 33 м. На відстані 19 м від західного початку скелі спостерігається наскрізний отвір шириною 0,14-0,50 м, висотою 4-4,2 м. На цій ділянці скелясте утворення нагадує фігуру “слона”.

Кам'яні розсипи. Розсипи з уламків пісковиків різних розмірів розповсюджені практично вздовж усіх гребенів хребтів з абсолютними висотами понад 800 м. Найбільші за розмірами кам'яні розсипи типу “треготів” спостерігаються на північно-західному схилі межиріччя р. Соколів та р. Гусарів. Загальна їх протяжність по схилу від гребеня до русла потоку становить 300-350 м. Такі ж розміри характерні для кам'яного розсипу на лівобережжі р. Суха поточина.

Ці об'єкти можуть бути включені до комплексних екотуристичних стежок, які будуть прокладені в межах басейну р. Стужиці.

Для поліпшення вивченості, охорони та використання об'єктів геоморфологічної спадщини та геоспадщини, зокрема, у ПЗ та НПП пропонуємо дослідницько-конструктивну модель, побудовану на підставі міжнародного досвіду збереження геоспадщини. Для ПЗ та НПП Українських Карпат пріоритетним є вирішення наступних питань:

а) інвентаризація найпоширеніших об'єктів геоморфологічної спадщини – печер, скель, а також гідролого-геоморфологічної – водоспадів та озерних улоговин. Обов'язковим є проведення комплексної паспортизації геоморфологічних об'єктів, що мали заповідний статус до створення великопросторових заповідних територій, та унікальних і рідкісних об'єктів, виявлених під час тематичного картографування та розробки планів організації й охорони територій ПЗ, НПП;

б) з метою забезпечення охорони цінних об'єктів геоморфологічної спадщини важливим є надання їм статусу особливо охоронних об'єктів у ПЗ та НПП, а також включення їх у заповідну зону та зону регульованої рекреації НПП. Це потрібно враховувати під час розробки (коректування) планів охорони ПЗ, НПП українських Карпат;

в) для поліпшення екоосвітнього використання геоморфологічної спадщини необхідне створення спеціалізованих дидактичних і тематичних стежок на базі об'єктів геолого-геоморфологічної спадщини у НПП “Сколівські Бескиди” Карпатському та Ужанському НПП. Для популяризації геоспадщини важливим є створення геоскансенів і екомuzeїв.

1. Брусак В.П., Зінько Ю.В. Географічні дослідження у заповідниках // Наук. вісн. УкрДПУ, 1995. – Вип. 4. – С. 5–14.
2. Брусак В.П., Кричевська Д.А. Ландшафтна будова території національного природного парку “Ужанський” // Матер. міжнар. конф. “Гори і люди” – Рахів: ЗАТ “Надвірнянська друкарня”, 2002, т.2. – С. 229-233.
3. Геологические памятники Украины: Справочник-путеводитель. – Киев. 1985. – 342 с.
4. Дубина Я., Крамарець М., Коханець М. Об'єкти неживої природи НПП “Сколівські Бескиди” – Львів, 2005. – 48 с.
5. Демедюк М.С. Геоморфологія. В кн.: Природа Закарпатської області. Львів: Вища школа. Вид-во при Львів. ун-ті, 1981. – С.48-61.
6. Заповідна перлина Карпат: Путівник по Карпатському НПП. – Коломия, 2001. – 78 с.
7. Заповідники і національні природні парки України. – Київ, 1999. – 231 с.
8. Зінько Ю. Природоохоронний менеджмент пам'ятки природи «Гора Лева» у регіональному ландшафтному парку «Знесіння» // Міські зелені зони: від проблем до вирішення. – Львів, 2005. – С. 185 – 189.
9. Зінько Ю., Брусак В., Гнатюк Р., Кобзак Р. Заповідні геоморфологічні об'єкти Українських Карпат: структура, особливості поширення та використання // Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій: Матеріали міжнар. семінару. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. – С. 260-280.
10. Кричевська Д.А. Об'єкти неживої природи Ужанського національного парку // Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат та прилеглих територій: Матеріали міжнар. семінару – Львів: ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. – С. 187 – 196.
11. Кривалущій В.В., Іванега І.Ю., Луговой О.С., Будников Г.Б. та ін. Ужанський

- національний природний парк – Ужгород, 2001. – 120 с.
12. Наукове обґрунтування створення Ужанського національного парку, як частини міжнародного польсько-словацького-українського біосферного заповідника // Інститут екології Карпат НАН України, Львівський держуніверситет, Львів – 1998. – 106 с.
 13. Природно-заповідний фонд України загальнодержавного значення: Довідник / Редкол.: В.Б. Леоненко та ін. – К., 1999. – 240 с.
 14. Природно-заповідні території та об'єкти Івано-Франківщини. – Івано-Франківськ, 2000. – 271 с.
 15. Сівак В.К., Солодкий В.Д., Корольок В.І., Білоконь М.В. Буковина: Заповідний край. – Чернівці, 2004. – 110 с.
 16. Сливка Р. Геоморфологія Вододільно-Верховинських Карпат. – Львів, 2001. – 152 с.
 17. Стойко С., Шушняк В., Кричевська Д. Регіональний ландшафтний парк “Стужиця” – частина польсько-словацько-українського біосферного резервату “Східні Карпати” та його значення для збереження природи та культурної спадщини // Праці наукового товариства імені Шевченка. Том II. Екологія, Львів –1998. С.432-447
 18. Тимчук Я. Сучасні екзогенні процеси на території Карпатського національного природного парку // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр. – 2001. – Вип. 28. – С. 196 – 207.
 19. Alexandrowicz Z., Denisiuk Z. Rezerwaty i pomniki przyrody Zywieckiego Parku Narodowego (Karpaty Polski) // Studia Naturae. – 1991. – R. 49. – Cz. II – S. 143 – 161.
 20. Mierzejewski M. Operat przyrody nieożywionej w planie ochrony parku narodowego // SZCZELINIEC, 2000. – Nr. 4. – S. 113 – 119.
 21. Ochrona geoznorodności w Polskich Karpatach / Pod red. Alexandrowicz Z., Poprawy D. – Warszawa, 2000. – 141 s.
 22. Plan Ochrony Parku Krajobrazowego: poradnik metodyczny / Za red. M. Baranowska-Janota. – Krakow, 1999. – 130 s.
 23. Waloryzacja przyrody nieożywiony obszarow i obiektów chronionych w Polsce / Pod red. Z. Alexandrowicz. – Warszawa, 1992. – 140 s.
 24. Wimbledon W.A., Benton M.J., Bevins R.E. et. al. The development of a methodology for the selection of british geological sites for conservation: Part 1 // Modern Geology. – 1995. – Vol. 20. – P. 159 – 202.

ЗБЕРЕЖЕННЯ Й ВІДТВОРЕННЯ РІЗНОМАЇТТЯ ГІРСЬКИХ ВИДІВ РОСЛИН – ШЛЯХ ДО ЕКОЛОГІЧНОГО ОЗДОРОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

П.О. Крись, О.П. Крись

Карпатський інститут підприємництва, Хуст, Україна

Нинішню екологічну ситуацію в Українських Карпатах можна охарактеризувати як кризову, що формувалася протягом багатьох років, як правило, через нехтування об'єктивними законами розвитку і відтворення природно-ресурсного комплексу. Крім того, низький рівень екологічної свідомості населення, призвів до того, що гірські схили знаходяться в стані меліоративної і екологічної неупорядкованості (еродовані, перезволожені, переущільнені, зачагарниковані). Це із-за варварського вирубування лісів та чагарників, безсистемного використання лук та пасовищ. Особливо безжально і дико нищать чагарники, які ростуть на берегах річок та потічків, біля гірських доріг і меж, на крутосхилах, на непридатних для сільськогосподарського використання угіддях. Все це призводить для погіршення гідрорежимів ґрунту, що в свою чергу веде до порушення екологічної стабільності гірських схилів. Встановлено, що найбільш сприятливим гідролітичним режимом відзначаються водозабори з лісистістю понад 60 – 70% (у Закарпатті – 51%), нижче 35% – це вже критична межа (Стойко, 2001). С.М. Кондратенко (2001) пропонує за рахунок неужитків та вторинних чагарникових заростей, яких у Закарпатській області понад 80 тис. га, збільшити лісистість краю хоча б на 10 – 15%.

Як наслідок у Карпатах частими стали різні шкідливі, в деяких випадках катастрофічні явища, збільшилась їх руйнівна сила. Причиною їх виникнення є порушення стабільності природних комплексів, зокрема лісових формацій і багаторічних трав. Відмітимо, що внаслідок багатовікової експлуатації цього природно-територіального комплексу значно змінився нормальний хід природно-географічних процесів, які стали в багатьох випадках загрозовано інтенсивними, набравши характеру стихійного лиха.

Відомо, що загальна площа сільгоспугідь Українських Карпат складає 1 млн. 69,2 тис. га, в тому числі 520,1 тис. га ріллі, 503,3 тис. га природних кормових угідь та 25 тис. га багаторічних насаджень. Сюди входить 18,6% території Львівської, 37,5% Івано-Франківської, 15,8% Чернівецької і 28,1% Закарпатської областей. Переважна більшість сільгоспугідь зони розміщена на крутих схилах: на схилах крутизною 5° знаходиться від 50 до 75% площ

ріллі, в тому числі на схилах крутизною більше 10° – від 15 до 20%. Загрозливим формам водної ерозії ґрунтів у Карпатах підлягає понад 360 тис. га сільгоспугідь, в тому числі 172 тис. га лук і пасовищ (за матер. обстеження Укр. НДІ “Земпроект”). Відмітимо, що в агроландшафтах найбільших структурних змін зазнає ґрунт і живі організми, які його заселяють. При обробі ґрунту істотно змінюються умови для життєдіяльності грибів, водоростей, найпростіших, кліщів, бактерій, дощових черв’яків, які є творцями дрібногрудковості з доброю водоутримуючою і водо- та повітряпроникною здатністю структури ґрунту. Буроземи Карпат реагують на розорювання втратою дрібногрудкуватої структури і пов’язаної з нею стійкості до поверхневого змиву при надмірних опадах.

Згідно наших досліджень, в середньому з 1 га схилових земель (дворічний переліг) змивається 25±2 т/га родючого ґрунту, а на посівах просапних культур, розміщених на схилах більше 5° змив ґрунту складає 40 ± 10 т/га. При випаданні за добу до 20 мм опадів поверхневий змив ґрунту під просапними культурами майже відсутній. На схилі крутизною 8 – 15° зливою під час якої випало 32,6 мм опадів за добу було змито або переміщено вздовж схилу з облікової ділянки площею 40 кв. м в перерахунку на 1 га 6,76 куб. м ґрунту, а після зливи в 42,4 мм на добу – 11,63 куб м/га.

Внаслідок неконтрольованої виробничої діяльності наші колись бурхливі та чисті великі та малі річки перетворилися у відстійники промислових підприємств, об’єктів сільського та житлово-комунального господарства, у накопичуванні мінеральних добрив, що потрапляють туди з полів і тече в них не вода як така, а невідома раніше в природі рідина з найдивовижніших сполук, що нерідко ставлять пряну загрозу людському здоров’ю. Особливо це стосується водойм Тиси, Ріки, Латориці, Ужа. В них досить часто рівень забруднення води ціанідами, нітратами, органічними речовинами, різними солями у кілька разів перевищує встановлені норми.

До цього відмітимо негативний вплив транскордонного забруднення головної водної артерії Закарпаття – ріки Тиса, бо в свою чергу води Тиси забруднюють Дунай. Проте з українського боку досі не зроблено майже жодного конкретного кроку для вирішення цієї проблеми.

В останні десятиріччя на схилах Карпат, зокрема, в Прикарпатті та Закарпатті, спостерігається масове висихання ялинових насаджень, поширюючись не тільки в стиглих перестійних деревостанах, але й у середньовікових насадженнях, а в окремих випадках і молодняках. Ялину в Українських Карпатах, розпочинаючи з XIX ст. вирощували як монокультуру. Нині десятки тисяч гектарів насаджень втретє виросли на одних і тих же ділянках. Відомо, що жодна сільгоспкультура, у тому числі і лісова, не принесе бажаного результату на знесилених заражених хворобами землях.

Вкрай важлива причина – техногенне забруднення атмосфери і ґрунтів унаслідок широкомасштабної діяльності людини, що призвело до кислотних дощів, утворення кислих аерозолей, нагромадження у ґрунті оксидів, важких металів та інших шкідливих речовин, які потрапляють у лісове середовище.

Підприємствами та котельнями області за рік викидається в атмосферу близько 25 тис. т газоподібних та рідких шкідливих речовин, таких як сірчаний ангідрид, окиси азоту та вуглецю, фенолу, а також близько 10 тис. т твердих шкідливих речовин, зокрема важких металів. До цих кількостей вагоме доповнення дає автотранспорт, власний та транзитний. Це близько 125 тис. т окисів азоту, вуглецю сірки та близько 150 т свинцю на рік, тобто на кожного жителя області припадає майже 130 кг шкідливих речовин на рік.

М. Микулін (1995) вказує, що за останні 20 років на території Закарпаття збільшився рівень захворювань органів дихання (в тому числі бронхіальної астми) у 1,5 рази, захворювань крові (анемії, лейкози) – у 1,6 рази, ендокринних хвороб (цукровий діабет, гіпертіроз) – у 1,7 раз, захворювання серця і судин – у 1,8 рази, захворювання органів травлення – майже у 2 рази.

Однією з причин висихання ялин є кореневі гнилі, збудниками яких є опеньок осінній та коренева губка.

Крок до порятунку – створення мішаних лісів, у насадженнях має домінувати бук, а поруч з ним – клен, явір. Лісівники говорять, що бук є доктор лісу. В листі бука багато вапна, яке поліпшує ґрунт, сприяючи розкладанню в ньому речовин.

Згідно з проведеним агрохімічним обстеження на сьогодні маємо в області 220 тис. га кислих ґрунтів. Особливо стає це загрозливим у Міжгірському, Воловецькому, Рахівському і Велико-Березнянському районах. Тут їхня кількість за останні роки зросла із 52 % до 92 – 96 %. А на окремих угіррях (післялісові луки) кислотна реакція становить 4,0 – 3,8. Надмірна кислотність ґрунту призводить до різкого зменшення різномаття гірських видів рослин, знижує віддачу не лише природних, але і культурних сільськогосподарських угідь. А це прямий шлях до руйнування структури ґрунтів, їх родючості, й відповідно забур'яненості полів. В країнах Західної Європи де розкислення ґрунтів використовують меліоранти: вапняки, неоліти, фосфорити. Запаси цих меліорантів у Іршавському, Тячівському та Рахівському районах Закарпатської області величезні але потужності по їх добуванню або відсутні або практично без діють. Вапнування і фосфоритування ґрунтів здійснюється на незначних площах лише в низинній та передгірних зонах. Особливо насторожує приватна власність на землю. Фермери, володіючи 1 -2 гектарами, чи нові агроформування, які орендують сотні земельних паї, практично не дбають про родючість ґрунтів, вони лише орють, сіють й чекають високих урожаїв (І.Сливка, 2002). Але без праці, без

турботи про землю, без сучасних технологій, добрив, меліорантів і засобів захисту рослин покращення родючості ґрунтів нікому ще не вдалося.

Таблиця 1

Вплив нетрадиційних мінеральних добрив на ботанічний склад травостою гірських схилів Українських Карпат (дані за 2006 рік)

№	Варіант	Кількість видів, шт.			
		Злакові	Бобові	Різнотравні	Всього
1.	Контроль	5	2	22	29
2.	Вапняк (3 т/х)	11	6	29	46
3.	Фосфорити (P ₆₀)	14	10	39	63
4.	Вапняк (3 т/га) + фосфорити (P ₆₀)	19	15	39	72
5.	Вапняк (3 т/га) + гній (30 т)	24	19	53	96
6.	Гній (30 т/га)	17	13	39	69

В 2002 році на ділянці розміщеній в гірсько-лісовому поясі (висота 580 – 620 м н. р. м.) Воловецької Верховини (Закарпатська обл.) на схилі південної експозиції крутизною 8 – 10⁰ було проведено дослідження по вивченню впливу нетрадиційних мінеральних добрив на ботанічний склад травостою збідненої злаково-різнотравної луки (таблиця). Так, який до внесення добрив в травостої нараховувалось лише 29 видів (за 5 років ця кількість практично не змінилася), то на 5-й рік використання кількість їх зросла до 96, у варіанті вапняк (3 т/га) + гній (30 т/га). Особливо рясніли види горошку мишачого, конюшини середньої, лядвинцю рогатого, чини лучної, тимофіївки лучної. Така рясність видів призводить до утворення потужної кореневої системи, а, отже, до захисту ґрунтів на гірських схилах від водневої ерозії та зростання їх родючості.

Отже, проведені наше дослідження переконливо доказують, що завдяки використанню місцевих мінеральних ресурсів (вапняки, фосфорити, гній) можливе збереження та відтворення різноманіття гірських видів рослин, можливе екологічне оздоровлення гірських схилів Українських Карпат.

1. Кондратенко С.М. Катастрофічні паводки на Закарпатті: причини та шляхи запобігання / Стратегія сталого розвитку Закарпаття: еколого-економічні та соціальні моделі. Матеріали регіон. наук.-практ. конф. 30 листопада 2001 р. – Ужгород. – 2001. – с. 253-266.
2. Маківчук Ю.В. Екологічні системи аграрного виробництва в Карпатах. – Ужгород. В-во “Закарпаття”. – 1996. – 276 с.

3. Микулін М.М. Проблеми і перспективи біологічного землеробства в умовах Карпатського регіону / Проблеми агропромислового комплексу Карпат. – 1995. В.Бакта. В.4. – с. 53 – 59.
4. Моспан С.С., Кризь О.П., Мопан Г.М., Біган Г.І. Вплив антропогенного фактора на стабільність екосистем Українських Карпат / Матер. міжн. нау. – практ. комер. 21 – 24 вересня 1999 р. (екологічні та соціально-екологічні аспекти катастрофічних стихійних явищ Карпатському регіоні (повені, селі, зсуви /.- Україна. Рахів. – 1999. – с. 21 – 26.
5. Сливка І. Родючість ґрунтів – найболючіша проблема села. Новини Закарпаття. 16.XI.2002 року. № 167 – 168. с.4.
6. Стойко С. Причини катастрофічних паводків у Закарпатті, їх прогноз та заходи боротьби (Старий замок. 29 березня 2001 р. – с.5.

ІІІ. ПІДГОТОВКА КАДРІВ З НЕСТАНДАРТНИМ МИСЛЕННЯМ – ШЛЯХ ДО ВПРОВАДЖЕННЯ МЕНЕДЖМЕНТУ СТАЛОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

УДК 504.03

ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕНЕДЖМЕНТУ СТАЛОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ

Ф.Д. Гамор

Карпатський біосферний заповідник, Рахів, Україна

Прошло майже 15 років з часу проведення самміту глав держав та урядів світу в Ріо-де-Жанейро (1992р.), на якому схвалена стратегія сталого розвитку на планеті Земля та план дій урядів усіх країн світу на ХХІ ст. В історії залишилась також Йоганнесбурзька (2002 р.) конференція ООН зі сталого розвитку та Київський форум міністрів охорони довкілля Європи (2003 р.), що прийняв рамкову Конвенцію про охорону та сталий розвиток Карпат. Але нажаль, їхні ідеї та рішення і надалі залишаються маловідомими навіть для наукової громадськості та науково-педагогічних кадрів, не говорячи вже про господарників та управлінців місцевого рівня. Надто повільно впроваджуються в життя і цілий ряд важливих рішень українських органів влади з цього питання. До прикладу, незважаючи на те, що ще в 2002 році Закарпатська обласна рада схвалила Концепцію сталого розвитку Закарпаття, і до сьогодні, в більшості випадків, її положення не знаходять реального відображення в планах соціально-економічного розвитку територіальних громад та бізнес-планах господарюючих суб'єктів, особливо в галузі лісокористування. Тому нам здається, що найважливішим завданням у цій сфері для екологів, науковців та освітян має бути наполегливе роз'яснення цих ідей, донесення їх доступними методами до широкої громадськості, активне запровадження їх, через різні дисципліни, в навчально-виховний процес. Необхідно також вносити певні корективи до програм та навчальних планів з підготовки майбутніх менеджерів народного господарства, в першу чергу для тих, що готуються у вищих навчальних закладах. У цьому контексті Карпатський інститут підприємництва із кадрами, що володіють нестандартним мисленням, міг би виступити першопрохідцем у цій важливій справі. Цьому може сприяти і досвід роботи Карпатського біосферного заповідника.

Нам здається, що обговорення різноманітних аспектів цієї проблеми на наукових конференціях, в засобах масової інформації може послужити певним стимулом до активізації цієї роботи в українському суспільстві.

Говорячи сьогодні про проблеми вдосконалення господарювання у Карпатському регіоні, треба в першу чергу вести мову про зміну самої парадигми менеджменту природокористування. Необхідно переглянути концептуальні засади використання природних ресурсів. Політику в цій сфері доцільно формувати насамперед виходячи з екологічної унікальності цього краю, його геополітичного значення, та ролі його як водорегулюючого та кліматоутворюючого фактору для великої частини Європи. Треба також розуміти, що планування розвитку бізнесу, який базується на освоєнні місцевого природно-ресурсного потенціалу не можна проводити без врахування етнокультурних та історичних особливостей господарювання. Неприпустимо і надалі ігнорувати проблеми забезпечення місцевого населення необхідними для його виживання природними ресурсами, в першу чергу паливними дровами та будівельними матеріалами.

В основу цієї роботи має бути покладена стратегія українського уряду щодо виконання положень рамкової Конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, яка передбачає створення економічних, технічних, організаційних і правових передумов для екологічно збалансованого господарського розвитку та екологічно коректного туризму в Карпатах, збереження біотичного та ландшафтного різноманіття, культурної спадщини та місцевих звичаїв, вирішення питань місцевого розвитку і планування території, впровадження нових підходів щодо заповідної справи, лісового і сільського господарства, промисловості, транспортної інфраструктури тощо.

Дуже важливо, щоби до реалізації цих нових підходів підключались різноманітні фахівці, в тому числі науково-педагогічні кадри. Потрібно також через засоби масової інформації формувати громадську думку щодо необхідності вдосконалення менеджменту сталого природокористування та важливості збереження природних екосистем Карпатського регіону.

УДК 681.3:371.68:316.37

РОЛЬ КОМП'ЮТЕРА У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА

А.І. Годлевська

Інститут соціальної роботи та управління Національного педагогічного
університету ім. М.П. Драгоманова, Київ, Україна

Відмова держави від патерналістської моделі управління не могла не сприяти появі більшої кількості соціальних проблем, що зачепили, в першу чергу, дітей, як найбільш соціально незахищених. Суспільство зіткнулося з давно забутими проблемами дитячої безпритульності, наркоманії, злочинності тощо. Актуальність соціалізуючого та виховного впливу школи в цих умовах різко виросла і сформувалася потреба в новому суб'єкті шкільної системи, що виконує соціально-педагогічні функції.

Сьогодні спеціальність „соціальна педагогіка” відносно молода і лише починає заявляти про себе, як надзвичайно потрібна в нашій українській державі.

Соціальний педагог повинен вміти працювати з самим різноманітними категоріями дітей: педагогічно запущеними і з особливостями в розвитку, обдарованими і тими, що не встигають в навчанні. Робота з такою дитиною вимагає рішення особливого специфічного комплексу завдань на високому професійному рівні. Це визначило багатоміття обов'язків, які сьогодні покладені суспільством на соціального педагога. Зокрема:

- виявити інтереси і потреби учнів, їх проблеми, конфлікти, відхилення в поведінці, своєчасно надавати їм допомогу;
- виступати посередником між учнем і школою, сім'єю, середовищем тощо;
- визначити завдання, форми, методи, соціально-педагогічної роботи, способи рішення особистих і соціальних проблем, приймати міри по соціальному захисту і соціальній допомозі, реалізації прав і свобод тих, хто навчається;
- організовувати різні види соціально цінної діяльності учнів і дорослих;
- взаємодіяти з батьками, учителями учнів, спеціалістами соціальних служб, сімейних і молодіжних служб зайнятості, з добровільними та іншими організаціями в наданні допомоги дітям, молоді, що потребують її.

Таке різноманіття обов'язків визначає високі вимоги до практичної підготовки майбутніх соціальних педагогів по вирішенню професійних завдань [2].

Сучасне уявлення про якісну освіту спеціалістів соціальної сфери включає, як необхідний елемент, вільне володіння інформаційними технологіями, пред'являє до освіченої людини вимогу високої компетентності в роботі з високими масивами інформації. Вживання сучасних інформаційних технологій значно підвищує ефективність самоосвіти. Це, в першу чергу, пов'язано з тим, що при роботі з інформацією легко організувати автоматичний пошук необхідних даних.

Актуальність порушених проблем зумовила *мету* нашої публікації – розкрити роль комп'ютера у професійній підготовці соціального педагога.

“Майже два десятиліття не стихають суперечки про те, яке місце повинен займати комп’ютер у професійній діяльності педагога”, – зауважують І. Холостова, К. Пайвіна, О. Мірошніченко [3, 34]. Коли у середині вісімдесятих років у школі вводився навчальний предмет „Основи інформатики і обчислювальної техніки”, здавалося, потрібно зовсім небагато – провести комп’ютерні навчання, і ЕОМ стане необхідним інструментом педагога при організації навчально-виховного процесу.

Протягом останніх десятиліть з’являлася і нова техніка, і нове програмне забезпечення, програмні рішення міністерств. Але результати, як і двадцять років тому, невтішні: комп’ютер, з усією різноманітністю програмного забезпечення, і професійна діяльність більшості педагогів лишаються окремими світами. Оптимістичні дані, які „свідчать” про зростання якості педагогів, що володіють домашніми комп’ютерами, просто дивують. Наявність такої техніки в домі освітян слід розглядати, швидше як ріст добробуту сім’ї педагога, а не пов’язувати наявність комп’ютера з перспективами підвищення ефективності професійної діяльності. Це те саме, що робити висновки щодо наявності телевізора чи магнітофона в домі педагога, які ефективно вплинуть на використання ним ТЗН в процесі практичної діяльності. Однозначно, в рамках різноманітних освітніх державних програм комп’ютеризації країни робиться немало. Адже, для справжньої інформатизації освіти, мало поставити комп’ютери в навчальних закладах, підключитися до Інтернету, прийняти на роботу вчителів інформатики. Слід зробити комп’ютер дійсно необхідним інструментом педагога, тобто повернутися до того, що не зроблено у вісімдесяті роки. Але засоби повинні бути інші.

Замість масового навчання необхідна масова пропаганда – ілюстрація можливостей комп’ютера в конкретній професійній діяльності для кожної педагогічної спеціальності.

На нашу думку, недостатність якості в тому, що протягом останніх дванадцяти років педагогу пропонувалося дружити з комп’ютером абстрактно, без конкретизації можливостей комп’ютера та інформаційних технологій в певному напрямку професійної діяльності. Основна причина – певна монополія на комп’ютер у школі, скажімо, „фізиків”, які зі своїх позицій пробують пояснити „лірикам”, як їм працювати. Природним є неприйняття таких непрофесійних, в більшості випадків, пояснень педагогами.

Екзотикою для більшості педагогів лишаються і комп’ютерні підручники, і інтелектуальні системи, і телетестинг, і інші атрибути тісної „дружби” з інформатикою. Зокрема, в період професійного становлення не кожен майбутній педагог (у ХХІ столітті) бачив комп’ютера. Важко говорити про отримання комп’ютерної освіти, якщо на неї відводиться в кращому

випадку епізоди двох дисциплін, на зразок, „Інформаційні технології”, „Технічні засоби і аудіовізуальні засоби навчання”. Студент може попрацювати за комп’ютером (при самій оптимістичній реалізації змісту таких курсів) годин 20-30. При цьому його навчають ті ж самі „фізики”, після підготовки яких, від молодого спеціаліста, якого направляють на роботу особливо в сільську місцевість, важко очікувати, що комп’ютер займе хоча б якийсь місце в його професійному житті.

Комп’ютеризація освіти сьогодні має два однаково важливі напрямки – вивчення основ інформатики та обчислюваної техніки як окремого предмета і практичне використання комп’ютерів у процесі засвоєння будь-якого матеріалу, будь-якої дисципліни. “Багато дослідників вважають, що другий напрям поширюється лише на точні науки, – зауважує Н. Джинчарадзе. – Це припущення є невдалим, використання комп’ютерів необхідне також і у вивченні гуманітарних наук. Наприклад, будь-яка тема гуманітарної дисципліни може бути репрезентована в алгоритмізованій формі, а це надає можливість залучення до роботи над нею із певною дидактичною метою сучасних комп’ютерних засобів” [1, 65].

Формування важливих для людини характеристик мислення і практичної діяльності – це найголовніша мета освіти. Робота з ЕОМ формує якісно інший характер мислення особи, формуються, насамперед, такі якості, як дисциплінованість, точність, чіткість у виконанні завдань, яка доходить, коли це потрібно до алгоритмічності.

Для соціальних педагогів, в порівнянні з іншими представниками гуманітарних професій, комп’ютерні технології мають особливе – професійне – значення, оскільки вони широко використовуються і при проведенні педагогічних досліджень, і в практиці консультування. Аналіз змісту предметних дисциплін, які вивчає студент, майбутній соціальний педагог, показує, багаточисельні можливості використання інформаційних технологій як при їх вивченні, так і в подальшій практиці роботи. Так, наприклад, при вивченні основ соціальної роботи, через уміння оперувати електронними таблицями, нормативно-правовими та іншими базами даних, студент може обробляти статистичні дані, будувати діаграми, за наявними чисельними даними, працювати з нормативно-правовими документами. При вивченні „Соціальної педагогіки”, як редактор презентації, готувати повідомлення про вплив різних факторів на життя дитини. Засвоюючи “Технології роботи соціального педагога”, створювати плакати по профілактиці корекції і реабілітації соціально-незахищених прошарків населення, оволодівати навичками педагогічної діяльності тощо.

Проте, очікувати швидкого результату щодо досягнення міцної „дружби” між майбутнім соціальним педагогом і комп’ютером не варто. Ті, хто сьогодні навчається в університетських аудиторіях, будуть визначати

освітню політику років через десять – п'ятнадцять. Але якщо сьогодні ми не змінимо ситуацію, то і через цей проміжок часу педагоги не володітимуть комп'ютером на рівні професійної діяльності.

Сьогодні вже немає сумніву в тому, що ХХІ століття, буде століттям інформації і наукових знань. Все це ставить перед системою освіти принципово нову глобальну проблему підготовки мільйонів молодих людей до життя і діяльності в абсолютно нових умовах інформаційного суспільства.

Суспільна свідомість початку ХХІ століття визначається інтересом до соціальних технологій, що є закономірною складовою світової технологічної революції. Саме тому формування соціальної політики України можливе лише на основі технологізації соціальних процесів і за рахунок максимально ефективного використання інформаційних, зокрема, комп'ютерних технологій у підготовці соціальних педагогів.

1. Джинчарадзе Н. Інформаційна культура. – К.: “Укр. пропілеґ”, 1999. – 147 с.
2. Карпенко О. Г. Професійне становлення соціального працівника. Навчально-методичний посібник. – К.: ДЦССМ, 2004. – 164 с.
3. Мирошниченко А., Хлобыстова И., Пайвина Е. Социальный педагог и компьютер // Социальная работа. – 2003. – №4. – С. 34-39.

УДК 7.03:7.071.1 (477.87)

ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО СВІТОВІДТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ДЕБЮТАНТІВ ЗАКАРПАТТЯ Л. ЛЯШОВИЧ ТА О. КВАКА

О.В. Кевешлігеті

Карпатський інститут підприємництва, Хуст, Україна

Нещодавно на ниві українського письменства Закарпаття пролунало нове ім'я – Людмили Іляшович (1990 року народження), мешканки села Липча (Хустщина). Юній дебютантці виповниться лише 16 років, але наполеглива її душа вже домоглася розкрити свій небуденний талант у віршованій та прозовій формах, створивши протягом останнього року збірку “Лабіринт душі” (2005). До неї увійшли: передмова авторки, 7 прозових творів (“Натовп”, “Лабіринт душі”, “Час”, “Осінь... Небо... Любов”, “А січень трояндами плакав...”, “Вічне почуття”, “Задзеркалля душі”), новела “Реквієм втраченій любові або Якби морські хвилі вміли говорити”, казка “Царівна ночі”, поезії (переважно – інтимні). А з її першими спробами читач познайомився на сторінках рубрики “Чиста криниця” газети “Вісник

Хустщини” (13 грудня 2005 р.).

Звичайно, гортаючи сторінки її книжки роздумів, неважко збагнути, що спонукало до написання юну дівчину, яка через пізнання власного “лабіринту душі” сприймає світ не лише чутливо (зустріч “босоногої юності, кароокої любові, зажуреного щастя”), а й раціонально осмислює його недоліки. При цьому письменниця часто вдається у своїй творчій практиці до створення тропи, що полягає у сполученні різко контрастних, протилежних за значенням слів, внаслідок чого утворюється нова смислова якість, несподіваний експресивний ефект (оксиморон): “Зажурене щастя”, “беззвучний діалог доль” тощо. Серед самобутніх медитацій є осмислення хронотопу. Так, у “Натовпі” натрапляємо на порушення філософської проблеми вічності, тлінності у житті, пізнання душі через споглядання не просто картин похмурого ранку у природі, а й байдужості бездушних людей до оточення: “Все проноситься мимо: і життя, і смерть, і ненависть, і любов... – натовпу, не зачіпаючи душі” [1;5]. Її, сповнену коханням, бентежить розчинення, загубленість в юрбі, втрага свого “я”. Л. Ляшович вміло оперує сентенціями: “...чи є у тих душа, котрі не здатні відчувати?” Життя постає сумним для дівчини, бо знайома їй людина, очевидно колишній коханий, “зробила крок у натовп”, позбавивши можливості уваги до неї: “Я без тебе – то все одно, що дощ без хмар”.

Вона, як Верлен, П.Тичина, інтерпретує світ через музику поезії (у її ніжній і вразливій душі є також струни). Змінюючи контраст (тіні і світла) імпресіоністичних картин ранку (водяна стихія змінюється вогняною), письменниця використовує у кінці звертання до читачів, аби схопили промінь “сонця-надії” і покинули натовп, коли “Світанок розплакався сірими барвами... дощ співає вивчену оперу”, “Похмуре небо ще страшніше грає свою роль у театрі тіней”: “Янголами злітайте в блакить, птахами ширяйте в просторах, зливайтесь із життям у звучнім повноводній різнобарвнім гімні” [1;6]. Персоніфікуючи зорові, звукові образи, авторка вдається подекуди до прийому синестезії і в прозі, і в поезіях.

Цінним також є, на наш погляд, вплетення дебютанткою елементів жанру поезії у прозі: “Сади цвітуть неясним цвітом, осінь обсипає не жовтим листом, зима дарує не білі сніги, а літо приносить непомітні дари” [1;5]. По суті, вже у першому творі вона окреслила коло хвилюючих її тем, образів, варіюючи їх у подальших творах. Л. Ляшович вибудувала тріаду: осінь – небо – любов (однойменна проза). Дедалі художньо осмислює стихії інші – повітря й землі, доповнюючи філософськими медитаціями хронотоп.

Так, *небо* “нависає над містом”. “Дійсність розбита на два окремі світи: минуле і майбутнє. У минулому – ти, а майбутнє, як відірваний від дерева лист, одиноке” [1;6]. *Вітер* “кружляє останні спомини в прощальному танці нашої любові”. *Гори* “глухі до страждань”. Лісові *ялини* “з вічнозеленими

шатами” “не зазнали любові”, на відміну від плакучої *смереки*. Закохана дівчина – то неприступна і невразлива *смерека*, то іскра, здатна зігріти серце і захистити коханого очі від *зими* – “чародійки”, що наповнить “думки білим одноманіттям” (як і в “Лісовій пісні” Лесі Українки, дерево – об’єкт перевтілення дівчини, що свідчить про увагу авторок до української міфології).

У прозовій медитації про час йдеться не просто про 21 століття, а й про нього як філософське поняття. Л. Іляшович висловлює захоплення щодо відкриттів Піфагора, Пуанкаре, Даламбера, Ньютона, розкопок Трої, праць Сенеки, Сократа, Мільтона, знахідок Ноевого ковчега, Агасфера, водночас з сумом констатує про відсутність нині університету, “у якому б була кафедра майстерності у використанні часу” [1;7]. Вона поділяє людей на тих, які відчують час “запізно”, і тих, котрі не відчують. В її уяві час – “неначе якась містична річка, заносить на своїх хвилях людство все далі..., неначе павутиння окутує все більше... матерії, неначе гірський могутній потік, мчить свої води із шаленою швидкістю” [1;7], його ж плин – Сфінкс. Авторка висуває свої припущення, подекуди кажучи сентенціями: “...хто не розгадає, не зрозуміє плин часу – він його поглинає”, “Зрозуміти... час... Зафіксувати... може лише митець від Бога: художник..., поет...” [1;7]. Осінь допомагає зрозуміти марність прожитого людиною життя. Авторка акцентує на ідеї цінності життя, що досягається через залишок нащадкам того, що увіковічує людину, облагороджене її вчинками, а не прирікає на загибель, забуття, як це трапляється з браконьєрами, котрі хотіли “знищити дарунки часу”. У нарисі “Осінь... Небо... Любов” використані оповідна манера письма, дійсні моменти з життя закоханої душі дівчини, що зазнала восени мить щастя і біль втрати, розчарування. Відчуючи відчуження серця коханої людини авторка вдається до споглядання картин природи, акцентує на духовному піднесенні до неба, де є незнайомий ангел: небо стає чужим, “плаче ... дощем”, “зрідка зронить по краплині жагучого болю”. На її погляд, володарі золота осені стають безсмертними. Опоетизовуючи постать коханого як вітру, уявного ангела, вона натякає на непорозуміння між “Двома ангелами, що втратили... крила, двома осенями, що зійшлись в... штормі людських почуттів”. У минулому це – дві любові, здатні підкорити Всесвіт. Зима в її душі навіяла спогади про спробу сколихнути втрачену любов: “заметіль, що скиглила і кричала, мов зранена горлиця, то ж я була! Я... я снігом обсипала, я весною тебе напувала, ти пив нектар життя з моїх долонь” [1;9].

Важливо, що Л. Іляшович своєрідно трактує поняття “рідне”, “чуже”. Якщо небо було для неї або рідним (під час настрою щастя), або чужим (із-за розлучення, розчарування), то кохання – це почуття, котре здатне поріднити людей, але під час втрати душевної взаємності не залишити

чужими в майбутньому (любов робить людей безсмертними). Авторка медитує над філософською проблемою власного щастя: У моїм житті щастя і горе так тісно поєдналися, що страждання я почала вважати за щастя” [1;9].

Використовуючи сентенції про сенс життя, вона звертається до ангела любові, сповідуючи віртуальне кохання: “Ми живем у краплині дощу, що впаде й розіб’ється на тисячі інших. Ми будем жити в небесах: я – у твоїй усмішці, ти – в моїх сльозах. Доки існуватиме земля, вода, вогонь й повітря, доти житиме й любов” [1;9]. У нарис письменниці вводить образ білої голубки (з нею ототожнює себе), взятий з Біблії (символ доброї і чистої душі). Однак далі переосмислює цей образ: змучена життям, складеного з невтомного чекання, голубка – вістивниця забутої любові, яка “свою самотність міряє кроками” колишнього коханого, доки живе його серце.

У новелі “Реквієм втраченій любові або Якби морські хвилі вмiли говорити” йдеться про випадок, що трапився з археологом Олексієм, який, хоч і одружився з іншою жінкою, однак все життя любив Марію, котра з жалю намагалася опанувати гнів, ненависть (зустріч з колишнім коханим студентом розбудила через 20 років почуття любові) під час купання в розбурханому від шторму морі, але втопилася. Олексій прирік себе на життя відлюдника, відмовивши собі у проживанні в місті, хорошій роботі. На березі моря він знайшов душевний спокій і рівновагу лише після того, як поклав у пляшку написані власноруч слова, котрі не встиг сказати Марії, і кинув морю, щоб воно донесло його думки до Марії, у намальованих же ним картинах відтворював біль нерозділеної любові. На жаль, письменниці не розкрила причини зміни Олексієм поглядів щодо жінок. Досить оригінально вона створює мариністські пейзажі, чим доповнила настрої головної героїні: “Море – це не просто купка води. Це живе ество, що жило, сміялося, плакало, лютувало, любило і ненавиділо, жило, жило окремим життям... Сонце купалося у його хвилях, ...лагідне надвечір’я повклало спати невгамовних цвіркунів, білих фей моря – чайок” [1;10]. Спокійна душа Марії також нагадувала лагідне море. У кінці твору натрапляємо на роздуми про вічність справжньої любові: “Лише любов знов і знов повертатиметься подихом вітру, хвилею моря, краплею дощу, гарячою сльозою, білою чайкою” [1;12].

У казці “Царівна ночі” розвинуто мотив щасливого одруження скульптора Юрія з дівчиною Марією (через легенду про появу зірки з іншої галактики і переселення хлопця на іншу планету, сон головного героя про появу незнайомки Маріс, що стане його обранницею, наявність оповідачки весілля створено відповідну казкову захоплюючу розповідь про вигадані події, які подано як реальні, однак провідним мотивом тут є пошук судженої). Нею виявилася його ж подруга, сусідка, а згодом названа ним “царівна ночі”, що святкувала день свого народження. Авторка продовжує розвивати філософські роздуми про красу кохання, опоетизовуючи образи.

Вечір, що настає на Землі “приходить..., воскрешаючи любов”, *туман* “вказує шлях до ...серця” коханої людини, *зірки*, здатні зазирати у підсвідомість, “плетуть... віковичну павутину любові”, надсилають на Землю чари. Любов відшуковує людину, незалежно від віку, аби “накрити всеохоплюючим крилом”. “Ми маємо... пережити ту особливу осінь, зиму, літо і весну, що належатимуть лише одному серцю, одним очам” (“Вічне почуття”). “Не стирається, не зникає з пам’яті пектораль осені, не зникає безслідно любов. Якщо не судилось стати щасливими вдвох, хай хоч один з нас пізнає смак щастя” [1;15]. Осінь “сипле на землю любовними бризками”. Образ вітру опоетизовує менше: “Вітер бавиться з листочками, кружляючи наші долі в останньому прощальному вальсі нерозділеної любові” (“Вічне почуття”). У “Задзеркаллі душі” знаходимо також низку образно-поетичним асоціацій: *хмари* (“Сірі кораблики-хмарки... стрічаються з тобою, перекажують мої вітання”), *гора* “скинула яскравий обладунок осені й приміряє холодний кожух зими”, світанок у “країну нічних мрій вривається”. Почуття кохання прирівнюється до спалаху двох тіл Сонячної системи: “Як дві комети, ми зустрілись, щоб згоріти у полум’ї любові, зникнути, забравши з собою серця одне одного” [1;16].

Друга частина збірки “Лабіринт душі” охоплює 9 віршів, провідним мотивом котрих є розлука дівчини з коханим хлопцем. Заспівом до цієї частини книжки обрала Л. Ляшович поезію, в якій започатковує мотив призначення митця. Суб’єктивне “я”, долаючи перешкоди життя (втілені через образи снігу, дощу, холоду, ночі, зими, болю від” сірих днів”) готове до творчих злетів) образи “далей творчих”, що кличуть до вивищення духу по дорозі до омріяного Парнасу. Ліричне “я” усвідомлює: пережити мить слави – варто, визнання ж творчої неповторності митця є найголовнішим для людини небуденної, цілеспрямованої, котра повинна зберегти “тепло душі”, донести, як Прометей, іншим світло (символ віри у свої сили). Тут чітко звучить кредо, що суголосне з ідеями поезії Лесі Українки “*Contra spem spero*”. Авторка вірша розвиває мотив очікування весни як пори пробудження в собі творчих сил (“Пройду зиму аж до весни”). Цим вона акцентує увагу не просто на спогляданні змін природи, використовуючи прийом аналогії, а на душевних порухах, сповнених радісної надії, віри в досягнення щастя. Аби відчуті найсильніше почуття, Л. Ляшович здійснює ніби звіт пережитого нею за попередні роки у ліричному спогаді “Загубились”. У ньому вона, залучаючи художні засоби музикального світовираження окреслює поетичний хронотоп, послідовно зіставляючи минуле за допомогою прийому ретроспекції і опоетизовуючи *літо* (пора любові – “дзвони років”, “щастягай”, наявність “квіток гордих”) з сучасним, пов’язаним із *зимою* (пора згасання почуття кохання – “Любов не стукає у шибки”, “Зим снігових не чуть акорди”, “не грає вітер на альтах”). Втрата найсильнішого вияву

душевного почуття “У рутині саодиноких днів” посилюється введенням до поетичного твору ліричного паралелізму щодо природного втихомирення (звукотий образ тиші у природі, яка запанувала після шуму).

Надалі дівчина навмисно оминає довгоочікуваний прихід весни, переходить до настроїв смутку, туги, розвиваючи мотив ностальгії за втраченим почуттям кохання і плакаючи невмирущу надію. Обираючи у поезії-видінні “І знов приходить осінь” вже інший хронотоп, лірична героїня марить про досягнення щастя на вершині, з якої можливо віродити восени частково згасле, хоч і ще тліоче, найсильніше почуття (“... я живу у твоім слові”). Л. Іляшович по-новому осмислює *осінь*. Це – не просто пора року, часова зміна природи, що у переважної більшості українських письменників символізує зрілість життя” (наприклад, у ліриці М. Рильського, Ю. Боршоша-Кум’ятського), а й своєрідний посередник, що єднає стани буття і небуття, уможливує зміну журби на радість, навіть більше – щастя. Майбутнє, на її думку, – там, де є взаємна любов двох, де осінь “квітчана весною” і “милим” (вміщено звертання до коханого). Однак прихід осені до її серця навіює лише смуток через нереалізовану в житті мрію. Художньо обрамлюючи поезію строфою “І знов приходить осінь”, авторка стилістично увиразнює однойменно названий твір, що, очевидно, є своєрідною “зав’язкою” до другої ліричної частини збірки.

Версифікаційну майстерність, за винятком окремих недоліків, дебютантка продемонструвала, посилюючи свою увагу не просто до змісту, а й форми, віршем “Осіннє місто”, що послужило місцем розвитку часових подій її життя, пізнання нею бути коханою і кохаючою. Романтику вона увиразнила лаконічністю, стислістю думок, ліризмом:

“Осіннє місто

спить,

любов моя

бринить

у повітрі,

в небесах ...” [1;21]

Олександр Квак (1983 року народження) із с. Підвиноградів Виноградівського району також прилучився до художньої творчості, написавши вперше книжку “Осінні роздуми” (2003–2006 рр.) і власноручно набравши її на комп’ютері. До речі, нею, незважаючи на перенесений під час народження крововилив у мозок (діагноз – дитячий церебральний параліч; спастичний правосторонній семіпарез), він продемонстрував неабиякі мистецькі здібності. По-перше, продумав композицію збірки, що охопила 100 віршів на різну тематику (філософські, релігійно-духовні, інтимні, громадянські мотиви, рідше – пейзажні). По-друге, свій талант (хоч без недоліків, зазвичай, не буває) розкрив і через насичення різними жанрами

(медитація “Осінні роздуми”, молитва “Молитва”, елегія “Самота”, пейзажні замальовки “Королева зима”, “Осінь”, оди “Ода другу”, “Ода пиву”, притча “Притча про блудного сина”, заповіт “Як умру, – то поховайте”, байка “Як мужик хату продавав”). Прикметно, що у віршах, написаних українською мовою, є щирий ліризм, теплота (“Поховання любові”, “Ти моя” – поезії задушевного характеру, в яких майстерно відтворена еволюція переживань – від захоплення коханою дівчиною, розчарування її невзаємністю, згасання почуття аж до віднайдення в собі сил, що кожен має право на пошук своєї любові). У російськомовних же віршах краще вдається ритміка, римування, однак там ліричний герой схожий на розкуту сучасну молодь.

Цікавим є вірші громадянського звучання про розвиток сучасних політичних подій в Україні (“Великі перегони”, “Помаранчева революція”, хоч є й опоектизація козаків, пластунів (“Козацька могила”, “Пластуни”).

О.Кваку вдаються акровірші, де завдяки початковим буквам кожної строфи можна прочитати якесь слово. Такою є поезія “Віра. Надія. Любов”, де в першому катрені зашифровано слово “віра”:

“Вже мало в мене лишилось віри,

І ще менше до людей довіри.

Раптом побачиш – дороги нема,

А в серці одна лише пустота” [2;16].

Олександр Квак певною мірою володіє й гумором, що яскраво продемонстрував у поезії “Як умру, – то поховайте”:

“Як умру, то поховайте

Мене на Дзержинці,

Тоді К о з а к заригає

На моїй могилці.

Нехай знає, що помер я

Від його науки.

Не витримав тяжке життя –

Вчитись в інституті.” [2;64]

Отже, і О. Квак, і Л. Іляшович заслуговують на ширшу увагу читачів, а отже – й поціновувачів їхнього мистецтва.

1. Іляшович Людмила. Лабіринт душі (самвидав). – Липча, 2005 р. – 22 с.
2. Квак Олександр. Осінні роздуми (самвидав). – Підвиноградів, 2003–2006. – 103 с.

КОМУНІКАТИВНО-ТЕМАТИЧНІ СИТУАЦІЇ ДИСКУРСУ ТА АНАЛІЗ ЙОГО СКЛАДОВИХ

М.І. Кузнецов

Карпатський інститут підприємництва, Хуст, Україна

Проблеми лінгвістики тексту як дискурсу залишаються в центрі уваги науковців, тому що багато специфічних особливостей їхньої мовної організації ще недостатньо вивчені.

Дана стаття присвячена лексико-стилістичному та структурному аналізу дискурсу і методу визначення його складових елементів в художньому тексті. Ми розглядаємо “текст” як абстрактне лінгвістичне утворення на рівні мови, а дискурс як різновиди його мовленнєвої реалізації. У тексті, як правило, функціонують різні тематичні дискурси, кожний з яких поступово формується своїми дискурсемами, які є його структурними елементами. За аналогією з визначеннями термінів “фонема”, “морфема”, “сема/семема”, “текстема” тощо, які в усіх словниках починаються зі слів “Найменша, мінімальна елементарна мовна одиниця фонетичного, граматичного, лексичного або текстового плану вираження або змісту...” [1;2], ми уводимо термін “дискурсема”, який визначаємо як мінімальну послідовність мовних знаків, об’єднаних логіко-смісловою і тематичною цілісністю. Дискурсема співвідноситься з відповідними одиницями цілого тематичного дискурсу в тексті “своїми соціолінгвальними, інтерактивними та комунікативними характеристиками” [7, с. 146]. Дискурсеми – це пропозиційні структури [ПС], які виступають художнім аналогом об’єктивного світу у свідомості читача [5, 3, 229]. Дискурсеми розташовані в тексті ієрархічно, взаємодіють між собою, доповнюють, роз’яснюють або заперечують одна одну, що проявляється у систематичному вживанні лексико-синтаксичних, мовно-стилістичних засобів, композиційно-мовленнєвих форм тощо. Завершеність дискурсеми у цілому має відносний характер, зумовлена його фабульним закінченням. Дискурсеми в рамках свого дискурсу, як і дискурси у цілому тексті, сприяють його партитурності.

Партитурність – складна категорія художнього тексту, в якому різні мовленнєві форми, паралельні сюжетні лінії, авторські відступи, як у музиці, грають свою власну роль. При згортанні змісту вони поволі зливаються воедино, але не механічно, а в комплексному взаємозв’язку, сприяючи зв’язності, цілісності, контінуму та завершеності тексту. [4; 73].

Виходячи з вищекреслених теоретичних засад, проаналізуємо

функціонування дискурсем в оповіданні Колдуела Ерскіна “Wild Flowers” [12]. Це драматична розповідь про долю молодого подружжя, що працювали сезонними робітниками у фермера. Після закінчення сезону орендатор виганяє їх з напіврозваленого будиночку, в якому вони мешкали, не звертаючи уваги на стан молодої жінки, яка мала за пару тижнів народити дитину. Хазяїн не слухає молодого чоловіка, він навіть не віддає йому всі зароблені гроші за найману працю. Подружжя, Верні і Нелі, залишають своє тимчасове пристановище і вирушають у довгу піщанисту дорогу, яка простягалась на багато миль крізь ліс чашоби, з малоймовірною надією натрапити на будь-яке житло і людей. Зміст новели – це, фактично, розповідь про те, як вони йдуть майже цілий день і що відбувається на їхньому шляху.

Можна виділити декілька дискурсів в тексті оповідання, але ми проаналізуємо два основних: реальний – це зображення фізичних страждань молодої жінки під час довгої подорожі та символічний – опис запізнілих літніх квітів, які Нелі зустрічала на своєму шляху. Смислова аналогія цих дискурсів утворює символічний підтекст про неминучу загибель обох. Дискурс, який відображає фізичний стан Нелі, представлений в дискурсемах, головно, дієсловами руху і почування. Наведемо для прикладу один найкоротший з них:

At sundown she stopped and sat down by the side of the road. She felt as though she would never be able to take another step again (p.427).

Таких “чистих” дискурсем біля десяти, а багато з них функціонують в змішаних дискурсемах. Лексика руху та стану (відчуття) вирізняють дискурсеми зображення Нелі, отже, випишемо основні предикати руху та відчуттів в послідовності їхньої появи в тексті:

She strudged along the sandy road...

She fell asleep as soon as she had drunk some water...

She felt dizziness as she was on her feet...

It was almost unbearable at times...

She bit her lips and crushed her fingers in her fists...

The pains in her body had drawn the color from her face...

Her limbs felt as though they were being pulled from her body...

Her body became tense and she bit her mouth to keep from screaming with pain.

“I’m afraid it is going to happen...happen...happen right away”, she said weakly, closing her eyes before she could finish...

Before she knew it, she had fainted...

Як видно з наведених прикладів, елементи дискурсем, завдяки градації, поступово передають посилення фізичних страждань молодої жінки, які стають нестерпні і ведуть до трагічної розв’язки.

Отже, проаналізовані дискурсеми функціонують в рамках

пропозиційних структур і обумовлюють цілісну структуру дискурса зображення головного персонажу – Нелі. Крім того, виділені дискурсеми утворюють фрейм морального та фізичного стану молодой жінки.

Як відомо, існують різні підходи до визначення поняття “фрейм” з точки зору форми та змісту [8; 9; 10; 11]. Фрейми поділяють на динамічні та описові; тематичні, пов’язані з описом предметів, образів, пейзажів тощо. Фрейм – образ активізується завдяки пропозиційним структурам, які утворюють схему смислових опор, що на мовному рівні виражено в дискурсемах, а на рівні дискурсу перетворюються в сценарій цілого образу, як в конкретному випадку створення образу Нелі.

Можна виділити також дискурсеми з дискурсу зображення Верна, які функціонують в тому ж тематичному ключі і безпосередньо пов’язані з драматизмом ситуації. Ці дискурсеми поглиблюють відчуття безнадійності положення жінки і передають намагання чоловіка врятувати її.

Проілюструємо їх в більш розширених контекстах, в яких також завдяки градації посилюється емоційно-експресивний ефект цілого дискурсу.

Ось дискурсеми Верна, в послідовності яких зростає стилістичне враження драматизму того, що відбувається:

Vern found her a place to lie down, ...scraped a pile of dry pine needles for her to lie on, ...pulled an armful of moss from the trees to put under her head.

Vern was kneeling beside her, fanning her with his hat...

He did not know what to do, but he knew he had to do something for Nellie right away...

He picked her up and carried her across the road...

He put her down under a pine tree and put some of their clothes under her head and some over her feet and legs...

He bent down and saw that her lips were bloodless and that her face was whiter than he had ever seen anyone's face...

Vern fell on his knees beside her on the ground...

Putting his face down against hers, he felt her cold cheek...

He put his hands on her forehead, and that was cold too...He did know that something had happened...he could not feel her heart beat...

Дискурсеми послідовних дій Верна для врятування Нелі передають драматичний розвиток подій, які закінчились трагічно. Цілісний дискурс дій Верна набагато об’ємніший, так як він включає опис його відносин із фермером, трьохгодинний біг у пошуках людей і повозки, щоб спасти жінку, його роздуми. Але інші фрагменти тексту зі своїми дискурсемами, які не розглядаються в цій статті. Переплетіння всіх дискурсів утворюють художню структуру новели.

Новела – це коротке оповідання про незвичайну подію зі складними переживаннями персонажів, несподіваним фіналом. Мова новели лаконічна,

образна, точна [3;444].

Найбільш показовою в створенні лаконізму в оповіданні “Wild Flowers” є стилістична фігура умовчання, як на рівні цілого тексту зумовлює відчуття напруги, очікування, недомовки. Найперше, це стосується фактуальної інформації про стан молодшої жінки, яка очікує дитину. Читач не зустрине виразів “the expectant mother”, “pregnant”, “to bear a child”, тощо. Автор з самого початку вживає натяки типу: “Did you tell him about me, Vern?”; “She felt a dizziness as soon as she was on her feet”; “Do you think it might happen before we get some place”, he asked anxiously; ...-“I thought so”, she said. “But it is going to be different now, walking like this all day...”

І тільки в останньому абзаці тексту, після того як Верн усвідомить, що трапилось, коли слова і розуміння повернулись до нього, автор вводить пряме значення слів без парафрази і підтексту: “sometimes – a long time away – he would ask about their baby – about Nellie’s – about their baby”...

Образність новели найяскравіше реалізована як в заголовку новели “Wild Flowers”, так і в цілому тексті, в його символіці – аналогії Нелі і Верна до “wild flowers”. З точки зору пропозиційних структур [ПС] – образи – символи відповідають символам природної мови, їх можна вербалізувати, вони абстрактно відображають реальний або уявний світ опису [3,229].

В тексті вираз “wild flowers” набуває символічного смислу, виходячи зі змісту, подій, які відбуваються в новелі. Молода пара йшла в пошуках домішки в краю сосен і піску, де ферми та будинки знаходяться на відстані десяти – п’ятнадцяти миль. Уздовж цієї довгої дороги під деревами, в кущах, серед бур’яну раптово розквітнули останні літні квіти. Осінь була тепла і сонячна, погода сприяла їхній несподіваній появі. Нелі на хвилюшку зупинялася біля квітів, щоб подихати їх ароматом, розуміючи, що ці квіти з’явилися несвоєчасно, їх підманула гарна погода, але ось-ось підуть дощі, настануть перші заморозки, і квіти загинуть. Нелі було тяжко йти, схилитись над квітами, а потім наздоганяти Верна:

While she trudged along the sandy road, she could smell the fragrance of the lust summer flowers all around her. The weeds and shrub hid most of them from sight, but every chance she got she stopped a moment and looked along the side of the ditches for blossoms... (p.42).

Фрейми смислових і символічних аналогій між персонажами і квітами

<i>NELLIE AND VERN</i>	<i>WILD FLOWERS</i>
COMMON PEOPLE; FRAIL; POOR; HARDWORKING; PURE IN THEIR POVERTY AND IN THEIR PROFOUND LOVE FORE EACH OTHER	COMMON WILD FLOWERS; THE FRAGRANCE OF THE LAST SUMMER FLOWERS; BEAUTIFUL, TENDER, PURE, FRAGILE FLOWERS.

<i>DEFENCELESS</i>	<i>DEFENCELESS</i>
EARN THEIR LIVING BY THE SWEAT OF THEIR BROWN; HAVE TO HOLD OUT AGAINST UNFAVOURABLE CONDITIONS; INHUMANITY, BRUTALITY, EXPLOITATION; MERCILESS, PITILESS FARMER; INSECURE	HAVE TO WITHSTAND THE UNFAVOURABLE CONDITIONS: THE HOT SUN, THE FLAT SANDY GROUND, WEEDS, SCRUBS; UNPROTECTED, INSECURE
<i>A THIRST FOR LIFE</i>	<i>A THIRST FOR LIFE</i>
FULL OF DETERMINATION TO STRUGGLE ON; OVERCOME ALL OBSTACLES; TO COVER THE LONG WAY	FULL OF VITALITY; WAGING A DECISIVE BATTLE FOR THEIR BLOOMING (THOUGH IT IS EARLY FALL AND WINTER ON ITS WAY)

Отже, змістова цілісність дискурсу забезпечується лексико-семантичною єдністю, композиційно-мовленнєвою узгодженістю та комунікативно-прагматичною скерованістю його дискурсом. З точки зору Е.А. Селіванової дискурс – це комунікативна ситуація у сукупності її складових [6; 42].

Як свідчить аналіз, окремі ситуативні дискурсами утворюють певний фрагмент цілого тематичного дискурсу і постають як об'єкти його системного моделювання.

Запропонована методика виділення дискурсом забезпечує можливість зробити візуально очевидним лексико-тематичний матеріал тексту, що піддається аналізу, та систематизувати його згідно певної схеми.

УДК 82.035:800

ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ ПЕРЕКЛАДУ ПРИ ВІДОБРАЖЕННІ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СИТУАТИВНОГО ЗМІСТУ ОРИГІНАЛА

О.Л. Мороз

Карпатський інститут підприємництва, Хуст, Україна

Одне з головних завдань перекладача полягає в максимально повній передачі змісту оригіналу, і, як правило, фактична спільність змісту оригіналу і перекладу дуже значна.

В сучасному перекладознавстві можна знайти три основних підходи до визначення поняття «еквівалент».

Деякі означення перекладу фактично підмінюють еквівалентність тотожністю, стверджуючи, що переклад повинен повністю зберігати зміст оригіналу.

Другий підхід у вирішенні проблеми перекладацької еквівалентності

полягає в спробі знайти в змісті оригіналу якусь інваріативну частину, збереження якої необхідно і достатньо для досягнення еквівалентності перекладу. Іншими словами, якщо переклад може виконати одну й ту ж саму функцію чи описує ту ж саму реальність, то він еквівалентний.

Третій підхід до визначення перекладацької еквівалентності можна назвати емпіричним. Суть його полягає в тому, щоб не намагатися вирішувати, у чому повинна полягати спільність перекладу й оригіналу, а зіставити велике число реальне виконаних перекладів з їх оригіналами і подивитися, на чому ґрунтується їхня еквівалентність.

Перекладач-професіонал завжди доб'ється практичної інформаційної еквівалентності перекладу оригіналу, але в теоретичному плані вона, ця еквівалентність, дуже різна. Можна заздалегідь стверджувати, що будь-який переклад ніколи не буде абсолютно ідентичний канонічному тексту оригіналу. Еквівалентність перекладу оригіналу завжди поняття відносне. І рівень відносності може бути дуже різним. Ступінь зближення з оригіналом залежить від багатьох факторів: від майстерності перекладача, від особливостей мов і культур, що зіставляються, епохи створення оригіналу і перекладу, способу перекладу, характеру перекладних текстів і т.п. У теорії і практиці перекладу оперують такими подібними поняттями, як еквівалентність. У широкому плані під еквівалентністю розуміють щось рівноцінне, рівнозначне чому-небудь. Певно, ця менша семантична категоричність слова «еквівалентність» і зробила його кращим у сучасному перекладознавстві.

Під еквівалентністю, у теорії перекладу слід розуміти збереження відносної рівності змістовної, змістової, семантичної, стилістичної і функціонально-комунікативної інформації, що міститься в оригіналі і перекладі. Варто особливо підкреслити, що еквівалентність оригіналу і перекладу – це насамперед спільність розуміння інформації, що міститься в тексті, включаючи й ту, що впливає не тільки на розум, але і на почуття реципієнта і яка не тільки експліцитно виражена в тексті, але й імпліцитно віднесена до підтексту. Еквівалентність перекладу залежить також від ситуації породження тексту оригіналу і його відтворення в мові перекладу. Таке трактування еквівалентності відбиває повноту і багаторівність цього поняття, пов'язаного із семантичними, структурними, функціональними, комунікативними, прагматичними, жанровими і т.п. характеристиками. Причому всі зазначені в дефініції параметри повинні зберігатися в перекладі, але ступінь їхньої реалізації буде різний в залежності від тексту, умов і способу перекладу.

Головне в будь-якому перекладі – це передача змістової інформації тексту. Всі інші її види й характеристики, функціональні, стилістичні (емоційні), стильові, соціолокальні і т.п. не можуть бути передані без

відтворення змістової інформації, тому що весь інший зміст компонентів повідомлення нашаровується на змістову інформацію, витягується з неї, підказується нею, трансформується в образні асоціації і т.п.

Одне з головних завдань перекладача полягає в максимально повній передачі змісту оригіналу, і, як правило, фактична спільність змісту оригіналу і перекладу дуже значна.

Варто розрізнити потенційно досяжну еквівалентність, під якою розуміється максимальна спільність змісту двох різномовних текстів, що допускається через різницю мов, на яких створені ці тексти, і перекладацьку еквівалентність – реальну змістову близькість текстів оригіналу і перекладу, що досягається перекладачем у процесі перекладу. Межею перекладацької еквівалентності є максимально можлива (лінгвістична) ступінь збереження змісту оригіналу при перекладі, але в кожному окремому перекладі змістова близькість до оригіналу в різному ступені і різних способах наближується до максимального.

Різниця в системах вихідної мови (ВМ) і перекладацької мови (ПМ) й особливостей створення текстів на кожній з цих мов у різному ступені можуть обмежувати можливість повного збереження в перекладі змісту оригіналу. Тому перекладацька еквівалентність може ґрунтуватися на збереженні (і відповідно втраті) різних елементів змісту, що містяться в оригіналі. В залежності від того, яка частина змісту передається в перекладі для забезпечення його еквівалентності, розрізняються різні рівні (типи) еквівалентності. На будь-якому рівні еквівалентності переклад може забезпечувати міжмовну комунікацію.

Еквівалентність орієнтована на відповідність створюваного в результаті міжмовної комунікації тексту визначеним параметрам, що задаються оригіналам. Еквівалентність – це відношення результатів двох комунікативних актів – первинного і вторинного. Еквівалентність відповідає на питання, чи відповідає кінцевий текст вихідному.

Еквівалентність завжди у відомій мірі націлена на ідеальний еталон; має на увазі вичерпну передачу змісту оригіналу на всіх семіотичних рівнях і в повному обсязі його функцій, чи стосовно до того чи іншого семіотичного рівня. Вимога еквівалентності носить, іншими словами, максимальний характер або стосовно тексту в цілому, або стосовно його окремих аспектів.

Зіставлення перекладів з їхніми оригіналами показує, що існує декілька типів еквівалентності, у кожному з яких зберігаються різні частини змісту вихідного тексту. Вивчення рівнів еквівалентності дозволяє визначити, яку ступінь близькості до оригіналу перекладач може досягти в кожному конкретному випадку. Поняття еквівалентності розкриває найважливішу особливість перекладу і є одним з центральних понять сучасного перекладознавства.

СУЧАСНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ: ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ТА ПРАКТИКИ

Г.М. Ножова, О.В. Пулянович, М.Ю. Шеверя

Карпатський інститут підприємництва, Хуст, Україна

Вступ

З переходом до ринкових відносин, економічний аналіз не тільки не втратив свого значення, а навпаки, роль його постійно зростає. Це пов'язано з тим, що перший план виступають не процеси поточного планування і оцінки поточних справ на підприємства, а стратегічні розвитку цих підприємств. Тобто значно зростає значення стратегічного планування і стратегічного управління.

Необхідність вивчення внутрішнього і зовнішнього економічного середовища суб'єктів господарювання, кон'юнктури ринку і його адаптивності, можливої конверсії капіталу і оцінки ступеня економічного ризику вносять суттєві зміни в методику і організацію аналітичних досліджень. Модель комплексного аналізу має бути перебудована відповідно до його нової функціональної ролі.

В той же час, стосовно вивчення цієї дисципліни у вищих навчальних закладах постійно змінюється і тенденція складається не на її користь.

Питання м розвитку і впровадження в учбових процес економічного аналізу або окремих його частин розглядається багатьма авторам, зокрема Чумаченко Н.Г., Мних Є.В., Коробов М.Я., Іваненко В.М., Мец В.О., Шкарабан С.І. та ін. Стану економічного аналізу і його ролі в сучасних умовах господарювання була присвячена міжнародна науково-практична конференція, яка відбулася в м. Київ в 2003 році.

Однак, як показує практика, питання розвитку економічного аналізу і напрямки його використання ще дійшли свого логічного завершення.

В статті робиться наголос на нові підходи і методики економічного аналізу, які повинні знаходити своє практичне застосування. Звертається увага на зміщення акцентів сфери застосування управлінського, фінансового і стратегічного аналізу.

Основна частина

Економічний аналіз – це система знань про методи дослідження господарської діяльності за даними обліку, звітності та іншої економічної інформації, що здійснюється з метою виявлення і використання

внутригосподарських резервів для забезпечення досягнення завдання самого підприємництва [1, С.7].

З цього визначення витікає, що об'єктами економічного аналізу є підприємства, об'єднання, окрема галузь, регіон, народне господарство в цілому.

Ринкова економіка обумовлює розвиток аналізу в першу чергу на мікро рівні – на рівні окремих підприємств та їх внутрішніх структурних підрозділах, оскільки вони складають її основу.

Сучасні умови господарювання вимагають нових підходів до аналітичної роботи, пов'язаною з трансформацією економіки в Україні, яка торкнулась всіх аспектів управління, в тому числі і трансформація економічного аналізу, який є однією з його складових.

Ця трансформація відбувалася в умовах перебудови систем обліку і звітності, застосування міжнародної стандартизації економічних показників та їх оцінок. З урахуванням процесу іноземного інвестування, торгівлі, інформаційного обміну, який є дуже складним при різних системах обліку, розбіжностях у показниках і мірах.

Різноманіття об'єктів економічного аналізу і завдань, які стоять перед кожним з них, вимагають і нових підходів до перебудови діючих моделей економічного аналізу.

Логіка побудови діючих моделей економічного аналізу була зумовлена логікою централізованого управління і планового ведення господарства, а тому за роки незалежності були зроблені намагання трансформації його до ринкового механізму.

Посилення функціональної ролі економічного аналізу має стосуватися в основному таких сфер дослідження: аналіз ринкового середовища, виробничо-господарського потенціалу, ефективності управління фінансовими ресурсами, обґрунтованості та дієвості механізму реалізації управлінських рішень.

Формування ринкового механізму змінює характер аналітичних досліджень, розширює зону діагностики і пошуку. Аналітичні дослідження охоплюють як внутрішнє, так і зовнішнє економічне середовище кожного об'єкта господарювання. В зоні їхніх інтересів перебувають горизонтальні інформаційні зв'язки та взаємозв'язки інших об'єктів. Індикативними показниками господарської орієнтації є державні економічні та правові регулятори ринкових відносин. Така система аналізу дає можливість швидко адаптуватись до змін ринкової кон'юнктури, передбачати можливі зміни поведінки партнерів, уникати невиправданого ризику.

Важливо зазначити, що в аналізі не можна обмежуватися інформацією про встановлені на певний час економічні відносини. Велике значення має також інформація про еволюцію цих відносин, більш тривалу динаміку

економічного розвитку, які свідчать про стабільність, перспективність і надійність партнерства в усіх аспектах.[2, С.24]

Комплексний економічний аналіз проводиться у двох зустрічних напрямках за системою досліджень "виробництво-витрати-результат".

Виходячи з загальних критеріїв господарювання, на нашу думку, в умовах ринку доцільно виробничу діяльність оцінювати з точки зору досягнення максимальних фінансових результатів і економічної стабільності. Разом з тим фінансова діяльність, управління фінансовими ресурсами розглядається через призму оптимізації виробництва, раціонального маневрування грошовими потоками.

Широке використання ПЕОМ дає можливість не лише збільшити функціональні можливості та підвищити методологічний рівень економічного аналізу, а й створити оптимальну організаційну модель його. В міру того, як зростає значення економічної інформації, загострюється проблема економічності аналітичних процесів. Це, в свою чергу, визначає методологічний рівень аналізу до цільності реалізації його функціональних можливостей оцінки, діагностики, пошуку. Лише раціональна диференціація та інтеграція елементів організаційної моделі економічного аналізу дасть змогу привести його у відповідність до сучасних вимог.

Комплексний економічний аналіз [3,С.128] стає основою системного підходу до впровадження різних методів управління. Як свідчать дослідження, несистемна реалізація методів лише посилює не відповідність структури організаційно-економічному механізму, перешкоджає ефективному використанню виробничого потенціалу. Як правило, впровадження різних систем управління, форм господарювання, застосування регуляторів економічних відносин здійснюється без глибокого аналізу умов ефективності їх на конкретних об'єктах, а також нового механізму управління в цілому. І лише в процесі реалізації чи після його завершення оцінюється, на скільки ефективним є перехід на нові системи управління. Найчастіше результат буває негативним. Аналіз показує, що майже половина вихідної управлінської документації підприємств неузгоджена між собою. Прийняті рішення мають не однозначний і суперечливий характер. Це саме стосується "пакетної" оцінки нормативних і законодавчих актів, які приймаються на вищому рівні. Вважаємо, що глибокий альтернативний економічний аналіз ефективності впровадження нових систем управління слід застосовувати передусім для обґрунтування механізму реалізації управлінських рішень.

В умовах формування ринкового механізму кібернетичний підхід до управління передбачає вдосконалення аналізу оптимальності управлінських рішень, прогнозування поведінки конкурентів та контрагентів, оцінку наслідків регулювання системами тощо. Звести до мінімуму негативну дію

факторів невизначеності можна лише в процесі системних досліджень інформаційної моделі з багатьма критеріями. Це посилить значення економіко-математичних методів і моделей в аналізі, що, в свою чергу, сприятиме вдосконаленню методики аналізу на їх основі.

Незалежно від перспектив диференціації чи інтеграції функціонального забезпечення при переході до ринку, методологічні основи економічного аналізу матимуть велике значення для функціонування організаційно-економічного механізму в економіці України.

З точки зору міжнародної перспективи розвитку економічного аналізу в Україні важливе значення має застосування міжнародних стандартів, принципів бухгалтерського обліку і нормативів аудиту, а також визнання великої ролі фінансових звітів і аудиторів у міжнародному вільному ринку.. Це пов'язано з тим, що перспективним напрямком розвитку економічного аналізу є взаємопроникнення дисциплін. Так, результати економічного аналізу, як управлінського і, тим більше фінансового використовуються при проведенні аудиту. Тобто взаємопроникнення споріднених дисциплін проявляється у використанні єдиної інформаційної бази, яка формується в умовах використання сучасних комп'ютерних технологій.

Глобалізація економіки та складність ділових операцій зумовили підвищення вимог до надійності та релевантності фінансової інформації в українській економіці. Історично склалося так, що радянська система обліку та аналізу господарської діяльності, як підкреслювалося вище, була створена так, щоб забезпечувати управління центральними плануючими органами, а діюча звітність в основному для задоволення потреб з метою оподаткування. Хоча звітність про податки залишається важливою частиною фінансової звітності, потреба у централізованому плануванні зменшуватиметься з розвитком вільної ринкової економіки в Україні. Для прийняття рішень про ефективне розміщення своїх ресурсів фінансова звітність стане потрібною передусім власникам підприємств, менеджерам, інвесторам і кредиторам, а не центральним органам управління. Саме така ситуація характерна для ринкової економіки.

В зв'язку з цим підвищується роль методів фінансового аналізу. З оглядом на це певний інтерес представляє метод комплексного фінансового аналізу, розроблений консультативною групою “Воронов и Максимов” і реалізований програмною моделлю “МАЙСТЕР ФІНАНСІВ”: Аналіз і планування”. Цей метод передбачає змінити підхід до аналізу ризику банкрутства із застосуванням нечітких множин. [4,С.26-34].

Є ще один аспект, який необхідно враховувати при оцінці реального фінансового стану підприємства – це рівень інфляції.

Слід зазначити, що хоча інфляція в Україні не є дуже високою, зростання цін на товари не у всіх відношеннях є негативним явищем. У

ринковій економіці вартість товарів має бути високою. Це, з одного боку, змушує людей ретельно зважувати рішення про розміщення ресурсів (у цьому випадку своєї заробітної плати), а з іншого спрямувати підприємницьку діяльність на виробництво потрібних товарів. Як свідчить ринкова практика, ефективне розміщення ресурсів і поява їх на ринку можливі лише у тому випадку, якщо існує висока вартість товарів.

На нашу думку, моделі фінансового аналізу повинні враховувати і цей факт, тобто оцінку доцільності або недоцільності підвищення цін. Іншими словами, розглядати рівень інфляції тільки з точки зору оцінки його як негативного фактору без огляду на тенденції, які відбуваються в процесах розвитку світової економіки не правомірно.

Болючим питанням для України є інвестиції. Тому їх також можна розглядати як об'єкти аналізу. За допомогою більш досконалих методів і моделей економічного аналізу можна вирішити безліч різних питань, головним з яких є обґрунтованість розміри інвестицій, визначити галузі ефективного залучення капіталу і розрахувати показники ефективності інвестицій.

Крім того, інвесторам (місцевим та іноземним) потрібна інформація, щоб вирішити, в які компанії вкладати свій капітал. Кредитори (місцеві банки, міжнародні кредитні установи, уряди, приватні особи) потребують інформації, що дає змогу здійснювати аналіз діяльності тих компаній, яким потрібно надати кредит. Постачальники товарів і послуг потребують інформації, яка дає їм можливість визначити, що їх товари й послуги будуть оплачені. Робітникам потрібна інформація, що дасть їм змогу оцінити можливість отримання заробітної плати у відповідній компанії та її спроможність продовжувати свою діяльність. Уряд зацікавлений у фінансовій інформації для планування потреб макроекономіки і оцінки податкових надходжень у бюджет країни. Система фінансової звітності, яку розробляють для обслуговування цих споживачів, має сприяти можливості ефективного розміщення капіталовкладень для поліпшення економіки.

Для перелічених споживачів не потрібна фінансова інформація про кожну компанію. Тому компанії повинні збирати і подавати фінансову інформацію, яка б задовольнила потреби певних споживачів.

При розподілі інвестицій між різними контрагентами доцільно застосовувати економіко-математичну модель, запропонована Беллманом Р.[5] Реалізація цієї моделі здійснюється за допомогою методу динамічного програмування і не пов'язана з часовими змінами

У зв'язку з цим необхідно виділити фінансовий і менеджерський аналіз Українська система економічного аналізу має розвиватися саме у цьому напрямі. Міжнародна практика економічного аналізу була створена шляхом розвитку двох окремих видів аналізу: фінансового і менеджерського.

Для цього існує очевидна підстава. Менеджери підприємства висувають інші вимоги до фінансової інформації порівняно з іншими споживачами. Вимога менеджерів набагато конкретніша (наприклад, вартість окремих компонентів), ніж інших споживачів фінансової інформації. Тому не потрібно переконувати інших споживачів такою детальною інформацією.

Крім того, інформація, яка потрібна менеджерам різних видів підприємства, може дуже відрізнятись одна від одної. Директор великого банку має зовсім інші потреби в інформації, ніж директор невеликого ощадного банку. І обидва вони потребують зовсім іншої інформації порівняно з директором молочної ферми, будівельної компанії, лікарні або навіть аудиторської фірми. Тому директори компаній повинні мати можливість розробляти власні системи для збирання інформації, яка дасть їм можливість ефективно керувати своїми компаніями. Намагання розробити одну систему менеджержського або фінансового аналізу не зможе задовольнити жодного споживача.

Якщо менеджержський аналіз має бути більш гнучким, то фінансовий аналіз цього не вимагає, тому що для задоволення більшої частини перелічених раніше споживачів інформація, що подається у фінансових звітах, повинна бути порівняною.

Особливим завданням економічного аналізу в сучасних умовах є дослідження комерційного ризику. Комерційний ризик в умовах ринкової економіки – категорія об'єктивна, яка завдає багато незручностей та проблем підприємцям, які займаються фінансово-господарською діяльністю при будь-якій формі власності. Подолати труднощі, що виникли у зв'язку з цим, з найменшим ризиком можна при двох обов'язкових умовах:

По-перше, за допомогою організації ретельного аналізу затрат живої та упередженої праці.

По-друге, кардинальна перебудова аналізу споживчого попиту в умовах постійно змінюючи ціни. Визначення споживчого попиту завжди було слабким місцем нашої економіки. Міжнародний підхід, світовий стандарт, мудро виражений у формулі “Von der Hand im dem Mund” (з рук виробника у рот споживача) в більшості своїй порушується.

Що стосується методів економічного аналізу, то на перший план висуваються саме ті, за допомогою яких здійснюються стратегічні дослідження і прогнозування розвитку суб'єктів господарювання на майбутній період.

Саме ці методи і не розглядаються в підручниках “Теорія економічного аналізу”. З видання до видання повторюються одні ті ж самі традиційні методи економічного аналізу, а такі як SWOT-аналіз, ABC-аналіз, Бенчмаркінг та ін., які є основними, на яких базується стратегічний аналіз, стратегічне управління, контролінг, маркетинг та ін. дисципліни. Тому

вважаємо за необхідне внести зміни в програму учбової дисципліни “Теорія економічного аналізу” і в підручники та навчально-методичні посібники з цього курсу.

Висновки

В цій статті визначені тільки деякі аспекти перспектив розвитку економічного аналізу і його основних методів. Та сфери застосування.

Сьогодні як ніколи важливо добре знати природу економічного аналізу, розбиратись у механізмі здійснення аналізу, бачити способи найбільш повного застосування методів та прийомів економічного аналізу, особливо тих, що пов'язані зі стратегією розвитку економіки.

Важливо законодавчо закріпити розподіл економічного аналізу на управлінський (менеджерський) і фінансово-економічний.

Управлінський (менеджерський) застосовувати при вивченні питань оснащення підприємства різними видами техніки і енергетичними засобами, ефективності впровадження нових видів техніки, впливу рівня технічної оснащеності і використання різних видів машин і систем на технологію виробництва та всі економічні показники підприємств. На сучасному етапі розвитку економіки України характерні швидкі темпи технічного прогресу, що зумовлює і підвищення ролі економічного аналізу.

Фінансово-економічний аналіз застосовувати при вивченні фінансово-економічних показників, які покладено в основу розробки варіантів фінансових планів підприємств та їх об'єднань, для оцінки виконання фінансових планів підприємства, ефективності використання засобів та аналізу фінансового стану підприємства.

Подальшим напрямком наших наукових досліджень буде конкретизація підходів та методів стратегічного аналізу і сфери їх застосування в сучасних умовах трансформації економіки.

1. Циглик І., Кропельницька С. Економічний аналіз в системі підприємництва // Економіка, фінанси і право, 2002. №4, с.7-10.
2. Алексеев І.В., Мороз А.С., Романів Є.М. та ін. Фінансовий аналіз: техніка розрахунків та моделювання економічної ситуації. – Львів: Бескид, 2003.
3. Чигиринська О.С., Власик Т.М. Теорія економічного аналізу. – К.: Центр навчальної літератури, 2006.
4. Недосекин А.О. Максимов О.Б. Аналіз ризика банкрутства підприємства с применением нечетких множеств // Вопросы анализа риска. – 1999. – № 2.
5. Беллман Р. Динамическое программирование. – М.: Из-во иностр.лит., 1960.

PECULIARITIES OF REMOTE EDUCATION SYSTEM IN HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS OF NORWAY

N.V. Rokosovyk

Carpathian Business Institute, Khust, Ukraine

We live in the time when distance education is spreading all over the institutes and universities of Ukraine. We want to introduce you the experience of organization of distance education in Norway. Our intention is first to describe some of the problems related to introducing distance education into a traditional Norwegian university, and the consequences of using different models of co-operation for development and delivery of distance education courses.

The experiences which are presented here derive from the development, production, and delivery of a number of national or regional distance courses at the University of Bergen.

The University of Bergen was founded in 1946, and has since the sixties been growing rapidly into an organization of seven Faculties, comprising 912 academic staff members and 914 non-academics, and a given number of 'student equivalents' of 17,500 in 1995. The governing structure consists of the Senate, the Faculty Boards and the Departmental Boards. The Senate is responsible for the overall management of the institution, the appointment of professors, budgetary priorities, and the approval of curriculum and the awarding degrees. In curriculum matters the universities have a different mandate from that of the colleges.

In 1972 the University established an audiovisual department, today named the University Media Centre (UMS), and in 1990 the Centre for Continuing Education (SEVU). The University Media Centre is also a production unit, and one of the objectives has been to run different training courses. One of these was a general educational planning course, which was developed and has been established by the university as a compulsory course for every new member of the academic staff. The responsibility for the course now lies with the Faculty of Psychology.

The establishment of the Centre of Continuing Education (SEVU) was based on the strategic plan for the University of Bergen towards the year 2000, decided by the Senate in 1987. One of the objectives of the plan is to strengthen and systematize the activities in the area of further and continuing education, giving it high priority and developing the University of Bergen into the central institution in this field in its region, the west coast of Norway. The aim of the Centre for Continuing Education is to take initiatives and develop courses in cooperation with different departments in the field of subjects given priority, marketing the expertise

of the University of Bergen and making this expertise available to targeted external groups through further and continuing education.

In 1992 the Senate approved a strategy plan for improvement of study quality, including an item about the use of technology in distance education (Universitetet i Bergen 1992).

In the middle of the 1950s and up to the 1960s it was a tradition at the Faculty of Arts to offer continuing education in the form of summer courses on campus based on the ordinary curriculum, and leading up to a final examination equal to the one taken by the regular students. The ‘availability of this form of education gradually disappeared, and was replaced by decentralized curriculum courses organized in co-operation with organizations for public add education. The lessons in these decentralized courses are given by caserne from the university and/or graduates from the universities holding a certain grade level. In the subjects of Law and Examen Philosophicum this form of decentralized courses is still quite extensive.

Up to 1984 the National Broadcasting Cooperation (NRK) held a monopoly on television transmission. In 1984 the Ministry of Cultural Affairs offered an option on local television time to NRK or other private providers. The University of Bergen, together with the largest newspaper in Bergen and some other organisations, applied for concession, and on 17th May 1985 the first transmission took place through a UHF-net, covering Bergen and the nearest communities, with a total of approximately 150,000 households. The University Media Centre was the driving force in getting the management of the university to accept the proposal to participate in the TV-consortium. The Department of History took the challenge, and a 10 credit course in Local History was developed and approved by the Senate for distance education. In this way an idea had been born.

Under the leadership of the University Director, the University in late 1988 started negotiation with the NRK about distance education courses to be transmitted by NRK’s television and radio channels. A project was agreed upon, and the development of Norwegian History as a distance course started in 1990 as a co-operative venture between the Department of History at the University of Bergen and NRK. History sections at other universities and colleges were invited to participate in the development of the curriculum, in the production of learning materials, and in course delivery. In the same year as the Centre for Continuing Education was founded, the development started of the distance course in environmental studies – The Tellus Syndrome – based on the World Commission on Environment and Development recommendation ‘Our Common Future’.

SEVU is responsible for taking initiatives in developing and offering further and continuing education. But this has to be done in co-operation with the academic, specialised departments. To formalise this the Senate has appointed a Centre Board with members from each Faculty and from the Central Admini-

stration. To get into a dialogue with the Faculty Administration, SEVU arranged meetings with the Faculty Directors to come to an agreement on priorities to be presented to the Board. Such priorities partly have been a basis for the annual budget and the plan of activities recommended by the Board to the Senate. Each DE course normally has to be approved separately, based on a gross budget for the course covering three to four years, and showing the total costs of development, production and provision of the course, with an estimated break-even, based on course fees for a stipulated number of students and assumptions of external grants.

Alternatively, the Centre will have to take full financial responsibility for a given course, by including it into the annual budget, in order to have it approved. But in this last case, it will to a certain extent be possible to discount expected students' course fees. This model applies to satellite distributed courses, where the time of development often is short, and the financial aspects will have to be solved after the decision to start the course has been taken. A decision will mostly be based on the number of enrolled students, but sometimes other arguments will be put forward, such as policy concerns about responsibility in relation to special target groups, or the wish to try out new techniques in the delivery system or learning materials. There is an attempt to estimate how much the institution 'subsidises' each DE course by not demanding full coverage of overhead costs and by letting teams work late hours without incurring overtime rates, etc. This means that there is a need for negotiation between SEVU and the other involved departments/faculty concerning how many man-hours each unit will have to provide, and how much work must be paid for. The SEVU policy has been to try to produce distance education of the highest quality, and consequently try to avoid 'left hand' work from the academics involved. This has meant that there has been a need to 'buy out' the academics, to free them from all other duties in order to make it possible for them to concentrate on the development of the distance courses. As a part of such settlements, the University has been granted the royalties of the first edition of learning material being published, to cover some of the extra costs. Royalties of later editions will be kept by the author.

Since administrative routines relating to distance education have often to be different from those developed for campus students, SEVU has, in agreement with the Student's Office, established its own database and developed suitable routines covering marketing, registration of applicants, matriculation, information and examination, among many other routines related to DE students. The Student's Office register matriculates DE students in the University Database by course and marks obtained, and also issues documentation of completed courses and grades. The Office is also responsible for processing the applications for enrolment from those for whom the normal enrolment criteria do not apply.

Thus, we have considered the peculiarities of distance education at the university of Bergen.

СОЦІАЛЬНИЙ ПРАЦІВНИК: ПРОФЕСІЯ ТА ОСОБИСТІТЬ

Т.Ф. Романюк

Карпатський інститут підприємництва, Хуст, Україна

Проблема професії, професіонала, професіоналізму вже тривалий час є однією з найбільш актуальних у наукових колах. Вона хвилює соціологів і психологів, медиків і педагогів, економістів і політиків. І не випадково, тому що мова йде про якісний рівень, можливості «роблення» життя людини в усіх сферах її життєдіяльності і вирішення проблем майбутнього [1; с.125].

Термін професія (від лат. profession – офіційно зазначене заняття, спеціальність) пов'язаний із набуттям особливих знань і умінь – таких, що визнані, що забезпечують прийняття суспільством особистості як такої, котра володіє певною особливою діяльністю, потрібною іншим, такою, яка виокремлюється суспільством і оцінюється ним. Водночас професія виокремлює особистість з-поміж інших, робить її потрібною людям. Професія стає важливою умовою та основою самовизначення індивіда [1, с. 126].

Вихід соціальної роботи на професійний рівень – явище значне, хоча скоріше можна назвати юридичним оформленням досвіду, накопиченого в СРСР за минулі роки. Сучасна модель соціальної роботи, яка увібрала у себе найкраще з здобутків минулого, була сформована і продовжує розвиватися як результат багаторічного науково-практичного пошуку, в процесі якого вивчався вітчизняний і зарубіжний досвід, виявлялося загальне і специфічне, створювалися найсприятливіші умови для відпрацювання стандартів цієї професії. Значущість вивчення світової теорії і практики соціальної роботи важко переоцінити. Рівень її розвитку дав змогу «укласти» в модель соціального працівника багато того, що на етапі народження цієї професії (понад 100 р. тому) було не можливо передбачити. У становленні цієї професії попереду завжди йшли педагоги. У педагогічній сфері ще в 60-70 роках робилися спроби готувати спеціалістів безпосередньо налаштованих на соціальну роботу в мікрорайоні (організатори позакласної та позашкільної роботи, педагоги-організатори, житлово-комунальних служб тощо). Накопичений досвід практичної роботи в соціумі дав змогу сформуванню нове розуміння призначення цієї професії [4, с.87].

Як відомо професія соціальний працівник є складовою поняття «соціальна робота», однак тут існує широкий спектр варіантів, підходів, характерних для тієї чи іншої країни, до визначення сутності функцій, змісту

і методів соціальної роботи. Цій багатоваріантності властива певна спільність. В усіх розвинених країнах світу на 1 місце у функціональному призначенні соціального працівника висуваються вміння створювати й розвивати взаємини, що сприяють успішній професійній діяльності людей, уміння активізувати зусилля (окремих осіб, груп, спільнот). На вирішення певних проблем, заслуговувати їхню довіру, вміння бути посередником і налагоджувати стосунки між конфліктуючими особами чи групами, забезпечувати міжінституційні зв'язки. Психолого-педагогічна компетентність, підготовленість становлять базову основу соціальної роботи [4,с.76].

Кодекс професійної етики. Професійні стандарти діяльності соціального працівника спираються на кодекс етики, який є міжнародним еталоном ставлення професіонала до своїх обов'язків. Призначення цього кодексу бути дороговказом повсякденної поведінки соціальних працівників.

Зміст кодексу базується на фундаментальних цінностях соціальної роботи як професійної діяльності. Він враховує унікальність кожної особистості, її права і можливості. За цим кодексом соціальний працівник є співробітником соціальної служби, що усвідомлює свою відповідальність у кожній конкретній ситуації. Соціальний працівник враховує принципи кодексу у вирішенні тієї чи іншої ситуації, в якій реалізується професійна діяльність. Кодекс забезпечує базу для самостійного прийняття рішень у межах норм професійної етики.

Стиль поведінки. Працівник соціальних служб повинен дотримуватись високих моральних стандартів у своїй поведінці, повністю виключаючи нечесні дії; чітко розрізняти заяви і дії, зроблені ним як приватною особою і представником своєї служби.

Компетентність. Соціальний працівник мусить докладати зусиль, щоб бути і залишитися спеціалістом-експертом у професійній діяльності. Він має право вести роботу лише в межах своєї компетентності, повинен нести персональну відповідальність за якість виконуваної роботи.

Соціальний працівник повинен діяти так, щоб запобігти можливості негуманної або дискримінаційної поведінки щодо особистості.

Чесність. Соціальний працівник повинен вимірювати свої вчинки за найвищими стандартами професійної чесноти: не піддаватися негативному впливові на шляху професійної діяльності, сумлінно виконувати професійні обов'язки; не використовувати своїх професійних відносин у своїх цілях.

Самовдосконалення. Соціальний працівник повинен підвищувати рівень своєї підготовки, прилучатися до системи навчання і дослідної роботи: безпомилково передбачати наслідки помилкової роботи, захищати учасників від незаконних дій, які спричиняються до фізичного і душевного дискомфорту, розладу, небезпеки або приниження. Інформація повинна бути

конфліційною, обговорювати дослідну роботу лише з професійною метою, брати платню тільки за реально виконану роботу, яка пропонується добровільно і на законних підставах.

Права і пріоритетність інтересів клієнтів. Соціальний працівник повинен докласти максимум зусиль до того, щоб обумовити самостійність клієнта. Основні вимоги соціального працівника у його відносинах з клієнтом: не використовувати відносини з клієнтами у корисливих інтересах; всіма доступними засобами боротися проти дискримінації (сексуальної, національної, політичної тощо); уникати зв'язків або відносин шкідливих для клієнтів; не вступати в сексуальні стосунки з клієнтами за будь-яких обставин; повідомляти клієнтам про ризик, права, можливості, обов'язки, пов'язані для них із соціальною службою; прислухатися до порад і консультацій колег і наставників; виступати на захист клієнта; не допускати приниження гідності особистості клієнта під час надання йому благодійної допомоги.

Конфіденційність. Працівник соціальної служби повинен поважати таємницю клієнтів і не розголошувати інформацію, отриману під час професійної соціальної допомоги: інформацію про клієнта можна розголошувати лише за необхідних професійних обставин; ознайомити клієнта з усіма офіційними записами, які їх стосуються; публікувати матеріали справи тільки за згодою клієнтів.

Гонорари. Працівник соціальної служби повинен переконатися в тому, що встановлені гонорари за різні види соціальної допомоги є справедливими, тактовними, співвідносяться з витратами й видами соціальної допомоги, а також із платоспроможністю клієнта.

Повага і сумлінність. Соціальний працівник має ставитися до колег з повагою, довірою та ввічливістю, бути делікатним і справедливим, а також: залучити співробітників до реалізації професійних інтересів та переконань; цінувати й поважати довіру колег у професійних взаєминах; гідно оцінювати виконану роботу, творчі здобутки колег надавати достовірно; підвищувати ефективність спільної роботи і поліпшення особистих взаємин з колегами.

Сфери соціальної діяльності. У багатьох країнах світу модель системи соціальних служб в управлінському плані віддзеркалює концептуальний підхід: від особистості – до сім'ї, від сім'ї – до сімейно-сусідського співтовариства в будинку, мікрорайоні, общині. Система керівництва розвивається знизу вгору і здійснюється міжвідомчими Центрами соціального захисту населення, які об'єднують зусилля всіх відомств, їхні можливості, права, обов'язки, фінансовий, матеріально-технічний та кадровий потенціал. Соціальний працівник ставить своєрідний соціальний діагноз, вивчає вікові та психологічні особливості, здібності, нахили людей, вникає у їхній мікросоціум, світ інтересів, коло спілкування, умови життя,

моральну атмосферу, виявляє позитивні й негативні впливи, проблеми медичні, психологічні, правові, екологічні, до розв'язання яких потім приєднаються соціальні працівники, які спеціалізуються саме на цих проблемах [3, с.300].

За своїм професійним призначенням соціальний працівник зосереджує зусилля на виявленні та подоланні негативних явищ, а не на боротьбі з їхніми наслідками, забезпечуючи в такий спосіб у роботі з конкретною сім'єю й особистістю своєчасну превентивну профілактику різних відхилень – моральних, фізичних, психічних, соціальних. Базовою у системі соціальних служб є медико-психологічна служба, забезпечена кадрами соціальних працівників, дії яких визначаються специфікою національно-регіональних і мікросоціальних умов, характером проблем і потреб населення конкретного мікросоціуму.

Соціальні працівники, допомагають клієнтам, діють спільно, реалізуючи при цьому кожний свої функції. Місцем роботи соціального працівника можуть бути житлові будинки або спеціалізовані заклади (відділення соціальної допомоги за місцем проживання, центр реабілітації, соціальний притулок, медико-психологічна реабілітація, центр зайнятості), школа, дошкільні заклади, окремі клієнти, підприємства, творчі, громадські організації.

Функції соціальної діяльності. До основних, базових характеристик соціального працівника, належать: здатність забезпечити потрібне посередництво між особистістю, сім'єю, з одного боку, і суспільством, різними державними і громадськими структурами – з другого; уміння позитивно впливати на спілкування, стосунки між людьми, на ситуацію в мікросоціумі, стимулювати, спонукати клієнта до тієї чи іншої діяльності; уміння працювати в умовах неформального спілкування (позиція неформального лідера, помічника, радника); сприяння клієнтові у розв'язанні його проблем, уміння будувати спілкування на основі діалогу.

Специфіка функцій соціального працівника потребує безперервного самовдосконалення, широкої поінформованості, обізнаності, ерудиції, глибоких спеціальних знань [2; с.234].

Соціальний працівник, надаючи соціальну допомогу клієнтові, діють спільно, реалізуючи при цьому такі провідні функції:

1. організаторську;
2. прогностичну;
3. попереджувально-профілактичну та соціально-терапевтичну;
4. організаційно – комунікативну;
5. охоронно-захисну.

Відповідність підготовки особистості кваліфікаційним вимогам. Відповідно до функціональних обов'язків і сфер діяльності соціальний

працівник повинен: бути поінформований щодо основних учень у галузі гуманітарних і соціально – економічних наук; знати етичні та правові норми, що регулюють взаємини людини і суспільства; мати цілісне явлення про процеси та явища, які відбуваються в суспільстві та природі; мати наукове уявлення про здоровий спосіб життя; володіти культурою мислення, знати його загальні закони; використовувати сучасні освітні технології; розуміти сутність і соціальне значення своєї професії; володіти основами педагогічної майстерності [1; с.112].

1. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади: Навч.-метод. видання. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.
2. Василькова Ю.В.; Василькова Т.А. Соціальна педагогіка: курс лекцій: учебное пособие для студентов высших педагогических учебных заведений. – 2-е издание; стереотип. – М.: Издательский центр “Академия”, 2001. – 440 с.
3. Российская энциклопедия социальной работы / Под ред. А.М. Панова, Е.И. Холостовой, – М., 1997. – 583 с.
4. Євтух М.Б., Сердюк О.П. Соціальна педагогіка: Підручник. – 2-ге вид., стереотип. – К.: МАУП, 2003. – 232 с.

УДК 316.3.000.32:303.2.001.1

ЗМІНА В ГЛОБАЛЬНОМУ ВИМІРІ

М.В. Соха

Карпатський інститут підприємництва, Хуст, Україна

*Еволюція має відбутися не тому,
що те, що ми робили вчора було неправильним,
а тому що воно є неправильним для сьогоднішнього дня!!!*

Способи життя й соціальні інституції, властиві для сучасного світу радикально відрізняються від тих, що існували в нещодавньому минулому. Протягом двох-трьох століть настільки змінилося соціальне життя людини, що важко його порівняти з тим як вона жила тисячі років до того. Те, що сьогодні відбувається називають переходом до нового суспільства, яке вже не ґрунтуватиметься на індивідуалізмі. Ми входимо в фазу розвитку поза межами індустріальної ери. Для характеристики нового ладу використовують такі терміни як інформаційне суспільство, суспільство послуг та суспільство знань. Найбільш поширене – постіндустріальне суспільство.

Найчіткішу і найвизначенішу характеристику дав Деніел Бел у праці «Прихід постіндустріального суспільства». Постіндустріальний лад відрізняється зростанням числа професій у сфері обслуговування за рахунок робочих місць, на яких виробляються матеріальні блага. Люди спеціалізуються у сфері продукування інформації та знань. Продукування і управління систематичною скоординованою інформацією є головним стратегічним ресурсом суспільства. Ті, що створюють і розподіляють ці знання – науковці, програмісти, економісти, інженери та фахівці всіх рівнів – стають провідними соціальними групами, витісняючи, підприємців та промисловців старої системи. На рівні культури відбувається зміщення «робочої етики», властивої індустріалізму. Люди вільніші у творчості та реалізації як на своєму робочому місці так і поза ним [1, с.245; 2, с. 87].

Зміни мають глобальний характер, бо відбуваються одночасно у багатьох країнах світу. Сучасне суспільство змінюється дуже швидко. Процеси глобалізації є чи найважливішими суспільними змінами, що відбуваються сьогодні. А глобалізація змінює не лише глобальні системи, а й наше повсякденне життя. Це можна спостерігати на прикладі нашого щоденного побутового життя – у наших магазинах маємо можливість купити товари та продукти чи не з усіх куточків світу. Ми користуємося побутовою технікою, наприклад, з Японії, носимо одяг, що міг бути пошитий, наприклад, в Італії, а косметика виготовлена в Штатах. Такий доступ товарів вимагає величезної сітки маркетингових організацій, тисячі угод та перевезень. На сьогоднішній день ми маємо доступ практично до всіх культурних надбань тої чи іншої країни, можемо легко ознайомитися з їхніми культурними благами. Світова павутина (мережа Інтернет) дозволяє користуватися інформацією про будь-які події в світі, що відбуваються саме в цю хвилину. Інформацію називають четвертою владою в суспільстві, а епоху, в якій ми живемо – інформаційною епохою [3, с.356].

Найчастіше люди бояться змін і не хочуть, щоб ці зміни відбувалися в їхньому житті. Психологи пояснюють таку позицію тим, що доросла людина, яка вважає, що вона вже успішно пройшла процес адаптації в суспільстві, має певний соціальний статус, не прагне далі розвиватися, бо вважає себе і так добре сформованою особистістю, якій вже не потрібно вчитися. Звідси таке упереджене ставлення до всього нового та нетрадиційного. Люди бояться і не хочуть змін, бо не знають їх природи.

Для того, щоб відповідати змінам в середовищі потрібно розуміти, що відбувається в світі, слідкувати за основними суспільними та технологічними процесами. Ми не можемо знати, що нове винайдуть завтра науковці, чи дозволять наприклад клонування, чи можливо євроінтеграція настільки розміє кордони, що країни втратять свою національну та культурну

ідентичність і ми станемо просто жителями однієї планети. Ми не можемо знати цього напевно.

Постає питання: як управляти тим, що неможливо передбачити? Питанням глобальних змін та проблемами адаптації до суспільства, що змінюється надзвичайно швидкими темпами займаються науковці Сполучених Штатів та Канади. Перед агенціями, що надають послуги з посередництва та психологічного консультування постала проблема: яким має бути сучасний працівник, щоб він встигав підлаштовуватися під суспільні зміни.

Людина вважається істотою, яка має надзвичайні можливості до адаптації, істотами з подібними властивостями з біологічних видів є ще хіба щурі та таргани. Якраз ми маємо найбільше можливостей для виживання. Психологи засвідчують, що сучасним дітям притаманний процес акселерації – пришвидшений психологічний, фізичний та інтелектуальний розвиток. Це є доказом того, що вони підлаштовуються під глобальні зміни, які потребують швидкого навчання та реагування. Тим же людям, які народилися за одних умов, а живуть і працюють в зовсім інших, потрібно реінтегрувати праці. Еволюція має відбутися не тому, що те, що ми робили вчора було неправильним, а тому що воно є неправильним для сьогоднішнього дня!!! [6]

Нашим батькам говорили що і як потрібно робити. Хорошим працівником вважалася людина, яка вміла добре виконувати розпорядження. На сьогоднішній день таке не проходить – людина з подібним стилем праці ризикує назавжди залишатися на своїй посаді. Сьогоднішні умови вимагають працівника креативного, ініціативного та думаючого.

Щоб бути хорошим працівником, що відповідає сучасним вимогам насамперед потрібно володіти:

- впевненістю в своїх силах;
- новими навичками праці.

Більше того, ця зміна ця має бути нагальна, тому що майбутнє не можна передбачити, його можна лише прийняти таким, яким воно постане перед нами, або самим створити його [6].

Зміна – це все те, що на оточує, це те, в чому ми живемо, хочемо ми цього чи ні і нам потрібно відповідати цій зміні. Не можна не приймати зміну тільки через те, що вона нам не подобається, ми її не розуміємо і не можемо з нею справитися.

Часто ми робимо неправильні припущення щодо зміни або думаємо, що можемо з нею легко справитися, або чомусь вважаємо, що нас це не стосується.

Аналізуючи основні процеси, що відбуваються в сучасному суспільстві, можемо назвати основні зміни, що мають глобальний характер:

- соціополітичні зміни (міжнародні політичні організації, такі як НАТО, ЄС, контролюють основні геополітичні процеси, а країни, як творці окремої державної політики відходять на задній план; такі поняття як ідеологія певної держави (фашизм, комунізм) відійшли в минуле;
- середовище зі стабільного на нестабільне;
- підприємства, що виробляли товар на підприємства, що надають послуги;
- праця фізична на працю інтелектуальну;
- клієнтами та найманими працівниками все більше є ерудовані люди з доброю освітою.

За останні два століття соціальні теоретики прагнули розробити універсальну теорію, котра б пояснювала природу соціальних змін. Проте жодна з однофакторних теорій не може пояснити розмаїття соціального розвитку. Мірою того, як зміни набирають ваги, вони вибудовують щось таке, чого ще ніколи не було, – глобальне космополітичне суспільство. Ми являємо собою перше покоління, яке має жити у цьому суспільстві. Це зовсім не той глобальний лад, що його скеровує колективна людська воля. Радше навпаки, його поява є анархічною та безладною, супроводжується плутаниною впливів [4, с.19].

Глобалізація та зміни, що її супроводжують не є чимось випадковим для нашого теперішнього життя. Вона являє собою зрушення у самому нашому життєвому середовищі. Це і є спосіб нашого сьогоденного життя.

1. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society. London: Heinemann, 1974.
2. Fukuyama F. The End of History and the Last Man. London: Hamish Hamilton, 1992.
3. Гіденс Е. Соціологія. – К.: Основи. – 1999. – 726 с.
4. Гіденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя. – К.: Основи. – 2004. – 256 с.
5. www.hqs.total.net

УДК 061.213:061.22.001.83

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ СУБКУЛЬТУРНИХ РУХІВ В МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

М.В. Соха, С. Сасин

Карпатський інститут підприємництва, Хуст, Україна

*«Люди! Допоможіть мені зрозуміти
життя, не відрікаючись, не
відмовляючись від нього.
Я ж можу, вмію любити! Чому ж я
один?!»*

Представник молодіжної субкультури

Почався новий робочий день, такий же, як був вчора, позавчора, такий, який буде завтра і післязавтра, звичний і рутинний. Ти знову виходиш ранком з домівки на роботу, чи на навчання, чи просто потягтися по місту, і разом з тобою прокидаються і поспішають у своїх справах сотні чи тисячі людей, таких же як і ти. Місто набирає темпи, місто прокидається і досягає ранкового піку. А може і ні! Можливо, це неправильно сказано. Адже вночі воно також постійно в русі, живе нормальним, повноцінним нічним життям. Можливо, вночі воно ще більше функціонує з усією сукупністю нічних клубів, дискотек і різного роду нічних закладів.

Але облишмо це! Ти ідеш куди вже тобі треба, ідеш по вулиці, крокуєш по тротуару, ідеш задуманий чи замріяний, закоханий чи заклопотаний, весь в своїх думках, «на своїй хвилі» і тебе не дуже вже й цікавить, що там за кілька кроків від тебе, хто там за кілька кроків від тебе, що з тим, хто там за кілька кроків від тебе. Звісно, це коли не дуже погожий ранок і ти кудись поспішаєш. Але якщо то якийсь вихідний день, чи ще в кращому випадку свято, і на додаток до всього погода не підвела, то у тебе є час роззирнутися довкола і виділити частину своєї уваги людям, які оточують тебе. І тут, ти помічаєш які не схожі на тебе деякі з цих людей. І тут ти помічаєш, що паралельно з твоїм «правильним світом» існує інший світ. Світ, основу якого становлять маргінали. І тут тобі чомусь стає неприємно від зустрічі з ними. Але чому це так? Чому у суспільства, у людей склалося таке враження та ставлення до них? Не дивлячись на їх зовнішність, не заціклюючись на їх цінностях і нормах поведінки, ти помітиш, що вони такі як і ми. Вони прагнуть самоствердитися, не підпорядковуючись при цьому усім маркам і зразкам поведінки, вироблених у суспільстві. Це люди, які шукають свого призначення, свого місця в суспільстві, свого місця в житті. Їх неможливо не помітити, бо їх багато, про них неможливо не чути, бо вони частина нашого суспільства.

На сьогоднішній день спостерігається велика різноманітність та популярність молодіжних субкультурних неформальних об'єднань. Дана стаття має на меті з'ясувати сутність цього явища, причини його виникнення та ставлення суспільства до цього. Вивченням даного феномену займається багато науковців, зокрема соціологів. Для позначення цієї реальності вони використовують різноманітні поняття, на кшталт: теорія субкультури,

контркультура, суспільні рухи, локальні мережі, соціальні страсти, життєві стилі, але всі вони акцентуються лише на певній конкретній стороні досліджуваного явища, а поняття «субкультура» узагальнює їх. Саме поняття «субкультура» сформувалося в результаті усвідомлення неоднорідності культурного простору, що стало особливо очевидно в урбанізованому суспільстві. Колись поняття «культура» означало пануючу, етичну, естетичну, світоглядну систему – фахово підтримувану елітами і похідну від еліт, які здобували сакральне підґрунтя. Усе поза її межами позбавлялось статусу культури. Термін «субкультура» увійшов в наукову літературу приблизно в 30-их рр. XX ст., але дійсного поширення і набуття того змісту, який він має тепер, отримало лише в 60-70-их рр. у зв'язку з утворенням, широким розповсюдженням і відповідно дослідженням молодіжних рухів [3; 1, с. 142].

Молодіжна ж субкультура, як різновид субкультури – це будь-яке об'єднання молоді, що має власні елементи культури, а саме мову (сленг), символіку (зовнішні атрибути), традиції, норми і цінності. Існування молодіжних субкультур довгими роками сприймалося як патологія, або присутність чужих і ворожих елементів. Властиво, до кінця 80-их рр. не було відомо, як досліджувати і чи взагалі досліджувати різноманітних диваків, які усякими способами намагалися віднайти своє місце у світі. Зараз зацікавлення субкультурними групами зростає. Дослідники і теоретики різних шкіл і напрямків досліджують молодь як соціальний феномен різними способами. Загалом прийнято розглядати теорію субкультур у двох вимірах:

- контркультури (як крайній варіант)
- альтернативу (поміrkований варіант).

Контркультура. Радикальний варіант теорії субкультур – це теорія контркультур. Теорія контркультури стає антитезою традиційних культурних зразків. Вона об'єднує усі субкультурні групи поколінневим зв'язком – почуттям відмінності від попередніх генерацій. Фактично, ця концепція надає культурної автономії, гостро критикуючи дотеперішній розвиток західної цивілізації: промисловість, урбанізацію, розміри, кількість, ефективність, швидкість. Головним гаслом контркультури є необхідність відродження природної людини з небуржуазним світосприйняттям та ставленням до дійсності, тобто відстоюється думка про необхідність звернути особливу увагу на духовні цінності людини. Серед adeptів контркультури можна виділити дві основні підгрупи представників бунту і втечі:

- соціально-звичаєвого бунту – гіппі, панки, поперси, бітники;
- ізоляції від суспільства – рокери, гітовці, кіллери, скінхеди.

Альтернатива. Поміrkований варіант теорії конфлікту – це теорія альтернативи, яка приписує молоді культурну автономію у межах

домінуючої культури. Теорія ця означає перехід контркультури в альтернативу. Альтернатива пропонує нові моральні, естетичні або ідеологічні моделі та розвиток нових якостей свідомості. Інколи поняття альтернативи зображує еквівалент бунту субкультури або контркультури, можливо авангарду та інновації. Найвідоміші гасла альтернативи стосуються пацифізму, медитативної зосередженості, містицизму. Носіями вищезгаданих гасел стають представники субкультурних груп, зорієнтованих на різноманітні зразки життя і діяння. Найчастіше, вони є учасниками екологічно-пацифістських або феміністичних рухів, спільнотних експериментів, експериментальних груп. Вони підтримують «антимистецтво» (геппенінги, паратеатри, музичну альтернативу); різного роду релігійні групи, секти, політичні групи і т.д. Теорія альтернативи виокремлює:

- альтернативно-релігійну терапію – кришнаїтів, растаманів, сатаністів, металс;
- екологічно-пацифістську альтернативу – альтернативних християн, анархістів, відмовників від військової служби;
- креативну альтернативу – електронні гуру, мистецтво жарту, геппенінговий рух, «Оранжева Альтернатива», графітники [2].

Далі у нашій статті ми спробуємо пояснити причини збільшення різноманітності субкультурних рухів та популяризації їх саме в молодіжному середовищі. Перше, що слід відзначити те, що молодь – це категорія людей, яка постійно прагне чогось нового, вона обожає прогрес, вона любить зміни і понад усе прагне жити так як вона хоче. Як часто люблять писати літератори, це пора, коли здається, що ти все знаєш, все вмієш і все зможеш зробити чи змінити. Можна виділити декілька причин, що зумовлювали приналежність до субкультур в різні часові проміжки історії виникнення і розвитку субкультур. В 60-80-их рр. майже в усіх провідних країнах Європи та в Америці спостерігалася економічна криза. Молоді люди закінчували навчальні заклади і не мали змоги працевлаштуватися. Саме акцією протесту виражалася утворення молодіжних неформальних об'єднань того часу. У 90-их рр. виникнення нових субкультур і трансформація старих були пов'язані з виникненням нової епохи в культурі, мистецтві і повсякденному житті – постмодернізму, що характеризується релятивізмом, хаосом, нігілізмом, безмежною свободою. А вже сьогодні молодь не така ідейна, вона насамперед дбає про матеріальні цінності, про гарний здоровий вигляд, розумний погляд. Не можна сказати, що на сучасному етапі таке явище як «молодіжна субкультура» чи «неформальний рух» не є актуальне, просто воно досить сильно трансформувалося. Такі молодіжні субкультури як гіппі, панки чи байкери майже повністю самоліквідувалися, натомість на зміну їм прийшли поперси, дресяжі, гакери та інші об'єднання. Як пише Ольга

Яворницька: «...переважно сучасні молоді люди нагадують «япі» епохи Рейгана – покоління, орієнтоване на кар'єру, гроші, славу – тобто місце серед владної еліти».

Якщо ж все-таки в загальному визначити причини формування субкультур, то в більшості випадків це потреба втечі від загалу і намагання знайти нове значення речей. Вони постають з колективної і майже стихійної потреби по-новому визначити щось важливе для суспільства. Люди у пошуках розв'язання знаходять інших з подібними проблемами і починають усвідомлювати, з якою субкультурою вони хочуть себе ідентифікувати [3].

Світлана Клімова у своїй праці «Молодь, соціалізація і суспільні зміни» стверджує, що швидкість змін у суспільстві і впливає на створення субкультурних груп. У суспільствах, де темп суспільних змін повільний, перехід до дорослості проходить поступово й молодь схожа на своїх батьків. Нове покоління і покоління батьків – єдині та солідарні. У суспільствах, де відбуваються швидкі суспільні зміни, гладкий перехід до дорослості вже неможливий, з'являється значна несхожість із поколінням батьків. У цій ситуації індивід не може слідувати тому зразкові, з яким ідентифікували себе його батьки, оскільки він більше не вписується до суспільного контексту. А що молодь усвідомлює, що досвід минулого нічому їх не навчив, то шукає нові актуальні ідентифікації [2].

Під час вивчення даного питання ми провели дослідження, що мало форму анкетного опитування серед студентів Карпатського інституту підприємництва. В опитуванні взяло участь 30 студентів. Дослідження мало на меті вивчити ставлення молоді до неформальних молодіжних об'єднань, бачення типового представника субкультури та власне приналежність до певного субкультурного об'єднання чи спілкування з його представниками. В результаті проведеного дослідження ми отримали такі дані: всі респонденти знають, що таке молодіжні неформальні об'єднання та можуть назвати кілька з них, при чому себе відносять до них лише 2 з 30 опитаних, хоча представників цих об'єднань серед друзів та знайомих мають 66% респондентів. Ставлення до молодіжних субкультур здебільшого нейтральне (так відповіли 65% опитаних). Негативно до цього явища ставляться 19% респондентів і лише 15% ставляться позитивно. Більшість опитаних сприймають представників субкультури, як людей з відмінним зовнішнім виглядом та іншим світобаченням. Частина респондентів висловила думку, що неформали – це люди, які намагаються відокремитися від суспільства та прислухаються до свого Я. З даного дослідження можна зробити такі висновки:

- молодь загалом знає про існування молодіжних субкультурних об'єднань та спілкується з їхніми представниками. На нашу думку, невелика частка представників цих об'єднань серед опитаних зумовлена тим, що серед

студентів Карпатського інституту підприємництва переважають вихідці з сільської місцевості, де ці рухи відомі, але не поширені;

- ставлення до представників молодіжних субкультур в більшості є нейтральним. Це свідчить про толерантне ставлення суспільства до нових суспільних процесів та явищ. Таке нейтральне ставлення спричинене викликами епохи постмодернізму, для якої притаманний культурний плюралізм;

- в більшості суспільство ідентифікує представників молодіжних субкультур за зовнішнім виглядом та сленгом. Це можна пояснити тим, що неформальні об'єднання молоді, які є в Україні, на відміну від своїх зарубіжних натхненників, не мають такого розвиненого та послідовного ідейного спрямування, а їхнє існування здебільшого зумовлене спільними інтересами, поглядами та схожим стилем життя.

Підсумовуючи все вище сказане, можемо стверджувати, що в українському суспільстві після багатьох років комсомолівської зрівнялівки, з'явилося таке явище як молодіжні неформальні об'єднання, які набувають щораз більшої популярності серед молоді. Здебільшого ці об'єднання наслідують зразки поведінки своїх західних побратимів, проте мають свою власну національну специфіку. На сьогоднішній день в нашому суспільстві не існує одностайної думки щодо користі чи шкідливості приналежності до них. На нашу думку, різноманітність та популярність неформальних молодіжних рухів зумовлена вимогами епохи, в якій ми живемо і для якої культурна диверсифікація та пошук особистістю нових видів ідентифікації, зокрема в середовищі субкультури є нормальним етапом розвитку людини постмодерної.

1. Головатый Н.Ф. Социология молодежи: Курс лекций. – К.: МАУП, 1999. – 224 с.
2. Тітлей М. Новий підхід до теорії молодіжної субкультури // Незалежний культурологічний часопис «І». – №24. – 2004. – с. 110-126.
3. Щепанская Т. Теорія субкультур // Незалежний культурологічний часопис «І». – №38. – 2005. – с. 97-100.
4. Яворницька О. Теорія субкультур у соціологічній перспективі // Незалежний культурологічний часопис «І». – №24. – 2004. – с. 100-115.

IV. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ПЕРЕХОДУ ДО СТАЛОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

УДК 336.743(4)+336.743(73):001.8

ДОСЛІДЖЕННЯ ТА АНАЛІЗ ПРОТИСТОЯННЯ ЄДИНОЇ ВАЛЮТИ КОНТИНЕНТАЛЬНОЇ ЄВРОПИ ДОЛАРУ США

Л.А. Вірван

Закарпатський державний університет, Ужгород, Україна

Зміна епох обумовлює особливий характер суспільного розвитку. Зростає загальна взаємозалежність світу; частішають економічні кризи, прискорюються темпи виробництва.

Особливістю сучасного етапу еволюції суспільства є перехід економіки з екстенсивного на інтенсивний шлях розвитку, що різко підвищує роль інтелектуальної праці та прискорює темпи індустріалізації. Однак, при цьому реальна економічна динаміка втрачає вигляд прямої лінії, в економічну сферу різко вклинилися кризи, на зміну ресурсномістким технологіям приходять ресурсозаощаджуючі, швидко зростає роль науки.

Ми не можемо оцінювати світ знаходячись "всередині" національних процесів, тому що людина завжди схильна до інтерполяції, тобто розширяє свою нішу пізнання до космічних масштабів. Тільки знаходячись в новій, більш віддаленій точці бачимо, як тенденції, вибудовуючи різнохарактерні вектори, переорієнтовують вектор результатів, подій і зрушень.

Суть справ не в переломі епох, а в тому, що перш за все висунулась нова вимога до людського духовного та матеріального стану. Для дослідження та аналізу вимагається такий масштаб узагальнення, який дозволить оцінити перспективу інтеграції об'єднаної Європи і суттєві риси не тільки розвитку євро як єдиної валюти континентальної Європи, але і перспективи долара США та сучасної світобудови в цілому. Тому вивчення і дослідження незворотності інтеграційного процесу континентальної Європи, необхідність проаналізувати протистояння євро долару США, їх взаємні проблеми та євроінтеграційні перспективи на етапі завершення інтернаціоналізації і господарської транснаціоналізації, нової популяції світової валютної системи є надзвичайно актуальним і першочерговим.

Предметом дослідження є процес взаємовпливу євро проти долара як

глобального протистояння, процес взаємної боротьби за геополітичну та геофінансову владу не тільки в Європі, а й цілому світі, боротьби за вплив і контроль над рухом капіталів на світових фінансових ринках.

Об'єктом дослідження є резервні наднаціональні світову валюти євро та долара США сукупність валютно-кредитних, монетарних та світогосподарських зв'язків між ЄС та світовою економічною спільнотою.

Мета та задачі дослідження:

- розкрити основні напрями взаємовигідної економічної співпраці, шляхи інтеграції та протистояння провідних наднаціональних валют, континентальної Європи, світового економічного співтовариства та США;
- проаналізувати з наукової точки зору роль євро у світовій фінансовій системі;
- порівняти та співставити позитивні і негативні наслідки запровадження нової валюти, очікування та прогнози науковців-економістів;
- провести реальний науковий аналіз протистояння євро та долара після деномінації 1 січня 1999 року;
- дати своє наукове обґрунтування та оцінку впливу подій, що відбулися у США 11 вересня 2001 року на глобальне протистояння євро та долара США.

Майже після столітнього панування на міжнародних фінансових ринках долар опинився перед одним із найсерйозніших і найнебезпечніших у своїй історії випробовувань. Причиною цьому стало запровадження євро.

Економічні та фінансові підрахунки свідчать, що об'єднана Європа цілком спроможна конкурувати зі США на світових фінансових ринках, тож запровадження єдиної валюти та заснування в Європі нової валютної зони, на яку припадає значна частина зовнішньоторговельного обороту нашої країни, вимагає цілеспрямованого та ґрунтовного дослідження нової валюти, прогнозування позитивних та аналіз негативних наслідків, які може спричинити створення нової валютної зони.

Введення нової валюти євро повинно було завершити глобалізацію спільного ринку та інтеграцію країн ЄС, чим реалізувати його безпосередні та безумовні переваги для 376 млн. мешканців 15 країн, а спочатку для 292 млн. проживаючих в 11 країнах Єврозони, що більше ніж у США, Японії чи Росії.

Щоб забезпечити введення євро зі стійкою купівельною спроможністю, кожна країна Єврозони у відповідності з Маастрихтським договором 1992 року повинна була забезпечити значне підвищення свого економічного та фінансового капіталу. 11 країн ЄС, які задовольняли вимоги Маастрихтських критеріїв конвергенції, 1 січня 1999 року були прийняті до ЄВС та запровадили у себе єдину (до 1 січня 2002 року безготівкову) валюту – євро. Але той факт, що Греція була відсіяна по базовим критеріям (хоча вже з 1

січня 2002 року вона стала 12 країною ЄВС), а Великобританія, Данія та Швеція прийняли очікувану позицію, надавши підстави критикам нової валюти стверджувати, що потрібно багато часу, щоб євро набув статусу провідної світової валюти, адже долар США стверджувався як світова валюта не одне десятиліття.

Так, наприклад, Дж. Френкель вважає, що ймовірність появи у найближчі 20 років валюти, яка б змогла замінити долар як резервну валюту вкрай мала. Можна погодитись з тим, що вплив євро на міжнародну валютну систему спочатку буде не дуже великим і зростатиме поступово. Однак не варто ігнорувати довгострокові макроекономічні показники, які свідчать про дещо інші тенденції. Передусім йдеться про зростаючий дефіцит поточного рахунку платіжного балансу США, що врешті-решт призводить до нагромадження зовнішнього боргу. Зауважимо також, що понад половину американського експорту припадає на країни Азії (більшість із яких девальвувала свої валюти або збирається це зробити) та Латинську Америку і Канаду. Дефіцит поточного рахунку США за останні 2 роки перевищив 216 млрд., доларів і продовжує зростати досить швидкими темпами. А фінансування дефіциту ускладнюється зменшенням авуарів іноземних центральних банків, що є одним із найважливіших джерел фінансування. Лише завдяки відпливу приватних капіталів із Південно-Східної Азії США поки що вдається підтримати вагу долара. Тим часом у більшості країн ЄС платіжні баланси бездефіцитні.

Також треба зазначити, що в результаті введення єдиної валюти в ЄС, усі внутрішні ринкові ціни стали прозорими та такими, що піддаються співставленню). Це посилює здорову конкуренцію на ринку Єврозони, де вже обертається 62% загального обсягу їх зовнішньої торгівлі, що у свою чергу сприяє певному вирівнюванню цін, покращенню споживчої якості аналогічних товарів та послуг, зменшує витрати виробництва. А це все не може не позначитись на підвищенні їх конкурентоспроможності на світовому ринку.

Єдина валюта євро ліквідувала попередній порядок обміну національних валют країн ЄС зі сплатою комісійного збору, а також фінансовий ризик у договірних відносинах від непередбачених коливань валютних курсів. Це призводить до зменшення витрат при укладенні угод на валютному ринку та ринку цінних паперів, що має стати вирішальним фактором у завоюванні євро провідної ролі у XXI столітті.

Євро стає надійним єдиним резервним грошовим засобом для порівняльної оцінки рентабельності господарської діяльності та економічної ефективності фінансування – науково-технічних проєктів і довгострокових інвестицій у країнах Єврозони. Від цього отримують велику вигоду усі країни ЄВС, про що треба пам'ятати критикам євро.

Запровадження євро передусім вплинуло на функціонування валютних ринків боргових зобов'язань. Розширення фондових ринків, їхня зростаюча ліквідність, зниження витрат на реалізацію угод дозволяє активам, деномінованим в євро, стати значно привабливішими для інвесторів, ніж раніше. Зростаючий статус нової валюти має суттєвий вплив на реформування міжнародної валютної системи, формування та управління портфелями акцій та облігацій, на валютні курси, а також на формування грошово-кредитної політики. А всі ці фактори вдарили по домінуючому статусу долара як міжнародної резервної валюти, тобто зниження ролі долара відразу ж призвело до підвищення "ціни", яку США плататимуть за свій вплив на світову економіку. А євро у свою чергу стала другою, (на сучасному етапі), найбільш важливою резервною валютою світової фінансової системи.

Однак для того, щоб мати повну об'єктивну картину, слід зважити й на можливі негативні наслідки нововведення. Важко переоцінити вплив такого фактора, як безробіття та прийняття економічних та політичних рішень у країнах Західної Європи, з метою подолання цієї проблеми.

Спробуємо вперше проаналізувати, як вплине євро на проблему зайнятості. Зросте мобільність робочої сили та ефективність її використання, однак, враховуючи те, що рівень зайнятості є гострою проблемою у всіх країнах ЄС (крім Голландії та Люксембургу), зростання мобільності не вирішить цього питання. Особливу увагу привертає суперечність у поглядах на цю проблему між Францією та Німеччиною – лідерами ЄС. Німеччина плекає надію, що ЄС сприятиме збільшенню гнучкості робочої сили та послабленню структурних обмежень шляхом спрощення процедури звільнення робітників, зменшення мінімальної заробітної плати та допомоги по безробіттю. Ці заходи повинні знизити рівень безробіття, але Франція має сумніви щодо цього, про що свідчить небажання проводити структурні зміни у системах соціального захисту та пенсійного забезпечення. Втім, поки економіки цих країн демонструють порівняно добрі результати (рівень зростання їх ВВП – близько 2.5%), незначні розбіжності у поглядах не стануть серйозної проблеми.

Але якщо порівнювати Європу та США, то стає очевидним, що у Європі відсутня необхідна мобільність робочої сили. При цьому ЄС поки не має можливості адекватно реагувати на нерівномірність економічного розвитку в окремих регіонах. Якщо у США біля 17% населення щорічно змінює місце проживання, до того ж 1/4 частина з них переїжджають до інших штатів, то в ЄС за межами своїх національних кордонів мешкають лише 2% громадян. Увесь бюджет ЄС складає не більше 1.2% сумарного ВВП його країн, тоді як у США бюджетні витрати перевищують 22% ВВП. Також треба відмітити, що у 2000 році розрив у доходах громадян всередині окремих країн ЄС був у 1.5-2 рази більшим, ніж у США, але мобільність

населення залишалась набагато нижчою. Таким чином, зміна кон'юнктури в одному з регіонів Союзу не може викликати адекватних змін та реакцій, ні з точки зору розвитку міграційних потоків, ні трансфертного перерозподілу коштів в іншому регіоні.

Що до фінансового сектору, то після впровадження євро значно спростились торгівля цінними паперами на європейських ринках. Замість великої кількості локальних фінансових ринків із котируванням у національних валютах існуватиме загальноєвропейський ринок цінних паперів, деномінованих у єдиній валюті. Відтак має значно загостритися конкуренція. Невеликі регіональні банки будуть змушені конкурувати з європейськими і світовими гігантами, які раніше не звертали уваги на деякі види локальних цінних паперів, тому важко розраховувати, що малі банки зможуть витримати таку конкуренцію. Навіть банки, які виживуть, втратять клієнтів і частину ринку. Особливо це стосується ринку корпоративних цінних паперів. Слід зазначити, що європейський рівень капіталізації значно поступається аналогічному показнику США. У ході зростання рівня капіталізації в Європі компанії почнуть зміщувати акценти із традиційних кредитних стосунків з локальними банками на зв'язки з більш гнучкими американськими інвестиційними банками, які виплачують дивіденди інвестору залежно від прибутку. Також не можна забувати про те, що технологічні зміни, необхідні для впровадження євро та для його нормального функціонування, потребують величезні кошти. За підрахунками вартість таких змін оцінюється в 300 млн. дол. США для великих банків, а малим банкам все це обійдеться в такі суми, які для багатьох з них є катастрофічними. Що ж до всього європейського фінансового сектору, то ця сума складе 100 млрд. Доларів, а це значно вдарить по бюджету ЄС.

Перейдемо від прогнозованих показників функціонування євро до реальних.

Якщо всередині ЄС ЄЦБ, після введення євро 1 січня 1999 року, більш-менш вдало контролює курс євро, проводячи збалансовану грошово-кредитну політику, то зовсім по-іншому (не досить добре) складається курс євро на світовому ринку. Якщо 1 січня 1999 р. обмінний курс до долару США був визначений як 1.16675 дол. За євро, то, наприклад, 24 травня 2004 р. він складав 0.903 дол. За 1 євро. Курс знизився на 22.6%. Євро знецінився за цей час і по відношенню до інших валют: до японської єни на 15.1%, до канадського долара на 28%. У тій же пропорції, що і євро, знецінив фунт стерлінгів та інші валюти Єврозони. Такого обвалу євро ніхто не очікував.

Що ж є головною причиною зниження курсу євро?

Перш за все – це значна перевага США як у соціальній кон'юктурі, так і у господарській, які вже давно склалися у цій країні. В більшості ж країн Єврозони до недавнього часу господарська кон'юнктура значно поступилася

американській і тільки нещодавно почала демонструвати стабільний економічний розвиток. У США успішний розвиток народного господарства почався майже 20 років назад завдяки запровадженню у країні нової системи господарювання ("New economy"). На протязі 90-х рр. Зростання ВВП у США складав у середньому 3.5%, спостерігалась висока зайнятість населення, помірна інфляція. Хоча у 2000-2001 рр. Американська кон'юнктура почала поступово охолоджуватися і вирівнюватися з економічним зростанням Європи, вона все ще перевищує за показниками європейську кон'юнктуру. Таким чином, "нова економіка" відіграла значну роль у посиленні долара на міжнародній арені.

У більшості ж країн Європи все ще проводиться відносно консервативна економічна і соціальна політика у вигляді модернізованої німецької моделі "соціального ринкового господарства", яка була введена в Німеччині ще в 50-их рр. Однак це вже вчорашній день.

На нашу думку, значних структурних, соціальних і фінансових реформ, відносно яких поки що ведуться тільки гарячі дискусії, країни Європи в цілому не мають достатніх можливостей для створення динамічного зростаючого господарства, вирішення соціальних проблем, включаючи безробіття. Це добре розуміє нинішнє керівництво Євроланду і багато робить для того, щоб швидше реформувати економіку Європи. Ніякими іншими заходами не повернути довіру до євро. Звідси стає зрозумілим чому за останні роки престиж долара виріс та попит на нього з боку торговців валютою значно підвищився. Тільки у 1999 р. капіталовкладення, які розмістили інвестори з Європи за кордоном, на 120 млрд., доларів перевищили інвестиції у зворотному напрямку. Все це потягнуло курс долара вгору, в тому числі по відношенню до євро, який ще не встиг себе зарекомендувати як слід на світовому валютному ринку. І що також важливо, слабкість кон'юнктури Європи не була як слід врахована Радою ЄС, яка встановила вихідний курс євро на 1 січня 2004 р. на безпідставно підвищеному рівні: 1 євро = 1.16675 долара. Тут були механічно використані застарілі дані "валютної корзини" еку, нащадком якого став євро. Тому конкурентний валютний ринок виправив цю помилку.

Але багато вчених відмічає, що обидва континенти знаходяться на різних фазах економічного циклу: у США економічне зростання наближається до своєї більш спокійної фази, тоді як Європа починає "розбіг" економічного піднесення. А цей факт, безумовно, свідчить на користь Європи зі своєю новою валютою.

Що стосується дорогого долара США, то тут склалася двояка ситуація. З одного боку, швидке зростання ВВП супроводжується ще більш швидким зростанням внутрішнього споживчого попиту. Однак це приходить у протиріччя з обмеженими внутрішніми (виробничими) можливостями

ринкової пропозиції США, оскільки темпи зростання ВВП нижчі за темпи зростання споживчого попиту. Вихід з цієї ситуації допомагає знаходити здебільшого дорогий американський долар: він забезпечує дешевий імпорту товарів та послуг, а також приплив прямих інвестицій та інших капіталів у США з Європи.

3-поміж інших факторів, впливаючих на високий курс долара до євро, велике значення має рівень банківського відсотка в США, вже тривалий час існує більш висока відсоткова ставка за місячними вкладами: 5,8-5,9% річних, а за євро платять тільки 3,45%. За десятирічний депозит банки США платять 6,4%, а в Німеччині – тільки 5,5%. Природно, що європейський грошовий капітал пересувається за океан, підвищуючи попит на долар і зміцнюючи його високий курс. Але й у США, як уже зазначалося раніше, є проблеми.

Вже в середині весни 2004 року інфляція у країні підвищилась до 3,7% у річному підрахунку, що знову змушує ФРС США підвищувати ставку рефінансування на 0,5 базисного пункту – до 7%. Це повинно охолодити непомірне розігріту кон'юнктуру шляхом зменшення маси грошей в кругообігу. Цим має стимулюватись інфляційний тиск. Інша проблема – дорогий долар заважає зростанню такого необхідного для США експорту. Це ще збільшує від'ємне сальдо торгового балансу (без балансу вивозу та ввозу послуг). У зв'язку з цим стримується подальше зростання ВВП, що потенційно посилює небезпеку інфляції. Від'ємне сальдо платіжного балансу країни перевищило 4% ВВП (ще більше, ніж у всіх інших індустріальних країнах) призводить не тільки до розпродажу іноземцям американської власності, але і до надмірного зростання кредитів, які надходять із-за кордону. У зв'язку з чим США вже у 1985 р., вперше з 1914 р., перетворились із чистого кредитора у чистого боржника. Загальна зовнішня заборгованість країни досягла рекордної величини в 216 млрд. Дол. У 2004 р. Все це поступово сповільнює економічне зростання США, що призводить до “повернення” інвесторів із Європи і Японії додому, а це, безумовно, вплине на курс євро шляхом його зміцнення.

1 вересня 2001 р. відбулась подія глобального масштабу – терористичний акт у США, яка не могла не вплинути на глобальне протистояння долара та євро.

Перш за все, елементи паніки на фондових ринках США, викликані тимчасовим зменшенням довіри до американської економіки.

По-друге, державні витрати на відновлення стабільності у країні, підвищення рівня безпеки та військові дії в Афганістані, Іраку призвели до порушення балансу державного бюджету країни.

Ці фактори посприяли підвищенню курсу євро відносно долара, а на деякий час і його домінування. Але обвалу курсу долара, який був неминучий

після вересневих подій так і не відбулося. А навіть навпаки, долар потрохи відновив свою міць і тепер відбувається гостре конкурентне протистояння долара і євро (за останні 2-3 місяці курс долара відносно євро складає приблизно 0.95-0.98 за 1 євро).

Підсумовуючи проблему, можна з упевненістю відмітити, що ЄС і зокрема ЄВС – це впевнений та принциповий гравець на міжнародній арені за геополітичну та геофінансову владу, а єдина валюта євро – необхідний та фундаментальний фактор успішного протистояння долара США.

1. Рубан А. Про деякі питання та тенденції сучасної зовнішньої торгівлі України. Економіка України. – №7. – 2000. – С. 66- 69.
2. Базилевич В., Гражевська Н. Теорія трансформаційних перетворень // Економіка України. – 2000. – № 6. – с. 93-95.
3. Гончарук А. Від геополітики до геоekonomіки // Політика і час. – 1998. – №11-12. – с. 35-44.
4. Ключко В. Глобалізація та її вплив на країни з перехідною економікою // Економіка України. – 2001. – №10. – с. 51-59.
5. Кочетов Е. Геоekonomіка. – М., 1999.
6. Кузнецова Л., Кузьменко В. З позиції обережного оптимізму // Політика і час. – 1998. – №10. – с. 7-18.
7. Міжнародні економічні відносини: Сучасні міжнародні економічні відносини: Підручник /А.С. Філіпенко, С.Я. Боринець, В.А. Вергун та ін. – К., 1992.
8. Павловський М. Світ і Україна на порозі третього тисячоліття – шляхи розвитку. // Економіка. Фінанси. Право. – 1999. – №12. – с. 3-6.
9. Погосов П., Кузнецова В. Соціально-економічні аспекти глобалізації // Економіка України. – 2001. – №8. – с.91-93.
10. Тимофеев Ю.Т. Виклики XXI століття – дебати про альтернативи // Політична думка. – 1999. – 4. – с.5-14.
11. Яковець П.Ю. Глобальні тенденції соціокультурної динаміки і перспективи взаємодії цивілізацій у XXI столітті // Економіка України. – 2000. – №3. – с. 8-17.

УДК 796.5+379.85(100)

РЕАЛІЇ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ

Н.Ю. Волощук, К. Мештер

Карпатський інститут підприємництва, Хуст, Україна

Питання розвитку міжнародного туризму (МТ) стає все актуальнішим. Кожен рік в усьому світі більш ніж 600 млн. людей відправляються в закордонні поїздки. Сьогодні туризм став головною частиною економіки

більш ніж 125 країн. В усьому світі річний прибуток від туризму складає 4 трлн. \$. Туристичний бізнес зв'язаний з роботою готелів, авіаліній, турагенцій та інших служб спрямованих на подорожуючих. Туристичний бізнес стимулює розвиток інших галузей господарства: будівництва, торгівлі, с/г, виробництва товарів народного споживання. Він створює нові робочі місця і тим самим усуває бідність по засобам розвитку малого та середнього туристичного бізнесу. Ось чому туризм називають «найбільшим у світі роботодавцем». Крім впливу на економіку багатьох країн МТ впливає на їх екологію, соціальну та культурну сферу, а також формує у людей екологічну, культурну та суспільну свідомість. Індустрія туризму безперечно вигідна. Але чи завжди туризм на благо? І як буде розвиватися туризм в майбутньому?

Туризм визнають однією з головних причин погіршення стану навколишнього середовища у багатьох країнах світу.

Розвиток туризму може не тільки загрожувати навколишньому середовищу, але й створювати ряд інших проблем. Безконтрольний розвиток туризму призводить до знищення або затримки росту рослин: маса туристів витопає заповідні зони. Крім того, до зникнення багатьох видів призводить те, що туристи збирають рослини, рідкісні види мушлей і коралів, місцеве населення здійснює їх продаж. Через потік відвідувачів у Індії розпадається Тадж-Махал, з тієї ж причини під загрозу потрапили Єгипетські піраміди. За оцінкою програми ООН по навколишньому середовищу, кожен турист цілодобово викидає ≈ 1 кг відходів та сміття. На улюблених туристичних маршрутах в Гімалаях вздовж доріг розкидане сміття, туристи знищують альпійські ліси, добуваючи пальне для підігріву їжі та води.

Одним словом, туристи часто використовують у сім разів більше води ніж місцеве населення. На Гаваях туристи споживають 40% загальної кількості енергії, тоді як туристом там являється кожний 8-й житель. Заможні туристи можуть в деякій мірі згубно впливати на місцеву культуру. Незаможні туристи привозять із собою предмети розкоші, а для місцевих жителів це немислиме багатство, вони не можуть собі таке дозволити, це наштовхує їх на антисуспільні дії.

Ріст туристичного бізнесу може вести до втрати культурної та національної самобутності, породжувати конфлікти серед корінного населення через використання землі та природних ресурсів, які належать місцевим общинам, а також породжувати злочинність та інші види деструктивної поведінки.

І все ж таки, як прекрасно, коли нам видається можливість подорожувати і милуватися небаченими досі чудесами природи. Подорожі вчать розуміти людей інших рас, культур і розвивати дорогоцінну дружбу. І це все допомагає зрозуміти, що людство – одна велика сім'я, і що жити в

цьому світі одне з одним можливо.

Програма ООН по навколишньому середовищу випустила звіт «Екотуризм», що означає ціленаправлену подорож в природні території з метою глибокого розуміння місцевої культури і природного середовища, яка не порушує цілісність екосистеми, при цьому робить охорону місцевих ресурсів вигідною для місцевого населення. Синонімом цього слова є зелений або природничий туризм. Екотуризм – один з основних факторів, дякуючи якому збереглися Галапагорські острови.

В Руанді (Африка) завдяки екотуризму вдалося врятувати популяцію гірських горил і надати місцевим жителям джерело прибутку в якості альтернативи браконьєрству.

Говорячи про туризм не можна обійти і наш закарпатський край. Закарпаття має великий туристичний, природно-рекреаційний і курортний потенціал. Багато вже зроблено для його реалізації та ще більше належить зробити.

Кількість туристично-рекреаційних закладів у порівнянні з 2002 р. збільшилася на 52 об'єкти. Протягом останніх 5 років стабільно зростає потік туристів до нашого краю, як вітчизняних так і іноземців. Сьогодні в області є такі заклади, котрі мають елітні умови для відпочинку найвибагливішого іноземного туриста. Минулого року закарпатськими турагенціями було обслужено 10656 іноземних туристів. А це на 62% більше ніж у позаминулому році. Іноземний інвестор із задоволенням вкладає гроші у туристичну галузь нашого краю. Наприклад, пансіонат «Урочище» в селі Вишка, що на Великоберезнянщині, побудований винятково за кошти угорського підприємця. Наразі реалізується 7 таких проектів на загальну суму понад 8 млн. 250 тис. \$ США. Водночас підвищується роль вітчизняних капіталовкладень у розвитку матеріально-технічної бази туризму і рекреації. Найбільшого розвитку в країні набули оздоровчо-лікувальні; активні види відпочинку, зелений туризм. Протягом минулого року провідними курортними районами продовжують залишатися Мукачівський (обсяг послуг – 5,3 млн. грн.) та Свалявський (7,5 млн. грн.). Щодо зеленого туризму, то можливості для реалізації його розвитку дуже широкі. У травні 2005 року досвід надання послуг гостинності мали 787 власних сільських садіб у всіх районах області. Найбільше їх у Рахівському, Воловецькому, Берегівському, Хустському, Свалявському районах. Однак у сфері зеленого туризму є ще і багато проблем, на вирішення яких і спрямовані заходи цільової програми. Значну перспективу має кінний туризм, гірськолижний туризм. У краї є умови для розвитку інших видів туризму, які набули популярності. Однак через різні обставини їх розвиток ще не досяг належного рівня. Це стосується окремих видів відпочинку – пара-, дельтапланеризм, спелеотури, скі-тури. Спроби привернути увагу є у Воловці. Наприклад, стають традиційними

міжнародні змагання з парапланерного спорту на Кубок Карпат.

Для того, щоб туризм на Закарпатті розвивався ефективно, потрібно створювати заходи, спрямовані саме на поліпшення туристично-рекреаційного та санаторно-курортного комплексу області, а також розбудову туристичної інфраструктури і залучення інвестицій. Необхідно вирішити питання можливості відкриття в області короткотермінових курсів з підготовки фахівців туристичного супроводу, розробки і затвердження для них відповідних освітніх програм.

Отже, бачимо, що поле діяльності на перспективу досить широке: потрібно працювати і є над чим. І врешті-решт, ця робота повинна обернутися для створення позитивного іміджу Закарпаття. У багатьох країнах туризм перетворився в одну з провідних галузей економіки, став надійним джерелом поповнення бюджету та розв'язання багатьох соціально-економічних проблем. Завдяки розвитку туризму зуміли за досить короткий час подолати економічну кризу такі країни, як Італія, Естонія, Франція, Кіпр, Греція, а також Польща, які вже в 1996 р. ввійшла в десятку країн світу за рівнем розвитку туризму. Туризм – це одна з найбільших, найдинамічніших галузей світової економіки, на яку припадає майже 6% світового ВВП, 7% світових інвестицій, 5% усіх податкових надходжень.

У багатьох країнах світу експорт послуг сьогодні є найдинамічнішою статтею зовнішньо-торгівельної діяльності, яка становить 30-40% усього товарного експорту. Експерти вважають, і я погоджуюся, що міжнародний туризм стане двигуном Світової економіки у XXI ст.

УДК 681.518:06.04

УПРАВЛІНСЬКИЙ ОБЛІК В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СИСТЕМІ ПІДПРИЄМНИЦТВА

М.Ф. Кондратюк

Карпатський інститут підприємництва, Хуст, Україна

Управлінський облік – це процес виявлення, вимірювання, накопичення, аналізу, підготовки, інтерпретації та передачі інформації, що використовується управлінською ланкою для планування та контролю всередині підприємства.

В процесі ведення бухгалтерського управлінського обліку одержується узагальнююча інформація про стан господарювання; зміни, які відбуваються, стан взаєморозрахунків підприємства з іншими підприємствами та, на їх

підставі, визначаються результати господарювання надається користувачам для прийняття рішень повна, правдива та неупереджена інформація про фінансовий стан, результати діяльності та рух коштів підприємства.

Залежно від змісту інформації яка виступає вихідним продуктом обліку, у внутрішній структурі системи обліку традиційно виділяються фінансовий та управлінський облік. Фінансовий облік формує інформацію, яка призначена переважно для зовнішніх користувачів: акціонерів, інвесторів, кредиторів тощо, а управлінський облік покликаний забезпечити інформацію внутрішніх користувачів підприємства для прийняття правильних управлінських рішень.

Сучасний управлінський облік, використовуючи зовнішню та внутрішню інформацію, забезпечує потреби не тільки виробництва, але й маркетингу, управління дослідженнями та інших функцій бізнесу. Він здійснює аналіз діяльності з урахуванням як поточних, так і довгострокових цілей, розробляє методи отримання, збору інформації про вирішальні фактори успіху; якість, інновації, час тощо.

Сутність управлінського обліку розкривається насамперед, через його об'єкти.

Об'єкти управлінського обліку за змістом та призначенням можна поділити на дві групи:

I група. Оборотні та необоротні активи підприємства.

II група. Господарські процеси та їх результати.

Основними способами управлінського обліку є елементи методу бухгалтерського обліку.

Управлінський облік пов'язує обліковий процес з процесом управління. Функції управління та інформація, що забезпечує їх дію, дозволяють сформулювати функції управлінського обліку:

1. Інформаційна – забезпечення керівників всіх рівнів управління інформацією, яка необхідна для поточного планування, контролю і прийняття оперативних управлінських рішень. Аналізуються можливі очікувані витрати та прибутки підприємства, що можуть виникнути при прийнятті того чи іншого рішення та які дозволяють оцінити ступінь господарського ринку.

2. Комунікаційна – формування інформації яка є засобом внутрішнього комунікаційного зв'язку між рівнями управління і різними структурними підрозділами одного рівня.

3. Контрольна – оперативний контроль і оцінка результатів діяльності внутрішніх підрозділів і підприємства в цілому. Тут виділяють центри відповідальності.

4. Прогнозна – перспективне планування і координування розвитку підприємства в майбутньому на підставі аналізу і оцінки фактичних результатів діяльності.

5. Аналітична – полягає у вивченні всієї системи прийняття рішень з метою її удосконалення. На цьому етапі важливо зрозуміти, чи виконане поставлене завдання і що спричинило його невиконання; недоліки планування або контролю, неправильний вибір теми тощо.

Найважливішим фактором нормального функціонування виробництва є управлінська діяльність, при якій менеджери оперують вірогідною та оперативною інформацією. За допомогою інформаційного забезпечення відбувається взаємозв'язок між підрозділами, розмежування прав та відповідальності кожного підрозділу перед адміністрацією підприємства. Інформаційна система підпорядкована потребам організаційної структури підприємства.

Організаційна структура підприємства – це поділ підприємства на окремі структурні підрозділи і служби (центри відповідальності), що передбачають розподіл між ними функцій по вирішенню завдань, які виникають в ході виробничої діяльності таким чином, щоб забезпечити ефективне досягнення мети, поставленої перед підприємством в цілому.

Організаційна структура визначає склад і співвідношення рівнів управління виробництвом та форми цієї організації.

Виробнича структура підприємства показує склад та структуру цехів, служб, їх потужність, форми побудови та взаємозв'язку на кожному рівні управління в цілому.

Організаційна та виробнича структури підприємства та його внутрішньогосподарський механізм є базою для побудови управлінського обліку.

Інформаційні потреби для формування управлінських рішень задовольняються за умови забезпечення взаємозв'язку систем управління собівартістю, підрозділів різних рівнів.

Реалізація цілей кожного рівня управління можлива за наявності оперативної та достовірної інформації.

З належності від поставлених завдань виникає ряд проблем при формуванні оціночної та контрольної інформації про виробництво.

По-перше, необхідно мати первинні аналітичні дані, що формуються з різних вихідних джерел та відповідні джерела вихідних даних.

По-друге, необхідно визначити та організувати порядок задоволення інформаційних потреб управління в аналітичній інформації, яка реалізується в декілька етапів, підготовчий, обчислювальний та процес використання.

I етап – підготовчий – збір вихідної інформації з джерел формування первинних аналітичних даних.

II етап – обчислювальний – обробка сформованих аналітичних даних, при цьому виконується різного роду аналітичні розрахунки, що, завершуються формуванням аналітичної інформації.

III етап – процес використання – використання аналітичної інформації для оцінки та контролю за виробничою діяльністю структурних підрозділів.

Дуже важливим в управлінському обліку є організація обліку за витратами і центрами відповідальності.

Витрати, що виникають на будь-якому рівні управління, пов'язані з певним місцем виникнення витрат.

Місце виникнення витрат – це сегмент діяльності підприємства в якому виникають витрати.

Центри виникнення витрат – це окремі структурні підрозділи підприємства, в яких можна організувати нормування, планування та облік витрат виробництва з метою спостереження, контролю та управління витратами виробничих ресурсів, а також оцінки їх використання.

Систему обліку, в якій передбачається складання звітів за даними порівняння кошторисних (стандартних) показників з фактичними, називають обліком за центрами відповідальності. Кожен підрозділ, який очолюється менеджером, є центром відповідальності.

Центр відповідальності – це елемент діяльності підприємства, в якому встановлено персональну відповідальність керівника за показники діяльності, які він повинен контролювати.

Основними вимогами до системи обліку за центрами відповідальності є:

1. Своєчасне забезпечення керівники центру відповідальності якісною і достовірною інформацією.
2. Вимірювання, реєстрації інформації про використання ресурсів по ходу проведення центром відповідальності кожної господарської операції.
3. Обробка, нагромадження і своєчасна передача інформації про результати діяльності центру вищого рівня.
4. Створення передумов для прийняття об'єктивних якісних рішень на кожному рівні управління.

Діяльність кожного центру відповідальності може бути оцінка з точки зору ефективності.

Ефективна діяльність – виробництво заданого обсягу продукції при мінімальному використанні виробничих ресурсів, або максимальне виробництво обсягу продукції при заданому розмірі виробничих ресурсів.

Види центрів відповідальності:

1. По відношенню до процесу виробництва:
 - a) Основні витрати відповідальності організують контроль за місцями виникнення витрат;
 - b) Функціональні центри відповідальності забезпечують контроль за витратами, що виникли в багатьох, але під контролем одного менеджера.

2. По відношенню до внутрішнього механізму:

- a) Госпрозрахункові центри відповідальності – співпадають з місцями виникнення витрат, їм належить контроль в момент виникнення витрат;
- b) Аналітичні центри відповідальності – не пов'язані з системою внутрішніх госпрозрахункових відносин, вони створюють системи контролю за окремими витратами.

В залежності від технології виробництва і від організаційно управлінської структури підприємства місця і центри відповідальності за витратами можуть включати декілька місць витрат, місць витрат може включати декілька центрів відповідальності і за витратами.

На відміну від місць виникнення витрат центри відповідальності за витратами займаються групуванням витрат в аналітичному обліку за окремими роботами, операціями, функціями всередині виробничих підрозділів.

Поділ підприємства на центри відповідальності і класифікація витрат в розрізі цих центрів є фундаментом для створення на підприємстві системи управлінського обліку, вирішуючи при цьому завдання планування, контролю, координації, а також надання рекомендації для прийняття управлінських рішень.

Для оперативного управління і керівництва роботою підприємства, контролю та планування обсягу матеріально-технічного постачання, для контролю за збереженням всіх видів власності необхідний детальний облік витрат на виробництво: для здійснення розрахунків з працівниками (персоналом), з постачальниками, з бюджетом також необхідні конкретні дані, що детально характеризують всі сторони діяльності підприємства. Таким чином для управління, керівництва, контролю і планування господарських процесів, організації розрахунків з робітниками, замовниками, бюджетом, власниками у адміністрації підприємства виникає потреба в інформації з різним ступенем узагальнення: як зведений, так і більш детальній.

Бухгалтер відіграє значну роль на всіх етапах управління: в процесі планування діяльності він бере участь у складанні та узгодженні бюджетів, розробці стандартів витрат, надає інформацію про минулі події та складає розрахунки щодо можливих наслідків майбутніх дій.

Головний бухгалтер відіграє подвійну роль в організації. Перше його призначення – це подання вищому апарату управління повних фінансових звітів по підрозділах. Друге – надання допомоги менеджерам в плануванні і контрольних операціях.

В структурі бухгалтерії доцільно виділити відділ підготовки спеціальних даних для прийняття проблемно-орієнтовних рішень та відділ

поточного планування і контролю, що включає групу аналізу. Функції цих відділів (наприклад, пояснення розбіжностей між бюджетними і фактичними показниками) зазвичай виконуються досвідченим бухгалтером, який, набувши певного досвіду, може пояснити все з точки зору управлінців.

1. Бутинець Ф.Ф., Давидюк Т.В., Малюга Н.М., Чижевська Л.В. Бухгалтерський облік, Житомир. – П.П. “Рута”. – 2002 р.
2. Бухгалтерський фінансовий облік, Підручник, Житомир. – П.П. “Рута”. – 2005 р.
3. Лучшие рефераты по управленческому учету, Ростов – на Дону «Феникс» – 2002.
4. Кондратова И.Г. Основы управленческого учета: учеб. Пособие. – М.: Финансы и статистика, 2000.
5. Котляров С.А. Управление затратами. – СПб: Питер, 2001.

УДК 339.52:341.241(470+571)

ПЕРСПЕКТИВЫ ВХОЖДЕНИЯ РОССИИ ВО ВСЕМИРНУЮ ТОРГОВУЮ ОРГАНИЗАЦИЮ

Е.А. Мамаев

Марийский государственный университет, Йошкар-Ола, Россия

Одной из тенденций, характерной для всех стран мира, является рост внешнеторговых операций. Более трети мирового ВВП создается при прямом участии внешней торговли. Примерно 40% ВВП России образуется в экспортных операциях. Поэтому на мировом рынке России приходится общаться со многими странами, большинство из которых являются членами ВТО.

Что же даст России вступление в ВТО:

- на Россию распространится принцип режима наибольшего благоприятствования;
- закрепит результаты, которые были достигнуты в ходе предшествующей либерализации внешнеэкономической деятельности;
- сможет использовать инструментарий ВТО, в том числе и для защиты своих интересов путем применения механизма по разрешению споров;
- в процессе присоединения к ВТО значительно улучшится правовой климат, путем приведения российских законов в соответствие с международными нормами;

- поможет разработать механизм допуска иностранного капитала в финансовую сферу России;
- расширит доступ российских товаров на мировые рынки;
- повысится роль стимулирующей и оздоравливающей международной конкуренции для российского производителя. Приход иностранных конкурентов – сильный стимул к модернизации устарелой системы управления во многих российских компаниях;
- членство в ВТО поможет получить таможенные льготы, передовые технологии, облегчит доступ к кредитам, привлечет инвесторов;
- будет развиваться кредитная система, система страхования и лизинга, система инвестиционных и инновационных институтов, система подготовки и переподготовки кадров;
- главным тормозом экономического и социального развития России остается незавершенность реформ. Вступление в ВТО будет гарантировать, что реформы в России будут доведены до конца.

Однако кроме положительных моментов существуют и отрицательные. Рассмотрим основные проблемы, затрудняющие процесс вхождения.

Во-первых, необходимо будет привести законодательства регионов России в соответствие с федеральными нормами и четко разделить полномочия между центром и регионами.

Во-вторых, создать систему подготовки и переподготовки кадров, изучивших и применяющих на практике требования и условия ВТО, будет крайне сложно.

Таким образом, на вопрос входить или не входить в ВТО, ответ очевиден. Входить необходимо, однако для любого государства, в том числе и для России, важно, как и на каких условиях нас примут в этот элитный мировой клуб. По оптимистическим прогнозам переговорный процесс о вступлении России в ВТО закончится к концу 2006 года и если три страны (США, Австралия, Колумбия), еще не подписавшие с Россией двусторонние договора, проявят политическую волю и сумеют договориться с Россией, то в 2007 году Россия будет полноправным членом ВТО.

УДК 001.891.573:004:33

МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ

Г.І. Мелеш

Карпатський інститут підприємництва, Хуст, Україна

Необхідною умовою розвитку виробництва є правильне, науково обгрунтоване планування і управління виробництвом.

Особлива роль математиці відводиться в сфері економіки і організації управління виробництвом. Для успішного розв'язування економічних завдань важливо не лише знати формулювання економічних законів. Економічна наука – одна з точних наук. У наші дні вона стала на шлях більш повного використання математичного апарату.

У далекому минулому в основі математичної теорії лежало поняття неперервності. Розв'язуванню ж дискретних задач не приділялось належної уваги. Це пояснюється рівнем розвитку природознавства і техніки. До того ж стан обчислювальної техніки того часу не дав підстав розраховувати на ефективні методи розв'язання таких задач.

Під економіко-математичною моделлю розуміється математичний опис досліджуваного економічного чи об'єкта процесу, при якому економічні закономірності виражені в абстрактному виді за допомогою математичних співвідношень.

Основні принципи складання моделі зводяться до наступних двох концепцій:

1. При формулюванні задачі необхідно досить широко охопити явище. У протилежному випадку модель не дасть глобального оптимуму і не буде відбивати суть справи. Небезпека полягає в тому, що оптимізація однієї частини може здійснюватися за рахунок інших і на шкоду загальної організації.

2. Модель повинна бути настільки проста, наскільки це можливо. Модель повинна бути така, щоб її можна було оцінити, перевірити і зрозуміти, а результати отримані з моделі повинні бути ясні як її творцю, так і обличчю, що приймає рішення. На практиці ці концепції часто вступають у конфлікт, насамперед через те, що в збір і введення даних, перевірку помилок і інтерпретацію результатів включається людський елемент, що обмежує розміри моделі, що може бути проаналізована задовільно. Розміри моделі використовуються як лімітує фактор, і якщо ми хочемо збільшити широту охоплення, то приходиться зменшувати деталізацію і навпаки.

Ми живимо в епоху кібернетики – науки, яка допомагає встановити загальні закономірності автоматичного керування виробництвом за допомогою електронно-обчислювальних машин (ЕОМ). І хоч у математиці зараз центральним поняттям залишається неперервність, але галузь розв'язування дискретних задач набуває дедалі більшого поширення.

В наш час обчислювальна техніка дає змогу розв'язати досить складні задачі. Наприклад, визначення математичними методами ритму виробництва і першої системи людини, виробничих взаємозв'язків між окремими людьми

та колективами та ін. А півстоліття тому такі задачі вважалися фантастичними.

Розвиток кібернетики дав великий поштовх автоматизації виробництва. В наші дні є такі виробництва, які з моменту надходження до них сировини і до виходу готової продукції обходяться без втручання людини. Висока автоматизація виробництва дає можливість враховувати не лише якість вироблюваної продукції, а й визначати номенклатуру виробів у межах заданого асортименту.

Здійсненню комплексної автоматизації передують певні математична обробка даних виробничого процесу. Ця обробка називається *математичним описом*. До нього насамперед належать математичний і логічний аналіз технічних та економічних питань, а також інші дані про виробництво, які дають можливість скласти так звану програму керуючих приладів.

Автоматизація виробництва ставить перед математиками такі завдання:

- довести математичний опис виробничих процесів до такого ступеня досконалості, при якому можуть бути цілком визначені їх кількісні і якісні оцінки;

- встановити критерій виробничого процесу, який би задовольняв відповідні техніко-економічні вимоги;

- скласти програму керуючих приладів автоматизації.

Програма повинна бути такою, щоб керуючі прилади в кожний потрібний момент могли діставати інформацію про зміни в ході виробничого процесу і умови його перебігу.

Сучасне виробництво – це складний багатогалузевий процес з внутрішніми та зовнішніми технологічними зв'язками. Диспропорції в такому виробництві призводять до великих матеріальних втрат. Успішно керувати процесом по-старому, без застосування найбільш вигідних режимів з повним науковим обґрунтуванням, неможливо.

Першою особливістю нових принципів управління і планування є формулювання закону оптимального(найбільш вигідного) управління і планування, а також реалізація їх за допомогою сучасної обчислювальної техніки. Для розв'язання цих завдань виробничим і тісно пов'язаним з ними економічним процесом ставляться у відповідність певні математичні процеси, які і відтворюють об'єкт у процесі управління.

Основний метод який використовується в управлінні виробництвом, полягає у побудові математичної моделі системи і автоматичному знаходженні такої структури зв'язків, при якій вся система діяла б з найкращими техніко-економічними показниками. Такі складні математичні задачі неможливо розв'язати без сучасних електронно-обчислювальних машин. Сучасні ЕОМ машини можуть робити десятки, сотні тисяч і навіть мільйони обчислювальних операцій за секунду.

При формулюванні задачі необхідно враховувати наступні три аспекти:

1.) Досліджувані фактори: мети дослідження визначені досить вільно й у великому ступені залежать від того, що включено в модель. У цьому відношенні Легше інженерам, тому що досліджувані фактори в них звичайно стандартні, а цільова функція виражається в термінах максимуму доходу, мінімуму чи витрат, можливо, мінімуму споживання якого-небудь ресурсу. У той же час соціологи, приміром, звичайно задаються метою „суспільної корисності” чи в цьому роді і виявляються в складному становищі, коли їм приходится приписувати визначену „корисність” різним діям, виражаючи її в математичній формі

2.) Фізичні границі: просторі аспекти дослідження вимагають детального розгляду. Якщо виробництво зосереджене більш ніж в одній крапці, то необхідно врахувати в моделі відповідні розподільні процеси. Ці процеси можуть включати складування, транспортування, а також задачі календарного планування і устаткування.

3.) Тимчасові границі: Тимчасові аспекти дослідження приводять до цікавої дилеми. Звичайно обрій планування добре відомий, але треба зробити вибір: або моделювати систему в динаміку, для того, щоб одержати тимчасові графіки, або моделювати статичне функціонування у визначений момент часу. Якщо моделюється динамічний (етапний) процес, то розміри моделі збільшуються відповідно числу розглянутих періодів часу (етапів). Такі моделі звичайно ідейно прості, так що основні труднощі полягають скоріше в можливості вирішити задачу на ЕОМ за прийнятний час, чим в умінні інтерпретувати великий обсяг вихідних даних. З Найчастіше буває досить побудувати модель системи в якийсь заданий момент часу, наприклад у фіксований рік, місяць, день, а потім повторювати розрахунки через визначені проміжки часу. Узагалі, наявність ресурсів у динамічній моделі. Тому необхідно ретельно проаналізувати, чи дійсно необхідно знати залежність від часу зміни характеристик моделі, чи той же результат можна одержати, повторюючи статичні розрахунки для ряду різних фіксованих моментів.

Ще не так давно єдиним виконавцем функцій управління виробництвом і економікою міг бути лише людський розум. Але мозок не може швидко і безпомилково реагувати на ті чи інші зміни у виробничому процесі. На допомогу прийшли технічні засоби та нові математичні методи, які в сукупності дають потрібний техніко-економічний ефект.

Розвиток математики підпорядкований потребам науки і техніки. Розвиток кібернетики висуває ряд нових завдань, які і розв'язує сучасна математика. Так, у галузі економіки і управління виробництвом виникла нова математична дисципліна – математичне програмування. В надрах цієї дисципліни сформувався цілком самостійний розділ прикладної математики

– лінійне програмування. Мета останнього – це обчислення екстремуму (максимуму, або мінімуму) деякої лінійної функції при умові, що наявні змінні величини задовольняють певні лінійні рівняння, або нерівності.

УДК 351.82.001.33:34

ПРОБЛЕМИ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПІДПРИЄМНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ

М.М. Ребрик

Карпатський інститут підприємництва, Хуст, Україна

Систематизація законодавства цивільного взагалі, і господарсько-комерційного – зокрема в юридичній практиці завжди супроводжувалась серйозними труднощами. Цьому є цілий ряд пояснень, об'єктивних і суб'єктивних причин. Основними з них є:

- 1) Широке коло підприємницьких суцільних відносин, а звідси – необхідність їх конкретного правового регулювання;
- 2) Велика кількість і різноманітність за юридичною силою нормативно-правових актів, які регулюють підприємництво;
- 3) Нестабільність, а в окремих галузях господарювання, кризовість діяльності окремих підприємницьких структур і цілих галузей, а в результаті – потреба постійного внесення змін до законів і підзаконних актів, що регулюють підприємництво.

В юридичній науці цій проблемі приділяється постійна увага [1,55, 247], але до недавнього часу успіхів у справі систематизації підприємницького законодавства не було відчутно. Значний прорив в цій галузі досягнуто шляхом прийняття двох кодифікованих збірників нормативно-правових актів, а саме: Цивільного кодексу України та Господарського кодексу України від 16 січня 2003 року. Обидва кодекси набрали чинності з 1 січня 2004 року.

Зрозуміло, що в одному, чи, навіть у двох кодексах не можна вмістити безліч законів і особливо підзаконних актів, що стосуються підприємництва. Проте набрання ними юридичної сили має неабияке наукове і практичне значення. Хоча у радянський період були приклади систематизації цієї галузі законодавства через інкорпорацію. Зокрема, в 1982 році Президія Верховної Ради та Ради Міністрів УРСР видали 5-й том Зводу законів, який на більш як 800 сторінках і містив законодавство, яке і є предметом нашого дослідження [3,5]. До 1988 року урядом тодішньої Української РСР за підсумками кожного півріччя до Зводу законів вносились зміни, які надсилались до

органів влади, управління народним господарством і навіть рядовим передплатникам (юристконсультантам підприємств, організацій та ін.).

Особливості Господарського кодексу України в тому, що він як систематизований нормативно-правовий акт встановлює відповідно до Конституції України правові основи господарської діяльності, яка базується на різноманітності суб'єктів господарювання різних форм власності. А головною метою його прийняття було впорядкування діючого законодавства, зростання ділової активності суб'єктів господарювання, розвиток підприємства і на цій основі – підвищення ефективності всього суспільного виробництва.

Слід відмітити, що систематизація законодавства у формі Господарського кодексу не всіма юридичними науковцями і практикантами сприймалась однозначно. Зокрема професор Наталія Кузнєцова співатор нового цивільного кодексу вважала, зайвим і недоцільним розробку самостійного господарського або підприємницького кодексу [4,69]. Тим не менше кодекс діє і дає відповіді на цілий ряд питань підприємницької діяльності, що були проблематичними за його відсутності. Зокрема розмежовано-юридичні поняття господарської комерційної, тобто саме підприємницької діяльності (питання 42 кодексу) і господарської некомерційної діяльності (питання 52 кодексу).

З прийняттям господарського кодексу втратили чинність два основні закони, що входили у систему підприємницького законодавства – Закон “Про підприємства в Україні” – повністю і Закон “Про підприємництво” – крім статті 4 [5,4]. Кодекс досить детально регламентує правовий статус суб'єктів підприємництва, їх види і організаційно-правові форми, майнові підприємницькі відносини, а також регулює підприємництво у конкретних галузях і сферах господарювання.

Було б помилково вважати, що згадана кодифікація вирішила всі існуючі проблеми підприємців. Виникають проблеми застосування норм господарського і цивільного законодавства, коли між ними є розбіжності, а спір регулюється як нормами господарського так і цивільного кодексів. Наприклад: щодо діяльності господарських товариств чи виробничих кооперативів як суб'єктів підприємництва.

Належить значна робота у приведенні десятків законів і сотень підзаконних актів до норм кодексу, уточнення переліку видів діяльності де підприємництво забороняється повністю, яке підлягає ліцензуванню, а яке дозволяється виключно державним суб'єктам та ін. Проте важливим є визначення стратегії систематизації підприємницького законодавства – далі справа за органами державної виконавчої влади.

1. Правовое регулирование предпринимательской деятельности / под. ред. В.В. Лаптева. – М., 2005.

2. Правові основи підприємницької діяльності. / за ред. В. П. Мельника. – К., 1997.
3. Звід законів української РСР. – К., 1988.
4. Матеріали науково-практичного семінару у Верховній Раді України 24 листопада 1997 року. – К., 1938.
5. Закон України “Про підприємництво”. – К., 2005.

УДК 336.76:658.144 (477)

ТЕНДЕНЦІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ В УКРАЇНІ

Ю.І. Ревть

Карпатський інститут підприємництва, Хуст, Україна

Виникнення перших фінансових посередників в Україні можна віднести до періоду виникнення банків, тобто з 1868 р. коли було засновано Київський приватний комерційний банк і Київське міське товариство взаємного кредиту. У 70-і роки XIX ст. розпочали діяльність Київський промисловий і Київський земельний банки. Розвиток фінансового сектору Російській імперії, до якої на той час входила й частина України характеризувався високим ступенем концентрації фінансів – так 12 банків володіли 80% усіх активів. Проте, уже на початку XX ст. існували комунальні, кооперативні та іпотечні банки. До 1914 р. існувало біля 50 акціонерних комерційних банків. Також досить сильно була розвинена іпотека – іпотечні цінні папери в Росії складали близько 50% приросту усіх цінних паперів і акції земельних банків приносили суттєві дивіденди, проте в 1917 р. вони були скасовані. Після цього система фінансових інновацій знаходилась практично в занепаді, і лише після 1991 р. почали закладатись певні засади фінансового ринку, наприклад з відновленням роботи Київської фондової біржі. Так, згідно Закону України "Про банки і банківську діяльність" було дозволено створювати такі спеціалізовані банки як ощадні, інвестиційні, іпотечні і розрахункові.

З дня прийняття в 1991 році Закону України «Про цінні папери та фондову біржу» бере свій початок історія розвитку українського фондового ринку.

Національний фондовий ринок в останні роки зробив помітний крок вперед, що свідчить про його важливу роль у реформуванні економіки країни. Уже не потрібні докази того, що ринок цінних паперів є обов'язковим елементом ринкової економіки. Ринок цінних паперів як сегмент фінансового ринку, став потужним механізмом у розподілі, перерозподілі та мобілізації

фінансових ресурсів для динамічного розвитку економіки, що опосередковується купівлею-продажем цінних паперів. Він сприяє накопиченню інвестиційного капіталу у виробничій та соціальній сферах [5].

Роль ринку у фінансово-економічній ситуації, яка склалася в Україні, надзвичайно велика.

Сучасний ринок цінних паперів в Україні має такі риси:

1) допускається обіг як іменних цінних паперів, так і на пред'явника (абсолютно переважають іменні). Іменні, як правило, передаються шляхом повного індосаменту, тобто передавальним записом, що засвідчує перехід прав за цінним папером до іншої особи.

2) допускається обіг як документарних, так і бездокументарних цінних паперів (абсолютно переважають документарні);

3) змішана форма участі в особі торговців цінними паперами (як банки, так і небанківські фінансові установи);

4) приватизація і боротьба за контроль над підприємствами, що приватизуються, і як наслідок:

- обіг приватизаційних паперів і компенсаційних сертифікатів;
- ринок первинного розміщення і розподілу не через організовані ринки;
- переважають операції на неорганізованих ринках, слабкість вторинного ринку.

5) класичний – швидкозростаючий і високодохідний, проте – надзвичайно високоризикований, зі слабкою інфраструктурою, значним впливом зарубіжних інвесторів, високою нестабільністю;

6) слабкість внутрішнього інвестора, недовіра населення до цінних паперів.

Створення ефективно діючих товарних та фінансових ринків є найважливішими завданнями реформування економіки країни. Будь-які масштабні економічні перетворення залишаться незавершеними без створення конкурентоспроможного фінансового сектора, здатного мобілізувати, перерозподіляти та надавати реформованій економіці інвестиційні ресурси. Тому розвиток фондового ринку, як невід'ємної частини фінансового ринку та важливого елемента національної економіки, набуває першочергового значення.

Формування національного фондового ринку, який є обов'язковим елементом ринкової економіки, протягом досліджуваних 1995 – 2002 років стало значним внеском у реформування економіки України.

Про зростання ролі фондового ринку у економіці країни свідчать показники відношення обсягу випусків акцій та обсягів торгів цінними паперами до ВВП (рис. 1).

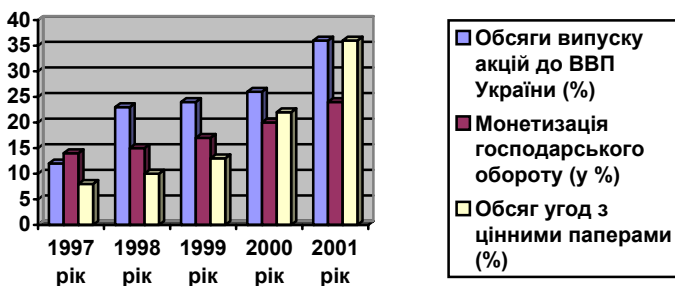

Рис. 1. Відношення показників фондового ринку до ВВП

Протягом 2002 року найважливішим джерелом залучення фінансових ресурсів на ринку цінних паперів був випуск акцій та облігацій.

Порівняно з іншими галузями фондовий ринок у 2001 році посів друге місце після промисловості. Обсяг торгів на фондовому ринку перевищує обсяги продукції сільського господарства, виробництва товарів народного споживання (рис. 2). Ця тенденція зберігалася й впродовж 2002 року [5].

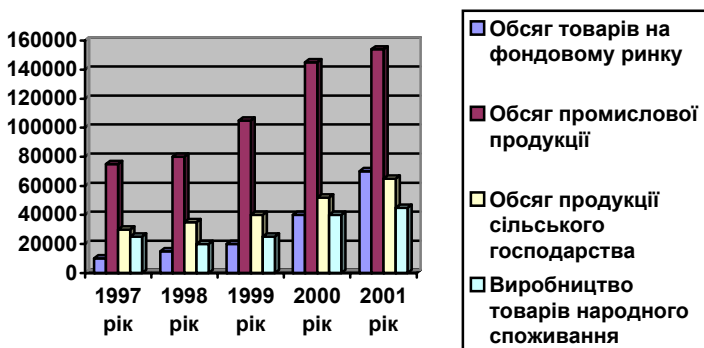

Рис. 2. Показники діяльності галузей народного господарства та фондового ринку (млн. грн.)

На сьогодні найбільш привабливими об'єктами інвестування вважаються підприємства харчової, переробної промисловості, пивні компанії, нерухомість, підприємства електроніки, машинобудівні заводи.

Безперечно, український фондовий ринок має певні особливості, особливо при визначенні його місця в економіці та його впливу на різні сфери державного регулювання в країні (рис. 3).

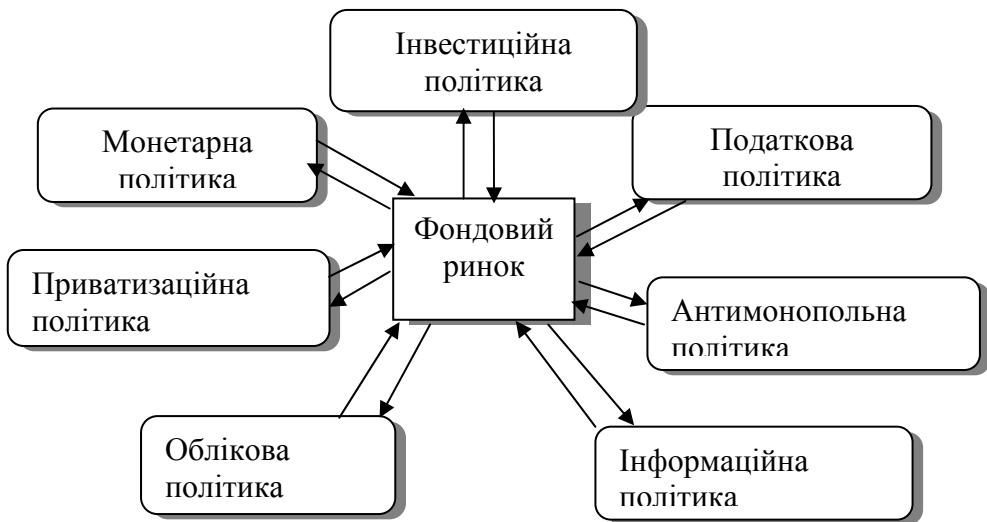

Рис. 3. Фондовий ринок у системі державного регулювання

Інвестиційна привабливість країни загалом залежить від багатьох чинників – від політичного середовища, інвестиційної політики, приватизаційної політики до впливу податкової політики та інформаційної політики. Розвиток ринку цінних паперів тісно пов'язаний та залежить від впливу та розвитку дещо інших загальноекономічних напрямів в країні.

Найбільший та найперший вплив на формування національного ринку цінних паперів відіграла політика в галузі приватизації.

В Україні коло компаній, акції яких котируються на ринку, склалося у процесі приватизації. Процес перерозподілу власності ще не завершено, власники не ризикують і не проводять масштабних дій на відкритому ринку, поки не отримають надійного контролю над підприємством. «Масова приватизація» не в повній мірі вирішила головне економічне завдання – надходження інвестицій на підприємства та формування «ефективного» власника.

Склалася ситуація, за якої підприємства, що були приватизовані за приватизаційні майнові сертифікати та компенсаційні сертифікати, маючи тисячі акціонерів, не мають перспектив свого розвитку через скрутний фінансовий стан і часто через неспроможність керівництва працювати в нових перехідних до ринкових умов. Лише близько 20% з них є прибутковими та 9% – платять дивіденди.

Однією з найзначніших помилок української моделі сертифікатної

приватизації було ігнорування провідної ролі основних інститутів будь-якого ринку цінних паперів, а саме фондових бірж та торговельно-інформаційних систем. Центри сертифікатних аукціонів виконали свою роль, але вони не працювали в сучасному режимі функціонування світових організаційно оформлених ринків, а саме в режимі «поставка проти платежу». Відтак не виникла інфраструктура фондового ринку, яку побудовано нині «з чистого листа» [4].

Політика щодо завершення процесу приватизації матиме суттєвий вплив на подальший розвиток ринку цінних паперів.

Забезпечення розвитку ринку цінних паперів не можливо без ефективного податкового законодавства. Так, довгий час облігації підприємств не витримували конкуренції з облігаціями внутрішньої державної позики, а податкове законодавство розглядало кошти, запозичені підприємством шляхом розміщення власних облігацій, як дохід цього підприємства. Після прийняття Закону України «Про цінні папери та фондову біржу» ця дискримінаційна норма усунута, розпочалося поступове зростання обсягів випуску облігацій підприємств [2].

Вирішено проблему подвійного оподаткування доходів учасників інвестиційних фондів та взаємних фондів інвестиційних компаній від інвестиційних операцій.

Ключову роль у забезпеченні стабільності країни відіграє монетарна політика. Її успішність значною мірою залежить від проголошення центральним банком чітких і зрозумілих цілей обраної монетарної політики та від їх ретельного дотримання.

Головною передумовою наявності у державі «сильних» грошей є, безумовно, її спроможність зберігати відносну стабільність вартості своїх грошей. Це передбачає, по-перше, відповідну фіскальну політику, по-друге, розумний контроль та регулювання пропозиції грошей із боку центрального банку за допомогою монетарної політики.

Однією з найпомітніших змін на фінансових ринках стало суттєве збільшення обсягу депозитних та інших вкладів населення України. Це свідчить про формування початкового інвестиційного капіталу громадян України. З початком утворення нових інститутів спільного інвестування, розвитком недержавних пенсійних фондів та за умови зростання довіри громадян до цих інститутів заощадження почнуть працювати як інвестиційний капітал.

Інформаційна політика на ринку цінних паперів тісно пов'язана, як з безпосереднім функціонуванням ринку, так і забезпеченням захисту прав акціонерів. Ще одним завданням є створення дієвої системи розкриття інформації емітентами цінних паперів.

Подальший розвиток фінансового сектора значною мірою буде

залежати від вирішення низки проблем та чинників, які здійснюють вплив:

- низької ліквідності ринку цінних паперів (компанії здебільшого займаються злиттям та поглинанням вітчизняних виробничих підприємств для себе чи на замовлення клієнтів);
- нестабільності світових фінансових ринків (у зв'язку з політичною та фінансовою нестабільністю, яка виникла у зв'язку з банкрутствами найбільших корпорацій, іракською кризою та зниженням темпів росту світової та американської економіки);
- політичних подій (уведення санкцій FATF, боротьба за авторські права та з виробниками неліцензійних CD) [4].

На початок 2003 року український фондовий ринок сформувався як молодий та перспективний, про це свідчать наступні дані.

Станом на 1 січня 2003 р. загальний обсяг випусків цінних паперів, зареєстрованих Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку, становить 86,79 млрд. грн. У 2002 році Комісією зареєстровано випусків акцій на суму близько 12,8 млрд. грн., а у 2001 році на загальну суму 21,9 млрд. грн.

Незважаючи на те, що загальний обсяг зареєстрованих випусків акцій у 2002 році до показника минулого року зменшився на 9 млрд. грн., спостерігається позитивна тенденція збільшення питомої ваги сумарної вартості акцій, випущених з метою реального залучення коштів, з 41% у 2001 році до 55% у 2002 році.

Не менш важливим джерелом залучення фінансових ресурсів є випуск облігацій підприємств. Протягом 2002 року Комісією зареєстровано 108 випусків облігацій підприємств на суму 4,3 млрд. грн., що перевищує загальні обсяги випуску облігацій підприємств за всі попередні роки більше ніж у 4 рази (за 1996 – 2001 обсяг випуску облігацій становив 1,03 млрд. грн.). Станом на 1 січня 2003 р. Комісією зареєстровано 5 випусків опціонів на суму 98,53 млн. грн. Протягом 2002 року зареєстровано 2 випуски опціонів на суму 17,7 млн. грн.

Станом на 1 січня 2003 р. на ринку цінних паперів здійснювали діяльність:

- 860 торговців цінними паперами;
- 106 зберігачів цінних паперів;
- 365 реєстраторів власників іменних цінних паперів;
- 129 інститутів спільного інвестування;
- 7 бірж та 2 торговельно-інформаційні системи;
- 11 саморегульованих організацій ринку цінних паперів.

Найбільш розвинутим інститутом інфраструктури фондового ринку на сьогодні є інститут реєстраторів. Ця складова фондового ринку розвивалася в процесі приватизації з метою ведення обліку переходу прав власності на

цінні папери, що випущені в документарній формі, при обслуговуванні емітентів цінних паперів. Цей інститут відіграв свою позитивну роль на певному етапі формування фондового ринку і продовжує забезпечувати функціонування облікової системи (на 1 січня 2003 р. кількість власників іменних цінних паперів у реєстрах становила 16 658 млн., з них 16 566 – фізичних осіб) [5].

Для нинішнього етапу розвитку фондового ринку не є характерними вторинні, спекулятивні операції, тому що власники великих пакетів ще не готові до таких дій, оскільки саме спекулятивні операції ще не стали прибутковими. Цій системі відносин власності і відповідає адекватна (реєстраторська) система обліку цієї власності.

Перехід до більш розвинутої системи депозитарного обліку на цінні папери можливий лише за умови формування потреби власників, що володіють найбільшою часткою реальних фондових активів, у створенні та функціонуванні системи обліку, що дозволяє працювати не тільки з бездокументарними випусками, але й працювати досить швидко, на відміну від реєстраторів, які наразі стали гальмувати процеси переходу прав власності, оскільки це не в повній мірі відповідає їх власним комерційним інтересам (доходи реєстраторів переважно залежать від емітента, якого він обслуговує, а не від власника).

Інститут зберігачів, що почав формуватися після прийняття Закону України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні», і які здійснюють обслуговування саме бездокументарної форми цінних паперів, що в більшій мірі відповідає розвинутому фондовому ринку, потенційно можуть виконувати ці функції більш ефективно, безпосередньо працюючи через депозитарну установу [1]. Так, кількість випусків цінних паперів, які обслуговуються депозитарними установами, станом на 1 січня 2003 р. становила 12 474. Тобто на нинішньому етапі питома вага таких операцій ще не стала домінуючою на ринку. А тому і потреба в формуванні на ринку попиту на більш дорогі депозитарні послуги ще не є сталою тенденцією.

У 2002 році загальний обсяг торгів на фондовому ринку України становив близько 108,61 млрд. грн., тобто значно збільшився порівняно з минулими роками. Обсяг торгів на неорганізованому ринку цінних паперів становив 102,07 млрд. грн. Обсяг торгів на організованому ринку у 2002 році – 6,54 млрд. грн., що менше кількості обсягів укладених угод у 2001 році (9,24 млрд. грн.), але перевищує обсяги укладених угод на організованому ринку за 1996 – 2000 роки (обсяг торгів становив 6,004 млрд. грн.).

Як і в попередньому році, у 2002 р. найбільше було виконано угод з купівлі-продажу векселів на суму майже 50 млрд. грн. та акцій – майже 34 млрд. грн.

Таким чином, можна дійти висновку, що формування національного ринку цінних паперів помітно впливає на темпи економічного росту, які характеризують сучасний стан української економіки; фондовий ринок визначає інвестиційну привабливість країни та взаємопов'язаний із реалізацією приватизаційної, монетарної, інвестиційної, податкової, антимонопольної, інформаційної та облікової політики.

З метою активізації впливу процесів, що відбуваються на фондовому ринку, необхідним є залучення та раціональне розміщення інвестиційних ресурсів на конкурентних засадах, удосконалення обігу цінних паперів та забезпечення захисту прав інвесторів на вітчизняному ринку цінних паперів.

Якщо існуючі проблеми вирішити, то це прискорить розвиток організованого фондового ринку в Україні, що, в свою чергу, позитивно вплине на масовий вияв довіри до українських цінних паперів, на їх ліквідність, капіталізацію ринку, сприятиме збільшенню доходів до бюджету, прискоренню приватизаційних процесів, виведенню із кризи економіки України.

Крім того, переслідуючи мету ефективного управління фінансовими активами та впровадження фінансових інновацій нинішній вітчизняній системі необхідно орієнтуватись на створення повномасштабного і прозорого фінансового посередництва. Тим більше, що певні передумови для цього вже є. За статистикою у 2002 році наявні доходи населення зросли на 21,3% за перше півріччя, проте, обмеженість альтернатив щодо вкладення коштів лишає випущену грошову масу незадіяною.

В процесі перерозподілу довгострокових фінансових ресурсів низькою залишається роль пенсійних фондів. А цей сегмент фінансового ринку є чи не найвигіднішим за нинішніх умов. Кількість пенсіонерів відносно працюючих, як відомо, зростає в більшості країн світу. Так, в країнах ОЕСР відношення працюючих (віком 25-59 років) до осіб пенсійного віку (понад 65 років), згідно прогнозних розрахунків, очікується до 2020 р. на рівні 2-2,3 (зараз біля 3), тоді як для України вже найближчим часом ця цифра може бути значно меншою. В Україні роль пенсійних фондів є надто низькою, в той час як в країнах ОЕСР загальна вартість коштів, що надійшли від пенсійних фондів на кінець 90-х років становила близько однієї третини від усіх керованих фондів. Постає питання про подальший розвиток пенсійної системи в Україні і сприйнятну модель. Нинішня солідарна пенсійна система, на думку Мельник в Україні в найближчому майбутньому може виявитись неефективною через демографічні, інфляційні та інвестиційні чинники. В будь-якому випадку, за умов створення змішаної накопичувально-солідарної пенсійної системи подальше її функціонування в нинішньому вигляді не матимемо перспектив без надання належної ролі пенсійним фондам в перерозподілі фінансових ресурсів та їх ефективного управління через

вкладення в цінні папери і таким чином поживлення ринку фінансових інструментів в Україні [4].

На сьогоднішній день запровадження фінансових інновацій є довготривалим процесом, який вимагає залучення і регулювання таких органів, як ДКЦПФР, Пенсійного фонду, НБУ та багатьох інших. Головними аргументами проти залучення багатьох з них є монополізованість багатьох сфер економіки, її низька високотехнологічна спрямованість, низький рівень обізнаності з можливостями, які надають ці послуги. Проте, саме їх запровадження і законодавча підтримка поступово створили б належні передумови для подолання багатьох проблем ефективного перерозподілу власності та капіталу, запровадження венчурних проєктів.

1. Закон України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні»
2. Закон України «Про цінні папери і фондову біржу» // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №38
3. Концепція функціонування та розвитку фондового ринку України // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – №51
4. Корнеєв В. Банківське посередництво на ринку фінансових послуг. – Економіка України, №6, 2002.
5. Павлов В.І., Пилипенко І.І. Кривов'язюк І.В. Цінні папери в Україні: навч. посібник – Вид. 2-ге, доповнене – К.: Кондор, 2004. – 400 с.

УДК 796.542:711.455 (1–924.51/.54)

СУЧАСНІ ПРОЦЕСИ ДИНАМІКИ ГЕОГРАФІЧНОЇ МЕРЕЖІ ТУРИСТИЧНИХ БАЗ І ПРИТУЛКІВ В ОБЛАСТЯХ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

М.Й. Рутинський

Львівський національний університет ім. І. Франка, Львів, Україна

Туристичний комплекс Карпатського регіону функціонально зорієнтований на прийом й обслуговування туристичних потоків з метою дозволяти, пізнання краю, відпочинку, активного туризму і спорту, оздоровлення й профільного лікування. Основу його компонентної структури формують заклади з розміщення туристів.

Група відпочинкових закладів рекреаційної галузі Карпатського регіону представлена, головним чином, туристичними базами і притулками та пансіонатами і будинками відпочинку. За чисельністю вони співвідносяться

між собою як 1 до 7. При цьому слід зазначити таке: 5 з 5 існуючих в регіоні будинків відпочинку розташовані на території Івано-Франківської обл., а 9 з 10 пансіонатів відпочинку – на території Львівської обл. [2].

Іншими словами, будинки і пансіонати відпочинку складають найменш поширені кількісно і в географічному аспекті типи рекреаційних закладів Карпатського регіону. Їхнє фрагментарне поширення пояснюється особливостями рекреаційного освоєння кращих відпочинкових ТРС (Сколівсько-Славської та Яремчанської) регіону у 1970 – 1980-і рр. [3].

Заклади відпочинкової сфери туристичного комплексу Карпатського регіону з кінця 1990-х рр. перейшли від фази різкого падіння показників діяльності у сучасну фазу стагнації галузі. Рис. 1 наочно ілюструє, що позитивні зрушення на краще в плані структурної розбудови мережі відпочинкових закладів практично відсутні. Утворену нішу заповнюють маломісткі приватні гостьові садиби й невеличкі турготелі, однак статистичне достовірної інформації про їх кількість, місткість і показники діяльності бракує.

Чільне місце за рівнем розвитку мережі відпочинково-туристичних закладів посідає Львівська обл., в межах якої зосереджено майже половину (48,3%) закладів даної групи. 37,1% закладів організованого туризму й відпочинку припадає на Закарпаття, а Івано-Франківська й Чернівецька області сукупно представлені лише 17 закладами або 14,6% від їх загальної чисельності в регіоні. Таке відсоткове співвідношення загалом витримується впродовж останніх 8 – 6-ти років.

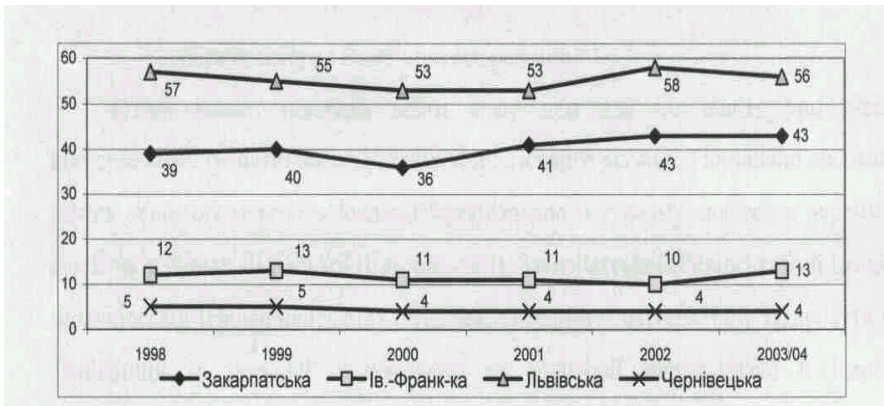

Рис. 1. Динаміка кількості туристичних баз, будинків і пансіонатів відпочинку в розрізі областей Карпатського регіону за період 1998-2003/04 рр.

Поряд з цим можемо статистично окреслити таку цікаву тенденцію: поступово скорочується кількість турбаз Львівщини (з 56 у 1998 р. до 47 у 2003/04 р.) та, навпаки, зростає їх чисельність у Закарпатті (з 37 до 43 за період 1998- 2003/04 рр.) [2].

За обсягами територіальної концентрації закладів організованого туризму Карпатський регіон чітко поділяється на дві групи областей:

області, в кожній з яких зосереджено понад 40 туристичних баз і притулків: Львівська й Закарпатська (причому, на Львівщині турбази сконцентровані здебільшого у Сколівському р-ні, а територією Закарпаття вони "розкидані" доволі рівномірно (дисперсне) [1];

області, в яких налічується не більше 5-10 турбаз: Івано-Франківська й Чернівецька (причому, вони зосереджені в основному в межах Надвірнянського і Вижницького районів).

Отже, маємо місце вести мову про два чи навіть три рівні відпочинково-туристичного освоєння Карпатського регіону. Порівняно високий рівень освоєння мережею закладів організованого туризму склався в окремих гірських районах Львівської (Сколівський), Закарпатської (Рахівський) й Івано-Франківської (Надвірнянський) областей; середній – на території Закарпаття й Львівщини та низький – пересічно на території Чернівецької й Івано-Франківської областей.

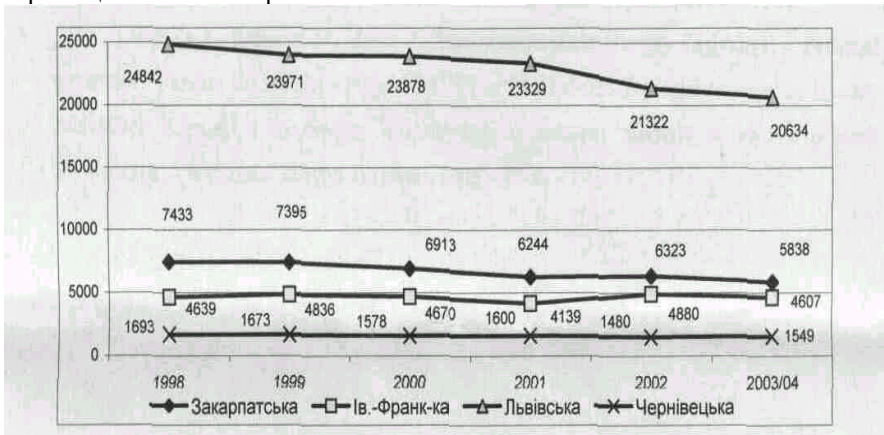

Рис. 2. Динаміка місткості закладів рекреаційної сфери в розрізі областей Карпатського регіону за період 1998 – 2003/04 рр.

Слід акцентувати увагу на такому масштабному негативному явищі як планомірне щорічне скорочення місткості санаторно-курортних, оздоровчих і відпочинкових закладів Карпатського регіону, головним чином, за рахунок згортання потужностей галузі в туристичне найосвоєніших Львівській і Закарпатській областях [1]. Так, зокрема, у 1998 р. в Карпатському регіоні

налічувалося 38607 ліжко-місць у закладах рекреації, що складало 7,4% рекреаційного фонду держави. До 2003/04 р. їх кількість зменшилася на 5979 місць і тепер складає лише 6,8 % рекреаційного фонду країни [1]. Таким чином, маємо не просто негативну тенденцію скорочення виробничих потужностей рекреаційної галузі регіону, маємо масштабне згортання рекреаційного фонду Карпатського регіону темпами, що більш ніж удвічі перевищують загальноукраїнські показники скорочення місткості рекреаційного фонду держави.

1. Рутинський М. Й. Сучасна турпродукта спеціалізація Закарпаття на міжнародному й національному туристичних ринках // Наукові записки Тернопільського держ. пед. ун-т. Серія: Географія. – 2004. – С. 106–112
2. Санаторно-курортне лікування. Організований відпочинок та туризм в Україні Статист. бюлетень. – К.: Державний комітет статистики України, 2004. – 100 с.
3. Poluga J., Rutynski M., Zinko J. Zasoby turystyczne Ukrainy Zachodniej // Potencjal turystyczny Ukrainy Zachodniej / Projekt PAUCI nr 00-0195-056 Potencjal turystyczny Ukrainy Zachodniej: Kierunki i mozliwosci inwestowania w sektorze turystyki w swietle polskich doswiadczen. – Warszawa: Instytut Turystyki, 2005. – С. 81-110

УДК 620.9.001.25 (477):621.472:535.241.45

ЕНЕРГЕТИЧНУ БЕЗПЕКУ УКРАЇНИ ЗАБЕЗПЕЧАТЬ АЛЬТЕРНАТИВНІ ДЖЕРЕЛА ЕНЕРГІЇ

В.І. Сабадош

Карпатський інститут підприємництва, Хуст, Україна

Не можна забути так звану “газову війну”, яку оголосила нам Росія напередодні Нового року. Чи можливо було передбачити саме таку ситуацію, що склалася в Україні внаслідок згаданої війни? Так, бо українські уряди (бо їх було багато) не вживали ефективних заходів для забезпечення енергетичної безпеки. Не впроваджувалися енергозберігаючі технології, майже не використовувалися альтернативні джерела енергії такі, як: енергія вітру, сонця, геотермальних систем обігрівання, кондиціонування і нагрівання води без використання природного палива, біогазу міських сміттєзвалищ та відходів сільського господарства, що в кінці кінців призвело Україну до сучасного становища.

Використання перерахованих альтернативних джерел енергії поряд з урахуванням наявності значних запасів метану у наших вугільних шахтах дало б можливість різко зменшити використання природного газу, мазуту,

вугілля в промисловості, комунальних і соціальній сферах. До речі, в США 40 % у балансі газу становить метан з вугільних шахт.

Відомо, що тверді побутові відходи сміттєзвалищ на 50-80% складаються з органічних фракцій і являють собою потенційне джерело енергії. Газ, здобутий таким способом за своєю собівартістю є одним з найбільш дешевих палив у світі. Цей газ використовують для заправки автомобілів, опалення теплиць, приміщень, або виробництва електроенергії.

Ще у 1992 році група львівських вчених розробила перший в Україні проект для видобування біогазу з львівського сміттєзвалища, яке при певних несприятливих умовах може бути причиною значної екологічної катастрофи. Проте протягом 14 років цей проект так і не вдалося реалізувати. Майже щорічно на рівні міської і обласної рад приймалися рішення на втілення проекту в життя, але чиновникам завжди не вистачало на це грошей. Проте, майже всі країни Європи і Північної Америки з кожним роком розширюють цю сферу діяльності, як надприбуткову і одночасно екологічно чисту технологію.

Не менш перспективним і економічно вигідним є використання геотермальних систем обігріву. Це системи, що дозволяють нагрівати чи охолоджувати приміщення за допомогою енергії землі. Геотермальні системи вже декілька десятиріч успішно використовуються в США, Канаді та Австралії. Ефективність даної системи полягає в тому, що вона не виробляє енергію, а просто передає вільну енергію землі до будівлі взимку, що дозволяє обігрівати всі приміщення в ній. Для охолодження – енергію передають від будівлі до землі. Переваги цієї системи є її енергозбереження, відсутність будь-яких викидів, тиша у роботі тощо.

У 2003 році у Львові за кошти фізичних осіб змонтовано першу експериментальну геотермальну систему обігрівання і нагрівання води без використання природного палива. В одному агрегаті, величиною з побутовий холодильник, одночасно розміщується піч, кондиціонер і нагрівач води, тобто він виконує функції котельні взимку, кондиціонера влітку, і бойлера на протязі цілого року. За повідомленням агентства США з охорони навколишнього середовища, геотермальні системи такого типу є найбільш енергозберігаючими, екологічно чистими і низьковитратними з усіх нині існуючих. А найголовніше – це повна відмова від використання природного палива.

У той час, коли весь світ прагне до якомога більшого застосування альтернативних джерел енергії, в Україні науковці поки що натикаються на стіну нерозуміння, насамперед, з боку органів влади.

Чим більше геотермальних систем буде встановлено, тим менше газу потрібно для забезпечення комунальних і соціально-побутових потреб як влітку, так і взимку. Показники геотермальних систем переважають атомні та

паливні і можуть розвиватися за рахунок самофінансування, що дозволить змінити нераціональну структуру паливно-енергетичного балансу. А це – запорука стабілізації енергетичної незалежності України і, як результат, – зменшення соціальної напруги у суспільстві.

Отже, для забезпечення енергетичної безпеки України необхідно:

- реорганізувати систему управління енергокомплексу України з урахуванням світового досвіду;

- провести широкі організаційні та інвестиційні заходи щодо ощадливості енергоресурсів;

- державна енергетична політика України повинна сприяти розширенню використання енергії сонця, вітру, термальних вод, геотермальних систем, біоенергетичних та інших нетрадиційних енергоресурсів, якими така багата Україна.

УДК 33(477):339.727.22/.24.001.57

ПРО ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНУ МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

В.І. Сабадош, Ю.І. Ревть

Карпатський інститут підприємництва, Хуст, Україна

Науково-технічний прогрес є основою суспільного розвитку будь-якої країни. Поштовхом і економічним важелем технологічного розвитку стали гроші та банківський кредит як інструменти інвестиційної діяльності. Це дало можливість замінювати зношену техніку і відновлювати засоби виробництва на розширеній основі.

Розвиток економіки можливий на основі інноваційних досягнень, коли об'єднуються в єдиний процес наука, технології, техніка, виробництво, економіка й управління для створення нових товарів і послуг.

Лише 40 років тому такі країни, як Південна Корея, Китай, Фінляндія мали відносно низький рівень індустріалізації, були недостатньо розвиненими з науково-технологічної точки зору та експортували головним чином сировину й матеріали. У 60-ті роки експорт Фінляндії на 70 відсотків складався з деревини та продуктів деревообробної промисловості, а в структурі експорту Ізраїлю майже 70 відсотків припадало на сільськогосподарську продукцію. Нині понад 50 відсотків експорту кожної з цих країн становить наукоємна продукція [1].

Інноваційна модель розвитку надійно підтверджує свою ефективність. У розвинених країнах до 90 відсотків приросту валового внутрішнього продукту (ВВП) припадає на виробництво наукоємної продукції. Тому Україна може вступати до Світової організації торгівлі (СОТ), а в перспективі і у ЄС тільки з належним рівнем інноваційно-інвестиційної діяльності.

У 1991 році Україна займала гідне місце в світовому поділі праці, мала розвинуту промисловість та значний науковий потенціал. В 1990 році в Україні було зосереджено 6,5 відсотків світового наукового потенціалу при кількості населення близько 0,1 відсотків від світового [2].

Внаслідок економічного спаду, помилок у соціально-економічній політиці, безконтрольної лібералізації цін і торгівлі, необґрунтованої політики зовнішніх запозичень, відсутності дієвого механізму інвестування відставання України за роки незалежності від світових лідерів техніко-економічного розвитку тільки збільшилось. За рівнем людського розвитку в світі Україна перемістилася із 45-го (1993 рік) на 74-е (2001 рік), а за деякими оцінками – на 80-90-те місце [3].

За роки незалежності України кількість підприємств, які здійснюють інновації, не тільки не зросла, а навпаки – зменшилась. Тільки 12,3 відсотка промислових підприємств у 2004 році здійснювали інновації, тоді як в розвинутих країнах – 60-70 відсотків.

Основою української економіки залишаються морально і фізично застарілі технології. Ступінь зношення основних фондів досяг більш ніж 60-відсоткової межі. Щорічно відновлюється всього 4 відсотки основних фондів [4]. Як наслідок – в умовах глобалізації вітчизняна продукція втрачає конкурентоспроможність.

На відміну від розвинутих країн у структурі виробництва та експорту України сировинна складова перевищує 60 відсотків. Частка країни на світовому ринку високотехнологічної продукції, який оцінюється в 2,5 – 3 дол. США, становить близько 0,1 відсотка [5]. Тому нам необхідно спочатку власними силами відновити науково-технологічний потенціал і лише тоді Україна зможе посісти гідне місце в міжнародній спільноті.

Завданням для України має стати перехід до нової моделі економічного розвитку економічної системи, розвиток якої відбувається під впливом цілеспрямованого стимулювання інноваційно-інвестиційної перебудови економіки [6]. Тоді ми досягнемо не короткострокового зростання, а постійного самостійного соціально-економічного розвитку.

В 2003 році частка інвестицій у дослідження та розвиток Швеції становила 3,7 відсотка від ВВП, у США – 2,8, у Німеччині – 2,4, в Україні – 1,3 відсотка (у тому числі з бюджету – 0,4 відсотка) [7].

Основними факторами, що визначають інвестиційну активність, є ефективна грошово-кредитна політика, добре капіталізована банківська система, раціональне управління грошовими потоками в інтересах розвитку національного виробництва і законодавчий захист іноземних інвесторів.

За роки незалежності України грошово-кредитна політика ще не стала реальним важелем розвитку економіки. Фінансові ресурси не працюють повною мірою на інвестиційний розвиток української економіки. Монетизація економіки України за безготівковою грошовою масою, яка є інвестиційним ресурсом, становить 25 відсотків і в 3-4 рази нижчою, ніж у розвинутих країнах. Тому основою виробництва залишаються морально і фізично застарілі технології, а ресурсів комерційних банків не вистачає для фінансування їх оновлення.

Серед основних чинників, що негативно впливають на інноваційно-інвестиційну активність в Україні, слід зазначити нестабільність законодавства, яким практично не створено стимулів для національного інвестора, необхідність отримання численних узгоджень при кредитуванні та оформленні застави від Фонду державного майна України, податкових органів, відсутність стимулювання з боку держави фінансово-кредитних установ для активізації інвестиційного кредитування. Не створені умови своєчасного і повного повернення кредитів та відсотків, у тому числі державними підприємствами і тими, що знаходяться в процесі приватизації. Існують недоліки податкового законодавства, коли податки стягуються, навіть якщо нараховані відсотки фактично не сплачені позичальником. Немає можливості для реалізації повною мірою застави державних підприємств, що стримує процес їх інвестиційного кредитування банками.

Найважливішим інструментом створення ефективної системи інвестиційного кредитування економіки є управління грошовими потоками в державі. Зараз обсяги руху коштів збільшуються. Але значна кількість банків створює нераціональні грошові потоки – ресурси відволікаються від інвестиційного кредитування економіки, а ціна банківського кредиту штучно завищується. Деякі підприємства, в тому числі й державні, розпорюють свої кошти по різних банках, в тому числі й у офшорні зони, у власних інтересах. Держава має запровадити науково обгрунтовану систему управління грошовими потоками через банки, які активно кредитують економіку країни в інтересах самої економіки.

Залучення іноземних інвестицій поки що є складним процесом. За роки незалежності Україна змогла залучити трохи більше 9 млрд. дол. США іноземних інвестицій. За 2004 рік обсяг іноземних інвестицій в Україну становив менше ніж 4 відсотки від іноземного капіталу, який надійшов у країни Центральної та Східної Європи, і спрямовуються вони туди, де можна використати наші сировинні ресурси й дешеву робочу силу, а не на розвиток

високотехнологічного, наукоємного виробництва. Поки що в Україні, на відміну від промислово розвинутих країн, іноземні інвестиції в основному до 70 відсотків зосереджені в торгівлі, нерухомості, харчовій промисловості та фінансах. Крім того, як довів 1998 рік і підтвердив 2004, реальною загрозою є виток іноземного капіталу, що може спровокувати фінансову кризу. Тому в інноваційно-інвестиційному розвитку економіки Україна повинна розраховувати на власні сили.

Реалізація державних інтересів розширення інноваційно-інвестиційних процесів і розвитку банківської системи можлива тільки шляхом захисту прав банків-кредиторів. Без реального захисту національних інвесторів інноваційно-інвестиційні процеси не розгорнуться. Хоча відповідний Закон і ухвалено, але він на практиці не реалізується.

Для збільшення інвестицій в інноваційну сферу необхідно:

- завершити формування стабільної нормативно-правової бази, що ґрунтуватиметься на принципах пріоритетності національних інвесторів і товаровиробників;

- реалізувати на практиці Закон щодо захисту прав інвесторів та кредиторів;

- закласти передумови для концентрації наукового і виробничого потенціалів як основи науково-технологічного прогресу;

- забезпечити державне стимулювання та захист інвестиційної діяльності, в тому числі й через створення спеціального режиму оподаткування банків;

- створити умови для концентрації великих виробничих комплексів у провідних банках для кредитування вагомих інноваційно-інвестиційних проєктів, запровадити ефективну систему управління грошовими потоками на державному рівні в інтересах виробництва;

- надавати державні гарантії комерційним банкам, які здійснюють кредитування пріоритетних для країни інноваційних проєктів.

1. Соляник А.І., Приходько Т.І. Особливості структурних змін в економіці ХХ століття // Економіка України: Стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України Гейця В.М. – К.: Фенікс, 2003. – с. 695.
2. Федулова А. Напрямки підвищення результативності наукової сфери в Україні // Економіст. – 2005. – №5. – с. 58.
3. Геєць В.М., Кваснюк Б.С. Трансформаційні перетворення (переосмислюючи пройдене) // Економіка України: Стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України Гейця В.М. – К.: Фенікс, 2003. – с. 43.
4. Держкомстат України. – 2004.
5. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки): Шляхом європейської інтеграції. – К., 2004.

6. Матвієнко В.П., Матвієнко П.В. Довгострокове кредитування інвестиційних проектів // Утвердження інноваційної моделі розвитку економіки України: Матеріали наук.-практ. конф. – К.: НТУУ «КП». – с. 150-159.
7. Деркач М. Структурно-інноваційна перебудова економіки України: Проблеми, пріоритети та перспективи розвитку // Економіст. – 2004. – №5. – с. 12.

УДК 339.727.22/.24.004(477)

РЕГУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

Г.В. Спаський

Карпатський інститут підприємництва, Хуст, Україна

Соціально-економічний розвиток регіонів України повністю залежить від активізації інвестиційної діяльності.

Інвестиційна діяльність як різновид господарської діяльності є, як правило, суспільно корисною. Однак інвестори, здійснювали таку діяльність з метою отримання прибутку, не завжди враховували інтереси – суспільства в цілому, територіальної громади, окремих прошарків населення стосовно безпечних і належних умов життя, праці та правильного харчування. Прагнучи отримати максимальний прибуток, інвесторам необхідно дотримуватись наступних вимог:

- виробництво якісної продукції, виконання якісних робіт та послуг;
- збереження довкілля та раціонального використання природних ресурсів;
- дотримання необхідних умов праці найманих працівників, які здійснюють практичні дії щодо реалізації інвестицій;
- дотримуватись норм антимонопольного законодавства;
- підтримувати конкурентне середовище на ринку інвестицій та утримання від недобросовісної конкуренції.

Забезпечувати здійснення інвестиційної діяльності з урахуванням суспільних інтересів у масштабі регіону спроможна лише держава, як виразник таких інтересів. У зв'язку з цим українським законодавством передбачається державне регулювання інвестиційної діяльності.

Україна, будуючи демократичну державу та ринкову економіку, сформувала свою грошову і банківську систему, а це надійний фундамент для фінансової стабілізації, що формує базові умови для розгортання інвестиційної діяльності в регіонах країни.

Інвестиції в свою чергу є воротами науково-технічного прогресу. Для

вирішення проблеми зниження ресурсо- і енергоємності виробництва чи надання послуг можливо тільки шляхом широкого впровадження нових технологій, сучасної техніки, зв'язавши воедино інтереси наукових досліджень і практику згідно з потребами ринку. У ринкових умовах на нових технологіях і новій техніці можна тільки тоді отримати прибуток, коли вони сприятимуть поліпшенню життя населення. При цьому на нашу думку у новому для вчених середовищі міжнародної конкуренції на відкритих ринках, варто пам'ятати, що час є головним чинником у сучасних економічних відносинах. Однак, як не дивно, багато вчених розглядають час як невичерпний ресурс сьогодення.

Нині умови економічного розвитку регіонів України вимагають проведення активної політики із залучення прямих та портфельних іноземних інвестицій. В деякій мірі в регіонах України створена законодавча база в сфері регулювання інвестиційної діяльності, що поступово вдосконалюється з метою досягнення більшого припливу іноземних інвестицій і підвищення ефективності їхнього використання завдяки покращення інвестиційного клімату регіону.

Інвестиційний клімат регіону – це сукупність політичних, правових, економічних та соціальних умов, що забезпечують та сприяють інвестиційній діяльності вітчизняних та закордонних інвесторів.

За умов економічної кризи важливе значення має державна підтримка реалізації інвестиційних проектів розвитку пріоритетних виробництв регіону, а також впровадження економічних регуляторів активізації інвестиційної активності. Одним з найважливіших чинників, що впливає на покращення інвестиційного клімату є – рівень розвитку продуктивних сил регіону. Оскільки основні джерела інвестицій формуються у виробництві, то велике значення має зростання валової доданої вартості регіону, що спрямовуються на нагромадження.

Важливим чинником, що впливає на інвестиційний клімат, є також і рівень розвитку інвестиційної сфери, особливо активних її елементів – підприємств. Підприємства мають зношене та морально застаріле обладнання, але при першочерговому їх перезозброєнні можуть стати впливовим чинником активізації інвестиційних процесів.

Дуже важливим чинником покращення інвестиційного клімату в регіоні є створення адекватного ринковій економіці правового поля, яке цілком залежить від політичної волі законодавчої та виконавчої гілок влади. Однак загальне правове поле інвестиційної діяльності регулюється законами, більшість з яких прийняті ще в 1991 – 1993 роках.

Закон “Про зовнішню діяльність” визначає рівність суб'єктів цієї діяльності (вітчизняних та іноземних), гарантії прав власності, право представництва, реєстраційний порядок підприємницької діяльності. В законі

передбачені податкові, митні норми регулювання, експортно-імпортні квоти. Розрахунки між суб'єктами інвестиційної діяльності (резидентами та нерезидентами) здійснюються згідно з законом “Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті”.

В Законі “Про інвестиційну діяльність” зафіксовані державні гарантії прав інвестора. Де, передусім передбачено стабільність умов діяльності інвесторів внаслідок зміни законодавства впродовж 15 років, відшкодування збитків, що спричинили інвестору державні органи.

Розпорядженням Президента України від 20. 05. 97 року створено Палату незалежних експертів з питань іноземних інвестицій. Затверджено перелік суперечок, з якими інвестори можуть звертатись до Палати, в тому числі про нечесну конкуренцію, одностороннє невиконання домовленостей, розголошення конфіденційної інформації тощо.

Важливе значення має Указ Президента “Про заходи щодо реформування інвестиційної політики в Україні”, в якому надавались доручення Кабінету міністрів щодо впровадження в практику нового порядку визначення амортизації, норм амортизаційних відрахувань, віднесення амортизаційних відрахувань на витрати виробництва (обігу), використання прискореної амортизації основних фондів.

Ще один Указ Президента “Про невідкладні заходи щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні” зумовлює:

- необхідність приватизації об'єктів незавершеного будівництва одночасно з приватизацією земельних ділянок;
- спрощення системи отримання дозволів на проведення проектно-розвідувальних робіт;
- звільнення компаній, що споруджують об'єкти за рахунок бюджету, від сплати земельного податку.

Указ передбачає розробку проектів нових законів:

- про звільнення експортерів від сплати податку на прибуток на приріст обсягів експорту;
- про спрощення оподаткування малого підприємництва;
- про дозвіл підприємству відкривати більше одного банківського рахунку;
- про скасування обмеження для інвестофондів та інвестокомпаній щодо володіння майном підприємств;
- про збільшення ліміту участі іноземного капіталу в українській банківській системі.

Поряд з цим існує багато шляхів залучення іноземного капіталу для інвестування економіки регіонів. Найважливіші з них наступні:

- прями інвестиції через створення підприємств з іноземним капіталом, в тому числі спільних підприємств;

- портфельні інвестиції шляхом продажу іноземним резидентам і нерезидентам цінних паперів;
- кредити, позики та гранти міжнародних фінансових інституцій, країн, державних установ, міжнародних фондів, експортних агентств, банків тощо.

Державна політика щодо залучення іноземного капіталу здійснюється Кабінетом міністрів України спільно з НБУ і регулюється Верховною радою України.

Указами Президентами України створена певна кількість державних інституцій, що безпосередньо займаються залученням іноземних інвестицій в Україну:

- Українська державна кредитно-інвестиційна компанія;
- Національне агентство України з реконструкції і розвитку;
- Державний інвестиційно-кліринговий комітет;
- Палата незалежних експертів з питань інвестицій;
- Консультативна рада з питань іноземних інвестицій в Україну;
- Валютно-кредитна рада Кабінету Міністрів;
- Координаційна рада з питань інвестиційно-клірингового співробітництва.

Перші спільні підприємства із іноземними інвестиціями в Україні почали створюватись в 1991 році.

Їхня діяльність регулюється нормативними актами різної юридичної сили в яких обумовлюються порядок реєстрації іноземних інвестицій, надання або відміна пільг спільним підприємствам, умови розподілу та реінвестування прибутків. Їх оподаткування та інше.

Взагалі діяльність іноземних інвесторів в Україні регулюється близько 70 нормативними актами різного рівня, якими іноземному інвестору досить важко керуватися в зв'язку з неоднозначністю положень. Крім того, до діючого законодавства постійно вносяться зміни і доповнення, які часто значно погіршують існуючі положення та умови діяльності іноземних інвесторів. З метою усунення цих недоліків доцільно було б, з одного боку, прийняття нових законодавчих актів або змін і доповнень до вже діючих, а з другого боку – усунення протиріч та неоднозначних положень в уже діючих законодавчих та нормативних актах. В цьому ми можемо сподіватися на нову владу, яка зараз взяла на себе повноваження керувати нашою державою.

В своїй повсякденній діяльності іноземні інвестори керувались Законом “Про іноземні інвестиції”, прийнятий ще в 1992 році, який виявився сприятливим.

В Законі передбачались наступні положення:

- іноземним інвесторам надавались гарантії не погіршення їх фінансового стану від змін законодавства протягом 10 років;

- підприємства з іноземними інвестиціями звільнялись від сплати податку на доходи у виробничій сфері протягом 5 років, в торгівлі – протягом 3 років, в посередницькій діяльності – протягом 2 років;
- іноземні інвестиції в Україні не підлягали націоналізації;
- в разі припинення інвестиційної діяльності іноземний інвестор мав право репатріації свого майна та доходів протягом 6 місяців;
- з іноземними інвесторами могли укладатися концесійні договори на розробку корисних копалин строком на 99 років.

Більшість державних гарантій збереглася в діючому Законодавстві, зокрема, державні гарантії відносно:

- примусових вилучень, а також незаконній дій державних органів та їх посадових осіб;
- компенсації втрат та відшкодування збитків іноземним інвесторам;
- повернення своїх інвестицій в разі припинення інвестиційної діяльності;
- переказу частки прибутку за кордон після сплати податків.

Ці гарантії закріплені в статті 8 закону України “Про режим іноземного інвестування”, вони захищають права власності іноземного інвестора на протязі 10 років з моменту змін в законодавстві.

Редакцією статті 7 закону “Про оподаткування прибутку підприємств” встановлюється податок на прибуток підприємств з іноземними інвестиціями на загальних засадах.

Закон “Про внесення змін до Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств” визначає постійне представництво нерезидента України та порядок оподаткування його прибутку. згідно із статтею 13 цього закону, всі доходи нерезидентів джерелом походження з України: від головної діяльності, портфельних інвестицій в цінні папери. В тому числі від корпоративних прав оподатковуються за 30% ставкою.

Доходи від головної (господарської) діяльності в разі репатріації додатково підлягають оподаткуванню в розмірі 15%.

Суми доходів нерезидентів, отриманих у вигляді страхових внесків, страхових платежів або страхових премій від перестрахування ризиків, а також ризиків резидентів за межами України, оподатковуються за ставкою 15% у джерела їх виплати за рахунок таких виплат.

Не підлягають оподаткуванню доходи, отримані нерезидентами у вигляді відсотків або доходу (дисконту) на державні цінні папери, продані (розміщені) нерезидентами за межами території України через уповноважених агентів-нерезидентів, або відсотків, сплачених нерезидентам за отримані Україною позики (кредити або державні зовнішні запозичення), які відображаються у державному бюджеті України чи кошторисі Національного Банку України.

Щодо надання пільг іноземним інвесторам та іншим суб'єктам господарювання, то, згідно з чинним законодавством – це прерогатива Верховної Ради. А Кабінет Міністрів України має повноваження на встановлення номенклатури товарів критичного імпорту, ввезення яких на митну територію України звільняється від податку на добавлену вартість (ПДВ).

Схваленим від 19.03.96 р. Законом України “Про режим іноземного інвестування” для закордонного інвестора в Україні встановлені рівні умови діяльності з вітчизняним інвестором. Даним Законом іноземним інвесторам даються державні гарантії захисту їх вкладень.

Зокрема, іноземні інвестиції в Україні не підлягають націоналізації. Державні органи не мають права реквізувати іноземні інвестиції, за винятком випадків здійснення надзвичайних заходів при стихійних лихах, аваріях, епідеміях, епізоотіях. При цьому закордонному інвестору гарантується адекватна й ефективна компенсація.

Іноземні інвестори мають право на відшкодування збитків, включаючи упущену вигоду і моральний збиток, заподіяний їм у результаті дій, чи бездіяльності неналежного виконання державними органами України або посадових осіб передбачених законодавством зобов'язань перед іноземним інвестором. При припиненні інвестиційної діяльності іноземному інвестору гарантується повернення його капіталовкладень у натуральній формі чи у валюті інвестування без сплати мита. А також доходів з цих інвестицій у грошовій чи товарній формі. Держава також гарантує безперешкодний і терміновий переказ за кордон прибутків і інших засобів в іноземній валюті, отриманих на законних підставах у результаті здійснення іноземних інвестицій.

Важливими правовими документами, що регулюють взаємини між суб'єктами інвестиційної діяльності, є міждержавні угоди “Про сприяння і взаємний захист інвестицій”. Такі договори є гарантом додання справедливому статусу інвестиціям і захисту їх на території іншої держави.

Позитивно впливає на залучення іноземних інвестицій співробітництво і допомога Україні з боку Міжнародного валютного фонду й інших міжнародних організацій. З метою підтримки розробки і реалізації державної політики із залучення іноземних інвестицій в економіку України, використання сучасного світового економічного досвіду прискорення інтеграції України в систему міжнародних господарських зв'язків Указом Президента України створена Консультаційна рада з питань іноземних інвестицій в Україні.

У липні 1996 року створене національне агентство України з реконструкції і розвитку, основною метою діяльності якого є створення сприятливих умов для розвитку міжнародного економічного співробітництва,

взаємодії з міжнародними фінансовими організаціями, що відповідають міждержавними і регіональними організаціями, організаціями іноземних держав у сфері залучення і використання зовнішніх фінансових ресурсів.

Щоб уникати спори між іноземними інвесторами й органами виконавчої влади місцевого самоврядування, з метою сприяння їх оперативному позасудовому регулюванню Указом Президента України створена Палата незалежних експертів з питань іноземних інвестицій при президентові України.

Однак, незважаючи на створену визначену законодавчу базу, інституційну інфраструктуру, привабливість економічного потенціалу регіонів України (порівняно багаті природні ресурси, вигідне географічне положення, наявність кваліфікованих “дешевих” робочих кадрів, досягнення в наукових дослідженнях, значна ємність внутрішнього ринку), надходження іноземних інвестицій в Україну – незначні. У порівнянні з країнами Східної Європи обсяг іноземних інвестицій, що надходять в економіку України, у 5-12 разів менший.

Головними основами державної інвестиційної політики на найближчу перспективу є: збільшення обсягів капітальних вкладень суб'єктів господарювання за рахунок прибутку і нової амортизаційної політики; посилення впливу держави на активізацію інвестиційного процесу через збільшення обсягів бюджетного фінансування капітального будівництва великих інфраструктурних об'єктів і введення кредитних основ бюджетного фінансування інвестицій; створення умов для залучення довгострокових кредитів комерційних банків, упорядкування діяльності інвестиційних і інноваційних фондів, перехід від сертифікації до грошової приватизації; збільшення інвестиційних ресурсів, що формуються на фондовому ринку і за рахунок заощаджень населення; введення економічного механізму страхування ризиків внутрішніх і зовнішніх інвестицій; утворення відповідних інститутів з питань інтеграції промислового і банківського капіталу, мобілізації засобів під ефективні інвестиційні проекти в пріоритетні галузі економіки.

З метою полегшення пошуку ефективних об'єктів інвестування й інвесторів у багатьох міністерствах і відомствах України утворені банки даних об'єктів інвестування в розрізі галузей народного господарства і регіонів. Держава повинна додавати всі сили для реструктуризації економіки в регіонах, стабілізації загальної політичної й економічної ситуації, що буде сприяти поліпшенню інвестиційного клімату в регіонах країни.

НИЖНЯ МЕЖА ЦІНИ ПРОДУКЦІЇ ЯК КРИТИЧНА ВЕЛИЧИНА ПРИ ОПЕРАТИВНОМУ ПЛАНУВАННІ ВИРОБНИЧОЇ ПРОГРАМИ ПІДПРИЄМСТВА

Р.С. Шула, Й.Я. Даньків, Г.М. Ножова

Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна

Вступ

З переходом до ринку українські підприємства отримали економічну та правову самостійність у різних сферах фінансово-господарської діяльності. Однею з найбільш важливих таких сфер є цінова політика підприємства.

Можливість встановлювати та диктувати ціни на власну продукцію залежить, насамперед, від форми ринку, на якому функціонує підприємство. В умовах конкурентного ринку та випуску стандартизованого типу продукції ціни формуються під дією попиту та пропозиції. В цьому випадку підприємство може тільки пристосовуватись до умов зовнішнього середовища, визначаючи в короткостроковому періоді тільки обсяг виробництва того чи іншого виду продукції. Собівартість продукції за таких умов виконує по відношенню до ціни виключно контрольну функцію. Якщо ж підприємство є монополістом, то виникає інша крайня ситуація, коли є широкі можливості по формуванню цінової політики (звичайно, в законодавчо дозволених межах). Собівартість продукції за таких умов має визначальний вплив на рівень ціни – виконує ціноутворюючу функцію. В ринковій економіці більшість підприємств ведуть свою господарську діяльність в умовах, які знаходяться між двома вище наведеними крайніми випадками.

Для більшості українських підприємств на сьогоднішній день характерним є витратний підхід при формуванні цін на власну продукцію, за якого реалізаційна ціна формується на основі додавання до повної собівартості одиниці продукції планової суми прибутку, зазвичай, вираженої у процентах до повної собівартості. Даний метод ціноутворення, на нашу думку, є непридатним для використання у ринковій економіці, так як він унеможливує проведення гнучкої цінової політики.

Окрім випадку встановлення цін на продукцію монополістом в ринковій економіці собівартість може виконувати ціноутворюючу функцію тільки ще у наступних двох випадках: якщо між виробником та покупцем узгоджено механізм формування ціни продукції на основі собівартості виробника або при визначенні нижньої межі ціни на продукцію. У всіх інших

випадках собівартість не може виконувати ціноутворюючу функцію, так як при формуванні цінової політики вона є тільки одним із факторів, які необхідно брати до уваги.

В даній статті досліджується аналітичні можливості методу “директ-кост” при визначенні нижньої межі ціни продукції. Під нижньою межею ціни слід розуміти таку ціну, нижче якої виробництво є для підприємства не вигідним, так як негативно впливає на прибуток або платоспроможність.

Спробуємо довести непридатність використання показника повної собівартості для цілей ціноутворення у випадку прийняття рішень щодо спеціальних (додаткових) замовлень. Але одночасно також продемонструємо, що встановлення нижньої межі ціни продукції на рівні змінних витрат в деяких випадках може призвести до прийняття хибних рішень, так як невиконання прибуткових замовлень (при використанні в якості критерію показника повної собівартості) є кращим, ніж виконання збиткових замовлень.

Основна частина

В ринковій економіці, на думку Ф. Котлера, при встановленні цін на продукцію необхідно враховувати 3 основні фактори:

- рівень цін, прийнятний для покупців;
- рівень цін конкурентів;
- відповідність цін витратам підприємства.

На відміну від вітчизняних підприємств, де реалізаційні ціни формуються на основі показника повної собівартості, в зарубіжній практиці при ціноутворенні використовується концепція маржинального прибутку, яка дозволяє проводити гнучку, в більшій мірі, ніж витратний підхід, орієнтовану на попит цінову політику. Основна суть даного підходу полягає в тому, що, виходячи з обмежень стратегічного характеру, в оперативному плануванні на продукцію встановлюються такі ціни, які дозволяють максимізувати показник маржинального прибутку для асортименту продукції в цілому. Так як постійні витрати в короткостроковому періоді є незмінними, то при максимізації величини маржинального прибутку одночасно максимізується і величина прибутку. Головна критика зі сторони прибічників методу ціноутворення на основі повних витрат направлена на те, що, нібито, за маржинального підходу існує ризик встановлення занижених цін на продукцію, так як собівартість одиниці продукції не містить всіх витрат, які зумовлені виробництвом продукції та її збутом. У відповідь можна зазначити, що, як і в системі калькулювання повної собівартості, за маржинального підходу, звичайно, до уваги беруться також і постійні витрати – але вони є не складовим елементом собівартості одиниці продукції, а при складанні планової калькуляції ціни формують такий елемент як нормативна

(бюджетна) сума маржинального прибутку на одиницю продукції. Під час розробки оперативного плану збуту (зазвичай, це річний план з розбивкою по місяцях) у розрахунках реалізаційних цін на продукцію нижня межа ціни може використовуватись тільки як вихідний розрахунковий елемент, так як за рахунок цін повинні покриватись не тільки змінні витрати, але й загальна сума постійних витрат та планового прибутку підприємства. Якщо ж ціни на плановий період уже встановлено, то нижня межа ціни використовується як інструмент контролю за рівнем реалізаційних цін.

При визначенні ціни продукції для спеціального замовлення нижня межа ціни відіграє значно важливішу роль, так як, зазвичай, підприємства можуть додатково до обсягу продукції, визначеного оперативним планом збуту, виконати спеціальне замовлення, ціни на продукцію якого покривають тільки змінні витрати (вихідною точкою є змінна собівартість).

Спеціальні замовлення (деколи використовується вираз “додаткове замовлення”) надходять на підприємство і повинні бути виконані, зазвичай, протягом періоду реалізації оперативного плану. На продукцію, передбачену в оперативному плані виробництва та збуту, підприємство встановлює такі ціни, які дозволяють покрити повні витрати та забезпечать досягнення планової суми прибутку. Так як спеціальні замовлення надходять вже під час реалізації оперативного плану, то маржинальний прибуток по цих замовленнях є додатковим до планового: підприємству вигідно виконати спеціальне замовлення вже навіть тоді, якщо ціна на продукцію покриває тільки змінні витрати.

Спеціальні замовлення характерні для підприємств масового та серійного типу виробництва, які випускають стандартизовану продукцію. Перший тип спеціальних замовлень – це короткострокове разове замовлення, по якому покупець з тих чи інших причин не готовий платити за продукцію звичайну ціну (наприклад при продажу продукції іноземному покупцю для останнього можуть бути високими витрати на імпорфтне мито, транспортування) і для якого підприємство може встановити ціни нижчі, ніж для продукції з оперативного плану збуту, без ризику значного впливу на загальний рівень цін на основну продукцію. Зазвичай такі замовлення виникають при заключенні експортних контрактів або при реалізації продукції не на основному ринку збуту. Також протягом періоду виконання оперативного плану виробництва додатково може поступити разове замовлення, продукція по якому відрізняється від стандартної, передбаченої оперативним планом виробництва. Для цього типу спеціальних замовлень підприємство розраховує мінімальну ціну продукції, нижче якої замовлення необхідно було б відхилити.

На підприємствах одиничного типу виробництва, які виробляють нестандартизовану продукцію, поняття “спеціальне замовлення”

використовувати недоцільно, так як в цьому випадку кожне замовлення було б “спеціальним”. На цих підприємствах реалізаційні ціни встановлюються на кожне замовлення окремо, тому й кожен раз необхідно знати нижню межу ціни, яка дорівнює сумі планових (прогнозованих) змінних витрат на одиницю продукції.

В подальшому в даній статті припускається, що спеціальне замовлення містить тільки один вид продукції, так як в іншому випадку необхідно було б визначати не нижню межу ціни продукції, а мінімальну суму виручки від виконання замовлення.

Методика визначення нижньої межі ціни залежить від економічної проблеми, яку необхідно вирішити. В економічній літературі виділяють наступні види нижньої межі ціни:

- нижня межа ціни орієнтована на фінансовий результат;
- нижня межа ціни орієнтована на ліквідність.

Нижня межа ціни продукції орієнтована на фінансовий результат визначає той рівень ціни, нижче якого виробництво продукції є для підприємства збитковим.

Нижня межа ціни продукції орієнтована на ліквідність визначає той рівень ціни, нижче якого виконання спеціального замовлення погіршить платоспроможність підприємства. Для розрахунку нижньої межі ціни орієнтованої на ліквідність необхідно всі статті витрат із калькуляції замовлення розділити на такі, що безпосередньо вимагають видатків коштів (зарплата, матеріальні витрати тощо), та ті, які безпосередньо не зумовлюють виплат (амортизація обладнання). На основі першої групи витрат і розраховується нижня межа ціни продукції для спеціального замовлення.

На нашу думку, розрахунок нижньої межі ціни орієнтованої на ліквідність не може мати об’єктивного результату, так як у фінансовій сфері підприємства на показник платоспроможності впливає значна кількість інших факторів, які не залежать від рішення по спеціальному замовленню. Тому ми вважаємо розрахунок нижньої межі ціни орієнтованої на ліквідність практично можливим, але згідно вище наведеного аргументу недоцільним.

В подальшому в даній роботі буде висвітлюватись виключно проблема визначення нижньої межі ціни орієнтованої на фінансовий результат. Для цього спочатку розглянемо простий умовний приклад розрахунку нижньої межі ціни продукції при прийнятті рішення щодо спеціального замовлення.

1. Встановлення нижньої межі ціни продукції на рівні змінних витрат (умовний приклад)

Припустимо, підприємству, яке випускає стандартизований продукт X, у звітному періоді поступило замовлення від іноземного покупця на виробництво 1000 шт. продукту X. В зв’язку з високим імпортним митом та значними транспортними витратами покупець готовий купити продукт по

ціні не більшій, ніж 200 грн. Чи вигідно підприємству виконання спеціального замовлення по такій ціні, якщо виробничих потужностей достатньо, кращих замовлень протягом планового періоду не очікується, а стандартна калькуляція по продукту є наступною (таблиця 1):

Таблиця 1

Планова калькуляція повної собівартості продукції (умовний приклад)

№ п/п	Статті калькуляції продукції (грн./шт.)	Характеристика витрат	Сума
1	Прямі виробничі витрати всього, в т.ч.:	-	180
2	Прямі матеріальні витрати	змінні	100
3	Прямі витрати на оплату праці (відрядна форма)	змінні	50
4	Інші прямі витрати	80% змінні	30
5	Накладні витрати всього, в т.ч.:	-	70
6	Загальновиробничі витрати	30% змінні	15
7	Витрати на збут	20% змінні	25
8	Адміністративні витрати	постійні	30
9	Повна собівартість одиниці продукції	-	250
10	Плановий прибуток (10% від повної собівартості)	-	25
11	Реалізаційна ціна (звичайна)	-	275

Орієнтуючись на показник повної собівартості продукції більшість менеджерів може бути схильною прийняти рішення відхилити пропозицію покупця, так як ціна є значно нижчою за собівартість.

В стовпчику 3 таблиці 1 відображається інформація, яка характеризує поведінку кожного виду витрат відносно обсягу виробництва. Така інформація на сьогоднішній день, на жаль, не формується у системі рахунків бухгалтерського обліку і підприємства, зазвичай, не знають нижньої межі ціни на власну продукцію.

Якщо при прийнятті рішення щодо спеціального замовлення орієнтуватись на показник змінної собівартості, то картина виглядає цілком інакше: змінні витрати на одиницю продукції згідно таблиці 1 складають 183,50 грн. і утворюють нижню межу ціни продукту X. При ціні продукції 200 грн. кожна реалізована одиниця продукту X приносить підприємству 16,50 грн. маржинального прибутку, а виконання спеціального замовлення покращило б загальний фінансовий результат на 16 500 грн. Система обліку витрат та калькулювання собівартості продукції за повними витратами формує інформацію, яка, як видно з вище наведеного прикладу, непридатна для прийняття на її основі оперативних рішень, а основним недоліком даної системи обліку витрат є штучна пропорціоналізація постійних витрат на одиницю продукції. При використанні методу обліку витрат “директ-кост” системно формується інформація про змінні та постійні витрати, що дозволяє

оперативно визначити нижню межу ціни продукції.

Вище було наведено достатньо спрощений умовний приклад визначення нижньої межі ціни, але на практиці при прийнятті рішення щодо спеціального замовлення необхідно завжди перевіряти, чи існує взаємозв'язок між продукцією спеціального замовлення та основною продукцією з оперативного плану виробництва та збуту. Першою помилкою було б встановлення нижньої межі ціни на рівні стандартних змінних витрат та виконання кожного спеціального замовлення, продукція по якому має позитивне значення показника маржинального прибутку.

При прийнятті рішення щодо спеціального замовлення необхідно спочатку дати відповідь на наступні запитання:

1) які додаткові витрати окрім стандартних змінних або прогнозних змінних (у випадку виробництва нестандартної продукції) виникнуть при виконанні спеціального замовлення?

2) як впливає виконання спеціального замовлення на діючий оперативний план виробництва та збуту?

- чи достатньо виробничих потужностей та інших необхідних ресурсів (матеріальних, людських, фінансових) для виконання замовлення?

- якщо нормальних виробничих потужностей недостатньо, то чи можна в короткостроковому періоді за рахунок додаткових заходів підвищити в необхідному обсязі виробничу потужність (підвищення інтенсивності виробництва, введення додаткової зміни на час виконання замовлення, вивільнення виробничих потужностей від виробництва напівфабрикатів для основної продукції, закуповуючи ці напівфабрикати на стороні тощо)?

- чи необхідно у випадку виконання замовлення зменшити виробництво інших видів продукції?

3) чи вплине і, якщо так, в якій мірі виконання спеціального замовлення на попит та рівень цін основної продукції, передбаченої оперативним планом збуту?

Відповідь на перше запитання є досить простою: якщо для спеціального замовлення необхідно виготовити продукцію, яка повністю відповідає стандартизованому типу згідно оперативного плану виробництва, і на момент поступлення спеціального замовлення у підприємства є достатньо для його виконання виробничих потужностей, то додаткові витрати будуть дорівнювати нулю, а нижня межа ціни – сумі стандартних змінних витрат. Якщо ж продукція не є стандартизованою, то необхідно скласти окрему планову калькуляцію собівартості виробництва для спеціального замовлення з виділенням суми змінних витрат, які при умові наявності достатнього для виконання замовлення обсягу вільних виробничих потужностей утворюють нижню межу ціни продукції.

Під оперативним плануванням ми розуміємо процес прийняття управлінських рішень на короткостроковий період. Короткостроковий період це проміжок часу, протягом якого підприємство не може суттєво підвищити свої виробничі потужності (період “фіксованих потужностей”). Якщо при поступленні спеціального замовлення виробничі потужності підприємства повністю завантажені, то деколи навіть в короткостроковому періоді для виконання невеликих за обсягом замовлень за рахунок певних господарських заходів підприємства в незначній мірі можуть підвищити свої виробничі потужності. Тому, якщо для виконання спеціального замовлення необхідно взяти заходи для підвищення виробничих потужностей, то треба визначити й додаткові витрати, пов’язані з цими заходами. Даного роду витрати можна розділити на дві групи:

- додаткові змінні витрати на одиницю продукції (підвищені ставки оплати праці для працівників, які виконують спеціальне замовлення у другу зміну, використання в деяких технологічних операціях не обладнання, а більш дорожчої ручної праці тощо);
- додаткові постійні витрати за період (орендування додаткової складської площі).

Якщо при виробництві спеціального замовлення виникають додаткові витрати, відсутня необхідність зменшення обсягу виробництва основної продукції (продукція оперативного плану), спеціальне замовлення не має ніякого впливу на рівень цін та попит на продукцію основного асортименту, то в цьому випадку нижню межу ціни продукції для спеціального замовлення можна розрахувати по наступній формулі:

$$C_{nm} = B_{zc} + B_{zd} + \frac{B_{пм} \cdot M}{K} \quad (1)$$

де: C_{nm} – нижня межа ціни продукції;

B_{zc} – стандартні змінні витрати на одиницю продукції по спеціальному замовленню;

B_{zd} – додаткові (до стандартних) змінні витрати на одиницю продукції, пов’язані з виконанням спеціального замовлення;

$B_{пм}$ – додаткові постійні витрати на місяць, пов’язані з виконанням спеціального замовлення;

M – кількість місяців, протягом яких буде здійснюватись виробництво продукції для спеціального замовлення;

K – обсяг продукції для спеціального замовлення (в натуральних одиницях).

Якщо до вище наведених витрат на підприємстві додатково ще виникають витрати, які залежать від виручки по спеціальному замовленні, наприклад комісійні для відділу збуту, то формулу для розрахунку нижньої межі ціни необхідно модифікувати:

$$C_{nm} = \left(B_{zc} + B_{zd} + \frac{B_{nm} \cdot M}{K} \right) \cdot \frac{1}{(1 - C_{зб})} \quad (2)$$

де: $C_{зб}$ – ставка витрати на збут, які залежать від виручки (виражена у формі коефіцієнта від виручки).

2. *Встановлення нижньої межі ціни продукції у випадку виникнення додаткових постійних та змінних витрат по спеціальному замовленню (умовний приклад)*

Розглянемо на другому умовному прикладі порядок розрахунку нижньої межі ціни продукції для спеціального замовлення з використанням формули 2, для чого повністю використаємо умову першого прикладу, наведеного вище в даній роботі, доповнену додатковою інформацією:

Таблиця 2

Нормативна калькуляція неповної (змінної) собівартості продукції та додаткові витрати, пов'язані із виконанням спеціального замовлення (умовний приклад)

№ п/п	Показники (грн./шт.)	Сума
1	Прямі виробничі витрати всього, в т.ч.:	174,00
2	Прямі матеріальні витрати	100,00
3	Прямі витрати на оплату праці (відрядна форма)	50,00
4	Інші прямі витрати	24,00
5	Накладні витрати всього, в т.ч.:	9,50
6	Загальновиробничі витрати	4,50
7	Витрати на збут	5,00
8	Змінна собівартість одиниці продукції	183,50
9	Звичайна реалізаційна ціна	275,00
10	Нормативний маржинальний прибуток (р9-р8)	91,50
11	Обсяг спеціального замовлення, шт.	1000
Додаткові витрати, пов'язані з виконанням замовлення		
12	Додаткові змінні витрати на одиницю продукції, грн./шт.	10,00
13	Додаткові постійні витрати на місяць, грн./місяць	2000,00
14	Термін дії договору оренди, місяці	3
15	Комісійні для відділу збуту, % від виручки	5

Підставивши відповідні значення таблиці 2 у формулу 2 розрахуємо нижню межу ціни продукції для спеціального замовлення:

$$C_{nm} = [183,50 + 10,00 + (2000,00 \cdot 3) / 1000] / (1 - 0,05) = 210,00 \text{ грн./шт.}$$

Якщо при оцінці пропозиції покупця (ціна 200 грн./шт.), як в першому умовному прикладі, орієнтуватись на показник стандартних змінних витрат, то було б прийнято неправильне рішення, так як нижня межа ціни з

врахуванням додаткових витрат по замовленню складає 210,00 грн./шт. Будь-яка ціна, вища за 210,00 грн./шт., була б для підприємства вигідною.

Складнішим є розрахунок нижньої межі ціни продукції для спеціального замовлення у випадку, коли на момент поступлення пропозиції від покупця підприємство функціонує в умовах повної завантаженості виробничих потужностей і виконання спеціального замовлення можливе тільки за рахунок зменшення обсягу виробництва інших видів продукції. В цій ситуації для розрахунку нижньої межі ціни також важливу роль грає те, яка кількість обмежуючих факторів (“вузьких місць”) існує на момент виконання спеціального замовлення.

Розглянемо спочатку на умовному прикладі порядок розрахунку нижньої межі ціни продукції, коли підприємство функціонує в умовах наявності одного обмежуючого фактору.

Таблиця 3

Розрахунок показника відносного маржинального прибутку
(умовний приклад)

Показники	Види продукції				
	А	Б	В	Г	Д
Змінні витрати на 1-цю продукції, грн./шт.	100,00	120,00	130,00	90,00	110,00
Реалізаційна ціна, грн./шт.	210,00	200,00	205,00	150,00	145,00
Маржинальний прибуток на 1-цю, грн./шт.	110,00	80,00	75,00	60,00	35,00
Витрати потужностей на одиницю продукції, год./шт.	0,65	0,45	0,30	0,20	0,10
Відносний маржинальний прибуток, грн./год.	169,23	177,78	250,00	300,00	350,00
Можливий обсяг зменшення виробництва, шт.	490	500	550	1700	1600

3. Встановлення нижньої межі ціни продукції у випадку наявності обмежуючих факторів (умовний приклад)

Припустимо, підприємству у звітному періоді поступило замовлення від покупця на виробництво 1000 шт. нестандартного продукту Х. Згідно планової калькуляції по спеціальному замовленню виникнуть тільки змінні витрати в сумі 110 000 грн., причому для виробництва 1000 шт. продукції необхідно витратити 500 машино-годин обмежених виробничих потужностей. Так як підприємство функціонує в умовах повної завантаженості виробничих потужностей та наявності одного обмеження, то на період виконання спеціального замовлення підприємству необхідно було б зменшити обсяг виробництва стандартної продукції по інших замовленнях.

Інформація про можливий обсяг зменшення виробництва інших видів продукції наведена в таблиці 3.

Покупець готовий заплатити за одиницю продукту X не більше, ніж 230 грн. Чи вигідно в такому випадку виконувати спеціальне замовлення?

Для відповіді на дане питання необхідно визначити, яку суму маржинального прибутку підприємство втрачає при виконанні спеціального замовлення.

При виконанні спеціального замовлення необхідно витратити 500 машино-годин обмежених виробничих потужностей. Тому спочатку визначаються ті види продукції, обсяг виробництва яких необхідно зменшити, звільнивши таким чином виробничі потужності для спеціального замовлення. Згідно таблиці 3 показник маржинального прибутку на одиницю продукції є найнижчим для продукту Д і тому, на перший погляд, необхідно було б в першу чергу зменшити виробництво продукту Д. Але так як підприємство функціонує в умовах наявності обмежуючого фактору, то необхідно з виробничої програми вилучити в першу чергу не продукт з найменшим значенням показника маржинального прибутку на одиницю продукції, а продукт з найменшим значенням показника відносного маржинального прибутку на одиницю обмежуючого фактору. Хоча продукт А і має найбільше значення показника маржинального прибутку на одиницю продукції, але на виробництво одиниці продукту А використовується і відносно більше часу, що зменшує значення показника відносного маржинального прибутку по даному продукту. Тому спочатку з виробничої програми необхідно вилучити продукт А, потім Б, В, Г, Д. В нашому умовному прикладі необхідні для виконання спеціального замовлення 500 машино-годин вивільняться при вилученні з виробництва 490 шт. продукту А та 404 шт. продукту Б. Одночасно підприємство втратить по цих продуктах протягом періоду виконання спеціального замовлення 86 220 грн. маржинального прибутку.

Якщо для виконання спеціального замовлення підприємству необхідно зменшити обсяг виробництва тільки одного виду продукції, то нижня межа ціни для спеціального замовлення розраховується по наступній формулі:

$$C_{nm} = B_{zc} + \frac{(C_i - B_i)}{Q_i} \cdot Q \quad (3)$$

де: C_{nm} – нижня межа ціни продукції по спеціальному замовленню;

B_{zc} – стандартні змінні витрати на одиницю продукції по спеціальному замовленню;

C_i – ціна по і-тому виду продукції, обсяг виробництва якої зменшується з метою вивільнення виробничих потужностей для виконання спеціального замовлення;

B_i – стандартні змінні витрати на одиницю продукції i -того виду, обсяг виробництва якої зменшується з метою вивільнення виробничих потужностей для виконання спеціального замовлення;

C_i – витрати обмежуючого фактору на одиницю продукції i -того виду, обсяг виробництва якої зменшується з метою вивільнення виробничих потужностей для виконання спеціального замовлення;

C – витрати обмежуючого фактору на одиницю продукції спеціального замовлення.

Якщо ж для виконання спеціального замовлення необхідно зменшити обсяг виробництва декількох видів продукції, як у вище наведеному умовному прикладі, то формула для розрахунку нижньої межі ціни продукції буде наступною:

$$C_{nm} = B_{zc} + \frac{(C_i - B_i) \cdot X_i + \dots + (C_n - B_n) \cdot X_n \cdot C}{C_i \cdot X_i + \dots + C_n \cdot X_n} \quad (4)$$

$$C_{nm} = B_{zc} + \frac{B_a}{K} \quad (5)$$

або

де: C_{nm} – нижня межа ціни продукції по спеціальному замовленню;

B_{zc} – стандартні змінні витрати на одиницю продукції по спеціальному замовленню;

i – індекс для позначення виду продукції ($i = 1 \dots n$);

X_i – обсяг виробництва по i -тому виду продукції (штук), який зменшується з метою вивільнення виробничих потужностей для виконання спеціального замовлення;

B_a – альтернативні витрати при виконанні спеціального замовлення, які дорівнюють сумі втраченого маржинального прибутку від зниження обсягу виробництва та збуту інших видів продукції;

K – обсяг продукції для спеціального замовлення (в натуральних одиницях).

Підставивши відповідні значення у формулу 4 розрахуємо нижню межу ціни продукції для спеціального замовлення для вище наведеного умовного прикладу:

$$C_{nm} = 110 + (86\,220 / 1000) = 196,22 \text{ грн/шт.}$$

Так як ціна, запропонована покупцем, значно перевищує нижню межу, то виконання спеціального замовлення є для підприємства вигідним.

Якщо ж для виконання спеціального замовлення необхідно використати 2 та більше обмежуючих фактори, то нижня межа ціни може розраховуватись також по формулі 4 або 5. Але правильний вибір тих видів продукції, виробництво яких потрібно в першу чергу зменшити для вивільнення

виробничих потужностей, можливий тільки при використанні методів лінійного програмування.

Висновок

Для вітчизняного обліку характерною є методика планування та калькулювання собівартості за повними витратами, яка передбачає поділ витрат на прямі та накладні. В західній теорії та практиці використовується принципово інша методика планування собівартості продукції, яка базується на основі інформації системи управлінського обліку “директ-кост”. Основний принцип даної системи полягає у поділі витрат на змінну та постійну складові, що дозволяє проводити гнучку цінову політику, особливо в умовах неповної завантаженості виробничих потужностей.

Недоліки показника повної собівартості особливо чітко проявляються у випадках прийняття рішень щодо виконання спеціальних (додаткових) замовлень, коли в умовах неповної завантаженості виробничих потужностей підприємству вигідним є виконання спеціального замовлення по будь-якій ціні, вищій за змінну собівартість продукції, яка в короткостроковому періоді є нижньою межею ціни продукції.

Нижня межа ціни може встановлюватися на рівні змінних витрат тільки на короткостроковий період для разових замовлень, так як в довгостроковій перспективі підприємство повинно покривати за рахунок реалізаційних цін не тільки змінні, але і постійні (структурні) витрати.

Нижня межа ціни продукції для спеціального замовлення не має об'єктивного значення, так як залежить від конкретної ситуації, в якій приймається управлінське рішення. Універсальний принцип, яким слід керуватись при її визначенні, можна сформулювати наступним чином: нижня межа ціни продукції для спеціального замовлення це така ціна, за якої сума планового маржинального прибутку за період у випадку невиконання спеціального замовлення дорівнює сумі планового маржинального прибутку у випадку виконання спеціального замовлення. Тобто необхідно визначити інкрементні (додаткові) витрати для спеціального замовлення, які можуть включати як фактичні так і альтернативні витрати, величина яких на одиницю продукції і буде дорівнювати нижній межі ціни.

Перспективним напрямом подальших наших наукових досліджень буде пошук більш конкретних факторів посилення аналітичності методу «директ-кост» для визначення нижньої межі ціни продукції при прийнятті щодо спеціальних замовлень.

1. Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерський управлінський облік. – Житомир: ПП Рута, 2002. – 480 с.
2. Дайле А. Практика контролінга. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 344 с.

3. Друри К. Введение в управленческий и производственный учет / Пер. с англ. М.: "Аудит", 1998. – 783 с.
4. Манн Р., Майер Э. Контроллинг для начинающих: – М. Финансы и статистика. 1995. – 300 с.
5. Шеремет А.Д. Управленческий учет. – М.: ИД ФБК-Пресс, 2004. – 512 с.
6. Ewert R., Wagenhofer A., Interne Unternehmensrechnung, 5. Aufl., Berlin, 2003.
7. Hahn D., Planung und Kontrolle, Planungs- und Kontrollsysteme, Planungs- und Kontrollrechnung, 6. Aufl., Wiesbaden, 2001.
8. Kilger W., Flexible Plankostenrechnung und Deckungsbeitragsrechnung, 9. Aufl., Wiesbaden, 1988.
9. Däumler K.-D., Grabe J., Deckungsbeitragsrechnung: mit Fragen und Antworten, Aufgaben und Lösungen, 7. Aufl., Berlin, 2002.
10. Coenenberg A.-G., Kostenrechnung und Kostenanalyse, 2. Aufl., Landsberg/Lech, 1999.

V. ГУМАНІТАРНІ ТА ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПІДГОТОВКИ СПЕЦІАЛІСТІВ ДЛЯ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА

УДК 40:159.9

ВИКЛАДАННЯ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЕЛЕМЕНТ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ

Н.П. Алексович

Карпатський інститут підприємництва, Хуст, Україна

Французьку мову можна образно представити у вигляді гладкої поверхні, по якій ковзася немов по льоду. Вона відрізняється від інших мов не тільки жвавістю, яка відображає національний темперамент. А. Блок відзначав, що поліглот схильний висловлюватися по-французьки тоді, коли йому необхідно виразити щонайменші відтінки багатозначного поняття.

Від латині французька мова успадкувала кристально ясну логіку граматичних побудов в поєднанні з величезним запасом синонімів, кожен з яких несе цілком певне смислове і емоційне навантаження. Не випадково саме французька мова була в XVIII і XIX століттях міжнародним засобом спілкування європейського світського суспільства, особливо дипломатів. Дозволяючи найадекватніше виражати своє відношення до обговорюваного питання, французька мова одягає його в достатньо витончену форму, щоб не зачепити відчуттів співбесідника або, навпаки, уїдливо вколоти, не створюючи враження грубості. Дозволяючи достатньо точно словесно виражати свої думки, французька мова в той же час забезпечує і дуже ясний зміст.

Втрата французькою мовою універсальної ролі зв'язана, мабуть, не тільки із занепадом впливу аристократії або зміни балансу сил на світовій арені. Судячи з усього, дипломати Заходу зміркували, що зайва чіткість формулювань частіше шкодить, ніж допомагає.

Нормою у французькій мові вважається вимова уродженців провінції Турені – батьківщини Рабле. Це природно, адже саме річка Луара служить межею між Північчю і Півднем країни, де мало не в кожній місцевості, крім північного і південного акцентів, є суто місцеві говори – «патуа» – з сільськими слівцями, значення яких недоступне чужаку-прибульцю.

Подібно тому, як акцент або регіональний говір видають місце

народження француза, манера висловлюватися, вибір слів, стиль мови безпомилково говорять про його соціальне походження, освіту, а часто – і професію. У Франції різниця між мовою робітника-каменяра і технократа-випускника Національної школи адміністрації або Вищої політехнічної школи – не менша, ніж між говором марсельця або бретонця.

Ці відмінності ще більше посилюються фамільярним жаргоном (так званім «арго», яким так чи інакше користуються всі шари суспільства, кожний по-своєму. Крім загального «арго», існує безліч суто специфічних, властивих тільки певному середовищу – військовим, спортсменам, гравцям в карти або на перегонах, молоді, що вчиться, і особливо – кримінальному світу. Є і своєрідний світський «арго», вживання якого покликане відрізнити представників вузького кола сучасної еліти. У цьому середовищі, наприклад, прийнято умисно перевертати порядок складів.

Використання окремих слів і виразів на «арго» додає французькій розмовній мові особливої соковитості і колориту. Наприклад, «лисіна» на «арго» означає «мухотром», «обличчя» – «портрет», «оживіт» – «буфет», «азартно грати» – «палахкотіти», «робити даремну роботу» – «фарбувати жирафа» і т.п. Зверненням до «арго» не гидував деколи навіть генерал де Голь, що славився своїм піднесеним класичним розмовним стилем.

Проте зловживати «арго» дуже ризиковано: можна легко переборщити, втратити відчуття міри і впасти в дешеву вульгарність, чого французи не переносять. Особливо небезпечно це для іноземців: навіть дуже добре володіючи французькою мовою, вони ризикують помилитися відтінком, потрапивши у незручне, двозначне положення.

По праву пишаючись (іноді навіть занадто) своєю мовою, французи тим часом порівняно рідко і, як правило, погано знають іноземні мови. Причиною для занепокоєння Франції служить підрив позицій французької мови останнім часом. Крім національної самолюбності, тут йдеться про державні інтереси країни. В ролі головного «ворога» французької мови виступає англійська. Подібно долару, вона все більше в ходу усюди, навіть у франкомовних країнах.

Французькою мовою, як рідною, або державною зараз користуються 90 мільйонів чоловік. Крім самої Франції, це частини Бельгії (Валлонія), Люксембурга, Швейцарії, провінція Квебек в Канаді, а також колишні володіння французів в Африці, Азії, Океанії, Карибському басейні.

Тісні зв'язки Франції з арабськими країнами Магриба (Алжир, Туніс, Марокко), вихідці з яких складають значну частину іноземних робітників, привели до просочування у французьку мову багатьох арабських слів. Наприклад: «ту-біб» – лікар, «каїд» – видна особа, «дар-дар» – швидко, «киф-киф» – однаково, «блед» – місцевість і т.п. Попутно відмітимо, що слово «бістро» (кафе) прийшло до Франції з козаками російської армії, що зайняла

Париж в 1815 році. Тоді ж до французької мови увійшло і російське слово «закуска».

Англійська мова не тільки тіснить французьку за кордоном, але й робить підступний обхідний маневр, проникаючи з тилу до самої Франції. Наприклад, нині французи називають диктора «спікером», закусочну – «снаком», естраду – «шоу-бізнесом». Англійські слівця нерідко зливаються з французькими, утворюючи «франгле» – варварський коктейль двох мов, що чимось нагадує «піджін-інгліш».

Французька мова відноситься до романської групи індоєвропейської мовної сім'ї. Із стародавніх часів у французьку антропоніміку ввійшли такі біблійні імена, як Ісаак, Давид, Йозеф, Андре, Олександр, Теодор, Леон, Філіп, Георг. Епоха римського нашествия залишила після себе такі чоловічі імена, як Артур, Персеваль, Ланцелот, Маріус, Мартінес, Віктор, Август.

Під час так званого франкського періоду (V – IX ст.) на території Франції уживалися деякі імена німецького і скандинавського походження – Раймонд, Роджер, Герберт. Французька знать любила давати своїм дітям імена королів – Генрі, Луї, Франциск.

У сучасній системі особистих імен Франції поширені такі односкладні імена, як Жан, Роберт, Фредерік, Альфред, Едмонд, Густав, Феррарі, Мартін, П'єр, Рене, а іноді навіть двоскладні імена, що використовуються в основному в провінції Бретань, – Жан-Франциск, Марія-Луїза, Жан-Марія, Марія-Тереза і ін.

З жіночих французьких імен найбільш поширені – Анна, Єва, Марія, Роза, Віолета, Маргарита, Матільда, Ізабелла, Жаннет, Сесиль, Корнелія і ін.

Більшість сучасних французьких прізвищ використовувалися і в середньовіччі. Це прізвища частіше латинського походження, що позначали професії і ремесла, які з XIII сторіччя стали передаватися спадково, наприклад: Карпентьєр (від «тєсляр»), Карретьєр (від «візник»), Болан-дьєр (від «булочник»).

Як і в багатьох інших мовах, прізвища французів нерідко визначаються відносинами спорідненості, назвами місцевості, місцем народження або навіть родовим маєтком.

У французів обіг форми залежить головним чином від ситуації. У повсякденно-побутовому спілкуванні найчастіше використовуються імена. У офіційних ситуаціях звертаються за прізвищем, рідше по імені, до яких у обов'язковому порядку додаються «монсеньйор», «мадам», «мадемуазель» або «камарад».

Мова французів прекрасно пристосована до їх ораторського мистецтва, а останнє, у свою чергу, – до особливостей мови. Королю Іспанії Карлу V, що вільно володів багатьма європейськими мовами, належить витончена думка про дух їх відмінності. Він вважав, що «іспанською личить говорити з Богом,

італійською – з пані, французькою – з друзями, німецькою – з ворогами». Через два століття М. Ломоносов помітив, що якби король володів російською мовою, то визнав би пристойним говорити нею зі всіма цими співбесідниками, бо «російська мова поєднує в собі пишність іспанської, мелодію італійської, жвавність французької і фортецю німецької».

УДК 7.07:792"192"(477.87)

ОЛЕКСАНДР ЗАГАРОВ – ВИДАТНИЙ ДІЯЧ УКРАЇНСЬКОГО ТЕАТРУ НА ЗАКАРПАТТІ В 20-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

В.М. Андрійцьо

Карпатський інститут підприємництва, Хуст, Україна

Після краху Австро-Угорської монархії за Сен-Жерменським договором від 10 вересня 1919 року Закарпаття на обіцяних правах автономії з офіційною назвою “Підкарпатська Русь” було введено до складу Чехословаччини. З рук молодого чеського уряду було отримано і зобов’язання задовольнити національні права та потреби народу в усіх галузях народного життя в тому числі: культурі та створенню професійного театру, якого до цього часу на Закарпатті практично не було. Ініціатива створення українського театру належить товариству “Просвіта” театральну комісію, якого очолював Августин Волошин. І вже 15 січня 1921 року виставою “Ой, не ходи, Грицю, тай на вечорниці” за драмою Михайла Старицького, було урочисто відкрито перший професійний театр Закарпаття під назвою “Руський театр” товариства “Просвіта” в Ужгороді. На перших порах “Руським театром” керували Михайло Біличенко, Борис Кравецький, Марія Приємська, згодом до керівництва театру було запрошено Миколу Садовського. Михайло Карлович поставив за період (серпень 1921 – серпень 1923 рр.) майже п’ятдесят вистав переважно класичного репертуару. Але в кінці сезону, тобто влітку 1923 року, покидає “Руський театр” тому, що закінчується його контракт з товариством “Просвіта”. Спочатку він виїхав до Праги, згодом з туги за рідним краєм повернувся на Радянську Україну.

Після від’їзду М.К. Садовського керувати “Руським театром” запросили Олександра Загарова, талановитого актора і режисера, який навчався у Москві на драматичному відділі музично-драматичного училища в класі В. І. Немировича-Данченка. Загаров працював в МХАТі, потім у містах Росії, згодом переїхав на Україну, два роки очолював театр “Руська бесіда” у Львові, звідки переїхав до Ужгорода куди був запрошений керівником

“Руського театру”. Разом із О. Загаровим на Закарпаття також переїхали актори Марія Морська, Федір Базилевич та інші. Серед перших вистав О.Загарова були “Батько” А.Стрінберга, “Мірандоліна” К.Гольдоні, “Продана наречена”, “Поцілунок” Сметани, “Сільва” Кальмана, “Катерина” М.Аркаса, “Майська ніч” М.Лисенка. О.Загаров один з перших українських режисерів поставив п'єси К.Чапєка – “Р.У.Р” та “Біла хвороба”. На його запрошення в театрі гостював диригент з Праги Карел Мор із дружиною, примадонною празьких театрів. Тут, в Ужгороді, він поставив свою комічну оперу “Пан професор у пеклі”, яка привернула і увагу чеського глядача.

Великий успіх випав також і на постановку “Гайдамаків” за Т. Шевченком, в інсценізації та постановці О. Загарова. Як відомо, сам О. Загаров брав участь у виставі “Гайдамаки”, поставленої Л. Курбасом 14 квітня 1920 року у театрі “Березіль”, де зіграв роль Благочинного. На всю Україну пролунав зі сцени загарівський глибоко патріотичний монолог Благочинного – заклик до боротьби, до жорстокої помсти гнобителям. Підкреслюючи непримиренність свого героя до загарбників, Загаров у цій ролі відтворив силу і міць духу звичайної української людини, її сміливість, її всеперемагаючу волю до перемоги. В сцені освячення зброї особливо виділялась постать Благочинного. Його сива борода, на яку капали з очей справжнісінькі сльози актора, тремтячі руки Загарова-Благочинного запам'ятовувались надовго всім хто прийшов до театру.

У своїй новаторській постановці Л. Курбас на практиці українського театрального мистецтва прагнув утвердити так званий “рефлексологічний театр”, або як його ще називали, – театр негайного впливу. Надзвичайно сміливим і рішучим, але актуальним і виправданим був крок О. Загарова до принципів “театру негайного впливу з виставою “Гайдамаки” в умовах політично-національних протистоянь мовних течій з питань відродження української культури, мови та гідності української нації на Закарпатті. Крім того, О.Загаров як актор блискуче зіграв одного із головних персонажів – роль Гонти. Дозвіл на постановку “Гайдамаків” за Т. Г. Шевченком в інсценізації і постановці Загарова та інших “небезпечних” українських п'єс слід розглядати не як “терпиме” ставлення чеського уряду до “українофілів”, а як безсилля реакції боротися з національними ідеями українців за своє національне визнання.

Незважаючи на своє російське походження, Загаров чітко дотримувався україномовного статусу “Руського театру”. У Загарова були своєрідні уставлені, а скоріше вистраждані традиції, тенденції перетворювати театр у храм науки і мистецтва. Перед початком майже кожної вистави він робив вступні оглядові лекції про творчість драматургів, про історію інтерпретації п'єси тощо.

Залюбки звертався Загаров до своїх глядачів і читачів. Так було, коли

він опублікував відкритий лист з приводу заборони української мови на Західній Україні. Так було, коли він через газету “Свобода” звертався до майбутніх глядачів поставленої ним поеми “Тайдамаки” в “Руському театрі”:

“Трупа енергійно готується до постановки найдорогоціннішої перлини нашого геніального поета-мученика. Закликаємо всіх наших читачів подивитися на цю світову річ [1]. Артистичний талант О. Загарова в ролі селянина Івана з кінофільму “Золотий вовк” однієї з німецьких кінокомпаній привертав особливу увагу широкого загалу глядачів і прихильників “Руського театру”. Головний герой фільму Іван (О. Загаров) зненавидів суспільство обману й визиску, іде шукати волю в Карпати і живе сам-самісінький в лісах мальовничої Верховини. О. Загаров як актор, режисер, автор відомого підручника “Мистецтво актора”, своїм досвідом і майстерністю за свідченням тодішньої преси допомагав виконавцям і постановникам фільму створити злагоджений ансамбль. Оглядач львівської української газети “Свобода” справедливо вказував на акторську коректність і творчу стриманість Загарова. При всій талановитості і яскравості – Загаров не подавляє своїх товаришів, не затирає їх, а дає їм змогу проявити свою індивідуальність [2].

Українське населення, особливо студентство, гаряче сприймало талановиту гру актора-земляка. Та найбільше були вражені високопоставлені глядачі, котрі, за свідченням періодики, на прем'єрі фільму в Празі 22 липня 1924 року “з подивом подивлялися до виконання знаменитого артиста”. Характерно, що чеська, угорська, німецька преса Східної Європи заохочувала Загарова до участі в зніманні інших кінофільмів. Так, ужгородська газета угорською мовою “Uj Körlöny” дипломатично хвалила О. Загарова, спокушуючи його взяти участь в інших фільмах і залишити український театр в Ужгороді. Приймаючи бажане за дійсність, газета приходила до висновку: “Загаров недовго залишиться в Ужгороді, і тоді його ім'я буде довго ясніти посеред найзнаменитіших фільмових акторів” [3].

Але кіно ніколи не було стихією керівника “Руського театру”, бо тільки в мистецтві театру Загаров вбачав те, без чого йому було важко творити. Це спілкування, єднання актора й глядачів, їх живий повнокровний дует. Не дивно, що Загарова як М. Садовського полонило мистецтво читця. Зі сцени керованого ним театру він з успіхом декламував віршовані й прозові твори Івана Франка, Павла Тичини, Лесі Українки, в яких єднання акторів й слухачів відчувалось ще повніше, ще виразніше.

Якість загаровських вистав була високою і місцевий глядач гаряче їх сприймав. Навіть офіційна чеська преса не могла змовчати фактів тогочасного піднесення українського театру. Газета “Ceske Slovo”, явно невдоволена цим, писала, що “в Ужгороді не відстають від найкультурнішої Європи” [4]. Її вторила теж столична газета “Narodni Politika”: “Загаров в

короткий термін підніс місцевий театр в Ужгороді” [5]. Українська преса з задоволенням констатувала: “Навіть у часописах, що загалом досить холодно ставляться до українства (“Ceske Slovo”, “Narodni Politika”) з’явились прихильні замітки і рецензії, повні похвали на адресу Загарова та контекстів в цілому”. Як і в свій час Микола Садовський, О. Загаров мріяв про створення при “Руському театрі” своєї акторської школи і в першу чергу із числа місцевої талановитої молоді. І в нього для цього були високі підстави. Ще в 1920 році у видавництві “Дніпро” вийшла його книжка “Мистецтво актора”, за якою він і хотів впроваджувати навчання. Але ця спроба так і не була реалізована.

Згодом О. Загаров здійснив постановку “Героїв” Б. Шоу, “Золоту книжку” О. Толстого, з яким режисер познайомився ще у 1910 році, а також оперу П. Чайковського “Євгеній Онегін”. З появою в театрі Ярослави Барнича, – диригента, режисера опери, композитора оригінальних українських оперет “Гуцулка Ксеня” й “Шарика” з тематикою Закарпаття, перекладача опер з німецької мови, репертуар театру поповнився операми “Жидівка” Гавела, “Циганський барон” Штрауса, “Галька” С. Монюшко, “Пісні в особах” М. Кропивницького. Працюючи в “Руському театрі”, О. Загаров підніс його мистецький рівень на новий щабель. Про це засвідчили і гастролі у Празі в травні 1924 року, де на той час перебувала делегація діячів культури Радянської України. “Вельмишановний, дорогий Олександр Леонідовичу! Захоплені, просто захоплені Вашою грою. Ну, їй-бо же, прекрасно!” – схвально писав Павло Тичина, перебуваючи в числі делегатів на його виставах. Український театр став у центрі культурного життя столиці, чого чеська влада зовсім не бажала. Субсидію театру протягом короткого часу було зменшено. Це призвело до припинення музичних спектаклів, які вимагали значних витрат.

Губернатор краю, якого на свій бік вдалося переманити русофілам, відкрито заявляв, що утримання “Руського театру”, в якому майже відсутні місцеві акторські сили, для чеського уряду не є вигідним, бо витрачати чималі кошти на оплату артистів хору, балету, оркестру не варто, бо їх присутність в російському театрі не обов’язкова. Тому й немає ніякого сумніву, що це був політичний хід на підтвердження його заяви ще з 1923 року, що буде змагатися, аби на Підкарпатській Русі було лише просвітне товариство, а саме товариство ім. Духновича, а воно було російськомовним. Тільки завдяки тому, що у виборах 15 листопада 1925 року депутатський мандат до парламенту дістався голові театральної комісії “Просвіти” А Волошину, на деякий час припинилися ліквідаційні наміри губернатора Антона Бескида, який дивився на український театр і міркував: “Ану, впливе чи не впливе?” [6]. Правда, тривало це недовго.

Не витримавши складних умов життя і творчої роботи, О. Загаров

покинув “Руський театр”, який в черговий раз залишився без директора. Олександр Загаров опинився в Празі, де в цей час перебував Микола Садовський. Це використали українські студенти вихідці із Закарпаття і на користь цих видатних корифеїв сцени зорганізували постановку драми М. Старицького за М. Гоголем “Тарас Бульба”, яка відбулася 16 листопада 1925 року. Ставив виставу М. Садовський, помічником режисера був М. Миленко. В виставі приймали участь О. Загаров, М. Морська, В. Іванова, Т. Совачева, Ф. Базилевич, М. Кричевський. Вистава мала високий мистецький рівень, і була чи не єдиною, де одночасно приймали участь Садовський і Загаров. Обидва на початку 1928 року повернулися на Україну.

1. Газета “Свобода”, Львів, 1924, 10/IV.
2. Газета “Свобода”, Львів, 1924/18/04.
3. Газета “Vj Kozlony”, Ужгород, 1924, 22/ VII.
4. Газета “Ceske Slovo”, Прага, 1924,25/V.
5. Газета “Narodni Politika” Прага, 1924,5 / IV.
6. Газета “Діло”, Львів, 1924. – 11. 06.

УДК 32.019.5:37:008(477.86+477.87)”19”

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНІ ТА ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРНІ ВЗАЄМОВІДНОСИНИ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ І ЗАКАРПАТТЯ В ХХ СТ.

Н.І. Греченюк

Карпатський інститут підприємництва, Хуст, Україна

Різноманітні історичні джерела свідчать про те, що між Закарпаттям (Карпатська Русь, Угорська Русь, Угорська Україна) і Галичиною постійно існували контакти. Але якщо з найдавніших часів і особливо у XVIII-XIX ст. вони були спорадичними, то в ХХ ст. досягли свого найбільшого піднесення, своєрідної кульмінації. Саме в минулому столітті з’явилися сприятливі умови для об’єднання всіх українських земель, зокрема Галичини і Закарпаття, в єдиній Соборній Українській державі. Цьому, безперечно, сприяли розпад колись могутньої Австро-Угорської монархії та падіння царського режиму в Росії.

У ХХ ст. український народ мав кілька сприятливих нагод здобути незалежність. Перша з них припадає на період завершення Першої світової війни, що призвело до розвалу „клаптикової монархії” та проголошення Західно – Української Народної Республіки. Незабаром завершився процес

об'єднання ЗУНР і УНР в єдиній державі. Закарпатські українці, які протягом століть перебували в ярі іноземних поневолювачів, не змирившись з думкою, що їхні земля – „земля без імені” – теж всіляко підтримували боротьбу українського народу за незалежність, що знайшло своє відображення в активізації діяльності Народних рад, проголошенні Гуцульської Республіки, прийнятті Всекарпатськими народними зборами 21 січня 1919 р. ухвалили про возз'єднання краю з Україною. Однак УНР, через несприятливу міжнародну обстановку, не в силі була вистояти. Свої територіальні зазіхання висунули Польща, Румунія, більшовицька Росія. Спроба делегацій УНР і ЗУНР відстояти задекларовану соборність українських земель на Паризькій мирній конференції не увінчалася успіхом. Східна Галичина була включена до складу Польщі, а Закарпаття опинилося в межах щойно створеної Чехословацької республіки.

Незважаючи на те, що в Галичині посилювався процес денационалізації та колонізації місцевого українського населення, а на Закарпатті мала місце нав'язана Прагою чехізація, є всі підстави стверджувати, що громадсько-політичні й культурні відносини між двома братніми вітками великого українського народу не припинялися. Чехословаччина, незважаючи на всі її мінуси, все-таки була порівняно більш демократичною державою, ніж Польща. Не випадково, чимало галицьких українців, особливо активних учасників національно – визвольних змагань 1918 – 1919 рр., опинилися на теренах Чехословаччини і одержали її громадянство. Підтримці контактів між закарпатськими і галицькими українцями сприяли недавні події, які збереглися в пам'яті краян. Мова йде про перебування в 1914 – 1917 рр. українських січових стрільців та Української Галицької Армії на Закарпатті, прихильне ставлення до них з боку закарпатців. У міжвоєнний період на Закарпатті опинилося чимало визначних галицьких вчених, письменників, мистецтвознавців, які не тільки спричинилися до становлення української науки і культури в краї, але виступили посередниками у налагодженні стосунків між Галичиною і Закарпаттям у нових історичних умовах, які склалися на період 20 – 30-х рр.

Утворення в 1938 – 1939 рр. Карпато-Української держави слід розцінювати як результат багаторічної діяльності українських політичних сил у всіх сферах суспільно – політичного життя краю. До її утворення спричинилися як окремі представники політичної та освітньо-культурної еліти краю, так і прогресивні українські політичні партії, члени товариства „Просвіта”, „Учительської громади”, „Пласту” та ряду інших громадських організацій краю. В значній мірі до цього спричинилися і українці Галичини, як ті, що проживали в Закарпатті, так і ті, які солідаризувалися з їх справедливими прагненнями, залишаючись польськими громадянами. Українці Галичини уважно стежили за розвитком історичних подій у

Закарпатті, щиро підтримали успіхи своїх закарпатських братів, що здобули автономні права та продовжували боротьбу за повну державну незалежність. Галичани дивилися на Закарпаття, проголошене наприкінці 30-х років Карпатською Україною, як на П'ємонт, де зароджується Велика соборна Українська держава.

Отже, не викликає ніяких сумнівів, що дослідження громадсько-політичних і національно-культурних взаємовідносин між українцями Закарпаття і Східної Галичини має незаперечне актуальне значення. Під час всіх етапів боротьби українського народу за власну державність у ХХ ст. галичани і закарпатці діяли разом. Так було у 1918 – 1919 рр., коли розпалася Австро-Угорська монархія та виникли ЗУНР і УНР, у 1938 – 1939 рр., коли закарпатці вибороли автономні права у складі ЧСР і проголосили незалежну Карпатську Україну, у роки Другої світової війни та перші післявоєнні роки, коли в лавах ОУН – УПА вели боротьбу проти різних іноземних поневолювачів. Актуальність даного дослідження полягає також у тому, щоб науково довести безпідставність тверджень сучасних теоретиків неорусинства, які ставлять під сумнів належність краю до України, заявляючи про окремішність закарпатців та відрубність історичних процесів, що мали місце в краї протягом першої половини ХХ ст. Заперечуючи закономірність історичних процесів, вони роблять спробу довести, що ідея самостійності була привнесена на Закарпаття ззовні, зокрема з Галичини. Використані джерельні матеріали аргументовано доводять всю безпідставність і псевдонауковість таких сепаратистських тлумачень. Вони, навпаки, переконують, що, приміром Карпатська Україна, була творінням місцевих чинників, хоча на неї мали вплив ряд міжнародних факторів, зокрема галицький вплив.

Під кінець ХVІІ ст. більшість українських земель потрапило під владу Росії. Поза російським кордоном залишилися тільки західні землі – Галичина, Буковина та Закарпаття. Від часу свого виникнення в 1867 р. Австро-Угорська монархія була справжньою тюрмою для українського населення цих земель. За словами видатного українського вченого І.П. Крип'якевича: "Україна ввійшла в період бездержавності й мусила пристосовуватися до життєвих форм, які накинули їй чужі імперії". Та яким би важким і принизливим не був гніт непрошених гостей, український народ зберіг у собі прагнення до волі, незалежності. Після розпаду Австро-Угорщини виникла сприятлива можливість для створення Соборної Української держави.

Щоб урятувати монархію від остаточного розпаду, австрійський уряд 16 жовтня 1918 р. в своєму маніфесті проголосив утворення федеративної держави в якій „кожне плем'я на області, яку воно заселяє, творить свій власний державний організм” [271, С.134]. Необхідно погодитися із сучасним дослідником М. Кугутяком у тому, що „царський маніфест уже не міг

відвернути загибелі” [271,С.134]. 18 жовтня Українська парламентарна репрезентація скликала у Львові Установчі збори (Українську Конституанту), які проголосили себе Українською Національною Радою з повноваженнями парламенту. Її статут, прийняти у Львові 18 жовтня 1918., констатував:

„1. Українська Національна Рада є Конституантою тієї частини українського народу, яка живе в австро-угорській монархії, на цілій його етнографічній території.

2. Українська Національна Рада має право та обов’язок:

а) виконати в хвилі, яку признає за відповідну, іменем українського народу австро-угорської монархії, його право самовизначення та рішати про державну долю всіх областей, заселених тим народом;

б) підприняти всі постанови та заходи адміністративного характеру, щоби своє рішення під а) повести в життя.

3. Українська Національна Рада складається:

а) з членів Палати Панів австрійської Державної Ради української народності;

б) з усіх українських послів до австрійської Державної Ради з Галичини і Буковини;

в) з українських послів Краєвих Соймів;

г) з відпоручників партійних організацій з усіх українських областей, по трьох із кожної партійної організації.

4. Скликує Українську Центральну Раду й проводить на її засіданнях кожночасний голова Української Парламентарної Репрезентації, а у випадку його перешкоди, той, кого голова Української Парламентарної Репрезентації до цього уповноважить.

5. Важніші публічні заяви підписують іменем Української Національної Ради: голова Української Парламентарської Репрезентації, члени Палати Панів, президії усіх українських клубів парламентарних і соймових та по одному відпоручникові кожної партійної організації” [19, С.92–93].

19 жовтня 1918 р. в „Прокламації”, проголошувалося: ”Стоячи на становищі самовизначення народів, Українська Національна Рада, як конституанта, постановляє:

1. Ціла етнографічна українська область в Австро-Угорщині, зокрема Східна Галичина з граничною лінією Сяну з влученням Лемківщини, північно-західна Буковина з містами Чернівці, Стrojинець і Серет та українська полоса північно-східної Угорщини – творять одноцілу українську територію.

2. Ця українська національна територія уконституується оцим як українська держава. Постановляється поробити приготовані заходи, щоби рішення це повести в життя.

3. Взивається всі національні меншини на цій українській області, – при

чим Жидів призначається на окрему національність, щоби уконституїювалися й негайно вислали своїх представників до Української Національної ради в кількості, відповідаючій їхньому числу населення.

4. Українська Національна Рада виготовить конституцію для утвореної тим способом держави, на основах: загального, рівного, тайного й безпосереднього права голосування з пропорціональним заступництвом. Із правом національно-культурної автономії та з правом заступництва в правительстві для національних меншин.

5. Українська Національна Рада жадає, щоби зорганізована оцим у державу українська територія мала безумовно своїх заступників на мировій конференції.

6. Теперішньому австро-угорському міністрові заграничних справ гр. Бурянові відмовляється права пересправляти іменем тієї української території” [19,С.93–94].

Будь-яка монархія, доживаючи свої останні дні, а Австро-Угорська не була винятком, робить усілякі спроби, щоб утриматися на загарбаних землях. Не викликала жодних сумнівів, що без зброї не обійтись. Голова галицької делегації Української національної ради доктор К.Левицький дав згоду сотнику Д.Вітовському взяти владу в Львові у свої руки. Яскраво змалював образ Дмитра Вітовського його соратник Д.Паліїв:” Літ тридцяти, середнього росту, кремезної постави, високе чоло, великі розумні очі. Один із гарячих провідників молоді визначний член радикальної партії, у війні сотник Легіону УСС, комендант сотні й один із найкращих провідників стрілецтва. Сотня Вітовського була національно самостійницьким центром усього стрілецтва. Всі гляділи, що робить сотня Вітовського, що говорить Вітовський. Якийсь час він був на Волині, де надзвичайно заслужився на полі українського шкільництва. На Україні, в часи побуту там австрійського війська, був політичним референтом при XXV корпусі, згодом комендантом куреня УСС. У стрілецтві займав Вітовський місце його духовного провідника. Але офіційного, вищого становища він не міг добитися. Ще до війни він був політично підозрілий і через це позбавлений старшинського ступеня. Серед українського суспільства Дмитро Вітовський був незвичайно популярний. Усі його любили й поважали, тому не дивно, що особу Вітовського в’язали з визвольним самостійницьким рухом. Тільки він одиникий мав далі стати керманічем революції...” [54,С.60–61].

Таким чином, в результаті розпаду Австро-Угорщини склалися сприятливі умови для утворення незалежних держав. Виникли Чехословаччина, Угорщина, Польща та ряд інших. На західноукраїнських землях Українська Національна Рада провела успішне збройне повстання, наслідком якого стало проголошення Західно – Української Народної Республіки. Першим її президентом було обрано Є.Петрушевича, призначено

склад уряду, прийнято ряд ухвал і законів, зокрема Конституцію. Уряди ЗУНР доклали всіх зусиль, щоб возз'єднатися з УНР, однак на заваді були об'єктивні та суб'єктивні причини. Згідно з рішенням Паризької мирної конференції, територія Галичини була включена до складу Польщі.

Українські січові стрільці (УСС) були напіввійськовими (парамілітарними) товариствами, які існували у Галичині ще напередодні Першої світової війни. Засновані К.Трильовським у Львові при Українському січовому союзі, вони займалися організацією військового вишколу молоді. Перший осередок „Січі”, заснованої у 1900 р. К. Трильовським, знаходився у с.Завалля на Снятинщині. З його ініціативи було написано „Статут”, на нові якого 18 березня 1913 р. у Львові відбулися перші збори „Товариства Українських Січових Стрільців”. Осередки товариства виникали як окремі секції при місцевих „Соколах” та „Січах”. В січні 1914 р. у Львові виникла студентська організація „Січові Стрільці II”. Це товариство мало вже в липні 277 членів, поділених на 8 чет [194,С.312–313].

В 1914 р. у Галичині існувало 94 осередки товариства УСС [227,С.975]. У складі австрійської армії, що діяла на російському фронті під час Першої світової війни, діяла окрема українська військова частина. У серпні 1914 р. Головна Українська Рада у Львові створила Бойову управу УСС, яка звернулася до австрійського уряду з проханням дозволити сформувати Легіон українських січових стрільців. Загалом до УСС зголосилось 28 тисяч галичан. Основна маса галичан – понад 100 тис. – була мобілізована на італійський фронт. Під командуванням М. Галушинського 3 серпня 1914 р. новобранці прийняли у Стрию присягу й відбули на доукомплектування у с. Страбичево і Горонда поблизу Мукачева [227,С.400]. Це був перший прихід УСС на Закарпаття.

Причина появи УСС на Закарпатті пояснювалася захопленням російськими військами Львова. На новому місцеперебуванні січових стрільців була проведена реорганізація. Військо поділили на 2 з половиною курені. Перший курінь (командувач М. Волошин) і третій півкурінь (С.Шухевич) разом з головним штабом розмістилися в Горонді, а другий курінь, очолюваний Г.Коссаком, обрав своїм місцем перебування сусіднє село Страбичево [241,С.301]. У вищеназваних населених пунктах Закарпаття січові стрільці, мешкаючи у селянських хатах, проходили військовий вишкіл, хоча відчувався брак офіцерських кадрів та зброї.

„Тут, на Закарпатті, – писав дослідник історії УСС С.Ріпецький, – вперше стрінулися УСС із низами українського народу, як його рідне військо. Зустріч була несподівана та цікава, бо дуже мало знали українці інших областей про цю забуту частину України. Тут пізнали УСС нового ворога українського народу, що століттями гнобив та визискував закарпатських українців та кинув їх в положення затурканого, нужденного, нікому

незнаного гірського племені. Стрілецтво зразу зацікавилось життям своїх закарпатських братів, зблизилась до селянських родин, співчувало та боліло із-за їх національної несвідомости, та весь вільний від зайнять час присвячувало освідомній роботі між селянами, головню молоддю, яка найскорше зблизилась до стрілецтва” [340,С.81–82]. З ініціативи диригента М. Гайворонського, який очолював хор січових стрільців, у Страбичеві було проведено святковий концерт. Не випадково, що „стрілецькі співи були засвоєні в цілій околиці” [340,С.82].

Капітуляція Австро-Угорщини в Першій світовій війні, розпад її як єдиного державного організму створили сприятливі умови для активізації національно визвольних змагань закарпатських українців. Пробуджені революційними подіями з довголітньої летаргії закарпатські українці на народних маніфестаціях рішуче вимагали возз’єднання із своїми одноплемінниками по той бік Карпат у єдиній незалежній національній державі. Особливої інтенсивності цей рух набув у 1918 р. в Ясіню, де утворилась Гуцульська Народна Рада, яка незабаром проголосила республіку.

Хоча Гуцульська Республіка проіснувала недовго, та й кінець її був трагічним, однак, саме вона стала предтечею Карпатської України кінця 30-х років. Під час революційних боїв 1918 – 1919 рр. формувалася свідомість закарпатських українців, яка досягла своєї кульмінації напередодні Другої світової війни. На Гуцульщині, у найбільш революційному куточку нашого краю, найсвідоміша частина карпатських русинів неоднозначно заявила, що хоче жити разом із усім українським народом у єдиній Українській Соборній державі.

Ідея створення республіки виникла в принципі стихійно. Після повернення до Ясіня колишніх вояків австро-угорської армії почали створювати загони міліції. Очолити їх довірили колишньому офіцеру Степанові Ключураку, який мав неабиякий авторитет серед своїх краян. Додамо, що в цьому куточку краю були розквартировані угорська жандармська станція, прикордонна міліція. Ясінянські патріоти після обговорення ситуації (а вона була незрозумілою), вирішили роззброїти місцеву угорську жандармерію, а на місце угорського старости призначити українця Дмитра Іванюка. Роззброєним угорцям дозволили вільно від’їхати з Ясіня.

Вже на перших порах свого повстання ясінянці, очолювані С.Ключураком, виявилися дисциплінованими: було взято під охорону все майно, гроші, які зберігалися в сільській касі тощо. В Ясіню запроваджувався новий порядок, починалося нове життя.

Розпад великої Австро-Угорської імперії призвів до можливості вільного, незалежного розвитку Австрії та Угорщини. Що стосується останньої, то її уряд, про що вже говорилося вище, обіцяв широкі автономні

права закарпатцям. До Ясіня прибув окружний начальник тодішньої потиської (рахівської) округи Степан Тиводар, за походженням українець. Він приніс „радісну звістку, що угорська влада нібито готує закон, який дасть русинам автономію (мова йде про закон № 10 „Руська Крайна“). Навіть поверхове знайомство з цим законом свідчить про значимість поступок, на які погодився піти новий угорський уряд. А як на нього зреагували ясінянці? Антін Кушинський писав, нібито в Ясіню С.Тиводару заявили, що народ виявив бажання приєднатися до України, а тому ніяких угорських радників присилати не потрібно [67,С.23].

8 листопада 1918 р., у день святого Дмитра, відбулися збори всього населення Ясіня. До речі, жодного контролю за їх ходом не було. Відкрив збори і привітав присутніх Дмитро Іванюк, попросивши керувати ними С.Клочурака. Виступ його був надзвичайно емоційним, патріотичним й діловим. „...Я впевнений, – говорив С.Клочурак, – що між членами ради не буде опору, у всіх нас є одна мета, одна ціль – з’єднатися зі своїми кровними братами українцями, з’єднатися з Україною. Але щоб ніхто не сумнівався у цьому, я ставлю це питання на голосування: ”Хто за з’єднання з Україною, хай піднесе руку!” [64,С.106]. Жодного голосу проти не було. Перед присутніми також виступили місцеві активісти В.Климпуш, Д.Іванюк, К.Рищук. Іван Марусяк запропонував прийняти рішення про відокремлення від Угорщини і зв’язатися з Галичиною. Результатом зборів було обрання місцевої ради із 42-х членів. За пропозицією С.Клочурака шойно створена організація дістала назву „Українська Народна Рада в Ясіню”.

Між Народною Радою Ясіня і урядом ЗУНР встановилися тісні стосунки, які ні на мить не припинялися.

Упродовж 30-х років у Східній Галичині видавалися десятки українських газет і журналів, які висвітлювали історичні події, пов’язані з Карпатською Україною. Лише один їх перелік засвідчує, що українське населення цього регіону мало широкий вибір інформації про міжнародне, соціально-економічне і внутрішньополітичне середовище Закарпаття в 1938-1939 рр. Такі видання. Як “Літопис Червоної Калини”, “Неділя”, “На переломі”, “Авангард”, “Жіноча воля”, “Діло”, “Новий час”, “Нова зоря” та ряд інших, намагалися поміщати на своїх сторінках найширшу інформацію про події за Карпатами.

Головна увага в пресі приділялася висвітленню подій, пов’язаних з боротьбою закарпатців за автономні права. Невідомий автор статті у львівському журналі “Неділя” ще в 1930 р. з обуренням писав про небажання чеських властей надати автономію жителям краю [103, 1030, Ч.3]. Преса Галичини постійно нагадує чехословацькому урядові про необхідність виконання взятих на себе зобов’язань. З цього приводу львівський часопис “Діло” писав: “Найкраще було би признати слушність чеському урядові, що

рішився виконати прийняті десять літ тому міжнародні власні зобов'язання щодо Закарпаття” [96, 1931, 24 січ.]. Газета робить докір і польським властям. На її думку, українці Галичини більше заслуговують на одержання автономних прав, бо їхня національна свідомість “де-де вище від того рівня і стану, що на Закарпатті” [96, 1931, 24 січ.].

Кореспонденти галицьких і журналів уважно слідкували за підсумками перепису 1930 р. в Закарпатті. Автор статті “Автономія. Закарпаття і новий перепис”, надрукованій в органі Українського Національного Демократичного Об'єднання (УНДО) газеті “Діло”, доводив, що “лише автономічний устрій, загарантований Закарпаттю міжнародним і чехословацьким законодавством, може дати йому можливість прискіпити культурний розвиток” [96, 1931, 24 лют.]. Висловлювалася надія, що “державний розум чеських керманів каже сподіватися, що ця справа буде в найближчому часі полагоджена” [96, 1931, 24 лют.]. У 1931 р. “Діло” надрукувало виступ посла чехословацького парламенту Ю. Гусная, який закликав празький уряд виконати взяті на себе зобов'язання. Названий посол добивався тільки взаємопорозуміння, коли говорив: “Населення, яке щиро й одверто приєдналося в 1919 році до нашої республіки... як тоді безмежно довіряло вам, так і сьогодні від вас нічого іншого не бажає, як щирого довір'я” [96, 1931, 9 груд.].

Наприкінці 30-х рр., поряд з проблемою автономії, на перший план висувається подача матеріалів про січневі події 1919 р. Чому саме їм приділялася особлива увага? Вони, на думку галицьких кореспондентів, свідчили про короткочасний, але вагомий за своїм змістом, спалах свідомості закарпатців, коли 21 січня 1919 р. 420 делегатів Всеукраїнських зборів у Хусті проголосували за злуку краю з Українською Народною Республікою. Робиться висновок, що ці події послужили підґрунтям жовтню 1938 р., коли Закарпаття здобуло автономний устрій. Події 1919 р. висвітлені в статті М. Творидла “Перші революційні проблески на карпатській Україні” [100, 1938, Ч.12], спогадах І Молеція “Моя виправа на Закарпаття” [100, 1938, Ч.4] і В. Бірчака “З Ужгороду до Хусту” [96, 1938, 28 лист.].

Хоча галицька преса протягом всього міжвоєнного періоду поміщала інформацію про Закарпаття, однак саме на кінець 30-х рр. Припадає зростання інтересів українців Східної Галичини до краю. Починаючи з жовтня 1938 р. Закарпаття посідає центральне місце на сторінках галицьких газет і журналів. В цьому нема нічого дивного, бо в цей період у Закарпатті відбувалися події, що викликали великий резонанс у світі.

Враховуючи відсутність належної джерельної бази, свідчення галицької преси, підкріплені архівними документами і науковими дослідженнями, мають важливе значення. Вони дають змогу з'ясувати позицію, яку займали українці Східної Галичини по відношенню до Карпатської України.

Матеріалам, опублікованим на сторінках галицької преси можна довіряти. Цілий ряд їх власних кореспондентів були акредитованими у Закарпатті. Завдяки їм читачі мали змогу одержувати регулярну інформацію, як правило, відразу після подій. У цьому відношенні слід виділити репортажі й статті власкора львівського часопису “Діло” Романа Голяна. Нерідко преса Східної Галичини поміщала на своїх сторінках передруки з урядової газети “Нова Свобода”, яка видавалася в Хусті під редакцією В.Гренджі-Донського. Однак, необхідно відзначити, що першочергова увага надавалася статтям. Репортажам і коментарям своїх власних кореспондентів.

Міжнародне становище Карпатської України наприкінці 30-х рр. Було надзвичайно складним.. серед держав. Постійно висуваючих територіальні претензії до краю, виділялася Угорщина. Її труд вважав себе єдиним повноправним претендентом на оволодіння Карпатською Україною. Галичина уважно стежила за розвитком подій у Закарпатті та навколо нього. На сторінках галицької періодики міститься чимало матеріалів про відношення Угорщини, Польщі. Німеччини, Румунії, Англії, СРСР до Закарпаття.

М. Данько, автор статті “Європейська криза й українська справа”, справедливо писав, що останнім часом “українців згадують у пресі при кожній нагоді” [96, 1938. 2 жов.]. Головною причиною цьому послужили події у Закарпатті, зокрема, здобуття його жителями автономних прав. Українці Галичини всіляко підтримували закарпатців, сподіваючись, що і Польща поступить аналогічно. Що стосується останньої, то, як заявив міністр закордонних справ А.Бек, “при нинішньому стані польсько-українських взаємин безумовно прикрим є сам факт заповідження автономії Закарпаття” [96, 1931, 24 січ.]. Необхідно врахувати, що про це було заявлено А.Беком ще в 1931 р., коли чехословацький уряд обмежувався тільки обіцянками.

Починаючи з жовтня 1938 р. у галицькій пресі, зокрема часописі “Діло”, з’являється цілий ряд публікацій про позицію Угорщини щодо Закарпаття. Угорський уряд вимагав негайного проведення плебісциту в країні, сподіваючись на його позитивні для себе результати. З цього приводу “Діло” передрукувало з угорської газети “Мадяршаг” статтю “Домагаємося плебісциту на Підкарпатській русі”. В ній говорилося: “Домагаємось, щоб руський нарід, який 20 років зазнавав стільки лиха під чеським пануванням, міг в кінці сам рішати про свою долю” [96, 1938, 6 жов.]. Добре розуміючи, що сама агітація не дасть відчутних результатів, гортиська Угорщина розпочала активну дипломатичну роботу, яка нерідко велася нечесними методами по відношенню до Закарпаття – складової частини федеративної Чехословаччини. Багато в тому доля краю вирішувалася на переговорах 1938 р. між Чехословаччиною і Угорщиною в Комарно. На них угорські дипломати в черговий раз висунули ідею плебісциту, але вона була рішуче

відкинута їх чехословатськими колегами. Справедливо писало “Діло”, що “...у зв’язку з цими переговорами справа Закарпаття стала найголовнішою і найактуальнішою проблемою дня” [96,1938, 7 жов.].

Отже, громадсько-політичні та національно-культурні взаємовідносини між українцями Східної Галичини і Закарпаття в ХХ столітті протягом тривалого часу не досліджувалися, або подавалися у викривленому, нерідко сфальсифікованому вигляді. Це пояснюється перш за все тим, що саме на ХХ ст. припадають найяскравіші політичні події, пов’язані з національно – визвольною боротьбою українського народу за власну державність. Комуністична система, яка впродовж багатьох років панувала в Україні, її не визнавала, розцінюючи як прояв „антинародної” діяльності „українських буржуазних націоналістів”. Саме з цих позицій оцінювалися вікомпонні події 1918 – 1919 та 1938 – 1939 років, які мали місце в Закарпатті. Лише починаючи з 1990 р. українські дослідники опублікували об’єктивні праці про національно – визвольні змагання закарпатських українців у першій половині ХХ ст. Належне місце в них відводилось і взаємовідносинам українців Східної Галичини і Закарпаття.

I. Архівні джерела

1. Державний архів Закарпатської області.
2. Державний архів Івано-Франківської області.
3. Державний архів Львівської області.
4. Особистий архів І.Ю.Коршинського.
5. Особистий архів М.М.Вегеша.
6. Центральний державний архів вищих органів влади і органів управління України.
7. Центральний державний архів громадський об’єднань України.
8. Центральний державний історичний архів України у Львові.

II. Монографії, брошури, статті

1. Андрієвський Д. Міжнародна акція ОУН // Організація Українських Націоналістів. 1929 – 1954. – Париж, 1955. – С. 153 – 155.
2. Андрусичин Б. Українська Галицька Армія (УГА) // Малий словник історії України. – К.: Либідь, 1997. – С. 400.
3. Барчук В. В 50 – ту річницю проголошення незалежності Карпатської України // Гуцульщина: Ілюстрований журнал всегуцульської єдності. – Торонто: Видає Українське Світове Об’єднання Гуцулів, 1989. – квітень (Ч. 15). – С. 7 – 11.
4. Богів О., Задорожний В. Карпатська Україна (Підкарпатська Русь) у міжнародних відносинах (травень 1938 р. – березень 1939 р.). – Ужгород, 1999. – 91 с.
5. Вегеш М. Галичани на Закарпатті: Василь Гренджа – Донський розповідає... // Визвольний шлях. – Кн.8. – 1993. – С. 1016 – 1020.
6. Вегеш М. „Наш край назавжди залишиться українським!” // Наука і суспільство. – 1991. – №12. – С. 26 – 29.

7. Вегеш М. До питання про виникнення та діяльність Організації Народної Оборони Карпатська Січ (1938 – 1939 рр.) // Науковий збірник товариства „Просвіта” в Ужгороді. – Ужгород, 1996. – Річник I (XV). – Ужгород, 1996. – С. 147 – 159.
8. Вегеш М. До питання про участь ОУН в обороні Карпатської України // Матеріали наукової конференції Всеукраїнського братства вояків УПА: „Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія: історія, уроки, сучасність”. – Івано – Франківськ – Стрий, 1993. – С. 36 – 40.
9. Вегеш М. Карпатська Січ: сторінки історії (1938 – 1939 рр.). – Ужгород, 1996. – 23с.ї
10. Вегеш М. Карпатська Україна 1938 – 1939 років у загальноєвропейському історичному контексті: У 2-х томах. – Ужгород, 1997. – Т.1. – 236 с; Т.2. – 198 с.

УДК 159.955–051+82–051(477):323.28.002

РОЛЬ ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ СТУСА У ПАТРІОТИЧНОМУ ВИХОВАННІ МОЛОДІ

П.Ф. Кампов

Ужгород, Україна

*Народе мій, до тебе я ще верну,
Як в смерті обернуся до життя
Своїм стражденним і не злим
обличчям.*

Василь Стус

До того, як взятись за перо, щоб сказати слово про великого сина України святого Василя Стуса, я думав роками. Наш знаменитий прозаїк, Іван Чендей, що мав зв'язок з Іваном Дзюбою та іншими дисидентами України якось у розмові сказав мені: "Вам потрібно нашим закарпатцям сказати правду про поета, велику людину Василя Стуса, якому було дуже багато дано Богом і від якого багато і спиталося".

Як Тарас Шевченко був голосом сумління українського народу в ХІХ столітті, так Василь Стус був голосом обурення і протесту української нації в ХХ столітті. І прожив він Шевченків вік – 47 років.

Василь Стус прийшов на світ Божий у селі Рахнівка, Гайсинського району Вінниччини на Різдво Христове 6 січня 1938 року.

В 1940 році родина, рятуючись від репресій перебралася в Сталіно (м. Донецьк), де і почав своє навчання майбутній письменник.

Мама його Ілліна Яківна про це згадує так:

- "Ще до шести років він пішов до школи. Яюсь приходить до мене вчителька Зоя Петрівна і питає: "Чому це Василько, ходить до школи босий. Як то він до школи ходить! То я не пушу! Малий ще.

- Ні, – каже вчителька, – до школи його пускайте, я його за приклад іншим ставлю, отим переросткам. Стус, ану вийди. Воно тягнеться до дошки навдибки і пише. Отак він до 6-ти років став школярем, а до 16-ти - студентом. Такий він до науки кмітливий, так було на книжками".

Ще згадує мама: "- Пішли ми в неділю до церкви. А якась жінка несе мішок картоплі. Та він узявся допомагати. Так ми служби Божої мало не втрапили".

Батько і мати Василя – українці. Батько – Семен Дем'янович Стус, мати – Ілліна Яківна Синівська.

Мати для українців завжди сама близька і любима людина. Василь Стус ототожнював її з Україною:

"Україно. Матере! Жоно!

Недоля ця, коли б не ти,

Мене б косою підкосила.

А ти весь обрій окришила.

І видивляла всі світи

І веселкою освітила

Мої години самоти."

Василь Стус закінчив університет, служив у війську і писав вірші. В 1963 році став аспірантом Інституту літератури в м. Києві. 4 вересня 1965 року на перегляді кінофільму "Тіні забутих предків" разом з Іваном Дзюбом та В'ячеславом Чорноволом він виступив на захист ув'язнених друзів шестидесятників, за що був виключений з аспірантури. Після цього не було опубліковано жодного його вірша. Книжки виходять за кордоном, а самвидавом поширюються публікації й літературні статті, праця "Феномен доби" про падіння в умовах тоталітарного режиму геніального поета Павла Тичини.

Про Василя Стуса я узнав після його виступу в кінотеатрі при перегляді фільму "Тіні забутих предків". Пошепки стали говорити про Василя Стуса та його поезію, про Івана Дзюбу та його книгу "Інтернаціоналізм чи русифікація", яка, до слова, до сьогодні не продається в наших книгарнях, як і твори Василя Стуса.

Наші шляхи перетинались не один раз. В 1971 році я в'язень концтабору №17, Зубополянського району, Мордовської АРСР. В цьому концтаборі Василь Стус в 1972 році. В 1974 році я в'язень в Кучинському концтаборі Пермської області. Василь Стус тут вже на особливому режимі в 1981 р. В 1976 р. я на засланні в Томській області, а В.Стус в 1977 р. на засланні на

Кадилі. Спільні знайомі, самвидав, радіостанції "Свобода", "Голос Америки", "Німецька хвиля" інформують світ про Кампова і Стуса.

Перша моя зустріч з Василем Стусом відбулася в час, коли з далекої Колими і заслання він владою був відпущений на похорони свого батька. Це було восени 1978 р. Зустріч проходила в незнайомих людей. Пам'ятаю, що це було в районі Бабиного Яру м. Києва. Все проходило цілком нелегально, цілком таємно при великому страхові. Такий стан я пережив при спробі зустрітися з дисиденткою Оксаною Мішко, Ця зустріч була організована інспектором Ужгородського районного відділу освіти Іваном Долгошом і закінчилась невдачею. До зустрічі з В.Стусом я готувався. За короткий час потрібно було розповісти про те, що я знав і довідатись більше про дисидентів на Україні. Друга зустріч відбулась в 1980 р. Незабаром в травні 1980 р. Василь був арештований і засуджений на 10 років особливого режиму і 5 років заслання.

В 1983 році на 10 років суворого режиму і 3 роки заслання було засуджено автора цих рядків. Засудили мене без всяких провин без будь-яких порушень законів більшовиків. Пригадав я слова кадебістського слідчого Ю.Білоцерківського, який ще в 1970 оці сказав: "Саме страшне життя для Вас наступить після звільнення з таборів". Обличчя радянської влади ми побачили в неволі. Основною діяльністю комуністів була груба фізична сила, яку на кожному кроці використовували босяки, які керували державою. Василь Стус в розмові підкреслив, що культ "Октябрю", що це радянський фашизм не коричневий, а "червоний". Ми побачили, носіїв фашизму В. Щербичського, Ю. Ільницького, В. Дикусарова, Ю. Білоцерківського, Жабченка начальника управління Закарпатського КДБ, В. Колольчука – заступника начальника управління, який особисто, а також за допомогою агентів цілодобово слідкував за мною. Подивіться говорив мені Василь Стус, як вбивши віру в Бога, людям прищеплюють віру в КППС, яка в своїй діяльності користується єдиним важелем силою зла і нам залишається єдиний шлях боротьби за святую правду, яку дарує нам небо. Замітьте, говорить Василь, що всі наші карателі як на волі, так і в концтаборах говорили російською мовою. Це Петро I, Катерина II, Ленін, Сталін, Каганович і інші. Цю мову вони зробили каральною.

Я розповів Василю Стусу про погане моє, здоров'я, сліпоту яка виникли внаслідок побиття слідчого Білоцерковця, на що той замітив, що він розуміє, чому я офіційно не являюсь членом Гельсінської групи, але цим можна зберегти моє життя, хіба на 1-2 роки, а тоді супостати обов'язково знищать нас як вже знищили 60 млн. безвинних людей. Він назвав закарпатця Й.Терелю, якого роками отруюють в психіатричній лікарні, як фізично знищують у неволі Л.Лук'яненка, О.Тихого, Ю.Литвина, Д.Шумука, М.Гориня, М.Горбалю, І.Світличного. Зверніть увагу, говорить Стус, як Росія

зробила людей вічними в'язнями і серед них закарпатців Івана Мирона та Михайла Жураківського. Темою нашої розмови були національні взаємовідношення в СРСР. Поет розповів мені про розмову члена політбюро ЦК КПРС з М.Суслова з секретарями ЦК Литви, Латвії Естонії. Відомо, що М.Суслов опікував ці прибалтійські республіки. Він заявив, що зробить Литву, Латвію, Естонію без латишів, литовців і естонців. Ми були свідомі суті цієї погрози. Поет процитував вірш Л.Українки

*Я на гору круту, крем'яную
Буду камінь тяжкий підіймать
І, несучи вагу ту тяжкую,
Буду пісню веселу співать.*

Проінформував я поета про розстріл в 1956 р. Угорської революції і в 1968 р. Празької весни, про ті розстріли немовлят в Будапешті і студентства в Празі, про розправу над Л.Свободою і розстріл Імре Надя в Будапешті.

Пам'ятаю, як поет задумався і сказав: "Російський фашизм – страшний ворог, він розстріляв понад 60 млн. безвинних людей Росії, України, Грузії, Вірменії та інших республік. Злочинні діяльності їхній немає кінця. Але зараз на боротьбу піднялись такі люди як А.Сахаров, П.Григоренко, тисячі дисидентів з Росії. Між комуністами не має єдності." Він розповів, як Андропов – голова комітету державної безпеки СРСР поставив завдання фізично знищити дисидентів, євреїв в СРСР, які підняли питання про правомірність еміграції. Не було єдності і між кагебістами. Через деякий час ми узнали, як М.Суслов організував вбивство першого заступника голови КГБ Цвигуна, а тоді на витрати був списаний і "діабетик" М.Суслов, згодом пішов з цього світу і Л.Брежнев і В.Андропов свої задуми по знищенню дисидентів успішно виконує, а у великій зоні військові на вулиці, в магазинах, в кінотеатрах шмонають людей.

Фізичне знищення дисидентів відомство Ю.Андропова почало ще при Брежневі. Лозунг фашистських таборів на волю через працю був прийнятий червоними з німецьких таборів. За не виконання норми виробітку політв'язнів карали карцерами. На протязі 8 років мене тримали в карцерах 1440 доби. Всі ці дні я тримав голодовку. Щоб вижити я щомісяця 15 діб голодував, а 15 діб приймав їжу. В'язні протестували за постійне покарання, а комуністи велись так, ніби нічого не трапилось. В цей час внаслідок моїх протестів мене перевозять з Кіровських концтаборів в Куйбишев, в табори, де колись працювали конструктор Туполев, де вбили академіка Вавілова.

Сахаровці, які декілька років сліdkували за моїми покараннями андроповцями організували спостереження за мною. В концтаборі № 6 м.Куйбишева приїжджали члени московської Гельсінської спілки Ніна Лисовська та інші. Я був майже повністю сліпий. Не впізнав я Ніну Петрівну Лисовську, не впізнала вона і мене, коли добилась побачення зі мною.

Сахаровці звернулися до директора концтабу лікаря Катуні, до завідуючого відділу Гелера і заставили їх мене лікувати. Мене визнали інвалідом II групи і на роботу не посилали. Мене захистили і не дали вбити.

В цей час стали дуже жорстоко поводитись у концтаборі 389/36 п. Кучино. Були підбрані виборні карателі. Начальником табору був Журавков, а після його смерті Долматов, грозою був майор Федоров. Всі вони померли. Долматов помер за 10 днів після смерті Василя Стуса. Лікар Пчальников робив все, щоб хворі швидше вмерли. Наглядач Новицький, Шариков, Черпанов, Останок, Руденко, Іноземцев, Власюк, Навозков, Варов, Сидоров щодня писали рапорти на в'язнів, а вже Федоров, Журавков, Долматов кидали їх в карцера за дозволом лікаря В.Пчальникова. Василь Стус слідкував за нечуваними покараннями. Один раз він сказав наглядачу Королю: "Королю, ти звичайно будеш у пеклі, але не в самому центрі, а за два метра від нього. І то за те, що не написав рапорта на азербайджанця Карімова, який на колінах просив пробачення у Короля, бо хотів через вікно передати кусок хліба в'язню, що знаходився у карцері. Через короткий час в'язень Карімов помер".

Потрібно, щоб українці і всі люди світу знали, що в кожному концтаборі працювали кагебісти, які опікували ці установи. В мордовських працював Афанасов, що був переведений в Пермські концтабори, його заступником був Бортніков. В таборі для засуджених особового режиму працювали Черкасов, Василенков, про якого Василь Овсієнко пише, що він був присланий, щоб фізично знищити Василя Стуса. Здійснивши це Василенко щез. З Києва у Мордову і Пермі наїздив Ільков Василь Іванович. Говорять, Ільков все доповідав Кравчуку і Медведчуку. Мабуть всім відомо, що Медведчук на судах був адвокатом О.Тихого і В.Стуса. Дружба Л.Кравчука секретаря ЦК і адвоката В.Медведчука, якого Кравчук привіз в Іршавщину, щоб зробити депутатом Верховної Ради України основана на злочинах. Я так поступово знайомлю читача з керівництвом концтаборів, опікунів-кагебістів, адвокатами і організаторами ідеології, жертвами, в'язнями, щоб довести думку, що комуністи мали тактичний і стратегічний план знищення дисидентів представників національно-визволених змагань, щоб всіх умертвити, убієнних видати за злочинців, за життям яких слідкували не тільки всі нації, а всі чесні люди землі.

Цілий світ слідкував за життям Василя Стуса, слідкували за цим і політв'язні концтабору ВС 389/36. Компартійна преса друкувала брудні пасквілі на поета. За кордоном виходять різними мовами його вірші, книги віршів "Свіча в Свічаді", "Поліпести". В 1985 р. поета приймають до Міжнародного РЕМ-Клубу. Генріх Боль висунув Василя Стуса на здобуття Нобелівської премії. Перед Кремлем постала дилема: тримати потенційного лауреата чи випустити (у 1936 р. Гітлер звільнив Карла Осицького, коли йому присудили цю премію).

Знаючи, що її присуджують 24 жовтня кожного року тільки живим авторам, кремлівські кати розв'язали з українським поетом у традиційно-російській спосіб "Нет человека, нет проблем". Карцер за карцером, Карцер за карцером. Зрештою, 28 серпня 1985 р. В.Стус оголошує голодовку. Вночі з 3 на 4 вересня, рівно через 2 роки після виступу в кінотеатрі "Україна", через рік після загибелі., Литвина, загинув В.Стус.

Політв'язні концтабору тільки 5 жовтня в лікарні дізнаються про його смерть. Цю звістку і приніс їм кагебіст з Києва В.Ільків разом з кагебістом Пермського управління Зубовим. Він перерахував всіх загиблих у концтаборі за останній час. Це М.Кулка, О.Тихий, І.Марчик, Ю. Литвин, А.Карімов, В.Стус. Кат з Києва В.Ільків сказав: "Ну, і Стус. Серце не витримало". В цей час, Горбачов готується одержувати Нобелівську премію за збереження миру. Опозиціонер забув, хоч, що опозиціонери умирають в російських концтаборах.

Росіяни по справі смерті В.Стуса, розслідування не проводили, як його не проводили і в м.Києві. Поведінка влади не зрозуміла. Із слів в'язнів концтабору відомо, що 2 вересня перед обідом водили Василя до якогось начальника. Коли повертався, то говорив: "Накажу, накажу. То, хоч знищуйте гестаповців!". В'язень О.Візер говорив: "Що просили передати ложку В.Стусу". Того ж дня о 17-19-ій год. Н.Тарто обв'язки якого було збирати після роботи з камер продукцію і заносити роботу на завтра, почув, що Василь просить валідол. Остроград розповідав неймовірні речі: "В.Стус загнав собі швайку в серце, стиснув рукою ґрати так і заляк". В'язень Романов ніби чув, як з вечора 3 вересня у № 3-ій камері опускали нари. Коли наглядач висмикнув шворінь, В.Стус ніби не витримав їх, вони вдарили його, бо В.Стус ніби крикнув – "Убили холера". Так вони і його убили.

В січні 2003 року Президент України В.Ющенко підписав Указ про визнання поета, мислителя Василя Стуса Героєм України.

Недавно на засіданні європарламенті було поставлено питання про злочинну діяльність комуністів під час їхнього панування в Європі після другої світової війни.

Є надія, що це питання буде вивчено і ми на кінець узнаємо хто і коли бив мислителя, поета В.Стуса, як тут знищували в'язнів.

ПРОБЛЕМАТИКА РОМАНУ МАРІЇ МАТІОС “СОЛОДКА ДАРУСЯ”

О.В. Кевешлігеті

Карпатський інститут підприємництва, Хуст, Україна

Серед книжок, що потрапили нещодавно до рук читача, заслуговує на увагу роман Марії Василівни Матіос (1959 року народження) “Солодка Даруся” (роботу над ним розпочала у 2002–2003 рр.). В основі назви – ім’я головної героїні, що мешкала у селі Черемошному (солодка – це її прізвисько, отримане нею від односельчан після самогубства розчарованої у житті її неньки під час панування радянської влади, представник котрої згвалтував матір, спокусив цукерками десятирічну Дарусю і звів зі світу її батька).

Ця поетеса, прозаїк і публіцистка з с. Розтоки (Чернівеччина) володіє, тяжіючи до традиційного стилю, “розкішним письмом столичної гуцулки” (йому притаманні психологічна напруженість, яскрава сюжетність, драматизм, всебічне проникнення у мовну стихію). Ним, як справедливо констатують дослідники, спростовує версію про поділ прози на чоловічу (як найсильнішу) і жіночу (як найслабшу). Вона є лауреатом премій не лише в галузі публіцистики ім. В.Бабяка (1991), а й літературних “Благовіст” (2003) та Національної премії імені Т.Шевченка (2005).

У творчому доробку є чудові збірки поезій: “З трави і листя” (1983), “Вогонь живиці” (1986), “Сад нетерпіння” (1994), “Десять дек морозної води” (1995), “На Миколая” (1995), “Жіночий аркан” (2002). До речі, збірка “Вогонь живиці” видана у видавництві “Карпати” (Ужгород). М.Матіос має також хист і до повістей, новел (“Життя коротке” (2001), “Нація” (2001, 2002)), романів (“Бульварний роман” (2003), що є еротичним, “Солодка Даруся” (2004, 2005)), кулінарних рецептів (“Фуршет від Марії Матіос” (2002)), перекладів (з білоруської, литовської мов). Важливим є й те, що книжки “Життя коротке”, “Нація” номінувалися на здобуття премії ім. Т.Шевченка.

Ця буковинська жінка, котру зараховують критики, літературознавці до покоління 80-х рр. ХХ ст., змогла своїм талантом поєднати і сильне, і слабке, художньо втілити “приховану і явну філософію... народної моралі, зневаженої не так обставинами, як самими людьми” [5,3]. У своїй творчій еволюції вона пройшла шлях від щирої поетеси до вдумливого прозаїка, що цікавиться більше психологією людей, пов’язуючи її з філософією життя.

Слід зазначити: критики, літературознавці (Осадчук П. [4], Мельник Я.

[8], Дімаров А.[3], Римарук І. [10], Шкляр В. [13], Павличко Д. [9], Якубовська М. [15], Семків Р. [12] та інші) неоднозначно оцінили цей художній твір, окреслюючи його різними назвами: “драматична повість”, “роман” (сама ж письменниця визначила жанр книжки як “драма на три життя”). Так, Ростислав Семків мотивує: ця книжка не заслуговує високої оцінки через низку причин. По-перше, наявність сентиментального письма; по-друге, привнесення до роману дидактичного “виховання почуттів”; по-третє, віддаленість від сучасних реалій нинішнього життя (відсутність складних екзистенціальних питань) [12, 20]. Він, з одного боку, має рацію, а з іншого – ні. На наш погляд, його твердження щодо необхідності введення до “Солодкої Дарусі”, “просто історій, з яких кожен вибиратиметься, як сам зуміє” замість наявних “повчальних історій” несправедливе, адже авторка роману в 2005 р. цілком заслужено, на нашу думку, стала лауреатом Національної премії України ім. Т.Шевченка, переможцем Всеукраїнського рейтингу “Книжка року – 2004” [3, 20] і, очевидно, намагалася навпаки довести читачеві протилежне: мирне населення українців в умовах окупації аж ніяк не могло мати великого вибору (тим більше жінки, дівчата, яким доводилося випробувати “палицю з двох кінців” – як із боку пануючої влади, так і з боку окупантів, що зайняли їхнє місце). На думку Костянтина Рондика, авторка дійшла двох висновків: ніколи, нікому – нічого не нав’язуй та – “ніж, говорити, що думаєш, краще у дрімбу грати” [11,20].

Вперше роман “Солодка Даруся” був опублікований під назвою “Трояка ружа: Драматична повість”, напевно, через те, що життя людини, сповнене у будь-який момент, зазвичай, непередбачених наслідків, важко пояснюваних причин, асоціюється з опоетизованою ще українським народом квіткою ружею. Згідно з віруваннями наших предків, ружа-троянда – квітка, подібна Сонцю, квітка богині кохання Лади та її доньки – богині весни Лелі. Вона є символом доброзичливості, достатку, червона ж ружа – дівочої краси, чистоти. У народі ця “цар-квітка” асоціювалася з кров’ю, була символом неба (Тільця-Тура) [1, 442]. В.М.Войтович навіть припускає, що ружею називалася якась богиня, “близька до водяного божества Дунаю”, нею називали шипшину, мальву, іноді руту, над якими панувала троянда [1, 442]. Він також акцентує, що її зелень в уяві українців – це “радість, колючки – печаль, квіти – слава”, а вінок із неї символізує життя (“як квіти в’януть, так і людина никне”) [1, 442]. Головна героїня – Даруся – символізує добре начало. Її життя було сповнене в дитинстві радістю (мала люблячих батька Михайла й матір Матронку), згодом – смутком (втрата власного дару мови відтоді, коли повішений в дров’яні матері-самогубці відрізали косу. Віддавна коса – це символ “дівочої краси, честі, чистоти, гідності, вірності та кохання”, “золоте трисуття: Сонце, урожайність та шлюб”, але відрубана коса в українців – ознака збездеченої дівчини, покритки [1, 248]. Матрона – вже заміжня і вірна

своєму Михайлові жінка, яка, по суті, зазнала подвійного “збезчещення” від одного й того ж нелюда Дідушенка: вперше – через підозру у допомозі переслідуванім двом людям під час антилюдяного допиту породіллі, котра шукала зниклу корову і безвісти пропала на три дні (внаслідок цього власний чоловік почав її підозрювати, навіть бити), вдруге ж – десять років згодом, коли Даруся стала без провини винною (розказала нічну правду про вчинену батьком допомогу голодним селянам із сотні Голуба, народним месникам за несправедливість, які переховувалися від влади) під час допиту емгебістом-“мучителем” Дідушенком працелюбного і чесного батька, звинуваченого у крадіжці колгоспного добра (сир і бринза), котрий заради спасіння від голоду незваних нічних гостей ризикнув, добре усвідомлюючи, що цим дорого може поплатитися (заслання сім’ї до Сибіру). Ідучи від скупого, корисливого Василя, заможного ватага (мав чим сплачувати найманім на працю людям), що доводився вуйком Дарусі, у пошуках можливої матеріальної підтримки, Михайло, котрому наказали повернути в заготконтору подвійну норму молокопродуктів, розчаровується в ньому і замислюється над відсутньою щодо його вчинку (“Я став злодієм”) покарою Богом. Письменниця розкриває стан душі цього персонажа, якого пошкодував “нічний гість” і повернув взяту ним їжу для інших людей: “Він в перший раз за багато років почув, що в нього є серце” [5,166]. Через художню деталь авторка, як й імпресіоністи свого часу, підсилює психічний стан батька Дарусі (його “кінь ішов так, ніби ніс мерця”).

Романістка розкриває десятирічну таємницю Матрони, що зненавиділа в пориві гніву Дарусю, яка мимоволі була свідком приходу незнайомого чоловіка до їхньої хати і через невміння брехати у своєму віці та виклала всю необхідну Дідушенку інформацію, котрий спокусив дитину льодяними ласощами (півниками) і зрозумів, що заготконторний товар не був насильно викрадений у Михайла, а добровільно відданий переслідуванім людям.

М.Матіос описує методи насилля радянських військових: Матронці, котра шукала біля річки свою корову і вперше зустріла біженців, під час допиту затискали пальці між двері, б’ючи, відливали водою, закривали до пивниці без сходів, заповнену щурами, де людина не мала б змоги навіть спертися, боляче тиснули перегорілі молоком груди, щоб та знепритомніла і стала безсилою здобиччю гвалтівника.

Через художній прийом ретросекції М.Матіос зображує розвиток минулих подій: матір (мала тримісячну Дарусю) під час окупації села жорстоко звалтував, побив той же офіцер радянської армії Дідушенко, звинувачуючи її нібито за співучасть з оунівцями, переховування переслідуваних радянськими прикордонниками біженців із Черемошного (чоловік та жінка намагалися уникнути масового вивозу заможних сімей на заслання). Згодом дізнаємося, що Михайло, повертаючись з харчами,

знаходить повішену дружину (“зачеплена за бантину, обмотана круг шії косою”), за ноги котрої трималася Даруся.

М.Матіос вкладає роздуми про Бога і в уста матері Дарусі: “Чого (Бог – О.К.) не відвертається від того, хто робить другому зло, а сам гараздує? Що я завинила Богові, що він прислав сьогодні мені в хату мого ката? Я думала, що за мої муки мій кат давно зогнив, а він мені сьогодні з моєї дитини ворога зробив? То де Бог, чи він осліп...” [5,160]. Дідушенко – символ не добробуту (в уяві українців дідух – добрий дух предків, що приносить щастя), а зла, руйнування сімей.

Окремої уваги заслуговують образи сім’ї Юрка Огронника з Черемошного, який мав сина Івана “на псевдо Яструб”. М.Матіос зазначає, що Іван – повстанець, який організував навколо себе спритних людей, котрі боролися і з німцями, і з “другими совітами”: він “удень був господарем у лісі”, вночі ж переховувався, як Довбуш, Шугай, у селах Буковини, Галичини. Гірським людям обіцяли великі гроші за те, що викажуть місцеперебування Івана, що в 1950 р. активно здійснював систематичні облави, хитромудрі засідки, витівки (колись німецьких вартових обманув, поклавши їм на спину по яйцеві замість справжньої гранати). Картини страшного “повчання” селян Дідушенком біля сільради подає романістка, зображуючи двох вбитих мерців – сина Юрка, за яким постійно стежили, та дівчини, що носила йому їсти: “...під... вікном сиділо... двоє мерців... Вітер ворушив їм волосся на голові – і здавалося, що вони живі тільки бояться відкрити від сорому очі. Геть зовсім голі, як мама на світ родила, вони підпирали сільраду, одночасно підпираючи головами одне одного” [5,146]. М.Матіос доповнює картини катувань “бендерівців”: “У хлопця з правого, а в дівчини з лівого боку були прострелені скроні..., можна було подумати, що вони собі припасували під волосся по маленькій засохлій ружі. З-поміж хлопцевих ніг стирчав обріз ніби націлений в небо. У дівчини між... ногами... стирчала соснова шишка, прикриваючи руде волоссячко її срамоти. Замість грудей чорніли дві глибокі діри... Одне око... було вибите і також зяяло моторошно виколупаною дірою” [5,147], третьою жертвою став батько, “голий до пояса, а його руки – обрубані по лікті. Юркове лице також нагадувало криваве місиво”, він, будучи мертвим, “дивився на картину нелюдського знущання живих людей над своїм убитим сином” [5,149].

В основі твору, що композиційно складається з трьох частин: “Даруся” (драма щоденна), Іван Цвичко (драма попередня), “Михайлове чудо” (драма найголовніша), – розробка “контраверсійної теми давньої вітчизняної історії”, “моральне застереження-забобон про те, що історія і кожна людина за всіх часів і режимів пов’язані одною пуповиною, а гріх і його спокута – явища майже осяжні, матеріальні” [3,6–7].

Завершує твір розмовою кумок – Анниці, Марічки, звідки читач

дізнається, що доросла Маруся зненавиділа майже близького саодиного старого Цвичка, котрий намагався зняти Дарусі головні болі (навіть водив її до лікаря у місто), допомагав тим, що заробив грою на інструменті під час поїздок у транспорті. Поява ненависті до доброго селянина зумовлена тим, що Цвичок після покарання владою за поведінку одягнув воєнну форму та галіфе (подібне вбрання мав Дідушенко) і поглибив жакливі спогади про втрачених Дарусею матір, батька. Онімiла Даруся змогла вимовити слово, але це вже не радувало її зовсім. Письменниця також акцентує, що гріх Дідушенка висітиме над його ж майбутнім поколінням (внук став калікою через те, що дід робив каліками інших).

Отже, авторка своєрідно поєднала такі проблеми: вибору у житті, ставлення до батьків і дітей у українських родинах (виховання), віри в Бога, зради, непростенного гріха і спокути, безвинної провини тощо.

1. Войтович В. Українська міфологія. – Київ: Либідь, 2005. – С.442–443.
2. Горський В. Українська філософія. – К., 1995.
3. Дімаров А. Марічка // М.Матіос. Солодка Даруся. – Львів: ЛА “Піраміда”, 2004. – С.6–7.
4. Матіос Марія. Вставайте, мамко... 1947. Одне життя (по війні) // Незнайома: Антологія української “жіночої” прози та есеїстики другої пол. ХХ – поч. ХХ1 ст. / Упор. В.Габора. – Львів: Піраміда, 2005. – С.374–381.
5. Матіос Марія. Солодка Даруся. – Львів, 2004.
6. Криштопа М. Страждання для читача // Книжник review. – 2004. – №8. – С.9.
7. Мельник Я. І поруч сама доля // Вітчизна. – 1987. – Ч.8.
8. Морозов А. Ліки від постмодернізму // Книжник review. – 2004. – №8. – С.9.
9. Павличко Д. Безодня, куди страшно заглянути // Літературна Україна. – 2005. – Ч.2. – 20 січня.
10. Римарук І. “Трояка ружа, або Солодка Даруся” // М.Матіос. Солодка Даруся. – Львів: ЛА “Піраміда”, 2004. – С.7–8.
11. Рондик К. Історія без токсикозу // Книжник review. – 2005. – №8–9. – С.20–21.
12. Семків Р. Чому я не читатиму “Солодку Дарусю” // Книжник review. – 2005. – №8–9. – С.20–21.
13. Шкляр В. Трояка ружа Марії Матіос// День. – 2005. –3 лютого.
14. Щербатенко Т. Небульварна нація // Книжник review. – 2004. – №5. – С.3.
15. Якубовська М. Міфологія буття українства у прозі Марії Матіос (Літературний портрет Марії Матіос). – Львів, 2005.

ЕТНІЧНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ ЗАКАРПАТТЯ

О.П. Крись, П.О. Крись

Карпатський інститут підприємництва, Хуст, Україна

Ознайомлення з історичною долею території сучасного Закарпаття говорить про те, що на протязі багатьох віків вона служила битим шляхом та пристанищем багатьох масових рухів народів Азії та Європи. Безперервні міграції, які беруть свій початок ще з VI-IV ст. до н.е., сприяли активному змішуванню людських колективів, що спричинювало зміни в їхньому генофонді. Сучасні етноси, як правило (хоч і не завжди), однорідні на рівні великих рас, рідше малих, дуже рідко – антропологічних типів.

В антропологічних дослідженнях прийнято вважати, що „популяція”, „раса”, „етнос” мають одну спільну ознаку, тобто єдність арсеналу, яка існувала в минулому і існує в сьогоденні. Єдність стимулює активний обмін генетичною інформацією через шлюби, спілкування, цим самим сприяючи виробленню спільного генофонду й відносної одноманітності мовних і культурних характеристик (Сегеда, 2001). Як наслідок появляються певні паралелі між фізичним типом та етнічними рисами, які виявляють зв'язок між зовнішністю людей та їх національністю.

У національному складі закарпатців переважають українці (77,6%), на північному Заході області – етнічно група українських горців – лемки, на Сході – гуцули. Живуть також угорці (13,7%), росіяни (3,6%), румуни, словаки, німці, євреї, цигани та інші.

Отже, населення Закарпаття, як і України в цілому, не могло не мінятися щодо свого складу й затримувало в собі сліди попередніх етнічних верств. Як наслідок з'явилася певна змішаність етнічного типу його території. Визначити ті етнічні елементи, що з них склалося сучасне населення Закарпаття можливо шляхом антропологічного аналізу. Зауважимо, що за підсумками Української антропологічної експедиції 1956-1963 рр. В. Дяченко (Сегеда, 2001) виділив на теренах України п'ять антропологічних областей (центральноукраїнську, карпатську, нижньодніпровську, валдайську, або деснянську, та верхньодніпровсько-ільменську), населення яких характеризується певним поєднанням найважливіших ознак. В праці „Студії з української етнографії та антропології” Х. Вовк (1995) вказує, що для постійних ознак, які виділяють етнічні групи потрібно відносити колір верхнього тілесного, вкриття, волосся і очей, а особливо скелету. Названі ознаки є не лише індивідуальними, але

вони передаються в спадщину, тобто не змінюються протягом багатьох тисячоліть.

Відомо, що мову не можна відносити до числа надійних антропологічних ознак, бо вона легко піддається стороннім впливам та внутрішнім змінам, аж до повного зникнення або заміни другою мовою.

Тому з антропологічних ознак для вивчення етнічного складу населення Закарпаття ми скористалися найбільш доступними, які не потребують промірів, а обмежуються статистичним обрахунком спостережень, а саме зріст, колір очей і волосся та профіль носа.

Проведено по 100 спостережень в Міжгір'ї, Волівці, Хусті та Рахові (таблиця). Відмітимо, що це попередні дані, й по них не можна робити узагальнюючих висновків, а лише використовувати для порівняння з уже відомими даними Х. Вовка (1995), В. Дяченко (1965) і Т. Алексєєвої (1973).

Аналізуючи цифри зросту закарпатців визначених на око, де малий зріст прийнято в середньому за 160 см, середній – за 166, а високий – за 172 см, бачимо, що вони переважно середнього зросту, але кількість високих перевищує кількість низьких. Отже, є всі підстави, щоб вважати закарпатців високорослими, які разом з населенням України становлять етнічно одноманітну високорослу расу.

Варіації деяких соматологічних ознак населення гірської частини Закарпаття. Карпатської антропологічної області : (в%)

Ознаки	<i>Воловець</i>	<i>Міжгір'я</i>	<i>Рахів</i>	<i>Хуст</i>
Зріст: малий	12	14	16	13
середній	71	67	62	70
високий	17	19	22	17
Колір волосся: ясноволосі	5	14	9	12
каштанові	19	22	23	21
темноволосі	76	64	68	67
Колір очей: ясноокі	14	16	22	19
мішані	22	29	19	11
темноокі	64	55	59	70
Профіль носа: вигнутий	19	16	24	21
рівний	68	73	59	64
вгнутий	13	11	17	15

Виходячи з вищенаведених даних щодо кольору волосся і очей (таблиця) бачимо, що населення Закарпаття переважно темноволосе і темнооке, але кількість ясних, а особливо мішаних (сірих) очей досить велике, що вказує на етнічні домішки, які порушують одноманітність загального темного типу. Ясне волосся і ясні очі, за твердженням Х.Вовка (1995), не говорять про те, що українців можна вважати за населення, що

склалося з мішаних рас – ясноволосої та темноволосої, а потрібно визнати належність їх до однієї темноволосої раси з місцевими ясноволосими домішками, що їх можна пояснити сусідніми етнічними впливами.

Аналізуючи стримані дані профілів носів, бачимо, що населення вказаних міст Закарпаття має переважно рівні носи, хоча відсоток вигнутих і вгнутих носів також досить великий.

В цілому, населення гірської частини Закарпаття, не дивлячись на певні регіональні відмінності, характеризується виразно європеїдним комплексом ознак, але має аналоги серед не лише інших територіальних груп українського народу, а й деяких суміжних етнічних груп, а особливо словаків, поляків, румунів, окремих груп чехів та угорців. На думку В. Дяченко (1965) та Т. Алексеевої (1973) антропологічний склад українців Закарпаття, гірських районів Карпат, Прикарпаття та Буковини, що є нащадками середньовічних слов'янських племен цих теренів, містить певний давньофракійський компонент, наявність якого виявляється у відносно темній пігментації волосся та очей, максимальному розвитку третинного волоссяного покриву та переважанні вигнутих спинок носа над вгнутими. В цілому в антропологічному складі населення Закарпаття, як і українського народу, знайшли відображення складні етногенетичні процеси, що відбувалися на його етнічній території упродовж останніх тисячоліть.

В. Петров у книзі „Походження українського народу” (чит. за С. Сегеда, – 2001. – с. 325) писав: ”Наша автохтонність не була плодом і наслідком лише самої біологічної зміни й біологічного відтворення поколінь, що в дусі часу, протягом тисячоліть послідовно заступали одне одного ... В громах і бурях знищень, у бурхливих зламах творився український народ, що став таким, яким ми його знаємо нині”.

1. Алексеева Т.И. Этногенез восточных славян по данным антропологии. – Москва. – 1973.
2. Вовк Х. Студії з української етнографії та антропології.- К. : Мистецтво. – 1995.- 336 с.
3. Дяченко В.Д. Антропологічний склад українського народу. – К.- 1967.
4. Сегеда С. Антропология.-К.: Либідь.-2001.-336.

УДК 316.65.001:303.2

РОЗВИТОК СУСПІЛЬНОЇ ДУМКИ (ПРОТОЕТАП ЕВОЛЮЦІЇ)

О.С. Кухарчук

Карпатський інститут підприємництва, Хуст, Україна

У соціальній філософії рушійними силами розвитку суспільства вважають різні суспільні явища: об'єктивні суспільні суперечності, продуктивні сили, спосіб виробництва та обміну, розподіл праці, дії великих мас людей, народів, соціальні революції, потреби та інтереси, ідеальні мотиви тощо. Вони, таким чином, пов'язуються з суперечностями суспільного розвитку та їх вирішенням, з соціальним детермінізмом, з об'єктивними та суб'єктивними чинниками історії, з діяльністю людей або ж є комплексом усіх цих чинників. Кожний із вказаних підходів правомірний, відображає якусь долю істини. Рушійні сили розвитку суспільства пов'язані насамперед з діяльністю людей.

Адже життя суспільства, його історія є діяльністю людей, тобто діяльністю особистостей, соціальних груп, народів тощо. Тому ця історія має розглядатися саме у контексті діяльності людей: усі закони суспільного розвитку, вся логіка такого процесу існують лише у людській діяльності. Акцентування на тому, що суспільство – це діяльність людей, має глибокий методологічний сенс. Здатність бути рушійною силою – це найсуттєвіша властивість людської діяльності взагалі.

Найважливішими проблемами в широкому спектрі проблематики рушійних сил є аналіз суб'єкта суспільного життя, характеристики його діяльності, її умов, причин, цілей, завдань, її результатів, діалектики об'єктивного та суб'єктивного, творчого і репродуктивного та ін. в цій діяльності, її піднесення та спадів.

У західній соціальній філософії історично склалися три "концепції маси".

1. Аристократичний варіант (І. Тен, Ф. Ніцше, Г. Лебон, Х. Ортега-і-Гассет) народився ще у XIX ст. Маса, тобто народ, – це руйнівна сила, що приходить на зміну феодальній чи буржуазній еліті. "Масове суспільство", за такого підходу, означає повернення до варварства, неминучий занепад науки і культури. Так, Ф.Ніцше писав, що народ – це матеріал без форми, з якого творять, простий камінь, котрий потребує різб'яра. Уява Ніцше змальовувала образ "надлюдини", героя, який стоїть "поза добром і злом", зневажає мораль більшості. Головним принципом і рушійним мотивом діяльності такої людини є воля до влади. Заради цього все можливе, все дозволене, всі засоби добрі, все виправдано.

2. Ліберально-демократична концепція (Е. Фромм, Х. Арндт, Е. Ледерер) виникла у 30-і роки нашого століття як результат розчарування ліберальної інтелігенції та її страху перед фашизмом. Ліберальні філософи стверджували, що класова самосвідомість пролетаріату ослабла, що місце організованого класу займає аморфна і безлика маса, яка складається із відчужених один від одного індивідів, які легко піддаються впливу кристололюбної меншості.

Отже, якщо аристократична концепція зображає масу як сукупність агресивних заколотників, то представники цієї концепції розглядають її як конгломерат зневірених індивідуалістів, які сліпо йдуть за "вождем".

3. Третя, мабуть, найпопулярніша, зараз концепція (Д. Рісмен, Д. Макдональд та ін.) виникла у США після другої світової війни як відображення внутрішньої суперечливості культури. Творці цієї теорії в минулому вірили, що виховання підніме загальний політичний та культурний рівень народу. Але життя не виправдало таких сподівань. Так, зростання загальноосвітнього рівня американців саме собою не супроводжувалося зростанням їхньої політичної та культурної активності. Звідси – уявлення про масу як пасивну більшість напівосвічених людей, які є опорою всякого конформізму.

Еліта, – робить висновок американський публіцист М. Харрінгтон, – розбещує маси й отримує таким чином прибуток і владу, але сама еліта також розбещується масами, оскільки вона створює неповноцінну культуру. Результатом цієї діалектики є занепад усього суспільства.

Таким чином, кожна з розглянутих концепцій має як свої вади, так і раціональні моменти. Не погоджуючись повною мірою з жодною з них, автори вважають, що народ завжди був і є творцем історії, хоч іноді ставав її маріонеткою. І тому в переломні періоди історії, під час доленосних подій народ спочатку може "мовчати", а потім брати на себе весь тягар соціально-економічних перетворень суспільства.

Практично всі, хто задумується над історією, визнають, що в її "живому русі" беруть участь і широкі народні маси, і видатні історичні особистості, які суттєво впливають на долю країн та народів, і еліти (економічна, політична, інтелектуальна та ін.), тобто групи "вибраних", впливових осіб, безпосередньо причетних до влади і з яких виокремлюються видатні особистості. Адже еліти з'являються як вираження інтересів певних історично висхідних соціальних груп. Але це вже предмет політологічного аналізу. Залишається констатувати, що історія рухається у взаємодії народних мас, еліт та особистостей.

Нарешті, ще раз повернемося до суб'єктів суспільного розвитку – ролі поколінь. Ця спільність людей чомусь випала з поля дослідження соціальних філософів та соціологів.

Покоління – багатозначний термін, що розкриває різні аспекти вікової структури й історії суспільства. Прийнято розрізняти реальне покоління, або когорту, тобто сукупність ровесників, які утворюють віковий прошарок населення; генеалогічне покоління, або генерацію – ступінь походження від одного предка (батьки, сини, внуки тощо); хронологічне покоління, тобто період часу, протягом якого живе або активно діє певне покоління; умовне або гіпотетичне покоління – спільність учасників, чие життя нерозривно

пов'язане з якимись важливими історичними подіями.

У вітчизняній соціальній філософії покоління майже не розглядається як суб'єкт суспільного розвитку. Методи ж поколінного та когортного аналізу широко застосовуються у суспільних науках, зокрема в історії та психології при вивченні вікової стратифікації суспільства, міжпоколінних трансмісій культури, молодіжних рухів, змін у структурі життєвого шляху тощо. Адже "естафета поколінь" є реальною історією кожного народу і всього людства.

Важлива роль у життєдіяльності суспільства належить соціально-етнічним спільностям. Різноманітні соціально-етнічні спільності як суб'єкти суспільних, зокрема національних та міжнаціональних відносин, надають їм особливої своєрідності, неповторності, збагачуючи загальний процес розвитку етносуспільного буття, соціуму загалом.

У загальному вигляді етносуспільні відносини можна характеризувати як взаємовідносини людей, що належать до різних соціально-етнічних спільностей, тобто більш-менш стійких історично сформованих угруповань людей. Етносуспільні процеси мають глобальний характер. Вони, зокрема, зумовлюються тією обставиною, що більшість соціально-етнічних спільностей (а їх у сучасному світі нараховується більше чотирьох тисяч) проживають у багатонаціональних державах. Все це суттєво актуалізує глибоке вивчення як історичних тенденцій, так і сучасних складних та суперечливих процесів розвитку соціально-етнічних спільностей, етносуспільного буття як необхідної умови його гармонізації та гуманізації.

Історично першою соціально-етнічною формою спільності людей є рід. Протягом усієї історії первісного суспільства домінуючими були кровнородинні зв'язки. Рід якраз і є формою спільності людей, що заснована на кровнородинних зв'язках і веде своє походження по одній лінії – материнській (у період матріархату) чи батьківській (у період патріархату), має спільну мову, спільні звички, релігійні вірування та деякі елементи первісної культури.

Рід як соціальна спільність людей виникає з первісного людського стада і є результатом розвитку суспільства, його продуктивних сил, зокрема форм суспільної організації людей. Рід, згуртовуючи в єдине ціле членів общини, є її ядром, забезпечує відтворення потомства (нащадків) шляхом певного регулювання шлюбно-сімейних відносин на основі екзогамії (заборони шлюбів всередині роду). Родовий устрій характеризується такими рисами, як первісний колективізм, панування суспільної власності, відсутність приватної власності, моногамної сім'ї, майнової та соціальної диференціації. Родовій організації життя людей були також властиві родові культури, зокрема культ вождя, фетишизм, анімізм (віра в існування душ і духів), тотемізм (одна з первісних форм релігійних вірувань, для якої характерна віра в спільне походження і кровну спорідненість між даною

групою людей (родом) і певним видом тварин, рослин). Чисельність родової общини була незначною – не перевищувала 30–50 чоловік. Але з розвитком первісного суспільства чисельність родів поступово збільшується, пізніше відбувається об'єднання їх у фратрії (братства), а фратрій – у племена, а тих, у свою чергу, в союзи племен.

Плем'я, таким чином, утворюється з сукупності близьких одна одній родових общин, як правило, з певної кількості пов'язаних шлюбними відносинами родів. Плем'я – це відносно стала спільність людей, що характеризується кровнородинними відносинами, певною спільністю співплеменників, єдиною мовою, племінною самосвідомістю, спільними елементами первісної культури. В основі даної спільності лежить колективна власність на землю і загальна праця, яка і робила члена племені співволодарем власності. Близькородинні племена часто об'єднувались у групи чи союзи племен, яким було властиве племінне самоврядування, зокрема племінна рада, громадянські та військові вожді і т.д. Найважливіші питання вирішувались на зборах усіх членів племені.

Родоплемінна організація суспільства була історично необхідною умовою формування та розвитку форм спільності людей, через яку пройшли всі народи світу. Підготувавши умови для переходу до більш високих соціально-етнічних форм суспільного життя людей, на зміну родоплемінним відносинам на вищому ступені свого розвитку приходять нові соціально-етнічні спільності людей – народності. Їхнє формування є наслідком розкладу первісного суспільства, зародження спочатку сімейної, а потім і приватної власності та виникнення різних угруповань, посилення економічних зв'язків між союзами племен, їхньої консолідації.

Особливістю утворення народностей є те, що вони формуються за територіальною ознакою. Це означає, що люди, які живуть на певній території, пов'язані між собою певними, хоч ще слабкими, але економічними відносинами.

Народність – це соціально-етнічна спільність людей, що характеризується спільністю території, єдиною мовою (поряд із існуванням різних діалектів племен, що входять у народність), елементами єдиної культури. Кожна народність має також свій побутовий спосіб (уклад) життя, свої види господарської діяльності, свої обряди, традиції, свою збірну назву. Народності утворювались як на основі розкладу первісного устрою і заміни його рабовласницьким (наприклад, у Римі, Стародавньому Єгипті), так і на базі переходу від первісного до феодалного суспільства в тих країнах, яким рабовласницький лад не був властивий (наприклад, в Україні, Росії).

Процес ліквідації економічної роздробленості, зміцнення господарських зв'язків між окремими народностями, об'єднання місцевих ринків всередині тієї чи іншої держави в загальнонаціональний та інші

фактори привели до появи більш зрілої, розвиненої соціально-етнічної спільності людей – нації.

У літературі немає чіткого визначення поняття "нація". Немало вчених висловлюють сумнів щодо можливості дати більш-менш прийнятне визначення нації, посилаючись на виняткову складність, суперечливість та своєрідність цього феномена, зокрема, на динамізм та неоднозначність специфічних ознак даної історичної спільності людей. Визначення, які в літературі можна знайти, тісно пов'язані з різноманітними теоріями нації. Умовно їх можна поділити на кілька основних груп: психологічні, культурологічні, етнологічні та історико-економічні.

Засновниками психологічної теорії нації є французький філософ та історик Е.Ренан і австромарксист О.Бауер. У психологічних концепціях закономірності формування та розвитку націй розглядалися як похідні від свідомості і психіки окремої особистості, "психології народів". Так, в ренанівському трактуванні "нація – це душа, духовний принцип", що формується шляхом "узгодження" та "солідарності", утвореної чуттями минулих та майбутніх поколінь. О.Бауер вважав, що нація являє собою "сукупність людей, спільністю долі згуртованих у спільність характеру". Ще один представник психологічної теорії, М.Карєєв, розглядав націю як групу, що виникає із "безпосередньої психологічної взаємодії" індивідів.

Виникнення культурницької теорії нації пов'язане з іменем К.Реннера (Шпрингера). Він уявляв націю як безкласову духовну спільність індивідів, як суб'єктивну єдність чи культурний союз, породжений свідомістю етнічної приналежності людини. Нація, писав Р.Реннер, "це союз особистостей, які однаково розмовляють", "культурний союз". В основі культурницької теорії нації, таким чином, лежить спільність національної культури, зокрема національної мови.

Досить значного поширення набула етнологічна теорія нації. Вона увібрала в себе деякі елементи як психологічної, так і культурницької теорії. Дослідники-прихильники етнологічної теорії вважають, що основними ознаками нації є спільність походження, етнічної самосвідомості, національних почуттів, прихильність до етнодуховних цінностей. Однак у більшості етнологічних концепцій нації, як і в попередніх теоріях, недооцінюється значення соціальних аспектів у розвитку нації.

Розглянемо, нарешті, "історико-економічну" теорію нації, засновником якої є теоретик марксизму К.Каутський. У праці "Ознаки національності" він писав, що ознаками нації є загальна територія і мова, а також спільність економічного життя та традицій. Головними ж ознаками нації, на його думку, є спільна територія та спільна мова. Навіть при відсутності чи втраті однієї або кількох ознак нації, вона, на думку К.Каутського, продовжує існувати.

Протягом багатьох десятиріч у нашій вітчизняній літературі панувало

сталінське визначення нації, яке було покладене в основу "історико-економічної" теорії. Спираючись на аналіз проблем нації К.Каутським та О.Бауером, Й.Сталін дав таке визначення нації: "Нація – є стійка спільність людей, що історично склалася, яка виникла на базі спільності мови, території, економічного життя та психологічного складу, що проявляється в спільності культури". Розглядаючи дані ознаки нації, Сталін всіляко їх канонізував, догматизував, що, зокрема, проявилось в абсолютизації ролі класового принципу, закріплювало, шляхом політизації національного життя, ділення націй на "державні" та "недержавні", недооцінювало роль національного чинника, зокрема етнічного в національному. Діставши назву "марксистсько-ленінського" (як відомо, ні засновники марксизму, ні В.І.Ленін визначення нації не давали), сталінське визначення нації зберігається в більшості підручників, словників і досі.

У сучасній науковій, навчальній, довідковій літературі, зокрема західній націоналогії, даються різні визначення нації. За основу беруться ті чи інші ознаки нації, які, на думку авторів, є властивими для неї. Так, автори "Міжнародного видання американської енциклопедії" стверджують, що нація – це "велика кількість людей, які вважають себе спільністю. Вони часто мають одну чи кілька таких ознак: мову, культуру, релігію, політичні та інші інститути, історію та віру в спільність долі. Вони, як правило, займають суміжну територію". Упорядники "Словника американської спадщини англійської мови" стверджують, що "нація – це населення певної території, котре має спільні звичаї, походження, історію і часто мову". Вебстерівський міжнародний словник англійської мови визначає націю як "спільність людей, які складаються з однієї чи кількох національностей, що мають більш-менш певну територію та уряд". Автори словника-довідника "Межнациональные отношения. Термины и определения" категорію "нація" визначають як "етносоціальну" (і не завжди кровнорідну) спільність зі сталою самосвідомістю своєї ідентичності, що склалася (спільність історичної долі, психології та характеру, прихильність до національних матеріальних та духовних цінностей, національної символіки, національно-екологічні почуття), а також (переважно на етапі формування) територіально-мовною та економічною єдністю, яка далі під впливом інтеграційних та міграційних процесів виявляє себе неоднозначно, часто втрачаючи своє визначальне значення, хоч і не зникає.

Таким чином, нація являє собою надзвичайно складний динамічний організм, який перебуває в безкінечному русі та розвитку. Ті чи інші ознаки нації певною мірою "працюють" на різних етапах її розвитку. Так, на етапі становлення нації особливо важливу роль відіграють такі її ознаки, як територіально-мовна та економічна єдність. У процесі подальшого розвитку, зокрема міграційних процесів, можливі відгалуження нації у вигляді

діаспори; в цьому разі зазначені вище ознаки нації вже не відіграють такої суттєвої ролі, як у період її становлення. Посилюється значення різноманітних чинників, складових національної самосвідомості, зокрема таких видових ознак, як гуманістична спрямованість їхньої життєдіяльності та цивілізованість.

У розвитку соціально-етнічних спільностей, зокрема націй, національних та міжнаціональних відносин спостерігаються дві взаємопов'язані тенденції. Перша – це етнічна диференціація, тобто процес виділення, обособлення тієї чи іншої соціально-етнічної спільності, що відображає її прагнення до утвердження національної незалежності, суверенітету. Друга тенденція – це інтеграція, яка передбачає злом національних перегородок, розвиток, розширення зв'язків між різними націями, соціально-етнічними спільностями, поглиблення економічних, культурних відносин між народами.

Ці дві тенденції відображають об'єктивний процес розвитку етноспільних відносин; вони спрямовані на задоволення багатограних потреб того чи іншого народу, а також сприяють прогресу етноспільного буття, оскільки ведуть до внутрішнього саморозвитку етносу, самореалізації його потенціалу, до взаємозбагачення соціально-етнічних спільностей.

1. Винниченко В. Відродження нації. – К., 1990. – 4.1. – С. 31–74.
2. Волович В.І. Проблеми соціального розвитку українського суспільства // Вісник Київського університету. Серія: Філософія, політологія, психологія. – К., 1993. – С. 3–16.
3. Грушевський М. Очерк истории украинского народа. – К., 1991. – С. 16-38.
4. Классы и социальные слои: исторические судьбы. – М., 1990. – 261 с.
5. Маркс К. Иосифу Вейдемейеру, 5 марта 1852 г. // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Т. 28. – С. 422-428.
6. Поздняков Э.А. Нация. Национализм. Национальные интересы. – М., 1994. – С. 8-38.
7. Принципы организации социальных систем: теория и практика. – К., 1988. – С. 188.
8. Ренан Э. Что такое нация? // Соч. в 9 т. – С.-Пб., 1909. – Т.6. – С. 218.
9. Скрипка П.І. До питання про формування національної самосвідомості // Укр. історич. журнал. – 1989. – № 6. – С. 12–13.
10. Скуратівський В.А. Етносоціальна культура як саморегульована система. – К., 1993. – С. 5–37.
11. Скуратівський В. Соціальний розвиток і соціальна політика: сучасні реалії, суперечності і тенденції розвитку // Вісник Української Академії державного управління при Президенті України. – 1996. – № 1. – С. 137-158
12. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1991. – С. 195-404.
13. Тойнби А. Постигание истории. – М., 1991. – С. 354–417.

ЛІТЕРАТУРНА, КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕКСАНДРА ДУХНОВИЧА

О.О. Малець

Закарпатський державний університет, Ужгород, Україна

В історії національного руху і культури слов'янських народів бувшої Австро-Угорської імперії 40-х – 50-х рр. XIX ст. чільне місце належить каноніку Пряшівської єпархії – геніальному педагогу, поету, драматургу, мислителю, історичу і публіцисту Олександру Духновичу, який майже все своє життя прожив на Підкарпатській Русі, і його діяльність характерна для всіх активістів початкових стадій національного будівництва. Він присвятив себе проблемам руської історії, етнографії, літературної мови, народної освіти, прагнув виробити національну літературу й заснувати національні товариства.

Народився О. Духнович у Тополі (Kistopolya, округ Земплін), вчився в гімназії та греко-католицькій семінарії в Ужгороді. Молодий клірик спершу служив у канцеляріях Пряшівської та Мукачівської єпархій, а після незгоди з начальством його призначили парафіяльним священиком [1].

Духнович надзвичайно піклувався підвищенням освітнього рівня свого народу. Звертаючись до підростаючого покоління, він стверджував, що “народ без просвещения не може називатися народом” [2]. Його буквар 1847 р. (“Книжиця”) був першим виданням, написаним суто місцевою мовою. Він сам фінансував і розподіляв наступні букварі (1850, 1852), потім видав “Сокращённую граматику письменного рускаго языка” (1853) [3]. Духнович О. зрозумів, що для поширення цього та інших видань необхідно створити національні товариства, і в 1850 р. заснував “Литературное заведение Пряшевское”. Це було перше руське культурне товариство, і, дарма, що не було офіційно затверджене і містилося в домі Духновича, воно все таки проіснувало три роки, фінансувавши дванадцять видань і залучаючи до своїх активних членів як русинів, так і прихильних до товариства місцевих словаків та чехів [4]. Серед значних публікацій була перша п'єса підкарпатської літератури – “Добродѣтель превышаетъ богатство” (1850), і перший руський календар, і літературний альманах, що називався “Поздравленіе русинов” [5]. В альманасі 1851 р. була опублікована поезія Духновича “Вручаніе” [6]. Цей вірш, що став національним кредо підкарпатських русинів, розпочинався такими славетними словами:

Я Русин был, есмь и буду,
Я родился Русином,
Честный мой род не забуду,
Останусь его сыном

Ці публікації доповнювались появою перших періодичних видань, призначених для русинів. У 1850 р. О.Духнович вирішив видавати у Відні бюлетень усіма мовами монархії [7], а також журнал для самих русинів “Вестник для русинів австрійської держави” (1850-1866). Цей “Вісник” видавали галичанин Іван Головацький, Юрій Веслобоцький (Василь Зборовський) та Богдан Дідицький, а також закарпатці Адольф Добрянський, Віктор Добрянський, Іоанн Раковський (1815-1885) та Микола Нодь (1819-1862). Раковський згодом у Будапешті видавав дві газети для греко-католиків Підкарпатської Русі та Галичини: “Церковную газету” (1856-1858) та “Церковный вестник” для русинів австрійської держави (1858) [8]. У середині ХІХ ст. похвалились стосунки закарпатських та галицьких русинів, що відбулося і на творчості О Духновича, який присвятив свою поезію “Голос радости” Григорію Яхимовичу, призначеному 1860 р. митрополитом греко-католицької церкви у Львові:

Бо свої то за горами – не чужі:
Русь єдина, мисль одна у всіх в душі:
Также само веселимся, если там
Час веселий, Галичане, грает вам:
Вот, як нині, увіренье шлем до вас:
Что Карпати не розлучат вічно нас. [9]

Підтримувались також зв'язки галицьких і закарпатських діячів та греко-католицьких семінаристів у Відні і після 1849 р., коли чимало студентів-галичан навчалося в німецькомовних гімназіях північно-східної Угорщини. Зрештою, закарпатські письменники видавали свої книги й публікували статті у Львові та Перемишлі. Зокрема Духнович листувався й обмінювався книжками з активним галицьким діячем Яковом Головацьким [10].

Швидкий розвиток видавничої діяльності поставив перед громадськістю серйозну проблему – про унормовану або літературну мову. В І половині ХІХ ст. нечисленні представники підкарпатської інтелігенції писали або латиною, або слов'яно-руською мовою. Слов'яно-руська – аж ніяк не кодифікована мова, а лише підкарпатський варіант церковнослов'янської (з домішками руських діалектизмів), що мав індивідуальні відмінності в кожного автора. Після 1848 р., коли незмірно зросли можливості публікації, мовне питання почало перетворюватись на справжню проблему.

Оскільки в царині культури домінував Духнович, то його погляди на мову мали неабияке значення. Головне полягало в тому, що він уживав два

стилі: “низький стиль”, або підкарпатську руську говірку, і “високий стиль”, або слов’яно-руську мову. З одного боку, Духнович підтримував традиції своїх попередників початку XIX ст. – Тарковича, Фогарашія, Лучкая, – використовуючи слов’яно-руську мову для хвалебних од, статей, історичних розвідок та богословських писань. І водночас прагнув нести освіту народові, – а досягти цього можна було тільки вдаючи до говірки, якою він, отже писав вірші, сатиричні п’єси і підручники для початкової школи. [11]

У своїх творах О. Духнович намагався не змішувати обидва стилі, все життя досить скептично ставлячись до говірки, так що, коли підкарпатські публіцисти почали вживати багато діалектичних елементів, критично запитував: “Кто же немец или француз или англичанин так пишет, як простолюднине говорят? Никто... Нам двигати язык із пороку сельской грубости, не утопати в грязи фразеології мужиків... Ми примечаем, что вся нужда в том, что не различают высшаго школьного учения от престонародных книг” [12]. Яка іронія долі в тому, що національній будитель Підкарпатської Русі, автор національного гімну, численних народних віршів і першої граматики руської так невдоволено супився, чуючи мову свого рідного народу [13]. А після 1849 р. О. Духнович увів руську мову в Пряшівській гімназії, а ще через два роки її викладали в Кошицькій академії.

Культурні досягнення О. Духновича були значними. Він написав перші читанки, видавав літературні альманахи, засновував літературні і культурні товариства, написав національний гімн і разом з кількома співвітчизниками встановив тісні зв’язки зі словаками та галицькими русинами, що були на вищому ступені національного розвитку. Отже, попри заяви О. Духновича, що потяг до мадяризації просякнув усе руське суспільство. 60-ті рр. XIX ст. показали, що вже існують перші національні товариства і перші газети Підкарпаття, які там і видавались. [14]

Та, з іншого боку, побоювання О. Духновича мали підстави. Після 1848 р. на відміну від інших національностей русини були виштовхані на політичну арену цілком невідготовленими. Вони ще й не знали, яка насправді у них національна самобутність, не мали навіть найменшої культурної основи. Отже, національне відродження русинів-українців було справою лише кількох осіб, що за короткий двадцятирічний період не змогло істотно вплинути на неписьменні маси.

У 1843 р. на пропозицію єпископа Йосифа Гаганця, О. Духнович стає каноніком Пряшівської єпархії. З січня 1844 р. і аж до смерті (помер О. Духнович 29 березня 1863 р.) саме тут у Пряшеві, він створив свої знамениті педагогічні, історичні, церковно-теологічні, філософські і публіцистичні праці, створює літературні альманахи “Поздравление Русинов на год 1852” (Відень, 1851). Там підготував перші Календарі-Місяцеслови. У Пряшеві були написані найкращі вірші О.Духновича, знамениті афоризми, патріотичні

медитації і байки. Тут під патронатом вищезгаданого Йосифа Гаганця Великий Будитель організував “Літературне заведеніє Пряшовское”, членами якого були не тільки місцеві письменники і культурні діячі, але і словацькі: класик літератури Йокаш Заборскі, що проживав у селі Жупчанах, драматург Ян Андрашік із Бардієва, близькі соратники Людовіта Штура, Богуш Носак-Незабудов і Петер Келнер-Гостінскі [15].

Історичні праці Духновича видавалися посмертно в Росії. Латиномовний рукопис “Історія Пряшівської епархії” із примітками 1846 року була перекладена К. Кустодієвим на російську мову і надрукована у Санкт-Петербурзі у 1877 році. А “Истинную историю Карпато-Россов или Угорских Русинов” стараннями професора Московського Університету Федора Арістова надрукували у Москві в 1914 році [15].

1. Лелекач Н. Гарайда И. Библиография подкарпатской руськой литературы // Зоря-*Najnal*. – Ужгород, 1943. – Р.3. – №1-4 – С. 515-524.
2. Лісовий П. М. До питання про початок журналістики на Закарпатській Україні // Українське літературознавство. Львів, 1971. – № 12 – С. 22-26.
3. Лісовий П. М. Перша закарпатська газета [“Учитель”] // Українське літературознавство. Львів, 1971. – № 12 – С. 22-26.
4. Мацінський І. 20 літ української видавничої справи на сході республіки // Дукля.-*Пряшів*. 1969- Р.17. – №3 – С. 1-11.
5. Микитась В.Л. Давні книги Закарпатського державного музею. – Львів, 1964.
6. Микитась В.Л. Творчість О.Духновича в оцінці дорадянського літературознавства // Олександр Духнович: Збірник матеріалів // За ред. М.Ричалка – Пряшів, 1965. – С. 93 – 114
7. Міщенко Н.П. Українсько радянська історіографія про розвиток промисловості і робітничого класу Закарпаття за роки радянської влади // Великий Жовтень і розквіт воз’єданого Закарпаття – Ужгород : УжНУ, 1970. – С. 339-347.
8. Пажур О. Бібліографія про дослідження українських говорів Східної Словаччини – Пряшів, 1972.
9. Пальок В.В. Деякі питання історії Закарпаття з найдавніших часів до кінця XVIIIст. В українській радянській історіографії // Культура і побут населення Українських Карпат. За ред. І. М. Гранчака – Ужгород, 1973 – С. 105-112.
10. Студинський К. Олександр Духнович і Галичина // Науковий Збірник. Товариства “Просвіта”. – Ужгород, 1994 – С.35
11. Магочій П. Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь / 1848-1948/ – Ужгород, 1994 – С. 56-68
12. Там же – С. 36-37
13. Чума А., Бондар А. Українська школа на Закарпатті та Східній Словаччині. – Пряшів, 1967 – ч.1. – С. 56-68.
14. Сочка-Боржавин В. Будителі підкарпатських русинів. – Ужгород, 1995 – С.16-17
15. Так само.

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ЯК НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ КОМПОНЕНТ УКРАЇНОЗНАВСТВА

А.Д. Обручар

Карпатський інститут підприємництва, Хуст, Україна

Мова – це серце нації, а нація – це особистість, вона має своє обличчя, свій характер, темперамент, свою культуру, свої святощі, своє минуле, теперішнє і майбутнє. Мова – це невичерпна духовна скарбниця, в яку народ безперервно вносить свій досвід, всю гаму свого розуму й почуття.

В українській мові – тисячолітня історія нашого народу, історія тяжка, кривава, із злетами та падіннями, осяяна духом свободи та незалежності Української держави, бо ж український народ, походження якого сягає глибини століть, який ніколи не завойовував чужих земель, віками змушений був зі зброєю в руках оборонятися і відстоювати своє право на вільне життя.

Це частина сутності нашого "я", нашої ментальності. Вона ввбрала в себе все найкраще, найвеличніше і наймудріше. Природно, що із становленням Української держави підвищився інтерес до української мови та українознавства.

Постала нагальна потреба у виробленні національної концепції розбудови держави, в осмисленні українознавства як освітньої й наукової системи, як філософії суспільства й політики держави.

Поява самого терміна "українознавство" припадає на 90-ті роки XIX століття. Першим запропонував його Михайло Драгоманов. Обґрунтував правомірність його функціонування Михайло Грушевський, виступаючи за охоплення поняттям "українознавство" всіх без винятку наукових дисциплін про український народ та Україну. Просте і зрозуміле для сприймання і розуміння, дійове за силою впливу, це слово стає особливо популярним у періоди відродження української культури – у час української революції, активної "українізації" та так званої "коренізації" (1923 – 1931 рр.). Було складено шкільні програми й підручники з українознавства, практикувалися іспити з цієї комплексної дисципліни. Все це дістало підтримку й схвалення серед прихильників української культури та викликало незадоволення, а часом і люте несприйняття в таборі її противників, які чинили опір поширенню українознавства та намагалися дискредитувати всі благородні заходи, з ним пов'язані. З часів сталінського терору навіть саме слово, а не тільки поняття, опинилося в радянській Україні під забороною і стало приводом для жорстоких політичних переслідувань. Продовжували

користуватися цим терміном тільки вчені в діаспорі...

Нині українознавство впроваджується в усіх типах навчальних закладів не тільки як наука про Україну, а й як філософія знання – з позицій етики, духовної культури і віри народу, ідеалів та уявлень про його історичну місію.

Оскільки мова – це складова ментальності народу, то при її вивченні слід робити головний акцент не на засвоєнні мовних правил, а на осягненні мови як засобу пізнання світу, свого народу й себе в ньому.

Поняття «ментальність», «менталітет» почали використовувати в наукових дослідженнях порівняно недавно. Довідкова література радянських часів цей термін майже не фіксувала, хоча ще у 1720 році Самійло Величко аналізував ментальність окремих слов'янських народів, узявши за основу національну ідею, головний принцип (для росіян – централізм; для поляків – аристократизм; для українців – демократизм). Проте без урахування цього аспекту важко проаналізувати будь-який шар лексики чи фразеологію, оскільки мова – складова цивілізації народу. Саме в ній сфокусовані його духовність, інтелект, специфіка мислення й світовідчужання, тому й фразеологія не може бути позанаціональною.

Відомий учений Л.Щерба свого часу наголошував на тому, що світ, залишаючись всюди одним і тим самим, усвідомлюється по-різному в різних мовах, навіть у таких, що є близькими з погляду культури. Система світосприймання (як окремого індивіда, так і етносу) пов'язана з історією, культурою, традиціями конкретного народу. Проте етноси не існують в абсолютній ізоляції, тому кожне поняття має як загальнолюдський зміст (інакше спілкування між носіями різних мов було б неможливим), так і національні конотації, що робить його унікальним, неповторним у людському мовному безмежжі. Людина, на його думку, не народжується «ні росіянином, ні німцем, ні японцем і т. ін., а стає ним у результаті перебування у відповідній національній спільності» [2, 3].

Є народи, що користуються чужою мовою, не мають території сталого проживання. Але немає етносу, який би не усвідомлював свої назви та свого історичного шляху. Кожен народ як носій певної мови має власне уявлення про мовну картину світу. Досвід етносу збережений і відтворений у живій мові у вигляді усталених словесних формул, ідіом, зворотів, образів фольклору, символів тощо. Поширеним є застосування прислів'їв, приказок, фразеологізмів, сталих порівнянь для програмування і пояснення життєвих ситуацій. Тому мовні картини світу різних народів відрізняються через відмінності в ієрархії цінностей, які в них зафіксовані.

Виступаючи в ролі експонатів культурних знаків, фразеологізми не лише зберігають пам'ять про образну вмотивованість значення, а й відтворюють світорозуміння носія мови. Це означає, що без досліджень культурологічного компонента фразеологічного складу мови неможливо

створити повне уявлення про культурно-національний менталітет. Проілюструємо це на побутових фразеологізмах нелітературного походження, в яких ідеться про матеріальну скруту чи бідність. Поряд із міжнаціональними відповідниками фраземи „перебиватися/перебуватися з хліба на воду”, яка має синоніми “перебиватися/перебуватися з хліба на квас”, “перебиватися/перебуватися то так, то сяк; тягти біду”, вживаються й такі, що відбивають своєрідність побуту народів: ”жити на мамалізі та цибулі”(кажуть румуни), ”проводити дні на хлібі та цибулі(кажуть іспанці). Подібні аналогії сприяють розумінню специфічного мислення кожного мовного колективу, полегшують сприйняття мовних знаків іншої культури, оскільки утворення таких знаків залежить від низки причин національного характеру. Проте слід урахувувати, що не завжди значення виразу, який на перший погляд сприймається як аналогічний, викликає відповідні реакції в носія іншої культури. Так, німецький фразеологізм «як масло на голові» пов’язаний із старовинним звичаєм носити на голові кошик з крамом або харчами. Жінку, що поклала у кошик масло і в спекотний день затрималася на сонці, чекала неприємність: масло могло розтопитися і потекти по голові, по шиї... Іноді торгівки маслом, щоб одержати прибуток, примішували до масла дешевші жири. Якщо це розкривалося, то у Франції, наприклад, таких жінок прилюдно карали: з маслом на голові їх виставляли на сонце. Через деякий час фігура мала, звичайно, жалюгідний вигляд і ставала посміховищем для всіх.

У носіїв української мови образ розтопленого масла на голові не викликає асоціацій з великою неприємністю, бо таких звичаїв наш народ не мав. Можна навести й «зворотні» приклади, коли те чи інше значення українського фразеологізму може сприйматися не в тому розумінні, як це закладено у виразі. Так, фразеологічні вирази «заяча душа», «заяче серце»говорять про людину-боягуза, «іхати/йти (або працювати) як черепаха» – про дуже повільний рух або працю. Проте в уяві багатьох народів Африки зазвичай відзначається мудрістю й проворністю. На думку африканців, розумний усе зробить, не кваплячись, саме тому в багатьох народів найрозумнішим фольклорним героєм є черепаха.

Крім того, у фразеологічному фонді побутового походження, зустрічаються найменування традиційного українського побуту, антропоніми, фітоніми, історичні назви, символіка кольору й деяких понять, моральні уявлення, деталі й продукти традиційного харчування тощо.

Варто звернути увагу на топоніми та гідроніми, які фактично свідчать про належність того чи іншого мовного знака до певної держави. Так, український і російський фразеологічні фонди мають вираз «Язик до Києва доведе»; його болгарський еквівалент – «Се питане до Цариград се стига». Вибір топонімів (Київ, Царград) для передачі поняття «далеко, дуже далеко»

зрозумілий, оскільки поняттю «далеко» для кожного народу визначається реаліями національних культур. Проте не завжди географічний топонім перекладається відповідником – топонімом іншої культури. Так, синонімічний український відповідник «хто питає, той не блудить», польський – «кінець язика за провідника» тощо. Досить поширений фразеологізм «На городі бузина, а в Києві дядько» має аналог російською «Где имение, а где наводнение». І навпаки, український синонімічний відповідник російського виразу з топонімом «Не сразу Москва строилась» – «Велике дерево поволі росте».

Серед безеквівалентних фразеологізмів побутового походження особливе місце належить фразеологізмам-антропонімам. Навіть у близькоспоріднених мовах власні імена не завжди передаються тим самим (або навіть і іншим) антропонімом, оскільки ім'я часто є носієм певного національного характеру. Порівняймо: «Бідному Савці нема долі ні на печі, ні на лавці – На бідного Макара все шишки валяться (рос.) – Не догода нашої бабці ні на печі, ні на лавці (польск.); Рада б Ганна за пана, та пан не бере – И рада б душа в рай, так грехи не пускают; Михайло Незгадайло – Йван, не помнящий родства; На Миколу та й ніколи – После дожличка в четверг; Казала Настя, як удасться – Бабушка надвое сказала». Синонімічний ряд «Говорив Мирон рябої кобили сон – Мели, Іване, доки вітру стане – Плети, плети, я чув такий, як ти» має російський відповідник: «Мели, Емеля, твоя неделя» та ін.

Як бачимо, власні імена, вживані у фразеологізмах, стають виразниками позитивного або негативного ставлення до людини, її оточення, набувають іншого смислу.

Слід згадати й численні фразеологічні вирази, які пов'язані з національною психологією українців і містять знання з історії, географії та інших наук країни носіїв мови. Деякі з них мають аналоги в плані відтворення в інших мовах, проте за своєю образністю вони є унікальними. Зрозуміло, що у близькоспоріднених мовах еквівалентні відтворення зустрічатимуться частіше, проте й тут можна спостерігати певну відмінність. Скажімо, у синонімічних рядах. «Я не я, і хата не моя» – говорять і в Україні, і в Росії, коли хочуть підкреслити непричетність до якоїсь справи. Проте російський фольклор має свій відповідник: «Я не я, и лошадь не моя», український – свій: «Про мене – вовк траву їж» або: «Ваше діло півняче: проспівав, а там хоч не розвидняйся; Моє діло мірошницьке: підкрутив та й сів». Як бачимо, синонімічні відповідники поширеного у двох культурах виразу різняться «дійовими особами», мають своє асоціативне розуміння. Тому в процесі вивчення мови слід повсякчас звертати увагу на ці мовно-естетичні знаки, їх семантику та контекст.

На думку вчених, країнознавча цінність фразеологізмів як мовних

знаків культури складається з кількох чинників, які відбивають національну культуру: 1) комплексно, усіма своїми ідіоматичними значеннями; деякі з них називають явища минулого й сучасного, котрих немає в зарубіжних національних культурах; 2) одиницями свого складу; деякі з таких слів належать до безеквівалентної лексики; 3) своїми прототипами, позаяк відтворюють звичаї, традиції, деталі побуту й культури, історичні події та інші явища, притаманні національній культурі. Такі мовно-естетичні знаки культур, як фразеологізми, мають здатність накопичувати позамовну інформацію. Як знаки понять, що фіксують колективний досвід даного етносу, вони належать до тих мовних чинників, котрі свідчать про приналежність до певної культури, а також враховують образно-емоційну експресивність.

Отже, фразеологізми відтворюються як словесні формули і є переважно засобами образно-емоційного відображення дійсності з виразним забарвленням. Завдяки цьому вони є носіями культурної пам'яті народу, виражають думки і сподівання самих мовців, їх історію, побут, еднають різні покоління, а то й народи.

1. Вихованець Р.І. Таїна слова. – К.: Рад. школа, 1990.
2. Колесникова І. Ментальна лексика і наукова термінологія : один із фрагментів мовної картини світу //Українська мова та література.-2003.-№36.
3. Новий тлумачний словник української мови: У 4-х томах: 42000 слів / Уклад. В.В.Яременко, О.М.Сліпушко. К.: Аконіт, 1999.
4. Олійник І.С., Сидоренко М.М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник. – К.: Рад. школа, 1991.
5. Рогач О. Етнос. Мова. Фразеологізм // Дивослово.-1998.-№9.
6. Сазоненко Г.Українознавство в системі освіти // Дивослово.-1998.-№10.
7. Словник іншомовних слів / За ред. О.С.Мельничука. – К.: Головна ред. УРЕ, 1975.
8. Фразеологічний словник української мови / Уклад. В.М.Білоножка та ін.: У 2-х т. – К.: Наук, думка, 1993.

УДК 7.08:651.7=20:159.922.1

ЖАНРОВІ ТА КОМУНІКАТИВНІ ПАРАМЕТРИ АНГЛОМОВНОГО ЛИСТУВАННЯ ЗАКОХАНИХ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)

І.М. Пригара

Карпатський інститут підприємництва, Хуст, Україна

У сучасній дискурсологічній парадигмі дискурс визначається як складний соціолінгвістичний феномен сучасного комунікативного середовища, який детермінується його соціокультурними, прагматично-ситуативними, психологічними та іншими чинниками, по-друге, має лінгвістичну та екстралінгвістичну структуру і, по-третє, характеризується спільністю світу, який будується впродовж розгортання дискурсу його репродуцентом та інтерпретується його реципієнтом.

В залежності від сфери функціонування розрізняють такі різновиди дискурсу, як політичний, діловий, екологічний, електронної комунікації, сімейного спілкування тощо. В окремий вид дискурсу слід виділити і дискурс спілкування між закоханими. В багатьох дослідженнях відзначається важливість мовної репрезентації любовного почуття [1; 10; 15; 14]. В них кохання визнається насамперед мовленнєвим феноменом, особливим типом дискурсу.

За жанровими характеристиками любовне листування – писемна, монологічна, емоційно-забарвлена форма комунікації. Любовне листування як жанр має історичний, культурний, соціальний, віковий, етикетний, гендерний виміри. Історичний вимір зараз спостерігається у виборі каналу комунікації. У XVII столітті написання любовних листів було справжнім мистецтвом. Як правило, їх писали на особливому пергаментному папері та перев'язували спеціальною стрічкою. В кінці XX – початку XXI ст. можливим стало електронне листування між закоханими.

Культурний та соціальний виміри можна визначити тим, що мовлення закоханих має характеристики соціокультурної детермінованості: про кохання говорять так, як це прийнято робити в даній лінгвокультурі, спираючись не лише на власний емоційний досвід, а насамперед (інтуїтивно або свідомо), на певні правила комунікації між закоханими. Окрім цього, рольова конфігурація любовного листування є гендерномаркованою: це комунікативна взаємодія між чоловіком та жінкою.

Мовлення закоханих має певні дискурсивні особливості залежно від типу відносин між комунікантами. В сучасній психологічній літературі кохання класифікується на типи, які реалізуються різною мірою у взаємовідносинах, а саме: романтичне кохання, ігрове кохання, прагматичне кохання, кохання-манія та інше [16]. Любовне листування є одним із засобів вербальної репрезентації романтичного кохання, яке зосереджується на красі та фізичній привабливості його об'єкта. Це чуттєве кохання, яке прагне взаємності. Важливу роль відіграють естетичні характеристики партнера, адже в платонівському визначенні ерос є прагненням краси [17].

Дослідниками-жанрологами комунікативна мета визнається вирішальним фактором організації будь-якого тексту, в тому числі і інтегративним началом всіх мовленнєвих жанрів. У найзагальнішому вигляді

комуникативну мету любовного листа можна визначити як намагання адресанта виразити своє почуття, справити позитивне враження на адресата та сприяти подальшому позитивному розвиткові стосунків.

Характерною рисою мовлення романтичних закоханих є вживання „естетичної” та позитивно-оцінної лексики, що вживається стосовно фізичної або духовної краси об’єкта кохання. Стиль, як правило, є піднесеним. Частотним є використання екскламативів, що виражають ентузіазм, зацікавлення, захоплення, проєкцію щасливого майбутнього. Мовленню романтичного кохання чужою є іронія. Невід’ємною складовою частиною любовного листа є комплімент.

Лексичне наповнення любовних листів може мати досить індивідуальний характер. Спостерігається уникнення надто складних та образних метафор, а також тяжіння до використання простої лексики. Незважаючи на те, що за допомогою нових каналів комунікації (зокрема, мережі Інтернет) письмове спілкування між закоханими набирає більш спонтанного характеру, існують певні алгоритми, які допомагають оформити лист у такий спосіб, щоб справити позитивне враження на адресата. Наприклад, одне із таких джерел пропонує список із 38 лексем, які допоможуть закоханому написати гарного любовного листа: Blossoms Stars Angel Lover Elation Sensuality Giving Darling Rose Absence Touching Holding Caressing Memories Content Lascivious Beautiful Gorgeous Seeing Tasting Alluring Kisses Embracing Temptation Vision Privileged Adoring Velvet Rainbow Happy Passion Innocent Dreaming Complete Desire Heart [2].

Вихідною позицією тут є те, що лексеми, які позначають різні позитивні емоційні стани людини (elation, happy, content, passion, dreaming, adoring), аспекти чуттєвості (sensuality, temptation, alluring, desire, lascivious), сенсорне сприйняття (vision, seeing, tasting), особливо тактильне (touching, holding, embracing, kisses, velvet), а також позитивно-оцінні іменники та прикметники-дескриптори об’єкту кохання (angel, darling, beautiful, gorgeous, innocent), та лексеми на позначення особливих семіотичних елементів романтичної ситуації (rose, stars, rainbow) справляють надзвичайно позитивний вплив на адресата. Актуалізація сенсорного (візуального та тактильного) сприйняття адресатом повідомлення може відбуватись не лише на вербальному рівні (вживання відповідних лексем), але і на рівні використання візуального ряду. Вважається, що любовний лист краще писати, а не друкувати, а також використовувати спеціальний папір.

Жанру романтичного листування, як і дискурсу закоханих загалом, притаманна особлива конфігурація дейктичного простору. Комплекс дейктичних характеристик створює дейктичний простір, під яким розуміється конситуація, яка супроводжує комунікативний акт [5]. Типи дейктичних просторів відповідають типам мовленнєвих ситуацій. Елементи

цього простору в кожному конкретному випадку заповнюють „прагматичні перемінні” [8]. Розрізняють первинний дейксис (Я, ТИ, ЗАРАЗ, ТУТ) та вторинний дейксис із координатами ВІН, ВОНИ, ТАМ, ТОДІ. Окрім цього, в окремі категорії виділяють предметний/ персональний дейксис та просторовий/ часовий дейксис [6].

Персональний дейксис у любовний листах представлений двома основними дейктиками: І та YOU. Макроінтенція любовного листа (виразити своє почуття та сприяти подальшому позитивному розвитку взаємовідносин) передбачає мікроінтенцію, яку можна сформулювати як „визначення обраності адресата адресантом”. Для реалізації цієї комунікативної мікроінтенції відкреслюється одиничність, ексклюзивність об’єкту кохання. Зокрема, це може відбуватись за допомоги вживання означеного артиклю як частини предикату дейктика YOU. В якості іменної частини складного присудка вживаються лексеми загальної семантики (man, woman, one, тощо). Метою цього прийому є показ унікальності об’єкта кохання у відповідній категорії: You are truly the woman, the partner and the wife I have only dreamed of until now. You are so "The Man." You are "The One", the only one, the man I love [3].

В абсолютній більшості любовних листів дейктик YOU є своєрідною „точкою відліку”: I am missing you terribly, and want you here NOW! [3]. Особові займенник you та присвійні your/yours є домінантами тексту і завжди мають позитивну оцінку. Така оцінка може бути експліцитною, коли присвійний займенник your вживається із номінативними групами, модифікованими позитивно-оцінними прикметниками: I love your patient manner, your generous nature, I love your genuine kindness to others. I love your sense of self worth, your calming nature, your social ability [3i]. Позитивна оцінка адресата може імплікуватись: >From time to time you ask me why I chose you... what is so special about you? Well, the reason is simple; I chose you because you are YOU!!! [3]. В цьому прикладі яскраво виявляється емоційність та алогічність мовлення закоханих.

Конфігурацію І – YOU в любовних листах конкретизує використання речень за моделлю You are my X (Y, Z). Таке вербальне „присвоєння” відображає прагнення закоханого заволодіти об’єктом кохання; а також імплікує, що адресат має велике значення для адресанта: You are my heart and soul. You are my inspiration. You are my everything. You are my sun, my moon, my evening star, my light, my life, my love. You are my destiny [3].

Висловлювання із займенниковими словосполученнями with you або without you мають, відповідно, позитивну або негативну оцінку: I can be myself when I am with you am so lost without you. You are all I think about, and I simply cannot imagine life without you. Life wouldn't be life if not shared with you [3]. У таких висловлюваннях дейктик YOU – як інструментальна цінність.

В європейській культурі надзвичайно впливовою є платонівська концепція про любов як єдність двох “половинок”. В англійській мові, зокрема, це відображається існуванням когнітивної метафори LOVE IS A UNION, яка є концептуальною основою для багатьох узуальних висловлювань [14]. Вербалізація дійктичної конфігурації I – YOU як єдиного цілого відбувається при вживанні займенника першої особи множини we, а також займенникових словосполучень you and me together, the two of us, no one but us, наприклад: Your idea of romance is dim lights, soft music, and just the two of us. You and me together, we can make magic. We're a perfect match. You are the one who always makes me laugh at all we talk about that no one understands but us. We are meant for each other and no one can change that. I sincerely feel that between the two of us, we have the kind of love that some people never get a chance to experience [3]. Прислівник together у сполученні із you and I, особливо при неодноразовому повторенні, підсилює цей комунікативний ефект: I wish more than anything that you and I could grow together, love together, learn together, and laugh together, forever [3]. Сукупність дійктичних елементів із спільним значенням „близькості” здобувають позитивних конотацій: I know our closeness will be reunited very soon. We have become so close to each other [3].

Темпоральний дейксис у романтичних листах також має свої особливості. Для закоханих час поділяється на два відрізка: ДО зустрічі із об'єктом кохання та ПІСЛЯ цього. Результатом є створення опозиції між минулим та теперішнім, яка на основі граматичної опозиції між минулим та теперішнім часом відтворює опозицію відповідних станів. Як правило, минуле (проміжок часу до зустрічі із коханим/ою) має негативну оцінку: I have been through many relationships, but didn't really take them seriously. My life was a hellish nightmare, one that haunted and never left me to peace. Теперішній час оцінюється позитивно: I experience more excitement, feel like the happiest man on the earth, and think of you all the time [3]. Інколи минулий час вживається для відображення „вихідної точки” відносин – як одномоментної та надзвичайно важливої події. В цьому випадку минулий час має позитивну оцінку: Since the very first day that you smiled at me I knew there was something very special about you. It's amazing how you got me and trapped me. I never thought I could love this much but I was so wrong [3].

На лексичному рівні антиномія між минулим (із знаком -) та теперішнім (із знаком +) виражається за допомогою прикметників та прислівників (once, long time ago, for the first time, now, new), наприклад: You make me look at life through new eyes, eyes that have never seen the light of day, until now. I feel as though I am using all my senses, for the first time, and suddenly everything I once knew, is now unfamiliar to me [3].

Однак найважливішим видом часового дейксису у спілкуванні

закоханих взагалі та жанрі любовного листування зокрема є пантемпоральний дейктик ЗАВЖДИ. Існує тенденція закоханих передавати своє почуття як довготривалий, а не тимчасовий стан, вживаючи так звану „континуальну мову” („dispositional or continuous language”). Описуючи своє кохання, мовці схильні характеризувати його за допомогою підсумкових тверджень про почуття („summary affect statements”), які імплікують довготривалість взаємовідносин [15;2]. На мовленнєвому рівні тяжіння до передачі довготривалості почуття кохання може бути виражене за допомогою цілого комплексу лексичних та граматичних засобів (прикметників та прислівників із пантемпоральним значенням „(на)завжди”, „вічний” і т.і., майбутнього часу тощо): I love you, Harley, I'll always love you, and you'll always love me, and that's settled, we both know that. I am now entitled to happiness with the woman I will love forever. I will keep loving you as long as the sun keeps shining, the stars keep brightening the sky, the winds keep blowing [3].

Окрім проаналізованих вище комунікативних особливостей жанру любовного листування, існує низка інших ознак диференціального характеру, які є для нього визначними. До них можна віднести додаткові інтенції мовця, тип міжособистісної взаємодії між комунікантами та багато інших, кожна із яких заслуговує на подальше детальне дослідження.

1. Барт Р. Фрагменты речи влюбленного. – М., 1999.
2. Бахтин М.М. Проблема речевых жанров // Эстетика словесного творчества. – М., 1986. – С. 250-296.
3. Белова А.Д. Понятия „стиль”, „жанр”, „дискурс”, „текст” у сучасній лінгвістиці // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – Сер. Іноземна філологія. – 2002. – № 32-33.
4. Земская Е.А. Городская устная речь и задачи ее изучения // Разновидности городской устной речи. – М., 1988. – С. 5-44.
5. Кибрик А.А. Об анафоре, дейксисе и их соотношении // Разработка и применение лингвистических процессоров. – Новосибирск, 1983.
6. Лазуткина Е.М. Семантико-синтаксическое исследование соматических речений (дейксис и языковая картина мира) 2002 // http://www.dialog-21.ru/archive_article.
7. Остин Дж. Слово как действие // НЗЛ. Вып. 17. Теория речевых актов. – М., 1986. – С. 22-129.
8. Падучева Е.В. Семантические исследования. Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива. – М., 1996.
9. Радзиевская Т.В. Текстовая коммуникация. Текстобразование // Человеческий фактор в языке. Коммуникация, модальность, дейксис. – М., 1992. – С. 79-108.
10. Ружмон Д. Кохання і західна культура. – К., 2000.
11. Седова Н.А. Речевой жанр – "портрет человека": коммуникативно-прагматическая интерпретация // Вестник Омского университета. – 1999. – Вып. 4. – С. 94-98.
12. Серажим К. Дискурс як соціолінгвальне явище. – К., 2002.
13. Шмелева Т.В. Модель речевого жанра // Жанры речи. – Саратов, 1997. – С. 88-98.

14. Bayley J. The Characters of Love. A Study in the Literature of Personality. – London, 1960.
15. Duck S. Human relationships: an introduction to social psychology. – London, 1990.
16. Kovecses Z. A linguist's quest for love // Journal of Social and Personal Relationships. – 1991. – N 8. – PP. 77-97.
17. Lee J. A. A typology of styles of loving // Personality and Social Psychology Bulletin. – 1977. – N 3. – PP. 173-182.
18. Macer D. Bioethics is Love of Life. – Eubios Ethics Institute, Tokio. – 1998 // <http://www.biol.tsukuba.macer> <<http://www.biol.tsukuba.macer>> BLL.html
19. Dovel M. Love letter etiquette – 2000 // <http://www.cyberparent.com/love/loveletter.htm>

УДК 376.1/.6:316.6

СОЦІАЛЬНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ДІТЕЙ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ

Л. Фурдь

Карпатський інститут підприємництва, Хуст, Україна

Проблема дітей з обмеженими можливостями в нашій країні є дуже актуальною і потребує вирішення, оскільки цим дітям потрібно реабілітуватися та адаптуватися у суспільство.

Реабілітація людей являє собою комплексну систему суспільних, медичних, психологічних, соціально-економічних, педагогічних, побутових і інших заходів.

Соціальна реабілітація – комплекс заходів, спрямованих на відновлення порушених чи втрачених індивідом суспільних зв'язків та відносин внаслідок стану здоров'я зі стійкими розладами функцій організму (інвалідність), зміни соціального статусу (люди похилого віку, безробітні, біженці). Метою соціальної реабілітації є повернення особистості до суспільно-корисної діяльності, формування позитивного відношення до життя, праці, навчання [1].

В нашій країні діють навчально-реабілітаційні центри, хоча їх ще дуже мало, більш поширені школи-інтернати.

Навчально-реабілітаційний центр – це заклад освіти, який забезпечує умови для відновлення здоров'я, соціальної адаптації, професійної орієнтації дітей, що мають органічні та функціональні захворювання внутрішніх органів та систем або вади психофізичного розвитку [3].

Об'єктами соціальної реабілітації є сім'ї, що опинилися в кризовій ситуації, діти з обмеженими можливостями та їх батьки; діти-сироти; жінки

та діти, що зазнали різних форм насилля, безробітні, особи похилого віку [4].

Основним завданням Центру є: створення умов для формування соціально-адаптивної та соціально-продуктивної особистості; забезпечення умов для отримання вихованцями якісної освіти певного рівня (дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної, вищої); розробка та втілення у практику інноваційного змісту, форм та методик навчально-виховного й лікувально-реабілітаційного процесу.

З досвіду роботи центрів, коли дитина потрапляє до реабілітаційного Центру, то за вимогами повинна заповняти особисту карточку соціальним працівником. В кожну карточку клієнта входить по три блоки запитань з підрозділами [2].

В перший блок питань входить загальна інформація про дитину та сім'ю на момент звернення до Центру. Тобто, ім'я, вік, стать, дата первинного звернення до Центру; відомості про біологічних батьків дитини; хто направив дитину; місце офіційного проживання дитини на момент звернення до Центру; кількість членів останньої сім'ї у якій проживала дитина; склад сім'ї дитини; де дитина зазвичай ночує; у чому проявляється негативний вплив членів сім'ї на виховання дітей; як часто дитина п'є пиво чи слабоалкогольні напої (ром-колу, джин-тонік); п'є спиртні напої горілку, вино; нюхає клей; вживає наркотики; курить «коноплю»; ковтає пігулки; вступає в сексуальні контакти; звідки дитина бере гроші; куди витрачає свої гроші; чи перебувала дитина у притулку для неповнолітніх; чи ходить вона до школи; якщо дитина не ходить до школи, то з яких причин; чи бажає дитина навчатися; який зовнішній вигляд дитина, коли прийшла до Центру; що очікувала дитина, звертаючись до Центру; що очікували родичі від звернення дитини до Центру; якою була поведінка дитини при першому зверненні до Центру, а також інша важлива інформація про дитину на момент її звернення до Центру.

До другого блоку входять послуги, які були надані дитині в Центрі.

В третій блок входить інформація про дитину на момент оцінки ефективності робіт з нею, тобто дата проведення оцінки; час, який минув з дня звернення дитини до Центру; як змінилося місце проживання з моменту звернення дитини до Центру; де дитина зазвичай ночує в даний час; чи змінилося ставлення дитини до алкоголю, нюхання клею, цигарок, сексуальних зв'язків, яка періодичність відвідувань дитиною школи. Також є питання, які необхідно з'ясувати безпосередньо у дитини: як вона ставиться до свого життя; яким бачить дитина своє подальше життя; ким бажає стати, коли подорослішає; які навички, отримані у Центрі, дитина вважає важливими для майбутнього життя; а також інша важлива інформація про зміни, які відбулися у дитини з моменту її звернення до Центру.

Отже, провівши таке дослідження в школі-інтернаті з дітьми з

обмеженими можливостями м. Мукачево, де більша половина дітей – інвалідів чоловічої статі; в 15% – дітей померли батьки, в 45% – є батьки; 20% – спілкується з батьками; 3% – не спілкується з батьками; у 7% – помер батько, у 4% – померла мати, в 6% – відсутні відомості про батьків.

Направили цих дітей до школи – інтернат: 38% – кримінальна міліція, 45% – служба у справах неповнолітніх, 15% – родичі, 2% – друзі.

На момент звернення до школи офіційно ці діти проживали: 48% – у батьківській сім'ї, 2% – в інтернаті, 30% – в сім'ї родичів, 13% – в сім'ї опікунів, 7% – в сім'ї друзів.

До звернення в школу інтернат ці діти зазвичай ночували: 48% – у себе вдома, 30% – у родичів, 7% – у друзів, 2% – у притулках для неповнолітніх, 11% – у притулках благодійних організацій, 2% – на вулицях.

Негативний вплив членів сім'ї на виховання дітей проявляється: 45% – немає взаєморозуміння з дитиною, 12% – дратівливість, 38% – зловживання алкоголем, 5% – агресія.

До зарахування в школу – інтернат діти випивали слабоалкогольні напої (ром – колу, джин – тонік), а також спиртні напої – горілку, вино. На ці напої гроші брали: 30% – у батьків, родичів, опікунів, 20% – просили милостиню, жебракували, 3% – збирали пляшки, 9% – збирає і здає у приймальні пункти макулатуру, металобрухт, 8% – миє машини, 12% – відбирає у інших дітей, а у 18% таких дітей не буває особистих грошей.

При зверненні до школи-інтернату діти мали такий зовнішній вигляд: у 13% – були помітні захворювання шкіри (подразнення, висипання, виразки), 20% – мали помітні сліди побоїв, рани, синці, 12% – голодні, 8% – брудні, у 14% дітей стан був схожий на алкогольне чи наркотичне сп'яніння, 15% – нормальний (звичайний) стан, у 6% – одяг був старий, але чистий (акуратний), в 35% – вигляд не акуратний, 9% – худі, виснажені.

Звертаючись до школи – інтернат діти очікували доброго ставлення до них, щоб їх не збивали, не примушували просити милостиню, красти, як це примушували робити їх батьки.

У школі-інтернаті дітям надавалися різні послуги з індивідуальними підходами, і у зв'язку з цим через деякий час діти стали більш веселі, впевнені в собі, відвідували регулярно школу, планували своє майбутнє зовсім по – іншому, отримали багато важливих навичок для майбутнього життя.

Отже, наше дослідження підтверджує, що такі школи – інтернати є першим кроком до реабілітації, для яких реабілітаційні центри дуже необхідні в нашому суспільстві, тому що за допомогою них діти з обмеженими можливостями відчувають себе на багато краще, тобто легше адаптуються в суспільстві, по іншому планують своє майбутнє. Соціальна

реабілітація допомагає дітям з обмеженими можливостями, не тільки в психологічному аспекті, але й у фізичному.

1. Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» від 6 жовтня 2005 року №2961-IV. – м. Київ.
2. Богданов С. Соціальний захист інвалідів / Наук. ред. к. е. н. Олена Палій. – К.: Вид. – Соломії Павличко «Основи», 2002. – 93 с.
3. Капська А.Й. Соціальна робота: Навчальний посібник, – Київ: Центр навчальної літератури. 2005. – 328 с.
4. Качан Л. Актуальні проблеми професійної реабілітації та зайнятості інвалідів // Соціальний захист. – 2004. – №11. с.№3 – 7.
5. Соціальна робота: Технологічний аспект: Навчальний посібник / За ред. проф. А. П. Капської. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 352 с.

УДК 82–051:93

ІСТОРИЧНІ МОТИВИ У ТВОРЧОСТІ ОЛЕКСАНДРА ПАВЛОВИЧА

І.П. Шинкар

Карпатський інститут підприємництва, Хуст, Україна

Олександр Іванович Павлович (1819 – 1900) – видатний поет-будитель, публіцист, релігійний і культурно-освітній діяч Закарпаття, друг і соратник О.Духновича.

У своїй автобіографії письменник згадував, що він друкувався в альманахах, календарях, в періодичній пресі, зокрема у віденському “Віснику”, в галицьких “Зорі Галицькій”, “Слові”, “Галичанині”, а також майже у всіх часописах, що видавалися в Ужгороді – “Свет”, “Новый свет”, “Карпат”, “Листок”, “Наука” [1,297].

Як і в творчості О.В. Духновича, в поезії О.І. Павловича значне місце посідає громадянська, патріотична лірика, тема любові й вірності рідному народові. Та все ж літературний портрет О. Павловича виразно відрізняється від портрета О. Духновича. Якщо останній зазнав впливу різних літературних напрямів, виступав у багатьох жанрах, то О. Павлович був більш “постійним” у своїх естетичних уподобаннях: “майже вся його літературна спадщина – це ліричні поезії виконані в народно-пісеннім, фольклорнім стилі [3,5].

На відміну від своїх попередників і сучасників, в тому числі і О.Духновича, О.Павлович основну увагу зосередив на соціальній історії Закарпаття. Він перший мовою свого народу відверто заговорив про кріпачину, економічну і моральну залежність селян від поміщиків у

дореформений період, розорення і масове вимирання трудящих, еміграцію в Америку – після реформи. Глибокий демократизм поета визначався свідомою художньою позицією, обґрунтованою соціальним походженням, професійним становищем сільського священика, що почав свій життєвий шлях з сирітських дитячих мандрів від одного родича до другого, сподіваючись на людське милосердя і виглядаючи, “де суть отворені ворота”.

Для літературної діяльності О. Павловича характерний чітко виражений інтерес до історії, який виник у зв'язку з його прагненнями зрозуміти сутність соціального перевороту (1848-1849 рр.), свідком якого був, з'ясувати зв'язок сучасного з минулим. Щоб “хороше оценить новое, необходимо прежде понять и оценить старое” [2,3] – писав культурний діяч.

Тому Павлович активно почав досліджувати минуле рідного краю. Правда, до нього існували історичні матеріали, але не зібрані в одне ціле, не приведені в порядок і не розроблені критично. А без подібної попередньої переробки історичних матеріалів знайомство із справжньою історією Маковиці неможливе.

У вірші “Паннонія”, викриваючи суть угорської офіційної історіографії, поет відкрито заявляє:

Історію люде грозны попали,
Они історицку правду прекрутили,
Нашу історію с блатом замазали,
С своїх мозгов свою написали.
Всягди описуют свою владу, панство,
З шетких би хотіли сгладить слов'янство [3,96].

Вивчаючи історичне минуле Маковиці, О. Павлович використовував такі джерела як “Маковицькі протоколи”, “Протокол прихода Зборова з 1879 року”, “Давні метрики і протоколи” та інші.

У багатогранній поетичній спадщині Олександра Павловича чільне місце посідають романтичні твори на історичну тематику. Це, перш за все, вірші, присвячені історичному минулому рідної для поета місцевості: “Маковиця”, “Стародавня піснь Маковиці”, “Думка над Маковицогоградом”, “Давній Свидник і жителі його”, а також відома його “Дума об атамани Подкові, убитом Польщей во Львові”. Можна погодитися з думкою А.Шлепєцького, який писав, що твори на історичну тематику О.Павловича “живо-повествовательны, пересыпаны перлами народной мудрости; они более выдержаны в целом, и более прочих отличаются лучшими качествами поэзии Павловича: живостью и энергией чувства, образностью и картинностью выражений...” [4,67].

Аналіз романтичних творів на історичну тематику О.Павловича засвідчує про те, що він стійко протистояв політиці мадяризації з боку угорських властей, яка в кінці XIX ст. досягла апогею. У своїх художньо-

історичних творах поет доказує автохтонність місцевого населення Закарпаття, відстоює право на існування усіх народів, яким самою історією судилося жити у мирі і дружбі на землях Закарпаття. Зацікавленість історичною тематикою впливала з його загальної програмної будительської діяльності. Видатний просвітитель дивився на історію не тільки як науку про минуле, але і як на засіб виховання суспільства. Таким чином, твори О.Павловича на історичну тематику сприяли формуванню національної свідомості закарпатоукраїнського населення, збуджували в народних масах прагнення боротися за своє соціальне і національне визволення.

Творчість О.Павловича до сьогодні ще не зібрана повністю і ґрунтовно не досліджена. Виною цьому є не тільки наша національна недбалість, байдужість і лінь, а й причини іншого, глибшого, ідеологічного порядку: все, що не вкладалося у прокрустове ложе марксистсько-ленінської атеїстичної концепції, зневажалось, або й зовсім зверхньо відкидалось. Виною тут є і стереотипи нашого мислення, обтяжені старою традицією, яка розглядала О.Павловича як безталанного графомана, селяка, провінційного поета маковицького локуса, “світогляд якого був дуже вузький, язик в поезіях непоетичний” (В.Бирчак).

Благотворні зрушення у вивченні найвидатніших закарпатських поетів-будителів – О.Духновича і О.Павловича – розпочинались на їх батьківщині, Пряшівщині, вченими Пряшівського педагогічного інституту (О.Рудловчак, А.Шлепєцький, М.Ричалка та ін.). В Україні першою спробою видання кращого зі спадщини письменника є книга “Гучать гори і долини”, яка вийшла у світ 2004 року у видавництві “Закарпаття”. Систематичні публікації відомих і нових творів О.Павловича згаданими науковцями, критичні розвідки відкривають все нові і нові грані його поетичного обличчя, допомагають осягнути цю постать на весь зріст і з’ясувати місце цього самобутнього письменника у загальноукраїнському літературному процесі, поставивши його поруч з О.Духновичем біля джерел народжуваної в затишних муках нової української літератури в нашому краї.

Сподіваємось, що і наша невеличка стаття буде кроком до пізнання творчості О.Павловича, який упродовж тривалого часу жив у історичній і художній свідомості народу, але був призабутий і недооцінений офіційною академічною наукою.

Отже, Олександр Павлович належав до найвидатніших представників закарпатоукраїнського літературного процесу ХІХ ст. Характерні для його творчості гостре соціальне звучання, виразна реалістична спрямованість і органічна пов’язаність з народною поезією ставлять поета вище його сучасників-літературів.

Оцінка майстерності і суспільно-літературної значимості творчості О.Павловича за законами фольклорної поетики і народного світогляду є

історично виправданою. Тільки такий критерій художньої вартості творчості О.Павловича дасть відповідь на питання, чому серед простого народу його називали “маковицьким соловієм”, а велика частина поетичної спадщини письменника знову повернулась у народ як у своє материнське лоно. Отже, поезія О.Павловича стала складовою частиною української літератури, оригінальним явищем в історії становлення нової української літератури на західноукраїнських землях.

1. Автобіографія // Олександр Павлович. Гучать гори і долини. Вибрані твори. – Ужгород: ВАТ Вид-во “Закарпаття”, 2004.
2. Павлович А. Избранные произведения. Под ред. Шлепецкого А. – Пряшев: Изд-во культурного общества украинских трудящихся, 1995.
3. Чумак Т. Маковицький соловей // Олександр Павлович. Гучать гори і долини. Вибрані твори. – Ужгород: ВАТ Вид-во “Закарпаття”, 2004.
4. Шлепецкий А. Историческое прошлое Маковицы и А.И. Павлович // Науковий збірник МУКС. – Пряшів, 1965. – Т.1.

ЗМІСТ

Пленарні доповіді

Волощук Н.Ю. Мікробізнес в умовах трансформації економіки України	5
Гамор Ф.Д. З досвіду роботи Карпатського біосферного заповідника щодо втілення в Україні положень Севільської стратегії біосферних резерватів ЮНЕСКО	10
Драгунова Т.А., Майданік І.П., Чвертко Л.А. Сучасний стан і потенціал формування робочої сили Українських Карпат	15
Козак В.М. Запровадження методів нестандартного мислення у системі підготовки кадрів для підприємництва	17
Король В.І. Шляхи підвищення ефективності роботи малих підприємств в умовах перехідної економіки України	23
Ревть Ю.І. Сучасні методи маркетингових досліджень туристичних послуг в Карпатському регіоні	25
Сабадош В.І., Пулянович О.В. Стандарт, творчість і майстерність у навчально-виховному процесі з підготовки менеджерів	30
Стецюк О.В. Засади ефективної державної політики розвитку туризму в Карпатському регіоні	34
Сухарюк Д.Д. Екологічні аспекти сталого лісокористування в Українських Карпатах	36
Чонка Т.С. Діалогічність художньої творчості як основа інтерпретації літературного твору	39
Шеверя М.Ю. Проблеми формування ефективного мотиваційного механізму на підприємстві	43

Секція 1

Екологічні засади використання природно-ресурсного потенціалу Карпатського регіону

Антосяк Т.М., Волощук М.І., Сухарюк Д.Д. Щодо заходів з охорони та збереження рослинних угруповань в Долині нарцисів	47
---	----

Беркела Ю.Ю., Шпарик Ю.С., Коммармот Б. База даних лісових дослідних проб Українських Карпат	49
Біган Г.І. Еколого-економічні проблеми сталого природокористування Карпатського регіону	53
Бундзяк В.В., Бундзяк Й.Й. Формування екологічної культури як необхідна складова переходу до сталого природокористування в Українських Карпатах	55
Бундзяк Й.Й. Щодо розробки екологічних основ охорони земельних ресурсів у Карпатському регіоні	60
Войтенко Г.В. Аналіз використання трудових ресурсів в реформованих сільськогосподарських підприємствах Карпатського регіону	63
Горбаль У.В. Проблеми і перспективи раціонального використання рекреаційних ресурсів Українських Карпат	72
Дудка І.О. Раціональне використання мікобіоти як важлива складова частина розвитку економіки Карпатського регіону	74
Еґрі Ш. Затоплення у басейні Тиси та шляхи їх попередження	81
Зиман С.М., Гамор А.Ф. Природокористування та проблема збереження рідкісних видів рослин у Карпатах	86
Маханець І.А., Бедей М.І. Дослідження шешульської популяції тирлича жовтого (<i>Gentiana lutea</i> L.) в Чорногірському масиві Українських Карпат	89
Папарига П.С., Сухарюк Д.Д., Веклюк А.В. Екологічні аспекти охорони гірських ландшафтів Рахівщини	93
Парпан В.І., Шпарик Ю.С. Гірське лісівництво в контексті Карпатської конвенції	99
Позняк С.П., Войтків П.С. Екологічні функції ґрунтів пралісів Українських Карпат	103
Сухарюк Д.Д., Папарига П.С., Данів І.М., Кабаль М.В. Ліси як важливий чинник оптимізації водного балансу Українських Карпат	106
Фейн П. Праліси Румунії і Болгарії – результати двох національних картографічних проектів	109

Секція 2

Природно-заповідний фонд як компроміс у збереженні та використанні природних ресурсів

- Брендлі У.-Б., Довганич Я.О.** Видання інформаційно-рекламної продукції – необхідна передумова освоєння туристично-рекреаційного потенціалу Закарпаття 119
- Гамор Ф.Д.** Про деякі питання вдосконалення Закону України „Про природно-заповідний фонд України” 121
- Гамор Ф.Д., Покиньчереда В.Ф.** Карпатський біосферний заповідник як центр розвитку туризму і рекреації на Закарпатті 126
- Гаськевич В.Г., Мороз Г.Б., Прокопів П.Я., Трофимчук А.М.** Бурі лісові ґрунти НПП "Гуцульщина": географія, властивості, екологічне і науково-пізнавальне значення 135
- Зінько Ю.В., Кричевська Д.А.** Проблеми охорони, екоосвітнього та туристичного використання геоморфологічної спадщини у заповідниках та національних парках Українських Карпат 139
- Крись П.О., Крись О.П.** Збереження й відтворення різноманіття гірських видів рослин – шлях до екологічного оздоровлення Українських Карпат 147

Секція 3

Підготовка кадрів з нестандартним мисленням – шлях до впровадження менеджменту сталого природокористування

- Гамор Ф.Д.** Щодо вдосконалення менеджменту сталого природокористування в Карпатському регіоні 152
- Годлевська А.І.** Роль комп'ютера у професійній підготовці соціального педагога 153
- Кевешлігеті О.В.** Особливості художнього світовідтворення українських дебютантів Закарпаття Л. Іляшович та О.Квака 157
- Кузнєцов М.І.** Комунікативно-тематичні ситуації дискурсу та аналіз його складових 164
- Мороз О.Л.** Еквівалентність перекладу при відображенні функціонально-ситуативного змісту оригінала 168

Ножова Г.М., Пулянович О.В., Шеверя М.Ю. Сучасний економічний аналіз: питання методології та практики	171
Rokosovyk N.V. Peculiarities of remote education system in higher educational establishments of Norway	178
Романюк Т.Ф. Соціальний працівник: професія та особистість	181
Соха М.В. Зміна в глобальному вимірі	185
Соха М.В., Сасин С. Популяризація субкультурних рухів в молодіжному середовищі	188

Секція 4

Особливості розвитку підприємництва в умовах переходу до сталого природокористування

Вірван Л.А. Дослідження та аналіз протистояння єдиної валюти континентальної Європи долару США	194
Волощук Н.Ю., Мештер К. Реалії міжнародного туризму	201
Кондратюк М.Ф. Управлінський облік в інформаційній системі підприємництва	204
Мамаєв Е.А. Перспективи входу Росії во Всемирную Торговую Организацию	209
Мелеш Г.І. Математичне моделювання у сфері економіки	210
Рєбрик М.М. Проблеми систематизації законодавства про підприємницьку діяльність	214
Рєвть Ю.І. Тенденції та перспективи розвитку сучасного ринку цінних паперів в Україні	216
Рутинський М.Й. Сучасні процеси динаміки географічної мережі туристичних баз і притулків в областях Карпатського регіону	224
Сабадощ В.І. Енергетичну безпеку України забезпечать альтернативні джерела енергії	227
Сабадощ В.І., Рєвть Ю.І. Про інноваційно-інвестиційну модель розвитку економіки України	229
Спаський Г.В. Регулювання інвестиційної політики в регіонах України	233

Шула Р.С., Даньків Й.Я., Ножова Г.М. Нижня межа ціни продукції як критична величина при оперативному плануванні виробничої програми підприємства	240
---	------------

Секція 5

Гуманітарні та педагогічні аспекти вдосконалення підготовки спеціалістів для народного господарства

Алексович Н.П. Викладання французької мови як важливий елемент підготовки кадрів	253
Андрійцьо В.М. Олександр Загаров – видатний діяч українського театру на Закарпатті в 20-х роках ХХ століття	256
Греченюк Н.І. Громадсько-політичні та освітньо-культурні взаємовідносини Східної Галичини і Закарпаття в ХХ ст.	260
Кампов П.Ф. Роль творчості Василя Стуса у патріотичному вихованні молоді	271
Кевешлігеті О.В. Проблематика роману Марії Матіос “Солодка Даруся”	277
Крись О.П., Крись П.О. Етнічний склад населення Закарпаття	282
Кухарчук О.С. Розвиток суспільної думки (протоетап еволюції)	284
Малець О.О. Літературна, культурно-просвітницька діяльність Олександра Духновича	292
Обручар А.Д. Фразеологізми як національно-культурний компонент українознавства	296
Пригара І.М. Жанрові та комунікативні параметри англomовного листування закоханих (на матеріалі сучасної англійської мови)	300
Фурдь Л. Соціальна реабілітація дітей з обмеженими можливостями	306
Шинкар І.П. Історичні мотиви у творчості Олександра Павловича	309

CONTENTS

Plenary presentations

Voloschuk N.Yu. Micro business under conditions of economy transformation in Ukraine	5
Hamor F.D. Some experience of the Carpathian Biosphere Reserve in implementation of the Seville Strategy for UNESCO biosphere reserves in Ukraine	10
Drahunova T.A., Maidanik I.P., Chvertko L.A. Present state and possibilities for labour potential formation in the Ukrainian Carpathians	15
Kozak V.M. Introduction of non-typical way of thinking methods in the system of businessmen training	17
Korol V.I. Ways to raise efficiency of small business under the conditions of transit economy in Ukraine	23
Revt Yu.I. Modern methods of marketing investigation in the sphere of tourism in the Carpathian region	25
Sabadosh V.I., Pulyanovych O.V. Standard, creativity and skilfulness in educating process	30
Stetsyuk O.V. Basis of efficient state policy for tourism development in the Carpathian region	34
Sukharyuk D.D. Ecological aspects of sustainable forest use in the Ukrainian Carpathians	36
Chonka T.S. Dialogism of creativity as the basis to understand fiction literature	39
Sheverya M.Yu. Problems of forming efficient motivation mechanism on an enterprise	43

Section 1

Ecological basis of use of natural resources potential in the Carpathians

Antosyak T.M., Voloschuk M.I., Sukharyuk D.D. About measures on protection and conservation of plant communities in the Narcissi Valley	47
--	----

Berkela Yu.Yu., Shparyk Yu.S., Commarmot B. Database on sampling plots in the Ukrainian Carpathians	49
Bihan H.I. Eco-economical problems of sustainable nature us in the Carpathian region	53
Bundzyak V.V., Bundzyak Yo.Yo. Formation of ecological culture as an indispensable component for sustainable nature introduction in the Ukrainian Carpathians	55
Bundzyak Yo.Yo. Elaboration of ecological basis for land resources protection in the Carpathian region	60
Voitenko H.V. Analyses of labour resources use in reformed agricultural farms of the Carpathian region	63
Horbal U.V. Problems and perspectives of rational use of recreation resources in the Ukrainian Carpathians	72
Dudka I.O. Rational use of microbiota as an important component of economical development of the Carpathian region	74
Egri S. Floodings in the Tysa River basin and their prevention	81
Zyman S.M., Hamor A.F. Nature use and problem of rare plant species conservation in the Carpathians	86
Makhanets I.A., Bedei M.I. Research of Sheshul population of <i>Gentiana lutea L.</i> in the Chornohora massif, Ukrainian Carpathians	89
Paparyha P.S., Sukharyuk D.D., Veklyuk A.V. Ecological aspects of mountain landscapes protection in Rakhiv district	93
Parpan V.I., Shparyk Yu.S. Mountain forestry in the context of the Carpathian Convention	99
Poznyak S.P., Voitkiv P.S. Ecological of soils of primeval forests in the Ukrainian Carpathians	103
Sukharyuk D.D., Paparyha P.S., Daniv I.M., Kabal M.V. Forests as important factor for water balance optimization in the Ukrainian Carpathians	106
Veen P. Virgin forests in Romania and Bulgaria – results of two national mapping projects	109

Section 2

Nature protection fund as a compromise in use and conservation of natural resources

- Brändli U.-B., Dovhanych Ya.O.** Publication of informative-advertising production as an indispensable precondition of tourism-recreation potential use in Transcarpathia **119**
- Hamor F.D.** Some ways to improve the Law of Ukraine “About nature protection fund of Ukraine” **121**
- Hamor F.D., Pokynchereda V.F.** Carpathian biosphere reserve as the center of tourism and recreation development in Transcarpathia **126**
- Haskevych V.H., Moroz H.B., Prokopiv P.Ya., Trofymchuk A.M.** Brown forest soils in Nature Park “Hutsulschyna”: geography, properties, scientific and scientific-cognitive role **135**
- Zinko Yu.V., Krychevska D.A.** Problems of protection and eco-educative and tourism use of geomorphological heritage in reserves and national parks of the Ukrainian Carpathians **139**
- Krys P.O., Krys O.P.** Conservation and regeneration of mountain plant species diversity as the way to improve ecology of the Ukrainian Carpathians **147**

Section 3

Personnel training using non-typical thinking as the way to introduce management of sustainable nature use

- Hamor F.D.** About improvement of sustainable nature use management in the Carpathian region **152**
- Hodlevska A.I.** Role of a computer in teacher-sociologist’s professional training **153**
- Keveshligeti O.V.** Peculiarities of depictive creativity of Ukrainian artists-beginners L. Ilyashovych and O. Kvak **157**
- Kuznetsov M.I.** Communicative-thematic situations in discussion and its components **164**
- Moroz O.L.** Equivalence of translation reflecting functional-situational contents of the original text **168**

Nozhova H.M., Pulyanovych O.V., Sheverya M.Yu. Modern economical analysis: issues of methodology and practice	171
Rokosovyyk N.V. Peculiarities of remote education system in higher educational establishments of Norway	178
Romanyuk T.F. Social employee: profession and personality	181
Sokha M.V. Changes in global context	185
Sokha M.V., Sasyn S. Popularization of sub-cultural movements among young generation	188

Section 4

Peculiarities of business development under the conditions of transition to sustainable nature use

Virvan L.A. Research and analyses of opposition of continental European currency to the US dollar	194
Voloschuk N.Yu., Meshter K. Reality of international tourism	201
Kondratyuk M.F. Management calculations in business information system	204
Mamaev E.A. Perspectives for Russia to enter World Trade Organization	209
Melesh H.I. Mathematic modelling in the sphere of economy	210
Rebryk M.M. Problems of systematization of business legislation	214
Revt Yu.I. Tendencies and perspectives of securities market development in Ukraine	216
Rutynskiy M.Yo. Modern dynamic processes of geographic network of tourist centres and shelters in the Carpathian region	224
Sabadosh V.I. Energetic safety of Ukraine secured by alternative sources of energy	227
Sabadosh V.I., Revt Yu.I. Innovation-investment model of development of Ukrainian economy	229
Spaskiy H.V. Investment policy regulation in different regions of Ukraine	233

Shula R.S., Dankiv Yo.Ya., Nozhova H.M. Bottom line of prize for products as a critical unit in operative planning of productive business program	240
--	------------

Section 5

Humanity and pedagogical aspects of personnel training improvement in the sphere of national economy

Aleksovykh N.P. Teaching French as an important component of personnel training	253
Andriytsio V.M. Oleksandr Zaharov – a prominent Ukrainian theatre activist in Transcarpathia in the 1920-ths	256
Hrechenyuk N.I. Public-political and educative-cultural relationships between eastern Halychyna and Transcarpathia in XX century	260
Kampov P.F. Role of Vasyl Stus' literary activity in patriotic education of young generation	271
Keveshligeti O.V. Problems highlighted in the novel by Maria Matios "Sweet Darusya"	277
Krys O.P., Krys P.O. Ethnic composition of population in Transcarpathian region	282
Kukharchuk O.S. Development of public opinion (protostage of evolution)	284
Malets O.O. Literary and cultural-educative activity of Oleksandr Dukhnovych	292
Obruchar A.D. Phraseological units as a national cultural component of Ukrainian country study	296
Pryhara I.M. Genre and communicative parameters of romantic correspondence (based on modern English)	300
Furd L. Social rehabilitation of disable children	306
Shynkar I.P. Historical motives in literary activity of Oleksandr Pavlovych	309

Наукове видання

**ПРОБЛЕМИ СТАЛОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
В КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ (ЕКОЛОГІЯ, ОСВІТА, БІЗНЕС)**

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції

Україна, Хуст – Рахів, 10 – 11 травня 2006 року

Відповідальний редактор Гамор Ф.Д.

Комп'ютерний набір і верстка: Беркела Ю.Ю.

Science edition

**PROBLEMS OF SUSTAINABLE NATURE USE IN
THE CARPATHIAN REGION (ECOLOGY, EDUCATION, BUSINESS)**

Proceedings of the International Conference

Khust – Rakhiv, May 10 – 11, 2006

Managing editor Hamor F.D.

Type-setting and make-up done by Berkela Yu.Yu.